

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Πτυχιακή Εργασία:

**Η Μετανάστευση στην Ελλάδα τη Μεταπολεμική
Περίοδο**

Αναγνωστόπουλος Ιμανίμογλου Ευστράτιος

Επιβλέπων καθηγητής:

Δρ. Κόλλιας Χρήστος, Καθηγητής

Μέλη Τριμελούς Επιτροπής:

Δρ. Αναγνώστου Αγγελική, Επίκουρος Καθηγήτρια

Δρ. Στεργίου Ανδρέας, Επίκουρος Καθηγητής

Βόλος 07/2017

Περιεχόμενα

	Σελ.
Περίληψη.....	4
Εισαγωγή.....	6

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Το Φαινόμενο της Διεθνούς Μετανάστευσης

1.Εισαγωγή.....	7
2.Τα Αίτια των Διεθνών Μεταναστευτικών Ροών.....	9
2.1 Οι Καθοριστικοί Παράγοντες στο Υπόδειγμα του Roel Jennissen.....	11
2.2 Οι Επιδράσεις των Θεωριών της Διεθνούς Μετανάστευσης στο Υπόδειγμα του Roel Jennissen.....	16
3. Οι Επιδράσεις της Διεθνούς Μετανάστευσης.....	26
3.1 Οι Επιδράσεις της Διεθνούς Μετανάστευσης στην Αγορά Εργασίας των Χωρών Υποδοχής.....	27
3.2 Οι Επιδράσεις της Διεθνούς Μετανάστευσης στην Οικονομία των Χωρών Υποδοχής.....	32

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η Μετανάστευση στην Ελλάδα

4. Εισαγωγή.....	46
4.1 Η Ελλάδα ως Χώρα Αποστολής Μεταναστών	
4.1.1 Οι Μεταναστευτικές Εκροές.....	47
4.1.2 Τα Αίτια και τα Αποτελέσματα των Μεταναστευτικών Εκροών.....	52
4.2 Η Ελλάδα ως Χώρα Υποδοχής Μεταναστών	

4.2.1 Η Παλιννόστηση των Ελλήνων.....	57
4.2.1.1 Οι Ροές των Παλινοστούντων.....	57
4.2.1.2 Τα Αίτια και τα Αποτελέσματα της Παλιννόστησης.....	62
4.2.2 Η Μετανάστευση Προς την Ελλάδα.....	67
4.2.2.1 Οι Μεταναστευτικές Εισροές.....	67
4.2.2.2 Τα Αίτια των Μεταναστευτικών Εισροών.....	71
4.2.2.3 Τα Αποτελέσματα των Μεταναστευτικών Εισροών.....	76
4.2.2.4 Οι Αλλοδαποί Μετανάστες στην Αγορά Εργασίας.....	97
4.3 Η Μετανάστευση στην Ελλάδα της Κρίσης.....	112
4.4 Η Παράνομη Μετανάστευση στην Ελλάδα.....	122
5. Επίλογος.....	134
Βιβλιογραφία.....	139
Παράρτημα.....	147

Περίληψη

Στην παρούσα πτυχιακή εργασία εξετάζεται το φαινόμενο της μετανάστευσης στην Ελλάδα κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Η εργασία αποτελεί μία βιβλιογραφική μελέτη, βασισμένη στην εγχώρια και ξένη βιβλιογραφία και χωρίζεται σε δύο μέρη.

Το πρώτο μέρος αναφέρεται στο φαινόμενο της διεθνούς μετανάστευσης. Σε αυτό παρουσιάζονται τα κυριότερα αίτια των διεθνών μεταναστευτικών ροών, καθώς και οι επιδράσεις στις χώρες υποδοχής και αποστολής, αλλά και στους ίδιους τους μετανάστες. Η ανάλυση επικεντρώνεται στις σημαντικότερες επιδράσεις της διεθνούς μετανάστευσης στην οικονομία και την αγορά εργασίας των χωρών υποδοχής.

Το δεύτερο μέρος αναφέρεται στο φαινόμενο της μετανάστευσης στην Ελλάδα. Αρχικά, εξετάζει τις μεταναστευτικές εκροές των ελλήνων μεταναστών, κατά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια και μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970. Στη συνέχεια εστιάζει στις εισροές των παλιννοστούντων ελλήνων, από τα μέσα του 1970 και μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και, τέλος, επικεντρώνεται στις εισροές των αλλοδαπών μεταναστών στην Ελλάδα, από τις αρχές 1990 έως και σήμερα. Και για τις τρεις αυτές περιόδους παρουσιάζονται τα χαρακτηριστικά και τα αίτια των μεταναστευτικών ροών, καθώς και οι επιδράσεις αυτών στην ελληνική οικονομία. Αναφορικά με την τρίτη περίοδο, γίνεται συνολικά μία εκτενέστερη ανάλυση, συγκριτικά με τις άλλες δύο περιόδους, ενώ υπάρχει και ειδική αναφορά για την θέση και την επίδραση των αλλοδαπών μεταναστών στην ελληνική αγορά εργασίας.

Τέλος, παρουσιάζεται το φαινόμενο της μετανάστευσης στην Ελλάδα κατά την περίοδο της κρίσης, καθώς και το φαινόμενο της παράνομης μετανάστευσης στην χώρα, συνολικά, με αναφορές στην ελληνική μεταναστευτική πολιτική.

Λέξεις Κλειδιά: Μετανάστευση, Παλιννόστηση, Ελλάδα, Οικονομία

Abstract

The phenomenon of migration in Greece during the post-war period is examined in this dissertation. It is a study, based on the domestic and foreign literature, divided in two parts.

The first part is about the phenomenon of international migration. The main causes of international migrations flows, as well as their effects in reception and sending countries and also the effects on the emigrants themselves are presented here. The analysis focuses on the main effects of international migration in economy and labor market of reception countries.

The second part is about the phenomenon of migration in Greece. Initially, migratory outflows of Greek immigrants are examined, during the first post-war years up to the early 1970. Then it focuses on the inflows of repatriated Greeks, from middle 1970 up to the early of 1990 and finally focuses on the inflows of foreign immigrants to Greece from the early 1990 up to today. For all the three eras, the characteristics and the causes of immigration flows are presented, as well as their effects on Greek economy. Concerning the third period, there has been a more detailed analysis, there is also a special report on the status and the effects of foreign immigrants on the Greek labor market.

Finally, the phenomenon of migration in Greece during the years of crisis is presented, as well as the phenomenon of illegal migration in the country, including reports concerning the Greek migration policy.

Keywords: Migration, Repatriation, Greece, Economy

Εισαγωγή

Η μετανάστευση, ως φαινόμενο, χρονολογείται από την εμφάνιση του ανθρώπου στη γη. Στην μακραίωνη ιστορία της εκδηλώνεται με ποικίλα ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά, όπως το μέγεθος, ο σκοπός, η γεωγραφική απόσταση και κατεύθυνση, τα αίτια και κίνητρα, τα οποία καθορίζονται από τις τρέχουσες συνθήκες, καθιστώντας την μία δυναμική διαδικασία η οποία εξελίσσεται και διαφοροποιείται στο πέρασμα του χρόνου. Παρόλο που τα αίτιά της μεταβάλλονται από εποχή σε εποχή, εντούτοις, περιστρέφονται γύρω από δύο βασικούς άξονες: την οικονομία και την πολιτική. Παράλληλα, η μετανάστευση επηρεάζεται και επηρεάζει σε οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο τόσο τις χώρες υποδοχής όσο και τις χώρες αποστολής μεταναστών αλλά και τους ίδιους τους μετανάστες. Συνεπώς η διαχρονική, διεθνική και πολυδιάστατη φύση της, καθώς και το εύρος των επιδράσεων της, καθιστούν τη μετανάστευση ένα εξαιρετικά σύνθετο φαινόμενο, του οποίου η μελέτη και η ανάλυση είναι ιδιαίτερος δύσκολη, γεγονός που πολλές φορές συνεπάγεται αδυναμία ποσοτικοποίησης των συνεπειών του.

Στην σημερινή εποχή, ο καπιταλισμός και η παγκοσμιοποίηση έδωσαν μία νέα διάσταση στο φαινόμενο της μετανάστευσης. Από τη μία, το γεγονός ότι η μετανάστευση αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό και συστατικό στοιχείο της καπιταλιστικής ανάπτυξης, και, από την άλλη, η κατάργηση των συνόρων καθώς και η ενθάρρυνση της κινητικότητας και της ελεύθερης μετακίνησης παραγωγικών συντελεστών στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, συντέλεσαν, τις τελευταίες δεκαετίες, στην εντονότερη και μεγαλύτερη μετακίνηση πληθυσμών. Η διόγκωση των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων μεταξύ των φτωχότερων και πλουσιότερων χωρών του κόσμου, η πολιτική αποσταθεροποίηση, οι πολεμικές συγκρούσεις, η κλιματική αλλαγή και ο υπερπληθυσμός προστίθενται στους παράγοντες - αίτια που οδήγησαν στην αύξηση των μεταναστευτικών ροών.

Κοιτάζοντας τον παγκόσμιο χάρτη, μία που τις χώρες που ξεχωρίζει για την μεταναστευτική της ιστορία είναι η Ελλάδα. Η Ελλάδα αποτελεί μία χώρα με μεγάλη μεταναστευτική παράδοση, από τα αρχαία χρόνια έως και σήμερα. Στη νεότερή της ιστορία, η μετανάστευση την επηρέασε με όλες της τις εκφάνσεις, καθώς υπήρξε χώρα τόσο αποστολής όσο και υποδοχής μεταναστών. Εστιάζοντας στην μεταπολεμική περίοδο διακρίνουμε τρεις μεταναστευτικές περιόδους: από το 1945 έως το 1975, από το 1976 έως το 1991 και από το 1992 έως σήμερα. Κατά την πρώτη περίοδο η Ελλάδα «έδρασε» ως χώρα αποστολής μεταναστών, ενώ κατά την δεύτερη και τρίτη περίοδο μετατράπηκε σε χώρα υποδοχής. Το σύνολο των εισερχόμενων μεταναστών της δεύτερης περιόδου ήταν Έλληνες παλιννοστούντες, ενώ της τρίτης περιόδου αλλοδαποί μετανάστες. Επομένως, η μετανάστευση αποτελεί μία πραγματικότητα και ένα αναπόσπαστο κομμάτι της Ελλάδος, το οποίο την «συντροφεύει» καθ' όλη την ιστορία της.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Το Φαινόμενο της Διεθνούς Μετανάστευσης

1. Εισαγωγή

Η διαχρονική, διεθνική και πολυδιάστατη φύση της, καθώς και το εύρος των επιδράσεων της, καθιστούν τη μετανάστευση ένα εξαιρετικά σύνθετο φαινόμενο, του οποίου η μελέτη και η ανάλυση είναι ιδιαίτερος δύσκολη, γεγονός που πολλές φορές συνεπάγεται αδυναμία ποσοτικοποίησης των συνεπειών του (Κόντης 2012, Χλέτσος, 2001).

Η διεθνής μετανάστευση επηρεάζεται και επηρεάζει σε οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο τόσο της χώρες υποδοχής όσο και τις χώρες αποστολής μεταναστών αλλά και τους ίδιους τους μετανάστες. Παρόλο που τα αίτια της μετανάστευσης μεταβάλλονται από εποχή σε εποχή, εντούτοις περιστρέφονται γύρω από δύο βασικούς άξονες: την οικονομία και την πολιτική. (Κόντης 2012 Χλέτσος 2001, Κόλλιας κ.α., 2005). «Λόγω αυτής ακριβώς της πολυπλοκότητας, το φαινόμενο της διεθνούς μετανάστευσης έχει ενταχθεί, παρόλη την όποια αμφιθυμία της επιστημονικής κοινότητας, στο γνωστικό πεδίο των Διεθνών Οικονομικών Σχέσεων και κατ' επέκταση του ευρύτερου θεματικού πεδίου της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας» (Κόντης, 2012, σελ. 964). Η πολυδιάστατη φύση της την καθιστά αντικείμενο πολλών κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών (δημογραφία, κοινωνιολογία, οικονομικά, κ.α.), οι οποίες εξετάζουν το φαινόμενο από την δική τους οπτική πλευρά.

Τα προαναφερθείσα χαρακτηριστικά της μετανάστευσης απεικονίζονται στο [διάγραμμα 1](#). Στο «Σχεδιάσμα της διεθνούς μετανάστευσης», προϊόν μελέτης του καθηγητή Αντώνιου Κόντη (2012), παρουσιάζεται ένα ευρύ πλαίσιο ανάλυσης των μορφολογικών χαρακτηριστικών, των αιτιών-κινήτρων, της διαδικασίας διαμόρφωσης της μεταναστευτικής ροής και αποθέματος, των επιδράσεων τους στους συμμετέχοντες δρώντες παράγοντες, καθώς και του καθορισμού στόχων και επιλογής των μέσων μεταναστευτικής πολιτικής για τον επηρεασμό τους. Ο συγγραφέας τονίζει πως το πλεονέκτημα του σχεδίασματος είναι το πολυπαραγοντικό πλαίσιο ερμηνείας του φαινομένου, καθώς και η υψηλή προσαρμοστικότητά του, τόσο διαχρονικά όσο και διατοπικά. Επιπροσθέτως, πλεονέκτημα του σχεδίασματος είναι η διεπιστημονική μέθοδος με την οποία προσεγγίζει το γνωστικό αντικείμενο, και η οποία επιτρέπει τη διερεύνηση του μεταναστευτικού φαινομένου από πλήθος μελετητών (π.χ. οικονομολόγους, κοινωνιολόγους, ιστορικούς, κ.α.) που ασχολούνται με μεταναστευτικά ζητήματα.

Στην συνέχεια της ενότητας θα εξετάσουμε τα αίτια και τις επιδράσεις της διεθνούς μετανάστευσης. Στο πρώτο κεφάλαιο θα εστιάσουμε στα αίτια των μεταναστευτικών ροών, παρουσιάζοντας ένα θεωρητικό πλαίσιο το οποίο ενσωματώνει τις αιτιώδεις σχέσεις (casualties¹) του διεθνούς συστήματος μετανάστευσης. Το θεωρητικό αυτό μοντέλο κατασκευάστηκε από τον Roel Jennissen (2007) με στόχο την δημιουργία ενός κοινώς αποδεκτού θεωρητικού πλαισίου της διεθνούς μετανάστευσης. Στο δεύτερο κεφάλαιο θα επικεντρώσουμε την ανάλυσή μας στις επιδράσεις της διεθνούς μετανάστευσης στις χώρες υποδοχής και αποστολής μεταναστών, σύμφωνα με τον Κόντη (2012).

¹ Ο ορισμός της αιτιότητας είναι ένα φιλοσοφικό πρόβλημα (βλ. π.χ., Heylighen 1989). Ωστόσο, οι περισσότεροι φιλόσοφοι φαίνεται να συμφωνούν ότι η αιτιότητα είναι μια σχέση στην οποία η αιτία προηγείται του αποτελέσματος.

2. Τα Αίτια των Διεθνών Μεταναστευτικών Ροών

Το διεθνές σύστημα μετανάστευσης αποτελείται από δύο ομάδες χωρών: τις χώρες (κυρίως) υποδοχής και τις χώρες αποστολής. Οι χώρες συνδέονται από σχετικά μεγάλες ροές μεταναστών, οι οποίες κινούνται από τις χώρες υποδοχής προς τις χώρες αποστολής καθώς και το αντίστροφο. (Fawcett & Arnold 1987, Massey κ.α., 1993). Η σχέση ωστόσο μεταξύ των χωρών δεν περιορίζεται αποκλειστικά στις μεταναστευτικές ροές (Fawcett, 1989).

Σύμφωνα με τους Kritz & Zlotnik (1992) (βλ. [διάγραμμα 2](#)), οι δεσμοί ανάμεσα στις χώρες υποδοχής και αποστολής οφείλονται και σε αίτια ιστορικής, πολιτιστικής αποικιοκρατικής και τεχνολογικής φύσης. Οι ερευνητές ορίζουν το σύστημα διεθνούς μετανάστευσης εντός ενός συγκεκριμένου πλαισίου το οποίο εξαρτάται από πολιτικούς, δημογραφικούς, οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες, με τους Massey κ.α. (1993) να τονίζουν πως μία χώρα μπορεί να ανήκει σε περισσότερα από ένα σύστημα. Οι συγγραφείς προσθέτουν πως το διεθνές σύστημα μετανάστευσης έχει μία χωρική και χρονική διάσταση, με τις χώρες αποστολής και υποδοχής να «αποτελούν» την χωρική διάσταση, ενώ οι αλλαγές στο πλαίσιο του συστήματος και στις διασυνδέσεις μεταξύ των χωρών να «αποτελούν» την χρονική. Ένα μειονέκτημα, ωστόσο, του συστήματος των Kritz & Zlotnik (1992) είναι η απουσία των αιτιατών σχέσεων ανάμεσα στη διεθνή μετανάστευση και στους προσδιοριστικούς της παράγοντες (Jennissen, 2007). Το [διάγραμμα 3](#) καθώς και η ανάλυση που ακολουθεί για τα αίτια των μεταναστευτικών ροών βασίζεται στην μελέτη του Roel Jennissen (2007), και αποτελεί μία προσπάθεια του ερευνητή να καλύψει το «κενό» στο σύστημα των Kritz & Zlotnik (1992).

Σύμφωνα με τον Jennissen (2007), το άρθρο του αποτελεί μία πρώτη απόπειρα κατασκευής ενός κοινώς αποδεκτού θεωρητικού πλαισίου της διεθνούς μετανάστευσης, δεδομένης της απουσίας ενός αντίστοιχου μοντέλου (Massey κ.α., 1994, 1998). Οι αιτιακές σχέσεις του υποδείγματος βασίζονται σε διάφορες θεωρίες της διεθνούς μετανάστευσης, οι οποίες και απεικονίζονται ως αλυσίδες αιτιότητας, στην προσπάθεια του ερευνητή να παρουσιάσει την χρονική διάσταση του διεθνούς συστήματος μετανάστευσης. Το μοντέλο του Jennissen, όπως αυτό παρουσιάστηκε το 2007 στην μελέτη του: «Causality Chains in the International Migration Systems Approach» βασίζεται σε αυτό των Kritz & Zlotnik² (1992). Οι καθοριστικοί παράγοντες του υποδείγματος χωρίζονται σε τέσσερις κατηγορίες: οικονομία, κοινωνία, πολιτική και «διασυνδέσεις» (linkages) μεταξύ των χωρών. Οι κοινωνικοί, οικονομικοί και πολιτικοί παράγοντες έχουν αντίκτυπο και στις χώρες αποστολής και στις χώρες υποδοχής μεταναστών, με τις αιτιώδεις σχέσεις που αναπτύσσονται να είναι άμεσες, έμμεσες και αντίστροφες. Οι αιτιώδεις σχέσεις του μοντέλου, προκύπτουν από τις ακόλουθες θεωρίες της διεθνούς μετανάστευσης: Νεοκλασική

² Σε αντίθεση με τους Kritz & Zlotnik, ο Jennissen δεν διακρίνει το «δημογραφικό πλαίσιο» ως ανεξάρτητο παράγοντα, και τον εντάσσει στον παράγοντα «κοινωνία»

Η Μετανάστευση στην Ελλάδα τη Μεταπολεμική Περίοδο

Οικονομική θεωρία (neoclassical economic theory), θεωρία της δυαδικής αγοράς εργασίας (dual labor market theory), θεωρία των νέων οικονομικών της μετανάστευσης εργατικού δυναμικού (the new economics of labor migration), θεωρία της σχετικής στέρησης (relative deprivation theory), θεωρία του παγκόσμιου συστήματος (world systems theory), θεωρία μεταναστευτικού δικτύου (network theory), καθώς και η θεσμική θεωρία (institutional theory).

2.1 Οι Καθοριστικοί Παράγοντες στο Υπόδειγμα του Roel Jennissen

Εστιάζοντας στις άμεσες επιδράσεις-συνέπειες των καθοριστικών παραγόντων του υποδείγματος (βέλη 1 έως 4 του διαγράμματος 3), και συγκεκριμένα σε αυτόν της οικονομίας, οι τρεις συνιστώσες της κατηγορίας είναι: το εισόδημα, η απασχόληση και το ανθρώπινο κεφάλαιο (Jennissen, 2007). Η ποσότητα του ανθρώπινου κεφαλαίου είναι αυτή που καθορίζει τη θέση του κάθε εργαζομένου στην αγορά εργασίας, και η οποία με τη σειρά της προσδιορίζει το επίπεδο του εισοδήματος.³ Σύμφωνα με τους Massey κ.α. (1993, σελ. 434, 435) :

Ατομικά οι ορθολογικοί φορείς αποφασίζουν να μεταναστεύσουν καθώς ο υπολογισμός του κόστους-οφέλους τους οδηγεί να αναμένουν μία θετική καθαρή απόδοση, συνήθως οικονομική, από την μετανάστευσή τους. Η διεθνής μετανάστευση θεωρείται μία μορφή επένδυσης σε ανθρώπινο κεφάλαιο, (...) ικανή να οδηγήσει τους εργαζόμενους στο να μεταναστεύσουν.

Ο υπολογισμός της αναμενόμενης καθαρής απόδοσης γίνεται με βάση την ακόλουθη εξίσωση (Jennissen, 2007, σελ. 418):

Εξίσωση 1: Υπολογισμός Αναμενόμενης Καθαρής Απόδοσης

$$ER(0) = \int_0^t [P_1(t)P_2(t)Y_d(t) - P_3(t)Y_o(t)] e^{-rt} dt - C(0)$$

$ER(0)$: expected net return to migration just before departure at time 0

$P_1(t)$: probability of avoiding deportation from the area of destination

$P_2(t)$: probability of employment at the destination

$P_3(t)$: probability of employment in the area of origin

$Y_d(t)$: earnings if employed in the region of destination

$Y_o(t)$: earnings if employed in the region of origin

r : discount factor

$C(0)$: sum total of the costs of movement (including psychological costs)

ER (0): αναμενόμενη καθαρή απόδοση της μετανάστευσης, λίγο πριν την αναχώρηση σε χρόνο 0

P1 (t): πιθανότητα αποφυγής της απέλασης από την περιοχή προορισμού

P2 (t): πιθανότητα απασχόλησης στον προορισμό

P3 (t): πιθανότητα απασχόλησης στην περιοχή προέλευσης

YD (t): κέρδη, αν απασχολούνται στην περιοχή προορισμού

Yo (t): κέρδη, αν απασχολούνται στην περιοχή καταγωγής

r: συντελεστής προεξόφλησης

C (0): συνολικό άθροισμα των δαπανών της κυκλοφορίας (συμπεριλαμβανομένων ψυχολογικό κόστος).⁴

³ Η επίδραση των μεταναστών στην αγορά εργασίας και στο επίπεδο των μισθών θα παρουσιαστεί αναλυτικά σε επόμενο κεφάλαιο.

⁴ Οι δαπάνες αυτές δεν περιορίζονται μόνο στις εφάπαξ δαπάνες της μετακίνησης, αλλά ισχύουν για όλη την περίοδο της μετανάστευσης.

Αν η αναμενόμενη καθαρή απόδοση έχει θετική τιμή τότε το άτομο, ορθολογικά, θα επιλέξει να μεταναστεύσει. Εάν όμως η καθαρή απόδοση είναι αρνητική, τότε θα επιλέξει να παραμείνει στη χώρα στην οποία βρίσκεται. Επίσης, εάν η αναμενόμενη καθαρή απόδοση είναι θετική για περισσότερες από μία χώρες προορισμού, τότε το άτομο θα επιλέξει τη χώρα στην οποία η καθαρή αναμενόμενη απόδοση είναι υψηλότερη. Ένα σημαντικό επίσης οικονομικό κίνητρο είναι και ο κίνδυνος της ανεπάρκειας του οικογενειακού εισοδήματος. Η αβεβαιότητα αυτή καθορίζεται από ιδιωτικές αγορές ασφαλιστικών υπηρεσιών, από κυβερνητικά προγράμματα, καθώς και από τη δυνατότητα ενός νοικοκυριού να πάρει ένα δάνειο (Massey κ.α., 1993). Παρόλο που η ανάγκη για εύρεση εργασίας αποτελεί το βασικότερο κίνητρο των ατόμων για να μεταναστεύσουν, δεν είναι όμως το μοναδικό.

Η μετανάστευση με σκοπό την οικογενειακή επανένωση και τον σχηματισμό οικογένειας, την παλιννόστηση, την συνταξιοδότηση και την εξασφάλιση άσυλου, αποτελούν εξίσου σημαντικά κίνητρα, τα οποία παρόλο που δεν είναι αμιγώς οικονομικά, εν τούτοις καθορίζονται από οικονομικούς δείκτες. Η μετανάστευση για οικογενειακούς λόγους είναι πιο πιθανό να είναι μεγαλύτερη όταν οι διαφορές σε οικονομικά μεγέθη (π.χ. το επίπεδο των μισθών ή εξασφάλιση του οικογενειακού εισοδήματος) μεταξύ της χώρας προορισμού και της χώρας προέλευσης είναι μεγαλύτερες. Ειδικότερα, όσο μεγαλύτερο είναι το εισόδημα ενός μετανάστη στη χώρα υποδοχής, τόσο πιο πιθανό είναι τα εξαρτωμένα μέλη της οικογένειας να μεταναστεύσουν στην ίδια χώρα. Στην περίπτωση της παλιννόστησης, αν εξαιρέσουμε την παλιννόστηση λόγω συνταξιοδότησης, η σχέση μεταξύ των οικονομικών παραγόντων και του επαναπατρισμού είναι ιδιαίτερος πολύπλοκη. Αναφορικά με τον επαναπατρισμό ενός μετανάστη λόγω συνταξιοδότησης, οι πιθανότητες επιστροφής αυξάνονται όταν οι οικονομικές συνθήκες στη χώρα προέλευσης είναι ευνοϊκές. Τέλος, στην περίπτωση αίτησης άσυλου, πέρα από την ανάγκη του μετανάστη-πρόσφυγα για προστασία και ασφάλεια, υπάρχει και το ενδεχόμενο η αίτηση να αποτελεί πρόφαση για την εξασφάλιση «οικονομικού κέρδους» στην χώρα υποδοχής.

Στην συνέχεια της ανάλυσής μας, οι συνιστώσες της κατηγορίας «κοινωνία» σύμφωνα με τον Fielding (1993), είναι οι εξής: πολιτιστική, κοινωνική και δημογραφική. Η εθνοτική σύνθεση της εν δυνάμει χώρας υποδοχής μπορεί να επηρεάσει τη διεθνή μετανάστευση, λόγω της ύπαρξης μεταναστευτικών δικτύων. Οι εθνοτικές ομάδες σε μία χώρα μπορεί να οδηγήσουν στην δημιουργία μεταναστευτικών δικτύων τα οποία δύναται να θεωρηθούν ως μία μορφή κοινωνικού κεφαλαίου.⁵ Τα δίκτυα βοηθούν τον μετανάστη τόσο κατά την διαδικασία της μετανάστευσης όσο και μετά την εγκατάσταση του στη χώρα υποδοχής, καθώς συμβάλουν στην μείωση του κόστους της μετανάστευσης-μετακίνησης, στην

⁵ Σύμφωνα με τον Putnam (1993), το κοινωνικό κεφάλαιο αναφέρεται στα χαρακτηριστικά των κοινωνικών οργανισμών, όπως η εμπιστοσύνη, οι νόρμες και τα δίκτυα, τα οποία μπορούν να βελτιώσουν την αποτελεσματικότητα της κοινωνίας, διευκολύνοντας τις συντονισμένες δράσεις των ατόμων/μελών της με στόχο το αμοιβαίο όφελος.

αποφυγή του κινδύνου της ανεργίας και της απέλασης, με αποτέλεσμα η αναμενόμενη καθαρή απόδοση από την μετανάστευση να είναι μεγαλύτερη όταν στην χώρα υποδοχής υπάρχουν μεγάλα μεταναστευτικά δίκτυα. (Boyd, 1989, Massey κ.α., 1993, 1998, Bauer & Zimmermann, 1995).

Εκτός από την συμβολή των μεταναστευτικών δικτύων, ο τρόπος ζωής και η νοοτροπία των γηγενών στις υποψήφιες χώρες υποδοχής έχουν σημαντική επίδραση στον όγκο των μεταναστευτικών εισροών. Σε ορισμένες κοινωνίες οι ντόπιοι αποδέχονται λιγότερο εύκολα αλλοδαπούς μετανάστες από ότι σε άλλες κοινωνίες. Ως εκ τούτου, εκτός από τη θετική επίδραση ενός μεγάλου ποσοστού των μεταναστών στον πληθυσμό της χώρας με τη μορφή του κοινωνικού κεφαλαίου, μια μεγάλη εισροή μεταναστών από την ίδια εθνοτική ομάδα μπορεί να έχει αρνητική επίδραση στις αναμενόμενες καθαρές αποδόσεις της μετανάστευσης. Δηλαδή, μία μαζικής εισροή αλλοδαπών σε μία χώρα μπορεί να αυξήσει τις ξενοφοβικές αντιδράσεις του γηγενούς πληθυσμού (Jandl, 1994). Επίσης ο βαθμός ανισότητας και συνοχής στις χώρες αποστολής και υποδοχής, επηρεάζει την απόφαση των πολιτών για μετανάστευση. Σε κοινωνίες με μεγάλες εισοδηματικές ανισότητες αναμένεται οι μεταναστευτικές εκροές να είναι μεγαλύτερες συγκριτικά με κοινωνίες όπου οι εισοδηματικές διαφορές είναι μικρότερες.

Επιπροσθέτως, η ύπαρξη κοινωνικών αναταραχών αποτελεί ένδειξη για την ύπαρξη μικρού βαθμού συνοχής στην κοινωνία, η οποία μπορεί να οδηγήσει σε αύξηση των μεταναστευτικών εκροών με σκοπό την αναζήτηση ασύλου. Στην περίπτωση της παλιννόστησης, πέρα από τον βαθμό της κοινωνικής συνοχής στην (αρχική) χώρα αποστολής, σημαντική επιρροή ασκεί στον υποψήφιο παλιννοστούντα και ο βαθμός κοινωνικής συνοχής της χώρας υποδοχής στην οποία και ζει. Συνήθως οι μετανάστες που επιστρέφουν πίσω στις πατρίδες τους, ακολουθούν την αντίστροφη διαδρομή από εκείνη που πραγματοποίησαν αρχικά με στόχο την εύρεση εργασίας στις χώρες υποδοχής. Σύμφωνα με τον Waldorf (1994, 1996) όσο μεγαλύτερος είναι βαθμός αφομοίωσης (ο οποίος επηρεάζεται θετικά από τη διάρκεια παραμονής στην χώρα και αρνητικά από την ηλικία του) ενός μετανάστη στην κοινωνία της χώρας υποδοχής, τόσο μειώνονται οι πιθανότητες ο ίδιος να επιλέξει να παλιννοστήσει. Τέλος η δημογραφική συνιστώσα, η οποία σχετίζεται με την ηλικία και το φύλο των μεταναστών, παίζει σημαντικό ρόλο στον αριθμό των παλιννοστούντων που επαναπατρίζεται λόγω συνταξιοδότησης.

Όσον αφορά τις διασυνδέσεις μεταξύ των χωρών, αυτές χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: πολιτιστικές και υλικές. Οι πολιτιστικοί δεσμοί οφείλονται, κυρίως, στην ύπαρξη ενός «αποικιοκρατικού παρελθόντος» μεταξύ των χωρών αποστολής και υποδοχής, με αποτέλεσμα να υπάρχουν πολλές ομοιότητες στον πολιτισμό και στην κουλτούρα των δύο χωρών. Οι διασυνδέσεις αυτές διευκολύνουν το άτομο στην απόφαση του να μεταναστεύσει, καθώς θα μπορέσει ευκολότερα να αφομοιωθεί στην κοινωνία της χώρας υποδοχής με μικρότερο «ψυχολογικό κόστος». Επιπλέον, οι πολιτιστικοί δεσμοί συχνά εξασφαλίζουν ότι το ανθρώπινο κεφάλαιο των μεταναστών

δεν «χάνεται» στην περίπτωση της διεθνούς μετανάστευσης. Μια ειδική μορφή πολιτιστικού δεσμού που συμβάλει στην διατήρηση του ανθρώπινου κεφαλαίου είναι η κοινή γλώσσα. Χώρες στις οποίες ομιλούνται ευρέως διαδεδομένες γλώσσες, κυρίως τα Αγγλικά τα οποία όλο και περισσότερο καθιερώνονται ως η παγκόσμια *lingua franca* (De Swaan, 1995), είναι περισσότερο ελκυστικοί μεταναστευτικοί προορισμοί.

Εστιάζοντας στην κατηγορία των υλικών διασυνδέσεων, η κυριότερη αιτία είναι η γεωγραφική εγγύτητα των δύο χωρών. Η ιδέα ότι ο όγκος των μεταναστευτικών ροών καθορίζεται από την απόσταση, προέρχεται από την θεωρία της «χωρικής βαρύτητας⁶» (*spatial gravitation*) (Berg, 1997). Στην διαδικασία της μετανάστευσης, παρόλο που η απόσταση μεταξύ των δύο χωρών παραμένει σταθερή, το κόστος και η διάρκεια της μετακίνησης μεταβάλλονται στο πέρασμα των ετών.

Έτσι, έχουμε δραστική μείωσή τους, κυρίως μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, λόγω της ανάπτυξης της τεχνολογίας των μεταφορών. Επιπλέον μία υλική σύνδεση μεταξύ των χωρών πραγματοποιείται μέσω των διεθνών τηλεπικοινωνιών.

Ο τέταρτος καθοριστικός παράγοντας στο υπόδειγμα του Jennissen (2007), είναι αυτός της πολιτικής. Οι βασικές συνιστώσες του παράγοντα αυτού είναι δύο: η (γενική) πολιτική κατάσταση μίας χώρας καθώς και η μεταναστευτική πολιτική που αυτή εφαρμόζει. Η πολιτική κατάσταση στις χώρες αποστολής έχει αντίκτυπο στον όγκο των μεταναστευτικών εκροών. Η ύπαρξη πολιτικής έντασης και αστάθειας μπορεί να οδηγήσει σε φαινόμενα βίας και σε ξέσπασμα εμφυλίου πολέμου. Οι συγκρούσεις ανάμεσα στους πολίτες μίας χώρας (π.χ. εθνοτικές συγκρούσεις), μεταξύ του κράτους και των πολιτών (π.χ. εξέγερση ομάδας του πληθυσμού κατά των κυβερνητικών αρχών), καθώς και η ένοπλη σύρραξη μεταξύ κρατών (πόλεμος), δημιουργούν συνθήκες κινδύνου και αισθήματα ανασφάλειας στους πολίτες μίας χώρας. Ο κίνδυνος από διώξεις ή από την άσκηση αυθαίρετης βίας και οι συνθήκες πείνας και εξαθλίωσης, οδηγούν-αναγκάζουν τους πολίτες να μεταναστεύσουν με σκοπό την αναζήτηση μίας ασφαλέστερης χώρας και την εξασφάλιση ασύλου σε αυτή, με την μετανάστευση να αποτελεί στις περισσότερες των περιπτώσεων το μοναδικό τρόπο «διαφυγής».

Αναφορικά με την δεύτερη συνιστώσα του παράγοντα «πολιτική», η μεταναστευτική πολιτική των χωρών αποστολής, αλλά κυρίως των χωρών υποδοχής, επηρεάζουν το μέγεθος και την κατεύθυνση των μεταναστευτικών ροών. Οι χώρες αποστολής, στο πλαίσιο των διεθνών πολιτικών σχέσεων, μπορούν να «χρησιμοποιήσουν» την διεθνή μετανάστευση με σκοπό την επίτευξη ορισμένων στόχων. Σύμφωνα με τον Hamilton (1997), οι χώρες αποστολής έχουν την δυνατότητα να επιτύχουν την διατήρηση των εμπορικών συναλλαγών ή και ακόμα

⁶ Στο μοντέλο της θεωρίας «χωρικής βαρύτητας» ο όγκος της μετανάστευσης μεταξύ των δύο περιοχών (χωρών) καθορίζεται από τον πληθυσμό των δύο περιοχών και από το τετράγωνο της απόστασης μεταξύ των δύο αυτών περιοχών.

την βελτίωση των όρων εμπορίου με τις χώρες υποδοχής, με «αντάλλαγμα» την μείωση-περιορισμό των μεταναστευτικών εκροών προς αυτές. Η μεταναστευτική όμως πολιτική των δυνητικών χωρών υποδοχής είναι αυτή που επηρεάζει σημαντικά και καθοριστικά το μέγεθος και την κατεύθυνση των ροών (ICMPD, 1994, Martin, 1994). Η εφαρμογή μέτρων περιορισμού των μεταναστευτικών εισροών (π.χ. εντατικότεροι έλεγχοι στα σύνορα και στις παραμεθόριες περιοχές) οδηγεί στην προσωρινή μείωση τους. Ωστόσο, η «επιτυχία» της περιοριστικής μεταναστευτικής πολιτικής καθορίζεται και από την πολιτική των έτερων υποψήφιων χωρών υποδοχής, καθώς η αυστηροποίηση των κριτηρίων εισόδου σε μία χώρα, μπορεί να οδηγήσει στην αύξηση των μεταναστευτικών ροών προς τις άλλες δυνητικές χώρες υποδοχής, αλλά και στην άνοδο των παράνομων εισερχομένων μεταναστών. Τέλος, οι χώρες υποδοχής έχουν τη δυνατότητα να επηρεάσουν τις διεθνείς μεταναστευτικές ροές μέσω της εφαρμογής πολιτικών «ενίσχυσης» των χωρών αποστολής, όπως την παροχή διεθνούς βοήθειας, την προώθηση του διεθνούς εμπορίου καθώς και την αύξηση των επενδύσεων σε αυτές. (Muus & Van Dam, 1998).

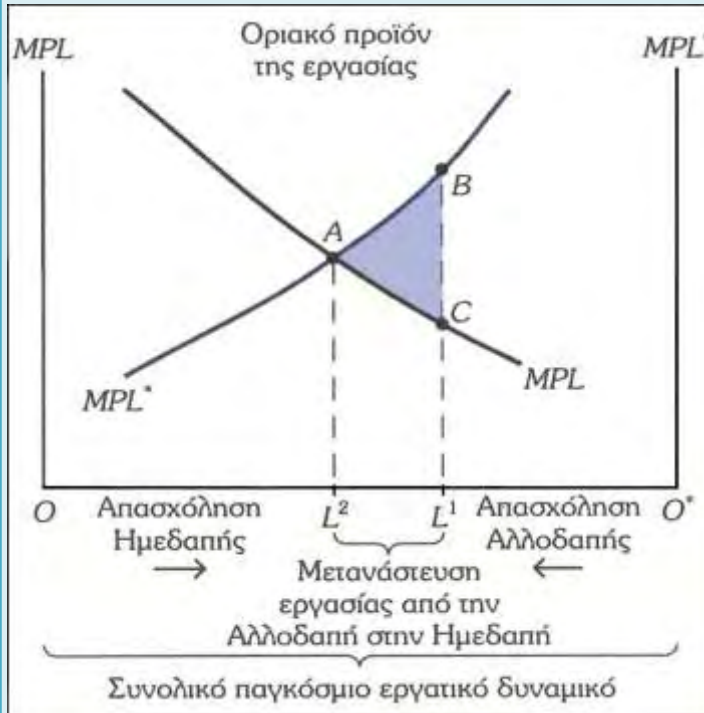
2.2 Οι Επιδράσεις των Θεωριών της Διεθνούς Μετανάστευσης στο Υπόδειγμα του Roel Jennissen

Μέχρι στιγμής παρουσιάστηκαν οι τέσσερις καθοριστικοί παράγοντες του υποδείγματος και το πώς αυτοί επηρεάζουν άμεσα τις διεθνής μεταναστευτικές ροές. Στο τρέχον κεφάλαιο θα αναφερθούμε στις βασικές μεταναστευτικές θεωρίες στις οποίες βασίστηκε ο Jennissen (2007) για την κατασκευή του υποδείγματός του καθώς και για το πώς αυτές «εισάγονται» στο θεωρητικό πλαίσιο αυτού, με τους συνδυασμούς των βελών στο [διάγραμμα 3](#) να απεικονίζουν τις αλυσίδες αιτιότητας της κάθε θεωρίας. Οι επτά μεταναστευτικές θεωρίες του υποδείγματος, σύμφωνα με τους Massey κ.α. (1993, 1998) και Schoorl (1995), ταξινομούνται σε δύο μεγάλες κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται οι θεωρίες οι οποίες παρουσιάζουν τα αίτια έναρξης των μεταναστευτικών ροών (Νεοκλασική οικονομική θεωρία, θεωρία της δυαδικής αγοράς εργασίας, θεωρία των νέων οικονομικών της μετανάστευσης εργατικού δυναμικού, θεωρία της σχετικής στέρησης, θεωρία του παγκόσμιου συστήματος), ενώ στην δεύτερη συγκαταλέγονται οι θεωρητικές προσεγγίσεις που παρουσιάζουν τα αίτια συνέχισης των μεταναστευτικών ροών (θεωρία μεταναστευτικού δικτύου, θεσμική θεωρία).

Η παλαιότερη θεωρία της μετανάστευσης είναι η νεοκλασική οικονομική θεωρία (Jennissen, 2007), σύμφωνα με την οποία οι μισθολογικές διαφορές μεταξύ των περιφερειών-χωρών είναι ο κύριος λόγος για τη μετανάστευση του εργατικού δυναμικού. Η βασική αρχή της νεοκλασικής θεωρίας αποδίδεται στον Sir John Hicks η οποία παρουσιάζεται στο έργο του «In The Theory of Wages», στο οποίο υποστηρίζει ότι: «οι διαφορές στα καθαρά οικονομικά οφέλη, κυρίως οι διαφορές στους μισθούς, είναι οι κύριες αιτίες της μετανάστευσης» (Hicks, 1932, σελ. 76). «Η θεωρία αυτή αποτελεί το σημείο εκκίνησης σχεδόν όλων των σύγχρονων μελετών που εστιάζουν στα κίνητρα της διεθνούς μετανάστευσης» (Borjas, 1989, 1994, 1999, 2014). Με κύριο κριτήριο το εισόδημα τους, οι υποψήφιοι μετανάστες στοχεύουν στην μεγιστοποίηση της χρησιμότητάς τους, αναζητώντας την χώρα υποδοχής στην οποία θα εξασφαλίσουν την μέγιστη δυνατή ευημερία. (Borjas, 1989, 2014). Προφανώς, η μεγιστοποίηση του εισοδήματος αποτελεί ένα ιδιαίτερος ισχυρό κίνητρο, όμως τα άτομα εξετάζουν και άλλους παράγοντες που αφορούν τις δυνητικές χώρες υποδοχής (π.χ. καιρικές συνθήκες, τον πολιτισμό, το ποσοστό εγκληματικότητας, κλπ). Μπορεί να αποδειχθεί, ωστόσο, σύμφωνα με ορισμένες παραδοχές πως η μεγιστοποίηση του εισοδήματος είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την μεγιστοποίηση της χρησιμότητας (Hirshleifer, 1970). Με βάση το νεοκλασικό οικονομικό υπόδειγμα καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως οι χώρες με μεγαλύτερη ποσότητα κεφαλαίου από ότι εργατικού δυναμικού συντελεστής) θα έχουν υψηλό μισθό ισορροπίας, ενώ χώρες με μεγαλύτερη προσφορά εργασίας από ότι ποσότητα κεφαλαίου θα έχουν χαμηλό μισθό ισορροπίας

Πλαίσιο 1^ο

Διεθνής Κίνηση της Εργασίας

Στο υπόδειγμά μας έχουμε δύο χώρες: την χώρα αποστολής μεταναστών ή αλλιώς Ημεδαπή, και την χώρα υποδοχής μεταναστών ή αλλιώς Αλλοδαπή. Στην Ημεδαπή ο «άφθονος συντελεστής» είναι η εργασία (σπάνιος το κεφάλαιο), ενώ στην Αλλοδαπή ο άφθονος συντελεστής είναι το κεφάλαιο (σπάνιος η εργασία). Ας υποθέσουμε, λοιπόν, ότι δεν υπάρχουν περιορισμοί στην μετακίνηση και οι εργαζόμενοι μπορούν να μετακινούνται ελεύθερα μεταξύ των δύο χωρών του υποδείγματός μας. Οι εργαζόμενοι θα επιλέξουν να μετακινηθούν στην χώρα η οποία προσφέρει τον υψηλότερο πραγματικό μισθό. Επομένως θα μετακινηθούν από την Ημεδαπή προς την Αλλοδαπή, όπου οι πραγματικοί μισθοί είναι υψηλότεροι. Η μετακίνηση αυτή θα μειώσει το εργατικό δυναμικό της Ημεδαπής, και επομένως θα αυξήσει τον πραγματικό μισθό σε αυτή, ενώ θα οδηγήσει σε αύξηση του εργατικού δυναμικού και στη μείωση του πραγματικού μισθού στην Αλλοδαπή. Η διαδικασία αυτή θα συνεχιστεί μέχρις ότου οι μισθοί, και το οριακό προϊόν της εργασίας, εξομοιωθούν στις δύο χώρες. (Obstfeld & Krugman, 2011, σελ. 140, 273, Αλογοσκούφης, 2013, σελ. 152)

Διάγραμμα Α: Αιτίες και αποτελέσματα της διεθνούς κινητικότητας εργασίας

Αρχικά απασχολούνται OL^1 εργάτες στην Ημεδαπή (Χώρες Αποστολής), και L^1O^* εργάτες στην Αλλοδαπή (Χώρες Υποδοχής). Με δεδομένες τις ποσότητες του εξειδικευμένου συντελεστή (κεφάλαιο ή γη) και την τεχνολογία παραγωγής, ο μισθός ισορροπίας στην Ημεδαπή (σημείο C) είναι χαμηλότερος από τον μισθό ισορροπίας στην Αλλοδαπή (σημείο B). Η εργασία μεταναστεύει από την Ημεδαπή στην Αλλοδαπή μέχρις ότου η απασχόληση στην Ημεδαπή φθάσει σε OL^2 εργάτες και στην Αλλοδαπή σε L^2O^* εργάτες και οι μισθοί να εξισωθούν (Obstfeld & Krugman, 2011, σελ. 274, Αλογοσκούφης, 2013, σελ. 151,152).

Λόγω, λοιπόν, των μισθολογικών διαφορών, οι μεταναστευτικές ροές θα κινηθούν από τις χώρες με χαμηλό μισθό ισορροπίας προς τις χώρες με υψηλό μισθό ισορροπίας. (Bojras, 1989, Massey κ.α., 1993, 1998, Bauer & Zimmermann, 1995). Παράλληλα, πέρα από την μετακίνηση του εργατικού δυναμικού, θα πραγματοποιηθούν και ροές κεφαλαίου από τις χώρες με υψηλούς μισθούς, προς τις χώρες με χαμηλούς μισθούς, η οποία θα συνοδεύεται και από την μετανάστευση εργατικού δυναμικού υψηλής εξειδίκευσης. Η καθαρή μετανάστευση εργατικού

δυναμικού και οι καθαρές ροές κεφαλαίου θα ισούται με το μηδέν όταν επιτευχθεί μια νέα ισορροπία. Συνεπώς από αυτήν την σκοπιά, η διεθνής μετανάστευση εργατικού δυναμικού αποτελεί ένα χρονικό φαινόμενο (Jennissen, 2007). Οι ροές του κεφαλαίου και της εργασίας απεικονίζονται, σύμφωνα με τον Öberg (1997), στο [διάγραμμα 4](#).

Η αλυσίδα αιτιότητας [1→6→9→1] (βλ. [διάγραμμα 5](#)) αποτυπώνει την επίδραση της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας στο θεωρητικό πλαίσιο του υποδείγματος. Οι μισθολογικές διαφορές μεταξύ των χωρών αποτελούν το σημείο εκκίνησης της αλυσίδας, καθώς λόγω των διαφορών αυτών έχουμε την αρχή των μεταναστευτικών ροών (βέλος 1). Κατόπιν, το γεγονός ότι οι μετανάστες είναι στην πλειοψηφία τους άτομα νεαρής ηλικίας, η μετανάστευση εργατικού δυναμικού θα έχει σημαντικό αντίκτυπο στην μείωση του ποσοστού γήρανσης στην κοινωνία υποδοχής (βέλος 6). Επιπλέον, οι διεθνής μετανάστες μπορεί να έχουν μια μακροπρόθεσμη «αναζωογονητική» επίδραση στη δημογραφική σύνθεση της κοινωνίας υποδοχής, λόγω του υψηλότερου ποσοστού γονιμότητας σε σχέση με τους γηγενείς (Hjarnø, 1996). Σύμφωνα με τον Coleman (1999), οι μακροχρόνιες και μεγάλες μεταναστευτικές εκροές μπορεί να επιβραδύνουν την αύξηση των ποσοστών γονιμότητας στις χώρες αποστολής, και να αποτελέσουν μία μερικώς εναλλακτική λύση για την μείωση της γονιμότητας σε αυτές. Συνεπώς, η αλλαγή της δημογραφικής σύνθεσης μειώνει τη διαφορά στο μέγεθος του ανθρώπινου δυναμικού μεταξύ των χωρών αποστολής και υποδοχής (βέλος 9).

Η θεωρία της δυαδικής αγοράς εργασίας, υποστηρίζει ότι η διεθνής μετανάστευση οφείλεται κυρίως σε παράγοντες έλξης (pull factors) των ανεπτυγμένων χωρών υποδοχής. Σε μία χώρα υπάρχει διχοτόμηση της αγοράς εργασίας σε πρωτεύουσα και δευτερεύουσα αγορά Piore (1979). Η πρωτεύουσα αγορά είναι εντάσεως κεφαλαίου, με το εργατικό δυναμικό που απασχολείται να διαθέτει υψηλή εξειδίκευση, ενώ η δευτερεύουσα είναι εντάσεως εργασίας με το εργατικό δυναμικό να είναι χαμηλής ειδίκευσης. Οι ειδικευμένοι εργαζόμενοι της πρώτης κατηγορίας έχουν σταθερή απασχόληση, υψηλότερες αποδοχές, δυνατότητα επαγγελματικής ανέλιξης, καλύτερη κοινωνική θέση και συνθήκες εργασίας σε σχέση με τους ανειδίκευτους εργαζομένους της δευτερεύουσας αγοράς, στην οποία και περιλαμβάνονται οι πιο «ανεπιθύμητες» εργασίες που συνήθως ανήκουν στον πιο «βαρύ» και «βρώμικο» «κατώτατο» τομέα απασχόλησης. Σύμφωνα λοιπόν με τη θεωρία της δυαδικής αγοράς εργασίας η διεθνής μετανάστευση εργατικού δυναμικού οφείλεται στην ζήτηση εργαζομένων στον εντάσεως εργασίας τομέα των βιομηχανικών οικονομιών-κοινωνιών των χωρών υποδοχής. (Piore, 1979, Massey κ.α., 1993). Σύμφωνα με τον Piore (1979) η ζήτηση αλλοδαπών εργαζομένων οφείλεται στην (γενικότερη) έλλειψη γηγενούς εργατικού δυναμικού καθώς και στην ανάγκη για να καλυφθούν οι «κατώτατες» θέσεις εργασίας της δευτερεύουσας αγοράς. Φυσικά, πέρα από τις γενικές ελλείψεις, μπορεί να υπάρξουν και

«συγκεκριμένες» ελλείψεις, λόγω υποκινουμένων προβλημάτων⁷ (motivational problems) καθώς και λόγω δημογραφικών και κοινωνικών αλλαγών στις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες. (Massey κ.α., 1993). Συνεπώς, η έλλειψη σε ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό στην δευτερεύουσα αγορά εργασίας «υποχρεώνει» τους εργοδότες να προσλάβουν αλλοδαπούς εργαζόμενους (Jennissen, 2007).

Εστιάζοντας στην επίδραση της θεωρίας στο θεωρητικό πλαίσιο του υποδείγματος, ο Jennissen (2007) παρουσιάζει δύο διαφορετικές αλυσίδες αιτιότητας. Στην πρώτη [9→1→6→9] ο ερευνητής ορίζει ως σημείο εκκίνησης τις δημογραφικές αλλαγές που πραγματοποιούνται στις χώρες υποδοχής και οι οποίες δύναται να προκαλέσουν μείωση στην προσφορά της εργασίας χαμηλής ειδίκευσης (βέλος 9). Κατόπιν, οι μισθοί των χαμηλά ειδικευόμενων εργατών αυξάνονται, με αποτέλεσμα την αύξηση των μεταναστευτικών εισροών (βέλος 1). Στην συνέχεια, η αύξηση των μεταναστευτικών εισροών μπορεί να οδηγήσει σε δημογραφικές και κοινωνικές αλλαγές (βέλος 6), οι οποίες με τη σειρά τους μπορεί να προκαλέσουν μεταβολές στην προσφορά εργασίας (βέλος 9). Ο ερευνητής, ωστόσο, τονίζει πως η συγκεκριμένη αλυσίδα αιτιότητας δεν είναι πλήρως ρεαλιστική.

Σύμφωνα με τον Öberg (1996), το χάσμα μεταξύ των αναπτυσσόμενων (χώρες αποστολής) και ανεπτυγμένων χωρών (χώρες υποδοχής), είναι τόσο μεγάλο που οι μικρές αλλαγές στο μέγεθος των μισθών και στις συνθήκες απασχόλησης έχουν μόνο μία έμμεση επίδραση στις διεθνείς μεταναστευτικές ροές, μέσω των μέτρων μεταναστευτικής πολιτικής που αυτές εφαρμόζουν. Η ζήτηση για ανειδίκευτο και εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό στις χώρες υποδοχής είναι αυτή που συνήθως καθορίζει τα κριτήρια εισόδου που θέτουν οι χώρες στους διεθνείς μετανάστες (Böhning, 1998), με τα μέτρα εύρεσης και απέλασης των παράνομων μεταναστών να επηρεάζουν και αυτά με την σειρά τους την προσφορά και την ζήτηση εργασίας. Συνεπώς, στην δεύτερη αλυσίδα αιτιότητας, ενώ ο Jennissen (2007) ορίζει το ίδιο σημείο αφετηρίας (βέλος 9), κατόπιν αναφέρει πως σε περιόδους έλλειψης εργατικού δυναμικού, οι υποψήφιες χώρες υποδοχής, «χαλαρώνουν» τα κριτήρια εισόδου των μεταναστών (βέλος 13), με αποτέλεσμα την εισροή μεγαλύτερου αριθμού μεταναστών στη χώρα (βέλος 4), με τους νεοεισελθόντες μετανάστες να οδηγούν στην αύξηση της προσφοράς εργασίας χαμηλής ειδίκευσης (βέλη 6 & 9). Συνεπώς, ο ερευνητής επιλέγει την [9→13→4→6→9] αλυσίδα αιτιότητας αντί της [9→1→6→9], επειδή αποτυπώνει καλύτερα την επίδραση της θεωρίας της δυαδικής αγοράς εργασίας στο υπόδειγμα (βλ. [διάγραμμα 6](#)).

⁷ Τα υποκινούμενα προβλήματα προκύπτουν από το γεγονός ότι στις «κατώτατες» θέσεις εργασίας της δευτερεύουσας αγοράς, οι εργαζόμενοι έχουν χαμηλή κοινωνική θέση καθώς και μικρές έως μηδαμινές ευκαιρίες επαγγελματική ανέλιξης (Jennissen, 2007)

Η θεωρία των νέων οικονομικών της μετανάστευσης εργατικού δυναμικού (The New Economics of Labor Migration Theory), η οποία διατυπώθηκε από τους Stark & Bloom (1985), αναφέρει πως η διερεύνηση για τα αίτια της μετανάστευσης εργατικού δυναμικού δεν πρέπει να επικεντρωθεί μεμονωμένα στον μετανάστη-εργαζόμενο, αλλά θα πρέπει να ληφθούν υπόψη και οι επιδράσεις που ασκούν οι κοινωνικοί φορείς, με τους συγγραφείς να ορίζουν ως κυριότερο και βασικότερο φορέα την οικογένεια. Εντός της οικογένειας, ο καθοριστικός παράγοντας που επηρεάζει την απόφαση ενός μέλους, ή περισσότερων, να μεταναστεύσει είναι το οικογενειακό εισόδημα. Στην περίπτωση που το συνολικό οικογενειακό εισόδημα δεν επαρκεί για την διαβίωση των μελών της οικογένειας, τότε ένα μέλος αυτής επιλέγει να μεταναστεύσει στο εξωτερικό, αναζητώντας εργασία με μεγαλύτερες απολαβές, με κύριο στόχο του την αποστολή εμβασμάτων στην οικογένειά του και την ενίσχυση του οικογενειακού εισοδήματος.

Εστιάζοντας στην αλυσίδα αιτιότητας [1→5→1] ([διάγραμμα 7](#)) της θεωρίας, αυτή έχει ως σημείο εκκίνησης το βέλος 1, όπου το άτομο-εργαζόμενος μεταναστεύει στο εξωτερικό. Κατόπιν η αποστολή εμβασμάτων πίσω και στην οικογένεια του, αυξάνει το οικογενειακό εισόδημα στην χώρα αποστολής (βέλος 5). Η «διάσπαση» της οικογένειας λόγω της μετανάστευσης ενός μέλους της είναι προσωρινή καθώς στην συνέχεια ή το μέλος αυτό θα επαναπατριστεί ή τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας μεταναστεύουν στην χώρα υποδοχής. Η περίπτωση που τα μέλη της οικογένειας αποφασίζουν να μεταναστεύσουν, μπορεί να θεωρηθεί ως μία δεύτερη πτυχή της θεωρίας των νέων οικονομικών της μετανάστευσης εργατικού δυναμικού (Massey κ.α., 1993). Παράλληλα όμως αποτελεί και θεμελιώδη αρχή της θεωρίας Σχετικής Στέρησης.

Η θεωρία Σχετικής Στέρησης υποστηρίζει ότι η σχετική εισοδηματική κατάσταση ενός νοικοκυριού ή ενός ατόμου είναι ένας σημαντικά καθοριστικός παράγοντας της διεθνούς μετανάστευσης. Ως εκ τούτου, το κίνητρο για μετανάστευση θα είναι υψηλότερο σε κοινωνίες που βιώνουν μεγάλη οικονομική ανισότητα (Stark & Taylor, 1989). Ο Jennissen (2007) και σε αυτήν τη περίπτωση παρουσιάζει δύο αλυσίδες αιτιότητας .

Η πρώτη αλυσίδα [2→6→2] ([διάγραμμα 8](#)) αποτυπώνει των αντίκτυπο των μεταναστευτικών εμβασμάτων. Η αλυσίδα έχει ως σημείο εκκίνησης την μετανάστευση του ατόμου/ατόμων στην χώρα υποδοχής (βέλος 2), με την υπάρχουσα βιβλιογραφία για την επίδραση των εμβασμάτων στην κοινωνική ανισότητα στην χώρας αποστολής (βέλος 6), να μην παρουσιάζει μία κοινώς αποδεκτή θέση για το εάν η επίδραση είναι θετική ή αρνητική (Jennissen, 2007).

Η δεύτερη αλυσίδα αιτιότητας [2→5→8→2] ([διάγραμμα 9](#)) παρουσιάζει τον ρόλο που διαδραματίζει για τον μετανάστη η δημιουργία ανθρώπινου κεφαλαίου. Οι εργαζόμενοι με υψηλή εξειδίκευση έχουν ένα ισχυρό κίνητρο να μεταναστεύσουν (βέλος 2) από μία λιγότερο σε μία περισσότερο ανεπτυγμένη χώρα. Η παραμονή τους στην χώρα υποδοχής χωρίζεται σε δύο περιόδους. Στην πρώτη περίοδο οι μετανάστες επενδύουν στην δημιουργία ανθρώπινου κεφαλαίου, ενώ στην δεύτερη επιχειρούν να αξιοποιήσουν τις γνώσεις που έχουν αποκομίσει κατά την πρώτη περίοδο (Vidal, 1998)⁸. Για ένα άτομο, η πιθανότητα να μεταναστεύσει ενδέχεται να αυξήσει τα κίνητρα του για συσσώρευση ανθρώπινου κεφαλαίου μέσω της εκπαίδευσης (βέλος 5). Ωστόσο θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι τόσο η εκπαίδευση όσο και η διαδικασία της μετανάστευσης έχουν κόστος, καθώς η συσσώρευση γνώσεων κατά το πρώτο στάδιο συνεπάγεται κόστος ευκαιρίας το οποίο και μεταφράζεται σε απώλεια εισοδήματος από μισθωτή εργασία. Η επιλογή ενός ατόμου να παρατείνει την χρονική περίοδο των σπουδών του, μπορεί να οδηγήσει σε μεγαλύτερη ισότητα ευκαιριών αναφορικά με την επίτευξη του επιθυμητού μορφωτικού επιπέδου (Mare, 1981, SCP, 1994). Ο μεγαλύτερος βαθμός ισότητας στην εκπαίδευση (educational equality) αυξάνει τα έσοδα και το καθεστώς ισότητας (βέλος 8), όπως ακριβώς και το μορφωτικό επίπεδο έχει θετικό αντίκτυπο στην επαγγελματική κατάσταση και στο εισόδημα (Blau & Duncan, 1967, Van Eijck, 1996). Συνεπώς, ο μεγαλύτερος βαθμός ισότητας σε μια χώρα μπορεί να επιφέρει μείωση στις διεθνείς μεταναστευτικές ροές (αποδημία) (βέλος 2)

Ο Mountford (1997, σελ. 302-303) μελετώντας τα μοντέλα στα οποία παρουσιάστηκε η αλληλεπίδραση μεταξύ της διανομής του εισοδήματος, της συσσώρευσης ανθρώπινου κεφαλαίου και της μετανάστευσης, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι:

Όταν η συσσώρευση ανθρώπινου κεφαλαίου είναι ενδογενής και όταν η «επιτυχημένη» μετανάστευση δεν είναι εξασφαλισμένη, η αλληλεπίδραση μεταξύ των αποφάσεων συσσώρευσης ανθρώπινου κεφαλαίου, της ανάπτυξης και της κατανομής του εισοδήματος μπορεί να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι ένα «brain drain», είτε προσωρινό είτε μόνιμο μπορεί, να αυξήσει το μακροπρόθεσμο επίπεδο εισοδήματος και την ισότητα των εισοδημάτων σε μια μικρή ανοιχτή οικονομία.

⁸ Η υπεραξία της εκπαίδευσης (surplus value) στην αγορά εργασίας των χωρών υποδοχής είναι μεγαλύτερη από την υπεραξία της εκπαίδευσης στην αγορά εργασίας των χωρών αποστολής, εφόσον οι διαφορές στους μισθούς των ειδικευόμενων εργαζομένων μεταξύ των χωρών υποδοχής και αποστολής είναι μεγαλύτερη από την διαφορά στους μισθούς των ανειδίκευτων εργαζομένων. (Jennissen, 2007)

Η θεωρία του παγκόσμιου συστήματος, εξετάζει τη διεθνή μετανάστευση από μια παγκόσμια σκοπιά. Η εν λόγω προσέγγιση τονίζει πως η αλληλεπίδραση μεταξύ των κοινωνιών αποτελεί έναν σημαντικό καθοριστικό παράγοντα μέσω του οποίου επιτυγχάνονται κοινωνικές μεταβολές εντός των κοινωνιών (Chase-Dunn & Hall, 1994), με το διεθνές εμπόριο να αποτελεί το κυριότερο παράδειγμα. Η θεωρία βασίζεται στον ισχυρισμό ότι ο καπιταλισμός είναι ένα ιστορικό κοινωνικό σύστημα.

Ο Wallerstein (1983, σελ. 18) ορίζει ιστορικά τον καπιταλισμό ως «το σύστημα στο οποίο η ατελείωτη συσσώρευση του κεφαλαίου υπήρξε ο οικονομικός στόχος που επικράτησε ή ο «νόμος» που διέπει την θεμελιώδη οικονομική δραστηριότητα». Η ανάγκη για συσσώρευση του κεφαλαίου ανάγκασε τις καπιταλιστικές χώρες να αναζητήσουν νέους φυσικούς πόρους, νέο χαμηλού κόστους εργατικό δυναμικό και νέες αγορές. Για την επίτευξη των τριών αυτών στόχων οι καπιταλιστικές χώρες ιδρύουν αποικίες σε υπερπόντιες χώρες. Οι μητροπόλεις προκειμένου να τονώσουν τις οικονομικές και εμπορικές τους συναλλαγές με τις αποικίες, δημιουργούν μεταφορικές συνδέσεις οι οποίες οδήγησαν στην ανάπτυξη οικονομικών και πολιτιστικών δεσμών μεταξύ αυτών. Ωστόσο, οι εμπορικές διασυνδέσεις μετά το τέλος της αποικιοκρατίας διατηρούν ή και ακόμα ενισχύουν την οικονομική εξάρτηση των τώως αποικιών από τις μητροπόλεις. Το αποτέλεσμα είναι, δεδομένου ότι οι παγκόσμιες τιμές αγαθών καθορίζονται από τις χώρες του πυρήνα⁹, οι περιφερειακές χώρες να έχουν εμπορικές συναλλαγές με τις χώρες του πυρήνα με δυσμενείς όρους εμπορίου, οι οποίοι τις οδηγούν σε βραδεία οικονομική ανάπτυξη και αυξανόμενη οικονομική εξάρτηση από αυτές (Amankwaa, 1995). Οι εμπορικές συναλλαγές μεταξύ των χωρών με «αδύναμες» οικονομίες και των χωρών με «ισχυρές» οικονομίες προκαλεί οικονομική στασιμότητα και ακολούθως δυσμενέστερες συνθήκες διαβίωσης των πρώτων έναντι των δεύτερων (Wallerstein, 1983, Amankwaa, 1995). Η σχέση αυτή αποτελεί σημαντικό μεταναστευτικό κίνητρο, αν και οι απόψεις της επιστημονικής κοινότητας για την επίδραση του διεθνούς εμπορίου δίστανται (Jennissen, 2007). Σύμφωνα με τη σύγχρονη οικονομική σκέψη, το ελεύθερο διεθνές εμπόριο μπορεί να μειώσει μετανάστευσης μεταξύ των αναπτυσσόμενων και ανεπτυγμένων χωρών (Gosh, 1992, Mouhoud, 1997).

Όπως απεικονίζεται στην αλυσίδα αιτιότητας (βλ. [διάγραμμα 10](#)), η θεωρία του παγκόσμιου συστήματος μπορεί να αποτελέσει μία πιθανή εξήγηση για την διαφορετική οικονομική ανάπτυξη των κρατών, η οποία καθορίζει τον όγκο των μεταναστευτικών ροών, άμεσα (βέλος 1) ή έμμεσα (βέλη 8 & 2). Αν και η αιτιολόγηση για τις διαφορές στο αναπτυξιακό επίπεδο των χωρών είναι μάλλον αμφιλεγόμενη. Ο Jennissen (2007) ενσωματώνει την θεωρία του παγκόσμιου συστήματος στο υπόδειγμά του με στόχο να αιτιολογήσει την ύπαρξη «δεσμών» μεταξύ χωρών που βρίσκονται σε μεγάλες γεωγραφικές αποστάσεις, οι οποίες και

⁹ Σύμφωνα με την θεωρία του Παγκόσμιου Συστήματος, οι χώρες του πυρήνα (Core Countries) είναι οι «ισχυρές» και πλούσιες χώρες οι οποίες παράγουν το μεγαλύτερο μέρος του παγκόσμιου πλούτου και από τις οποίες εξαρτώνται οι υπόλοιπες χώρες (Wharton University of Pennsylvania, 2017) <http://kwhs.wharton.upenn.edu/term/core-countries/>

«πυροδοτούν» τις μεταναστευτικές ροές (βέλος 3). Οι δεσμοί που αναπτύσσονται μεταξύ των χωρών μπορεί να έχουν και μία έμμεση επίδραση στις διεθνείς μεταναστευτικές ροές μέσω της κοινωνίας, καθώς οι πολιτιστικοί δεσμοί δύναται να επηρεάσουν τον τρόπο ζωής στο εσωτερικό των χωρών. Εκτός από την άμεση επίδραση των μεγάλων μεταναστευτικών ομάδων στον γηγενή πληθυσμό, και αντιστρόφως, οι « ανταλλαγές» στην κουλτούρα και στον πολιτισμό των δύο χωρών μπορεί να πραγματοποιηθεί και «εξ αποστάσεως». Η έμμεση επίδραση των πολιτιστικών διασυνδέσεων στη διεθνή μετανάστευση, απεικονίζεται στα βέλη 11 & 2.

Σύμφωνα με την θεωρία δικτύων οι εισροές μεγάλου όγκου μεταναστών σε μία χώρα μπορεί να σχηματίσουν μεταναστευτικά δίκτυα σε αυτή. Στα δίκτυα περιλαμβάνονται οι διαπροσωπικές διασυνδέσεις των πληθυσμών ανάμεσα στις χώρες προορισμού και υποδοχής. Τα μεταναστευτικά δίκτυα ενδέχεται να βοηθήσουν τους δυνητικούς μετανάστες ίδιας καταγωγής, συμβάλλοντας στην χρηματοδότηση της μετακίνησης-μετανάστευσης, βοηθώντας τους να βρουν θέση εργασίας ή κατάλληλη διαμονή στην χώρα υποδοχής και παρέχοντάς τους πληροφορίες σχετικά με τις εκπαιδευτικές δυνατότητες ή με την πρόσβαση σε κοινωνική ασφάλιση (Esveldt κ.α., 1995). Οι διαπροσωπικές σχέσεις και οι δεσμοί στους οποίους και βασίζονται (consist) τα δίκτυα, ενδέχεται να είναι «οικείοι» (π.χ. φίλοι ή συγγενείς) ή «ασθενείς». Τόσο οι οικείοι όσο και οι ασθενείς δεσμοί δύναται να συμβάλουν στην μεταναστευτική διαδικασία (Davis κ.α., 2002). Βάζοντας τη θεωρία δικτύων στο πλαίσιο της μικροοικονομίας (ατομική επιλογή), συμπεραίνουμε ότι τα μεταναστευτικά δίκτυα μειώνουν το κόστος της μετανάστευσης, αυξάνουν την πιθανότητα απασχόλησης του υποψήφιου μετανάστη στην χώρα προορισμού και μειώνουν την πιθανότητα απέλασης του. Με άλλα λόγια, η ύπαρξη της συγκεκριμένης μορφής κοινωνικού κεφαλαίου διευρύνει την αναμενόμενη καθαρή απόδοση της μετανάστευσης. Το γεγονός αυτό αντικατοπτρίζεται στην αλυσίδα της αιτιότητας [6→9→1→6] (βλ. [διάγραμμα 11](#)).

Ο Jennissen (2007) με την ενσωμάτωση της Θεωρίας Δικτύων στο υπόδειγμα του, επιχειρεί να ερμηνεύσει γιατί η διεθνής μετανάστευση είναι ένα συνεχές φαινόμενο. Αρχικά, οι διεθνείς μετανάστες μεταβάλλουν την εθνοτική σύνθεση στις χώρες υποδοχής (βέλος 6). Ως αποτέλεσμα της μεγάλης εισροής διεθνών μεταναστών δύναται να σχηματιστούν μεταναστευτικά δίκτυα τα οποία και αυξάνουν τις πιθανότητες των μεταναστών για εύρεση απασχόλησης καθώς και για εξασφάλιση ενός αξιοπρεπούς εισοδήματος (βέλος 9). Η διευρυμένη καθαρή απόδοση της μετανάστευσης, λόγω της μείωσης του μεταναστευτικού κόστους, της αυξημένης πιθανότητας απασχόλησης και της εξασφάλισης ενός αξιοπρεπούς εισοδήματος, αυξάνει τον όγκο της διεθνούς μετανάστευσης (βέλος 1) και ακολούθως το μέγεθος του μεταναστευτικού πληθυσμού στις χώρες υποδοχής (βέλος 6)

Τέλος, εστιάζοντας στην Θεσμική Θεωρία, η διεθνής μετανάστευση λαμβάνει χώρα σε μεγάλη κλίμακα και μπορεί να γίνει θεσμοθετημένη. Μία μεγάλη εισροή μεταναστών σε μία χώρα ωθεί κερδοσκοπικούς και μη οργανισμούς, νόμιμους ή παράνομους, να παρέχουν στους υποψήφιους μετανάστες παράνομη (κυρίως) διακίνηση, συμβάσεις εργασίας, πλαστά (κυρίως) έγγραφα, κατοικίες, καθώς και νομικές συμβουλές (Massey κ.α., 1993). Υπό μία ευρεία έννοια η Θεσμική θεωρία μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να αντικατοπτρίζει τη δομή ολόκληρου του κοινωνικού περιβάλλοντος στο οποίο τα άτομα παίρνουν τις αποφάσεις τους. Ο De Bruijn (1999, σελ. 112) θεωρεί πως η έννοια των θεσμών δεν αναφέρεται μόνο:

Στους συναφείς φορείς, όπως τα πανεπιστήμια, οι οργανισμοί και οι επιχειρήσεις, οι οποίοι είναι γενικά αντιληπτοί στην κοινή γλώσσα ως θεσμικά όργανα... αλλά επίσης και σε πιο αφηρημένες κοινωνικές δομές, όπως η δημοκρατία, η πολιτική, τα συστήματα των φύλλων (gender systems¹⁰) και οι φορείς της γνώσης.

Ο Jennissen (2007) λαμβάνοντας υπόψη τα θεσμικά όργανα υπό μία ευρεία έννοια, συμπεραίνει πως ολόκληρη η συστημική προσέγγιση της διεθνούς μετανάστευσης δύναται να θεωρηθεί ως μία θεσμική προσέγγιση. Ο ερευνητής βασίζεται στην ανάλυση των Massey κ.α. (1993), κάνοντας χρήση της θεσμικής θεωρίας αναφορικά με τις κερδοσκοπικές και μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, νόμιμες και μη. Οι οργανισμοί μέσω των υπηρεσιών και της υποστήριξης που παρέχουν στους μετανάστες, καταφέρνουν να ενσωματωθούν στα μεταναστευτικά δίκτυα. Η επίδραση της θεωρίας το θεωρητικό πλαίσιο του υποδείγματος αποτυπώνεται στην αλυσίδα αιτιότητας [7→3→7] (βλ. [διάγραμμα 12](#)).

Οι μεγάλες διεθνής μεταναστευτικές ροές ενισχύουν τις «υλικές διασυνδέσεις» μεταξύ των χωρών. Στην περίπτωση που αυξηθούν οι μετανάστες που ταξιδεύουν ανάμεσα στις χώρες υποδοχής και αποστολής, τότε θα υπάρξουν χαμηλού κόστους και συχνής εκτέλεσης δρομολόγια αεροπορικών εταιριών. Το αποτέλεσμα είναι η μείωση του κόστους μετακίνησης τόσο για τους μετανάστες που θα μετακινηθούν άμεσα, όσο και για τους μελλοντικούς μετανάστες (βέλος 7). Εν συνεχεία, η μείωση του κόστους μετακίνησης μπορεί να οδηγήσει στη μείωση του κατώτατου ορίου-κόστους που αποτρέπει τους πιθανούς μετανάστες από το να μεταναστεύσουν (βέλος 3). Παράλληλα οι οργανισμοί που συμμετέχουν στην μεταναστευτική διαδικασία, δύναται να συνεργάζονται με μετανάστες που έχουν ήδη εγκατασταθεί στις χώρες υποδοχής (εθελοντικές οργανώσεις οι οποίες βοηθούν τους μετανάστες να εγκατασταθούν στην κοινωνία υποδοχής). Οι οργανισμοί αυτοί ενισχύουν τους πολιτιστικούς δεσμούς μεταξύ των χωρών αποστολής και υποδοχής (βέλος 10), μειώνοντας το ψυχολογικό κόστος για τους «μελλοντικούς» μετανάστες λόγω της ευκολότερης αφομοίωσης τους στην κοινωνία υποδοχής. Η παρουσία των

¹⁰ Το σύστημα των δύο φύλλων (gender system) περιλαμβάνει τις διαδικασίες και τις ενέργειες που καθορίζουν το κάθε φύλλο (αρσενικό και θηλυκό) (Ridgeway, 1999)
<http://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.soc.25.1.191?journalCode=soc>

οργανισμών αυτών επιδρά στην αλυσίδα αιτιότητας [7→3→7], αντικαθιστώντας το βέλος 7, με τα βέλη 6&10.

Ο ερευνητής κλείνοντας την ανάλυσή του τονίζει πως το θεωρητικό πλαίσιο της διεθνούς μετανάστευσης, που ο ίδιος κατασκεύασε, μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την παρουσίαση των παραγόντων που επιδρούν στην διεθνή μετανάστευση, δίνοντας, παράλληλα, τη δυνατότητα στον μελετητή να προσδιορίσει εάν οι μεταναστευτικές ροές είναι προσωρινές ή μη. Τέλος οι αλυσίδες αιτιότητας παρέχουν την δυνατότητα στον ερευνητή να προβλέψει την πορεία μίας διεθνούς μεταναστευτικής ροής.

3. Οι Επιδράσεις της Διεθνούς Μετανάστευσης

Στο προηγούμενο κεφάλαιο αναφερθήκαμε στα αίτια των μεταναστευτικών ροών, όπως αυτά αποτυπώνονται στο θεωρητικό μοντέλο της διεθνούς μετανάστευσης του ερευνητή Roel Jennissen (2007). Στο τρέχουν κεφάλαιο θα παρουσιάσουμε συνοπτικά τις επιδράσεις της διεθνούς μετανάστευσης, εστιάζοντας την ανάλυσή μας στις χώρες υποδοχής.

Η διεθνής μετανάστευση αποτελεί ένα διαρκώς αυξανόμενο φαινόμενο, το οποίο ασκεί σημαντική επιρροή στην ανάπτυξη των χωρών υποδοχής και αποστολής μεταναστών (Ratha κ.α., 2011). Ωστόσο, ο κύριος όγκος της βιβλιογραφία που εξετάζει τις επιδράσεις της διεθνούς μετανάστευσης αναφέρεται κυρίως στις χώρες προορισμού και λιγότερο στις χώρες προέλευσης. Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τις χώρες υποδοχής, καθώς το σύνολο της βιβλιογραφίας παράγεται σε αυτές, σε συνδυασμό με τα ελλιπή και αναξιόπιστα δεδομένα των χωρών αποστολής, και τα πληρέστερα και περισσότερο αξιόπιστα των χωρών υποδοχής, έχουν ως συνέπεια η πλειονότητα των ερευνητών να εστιάζει την μελέτη του στα αποτελέσματα στις χώρες υποδοχής. (Lull, 2016, Κόντης, 2012, κ.α.)

Οι επιδράσεις της διεθνούς μετανάστευσης και η αξιολόγηση τους, διαφοροποιούνται για κάθε χώρα, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά της, αλλά και το είδος του μεταναστευτικού δυναμικού που δέχεται στους κόλπους της (Λυμπεράκη & Πελαγίδης, 2002), και προσδιορίζονται από την πολυδιάστατη φύση του φαινομένου (Κόντης, 2012). Περιέχουν θετικά και αρνητικά στοιχεία τα οποία εμφανίζονται κατά την βραχυ- και μακρο- χρόνια περίοδο και διαχέονται στις χώρες αποστολής και υποδοχής αλλά και στους ίδιους τους μετανάστες, επηρεάζοντάς σε οικονομικό-δημογραφικό, πολιτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο και τους τρεις συμμετέχοντες της μεταναστευτικής διαδικασίας (βλ. [πίνακα 1](#)). Λόγο, λοιπόν, της πολυδιάστατης φύσης του φαινομένου και στην περίπτωση των αποτελεσμάτων, πέρα από αυτή των αιτίων, στην συνέχεια του κεφαλαίου θα επικεντρώσουμε την ανάλυση μας στις κυριότερες οικονομικές επιδράσεις της μετανάστευσης στις χώρες υποδοχής. Συγκεκριμένα θα παρουσιάσουμε τον αντίκτυπο της διεθνούς μετανάστευσης στην αγορά εργασίας καθώς και στην οικονομία των χωρών υποδοχής.

3.1 Οι Επιδράσεις της Διεθνούς Μετανάστευσης στην Αγορά Εργασίας των Χωρών Υποδοχής

Σύμφωνα με την οικονομική θεωρία η είσοδος των μεταναστών στην αγορά εργασίας αυξάνει την προσφορά εργασίας, και με δεδομένη-σταθερή την ζήτηση εργασίας, οδηγεί στην μείωση του επιπέδου των μισθών ή στην αύξηση των ποσοστών ανεργίας των γηγενών εργαζομένων. Η πραγματική, όμως, επίδραση καθορίζεται από ένα πλήθος παραγόντων, που καθιστούν τον υπολογισμό του πραγματικού αντίκτυπου της μετανάστευσης στην απασχόληση και στο επίπεδο των μισθών εξαιρετικά σύνθετο και πολύπλοκο (ΟΟΣΑ, 2000). Οι όποιες επιπτώσεις προκύπτουν στην αγορά εργασίας, εμφανίζονται κατά τη βραχυχρόνια περίοδο, καθώς μακροχρόνια η αγορά θα οδηγηθεί πάλι σε ισορροπία (Borjas, 2013, 2014, Jaumotte κ.α., 2016,).

Ο αντίκτυπος της μετανάστευσης στο μέσο επίπεδο των μισθών εξαρτάται από τις παραμέτρους που πρώτος όρισε ο Marshall στους κανόνες της ζήτησης (Borjas, 2013, 2014, Longhi, κ.α., 2010) :

- 1) Την ελαστικότητα υποκατάστασης μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου
- 2) Την ελαστικότητα προσφοράς κεφαλαίου
- 3) Την ελαστικότητα ζήτησης των προϊόντων
- 4) Το μερίδιο των μισθών/εργασίας στο εθνικό εισόδημα

Η θεωρητική βιβλιογραφία η οποία βασίζεται σε μοντέλα της αγοράς εργασίας, προσδιορίζει δύο θεμελιώδη κανάλια μέσω των οποίων η μετανάστευση επηρεάζει την αγορά εργασίας στην χώρα προορισμού (Chletsos & Roupakias, 2012, α, β, Borjas, 2013, 2014):

- 1) Της αύξησης στην προσφορά εργασίας
- 2) Της αύξησης στην κατανάλωση εγχώριων παραγόμενων προϊόντων και υπηρεσιών.

Εστιάζοντας στο πρώτο, ο βαθμός υποκατάστασης/συμπληρωματικότητας μεταξύ του γηγενούς και του αλλοδαπού-μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού αποτελεί τον κυριότερο παράγοντα που καθορίζει το ύψος των μισθών και το επίπεδο της απασχόλησης στην χώρα υποδοχής (Borjas, 1999, 2003, 2013, 2014, Dobra 2009, α, β). Η είσοδος ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού στην αγορά έχει διανεμητικά αποτελέσματα, καθώς θα μειώσει τους μισθούς των ημεδαπών ανειδίκευτων εργαζομένων (υποκατάστατων), και θα αυξήσει τους μισθούς των ημεδαπών ειδικευμένων εργαζομένων (συμπληρωματικών), και αντιστρόφως. Η είσοδος των μεταναστών μπορεί να οδηγήσει τους γηγενείς εκτός αγοράς εργασίας (υποκατάσταση), ή προς περισσότερο «πολύπλοκα» και με μεγαλύτερη εξειδίκευση επαγγέλματα, ενισχύοντας έτσι την κινητικότητα του εργατικού δυναμικού (συμπληρωματικότητα) (Jaumotte κ.α., 2016). Οι Longhi κ.α. (2010) προσθέτουν πως

εκτός από τον βαθμό συμπληρωματικότητας/υποκατάστασης των εργαζομένων, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει ο βαθμός υποκατάστασης μεταξύ των διαφορετικών ομάδων/κατηγοριών εξειδίκευσης στην αγοράς εργασίας.

Εστιάζοντας στο κανάλι της κατανάλωσης (Borjas, 2013, Mideksa, 2007), βραχυχρόνια η μετανάστευση προκαλεί «μετατόπιση» του πλούτου από τους εργαζόμενους προς τους κατόχους των παραγωγικών συντελεστών-κεφαλαίου. Οι μετανάστες πέρα από την αύξηση της προσφοράς εργασίας, προκαλούν ως καταναλωτές αύξηση στην ζήτηση (εγχώριων) προϊόντων. Οι επιχειρήσεις προσαρμόζουν την παραγωγή τους με σκοπό να ικανοποιήσουν την επιπρόσθετη αυτή ζήτηση, προσλαμβάνοντας περισσότερους εργαζομένους, αυξάνοντας την ζήτηση εργασίας και άρα το επίπεδο των μισθών. Η αύξηση του παραγωγικού συντελεστή εργασία (L), με δεδομένη την τεχνολογία παραγωγής, οδηγεί στην αύξηση του κεφαλαίου (K) έτσι ώστε η αναλογία L/K να έρθει στα επίπεδα προ μετανάστευσης. Το αποτέλεσμα των δύο είναι το ύψος των μισθών μακροχρόνια να οδηγηθεί σε επίπεδα προ μετανάστευσης. Καταλήγουμε, επομένως, στο συμπέρασμα πως μακροχρόνια το επίπεδο των μισθών στην χώρα υποδοχής είναι ανεξάρτητο από την μετανάστευση (Borjas, 2013, Mideksa, 2007). Όμως, η μακροχρόνια αυτή ισορροπία δύναται να μην επιτευχθεί.

Στην περίπτωση όπου η προσαρμογή του κεφαλαίου στην αύξηση της προσφοράς εργασίας είναι ελλιπής, ή/και η μετανάστευση προκαλέσει ανισορροπία στην αναλογία εργατικού δυναμικού και καταναλωτών, ενδέχεται να προκληθούν «μόνιμες» επιπτώσεις, θετικές ή αρνητικές, στο επίπεδο των μισθών (Borjas, 2009, 2013, 2014). Εάν οι επιχειρήσεις δεν αυξήσουν την ποσότητα του κεφαλαίου αναλογικά με την αύξηση της εργασίας, οι μισθοί παραμένουν χαμηλότεροι σε σχέση με τους μισθούς προ μετανάστευσης, ενώ εάν αυξηθεί περισσότερο, προκαλούν μεγαλύτερη αύξηση στην ζήτησης εργασίας και άρα υψηλότερα επίπεδα μισθών συγκριτικά με τα επίπεδα προ μετανάστευσης. Παράλληλα, στην περίπτωση όπου ο αντίκτυπος της μετανάστευσης στο δυνητικό μέγεθος των καταναλωτών είναι μικρότερος από τον αντίκτυπο επί του μεγέθους του εργατικού δυναμικού, η βραχυχρόνια αρνητική επίδραση στο επίπεδο των μισθών είναι μεγαλύτερη, συμπιέζοντας τους σε ακόμα χαμηλότερα επίπεδα. Στην αντίθετη περίπτωση, η μεγαλύτερη αύξηση της καταναλωτικής βάσης οδηγεί σε μόνιμα μισθολογικά οφέλη για τους γηγενείς εργαζομένους και σε επιπλέον αύξηση των μισθών. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, πως θεωρητικά δεν μπορεί να προβλεφθεί ο μακροπρόθεσμος αντίκτυπος της μετανάστευσης εάν δεν είναι γνωστός ο αντίκτυπος στο μέγεθος την κατανάλωση (Borjas, 2009), με την ταχύτητα προσαρμογής του κεφαλαίου να αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για το εύρος των αποτελεσμάτων της μετανάστευσης στο επίπεδο των μισθών (Borjas & Katz, 2007, Ottaviano & Peri, 2008).

Οι προαναφερθείς παράγοντες αφορούν, κυρίως, την εθνική αγορά εργασίας. Οι Longhi κ.α. (2010) στον [πίνακα 2](#) παρουσιάζουν τους παράγοντες που καθορίζουν το μέγεθος των τοπικών και εθνικών επιπτώσεων στον μισθό και στην απασχόληση από ένα θετικό μεταναστευτικό «σοκ» σε μία τοπική αγορά εργασίας, διευκρινίζοντας και την χρονική περίοδο επίδρασης του κάθε παράγοντα (βραχυχρόνια, μακροχρόνια, βραχυχρόνια & μακροχρόνια).

Τέλος σε έκθεση του ο ΟΟΣΑ (2000) προσθέτει πως η αξιολόγηση του μεγέθους και της φύσης των συνολικών επιδράσεων εξαρτάται και από τον όγκο των μεταναστευτικών εισροών, τα οικιστικά μοντέλα, τα χαρακτηριστικά των μεταναστών, όπως το φύλο, η ηλικία η χώρα προέλευσης καθώς και το νομικό τους καθεστώς.

Εστιάζοντας στις εμπειρικές μελέτες που εξετάζουν τον αντίκτυπο των μεταναστών στην απασχόληση και στους μισθούς των γηγενών εργαζομένων, η βιβλιογραφία παρουσιάζει αντιφατικά αποτελέσματα. Ορισμένες υποστηρίζουν πως η μετανάστευση έχει σημαντικό αντίκτυπο, θετικό ή αρνητικό, ενώ άλλες παρουσιάζουν πως οι επιπτώσεις είναι αμελητέες (Borjas, 2014) . Ωστόσο το σύνολο των μελετών υπολογίζει πως τα αποτελέσματα κυμαίνονται κοντά στο μηδέν (Borjas, 2003, Dustmann κ.α., 2008), ενώ υποστηρίζεται πως οι μελέτες που εντοπίζουν αρνητικές συνέπειες για τον γηγενή πληθυσμό αφορούν κυρίως τους ανειδίκευτους εργαζομένους, και όχι το σύνολο του γηγενούς εργατικού δυναμικού. (Κόλλιας, κ.α.. 2005, Χλέτσος, 2001)

Αναφορικά με την αγορά εργασίας των Η.Π.Α., ο Borjas (1987) καταλήγει στο συμπέρασμα πως ο αντίκτυπος της μετανάστευσης στα επίπεδα των μισθών των γηγενών εργαζομένων είναι οικονομικά μικρός και συχνά μη στατιστικά σημαντικός, με τις μεταγενέστερες μελέτες των Greenwood κ.α. (1997) και Peri (2007) να καταλήγουν στο ίδιο συμπέρασμα. Ομοίως, η Εθνική Ακαδημία Επιστημών (1997) αναφερόμενη στις οικονομικές επιπτώσεις της μετανάστευσης, υποστήριξε ότι: «Το βάρος των εμπειρικών στοιχείων δείχνει ότι ο αντίκτυπος της μετανάστευσης στους μισθούς των ανταγωνιστικών γηγενών εργαζομένων είναι μικρός» (Smith & Edmonston, 1997, σελ. 220). Επίσης στην μελέτη τους οι Friedberg & Hunt (1995) συμπεραίνουν πως η επίδραση της μετανάστευσης στην αγορά εργασίας των Η.Π.Α. και στους γηγενείς εργαζομένους είναι μικρή. Παράλληλα στην έρευνά τους οι Borjas (1995, a), Borjas κ.α. (1997) και Johnson (1997) διαπιστώνουν πως ο συνολικός αντίκτυπος της μετανάστευσης στην αγορά εργασίας των Η.Π.Α. είναι μικρός.

Στον αντίποδα, οι Borjas κ.α. (1997) αναφέρουν ότι η μετανάστευση επιδεινώνει τη σχετική οικονομική κατάσταση των εργαζομένων με χαμηλή ειδίκευση. Επίσης οι Bean κ.α. (1998) δείχνουν ότι η χρήση παράνομων μεταναστών έχει μικρή αρνητική επίδραση στο ύψος των μισθών των γηγενών εργαζομένων. Παράλληλα ο Card (1997) βρίσκει πως η είσοδος μεταναστών επηρεάζει αρνητικά τα επίπεδα απασχόλησης των γηγενών, με μικρές επιδράσεις στο ύψος των μισθών.

Τέλος σε μελέτη του ο Borjas (2003) αναφέρει πως σε αντίθεση με την υπάρχουσα βιβλιογραφία, τα δεδομένα που εξάγει, δείχνουν ότι η μετανάστευση μειώνει σταθερά τον μισθό και την προσφορά εργασίας των ανταγωνιστικών ιθαγενών εργαζομένων.

Εστιάζοντας στην Ευρώπη, στη μελέτη τους οι Winkelman & Zimmerman, (1993) καταλήγουν στο συμπέρασμα πως η μετανάστευση έχει μικρές αρνητικές επιπτώσεις στα ποσοστά ανεργίας την ημεδαπών. Ωστόσο σε μεταγενέστερες έρευνές τους εντοπίζουν (Winkelman & Zimmermann, 1995) μη σημαντικές επιδράσεις στην ανεργία, διότι (Zimmermann, 1995) οι μετανάστες χρησιμοποιούνται ως ευέλικτη εφεδρεία σε περιπτώσεις χαμηλής κινητικότητας του γηγενούς εργατικού δυναμικού. Στην περίπτωση της Γαλλίας, οι Garson κ.α. (1987) δείχνουν ότι η μετανάστευση έχει πολύ μικρό αντίκτυπο στους μισθούς των γηγενών, ενώ στην μελέτη του ο Hunt (1992) συμπεραίνει πως οι εφάπαξ μεγάλες μεταναστευτικές εισροές στην χώρα, (εξετάζει τη μαζική εισροή μεταναστών από την Αλγερία το 1962) έχουν μόνο μικρές επιπτώσεις στην αγορά εργασίας. Αναφορικά με την Γερμανία οι Franz & Pfeiffer (2006) τονίζουν πως ορισμένες μελέτες εντοπίζουν μια στατιστικά σημαντική, αν και αριθμητικά ασθενής, αρνητική συσχέτιση μεταξύ της μετανάστευσης και της αύξησης των μισθών στη γερμανική αγορά εργασίας, παρόλο που οι μισθοί θεωρούνται σχετικά άκαμπτοι στη Γερμανία. Επίσης η έρευνα των De New & Zimmerman (1994) για τους εργάτες της γερμανικής αγοράς εργασίας δείχνει ότι η μετανάστευση μειώνει το μισθό των ανειδίκευτων και προκαλεί αύξηση στο μισθό των ειδικευμένων εργαζομένων, την δεκαετία του 1980. Ακόμα, η μελέτη του Bauer (1998) καταλήγει στο συμπέρασμα πως οι επιπτώσεις της μετανάστευσης στους γηγενείς εργαζομένους είναι μικρές και συνήθως μη στατιστικά σημαντικές. Σχετικά με την Νορβηγία, οι Bratsberg κ.α. (2013) χρησιμοποιώντας διοικητικά δεδομένα που καλύπτουν όλους τους εργαζόμενους στη Νορβηγία από το 1993 έως το 2006, εκτιμούν μια σημαντική αρνητική σχέση μεταξύ της μετανάστευσης και της αύξησης των μισθών. Τέλος οι Hardog & Zorlu (2002) εξετάζουν τις επιπτώσεις της μετανάστευσης στην αγορά εργασίας τριών Ευρωπαϊκών χωρών του Βορά, της Ολλανδίας, της Μ. Βρετανίας και της Νορβηγίας, και καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η χρήση των μεταναστών στην αγορά εργασίας επηρεάζει τους μισθούς των γηγενών. Ωστόσο, τονίζουν πως η ύπαρξη πολλών μικρών επιπτώσεων δεν επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων σχετικά με τη συμπληρωματικότητα ή την υποκατάσταση μεταξύ γηγενών και μεταναστών.

Εξετάζοντας τον αντίκτυπο των μεταναστών στις αγορές εργασίας των χωρών του ΟΟΣΑ, τα αποτελέσματα της έρευνας των Ortega & Peri (2009) για την περίοδο 1980-2005 δείχνουν ότι η μετανάστευση δεν έχει επιπτώσεις στο μέσο όρο των μισθών ή στην απασχόληση, τόσο βραχυχρόνια (1 έτος) όσο και μακροχρόνια (5 έτη), ενώ μάλιστα συμπεραίνουν πως έχει προκληθεί αύξηση ένα προς ένα στα ποσοστά απασχόλησης στις χώρες προορισμού «του Βορά», χωρίς να ζημιωθούν οι γηγενείς εργαζόμενοι. Επίσης σύμφωνα με τους Longhi κ.α. (2005) η βραχυχρόνια και μακροχρόνια επίδραση της μετανάστευσης στους μισθούς είναι πολύ μικρή. Τέλος σύμφωνα με τις προσομοιώσεις των Van der Mansbrughe & Roland-Holst (2009), η

μείωση της μετανάστευσης δεν θα οδηγήσει κατ' ανάγκην σε υψηλότερους μισθούς για τους των γηγενείς εργαζόμενους στις χώρες υποδοχής, δεδομένου ότι τα χαμηλότερα επίπεδα μετανάστευσης θα μειώσουν τη σχετική απόδοση κεφαλαίου, γεγονός που με τη σειρά του θα ασκήσει πτωτική πίεση στους μισθούς.

Σε μελέτη των Akbari & Devoretz (1992) για την αγορά εργασίας του Καναδά Το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι οι επιπτώσεις της μετανάστευσης στους γηγενείς είναι μικρές και συχνά δεν είναι στατιστικά σημαντικές. Αναφορικά με την αγορά εργασία του Ισραήλ, οι Cohen-Goldner & Paserman (2004) διαπιστώνουν πως η αύξηση της απασχόλησης μεταναστών μειώνει των μισθών γηγενών, ανδρών και γυναικών. Παράλληλα οι Hercowitz & Yashiv (2002) εντοπίζουν αρνητική επίπτωση στην απασχόληση των γηγενών, ένα χρόνο μετά από την εμφάνιση των μεταναστών στην αγορά εργασίας.

Κλείνοντας, στον [πίνακα 3](#) παρουσιάζονται επτά διαφορετικές έρευνες στις οποίες υπολογίζεται ο αντίκτυπος της μετανάστευσης στα ποσοστά απασχόλησης και στα επίπεδα των μισθών, σε πέντε διαφορετικές χώρες. Όπως μπορούμε να δούμε, ο συνολικός αντίκτυπος τόσο επί της απασχόλησης όσο και επί των μισθών είναι στο σύνολο τους αρνητικός, αλλά πολύ μικρός. Οι Longhi κ.α. 2010 χρησιμοποιώντας τα δεδομένα των επτά αυτών ερευνών σε μία μετα-ανάλυση, καταλήγουν και αυτοί στο συμπέρασμα πως η επίδραση και στα δύο μεγέθη είναι πολύ μικρή, καθώς σε μία αύξηση του ποσοστού των μεταναστών σε μία τυπική χώρα υποδοχής κατά 1%, ο μισθός των γηγενών μειώνεται κατά 0,029%, ενώ απασχόληση μειώνεται κατά 0,011%.

3.2 Οι Επιδράσεις της Διεθνούς Μετανάστευσης στην Οικονομία των Χωρών Υποδοχής

Το σύνολο της διεθνούς βιβλιογραφίας που εξετάζει τον αντίκτυπο της διεθνούς μετανάστευσης στην οικονομία των χωρών υποδοχής επικεντρώνεται σε δύο άξονες (Jaumotte, κ.α., 2016):

- 1) Στην αγορά εργασίας
- 2) Στα δημόσια οικονομικά

Ωστόσο η όποια προσπάθεια ποσοτικοποίησης των συνολικών επιδράσεων καθίσταται εξαιρετικά δύσκολη (Dobra, 2009 α, β, ΟΟΣΑ, 2000). Σύμφωνα με τον Borjas (2014, σελ. 152-153):

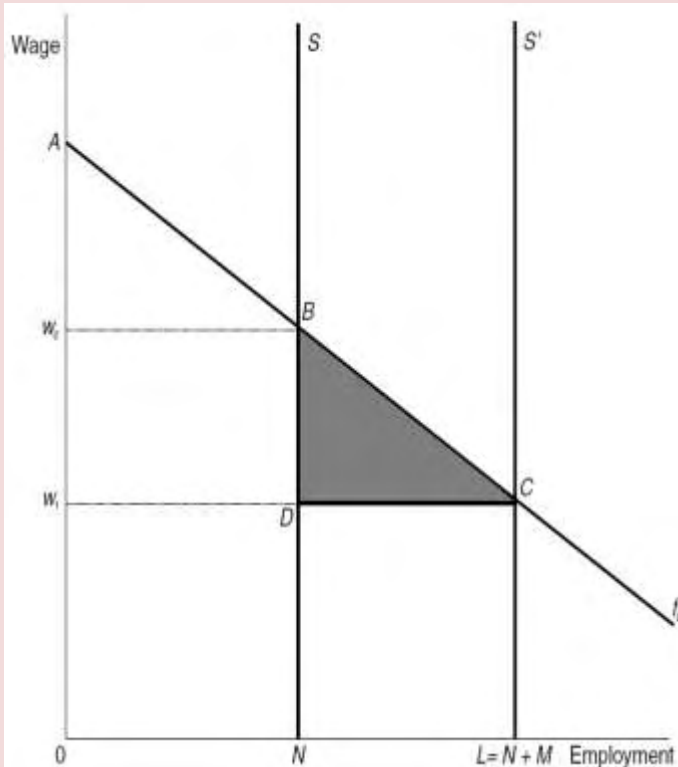
Για να υπολογίσουμε τα πραγματικά καθαρά οικονομικά οφέλη από τη μετανάστευση, θα πρέπει να καταγράψουμε, να παρατηρήσουμε και να μετρήσουμε όλα τα πιθανά κανάλια μέσω των οποίων η μετανάστευση μεταβάλλει την οικονομία υποδοχής, και να συγκρίνουμε το προκύπτον εθνικό εισόδημα με το αντίστοιχο εισόδημα που θα είχε παρατηρηθεί εάν οι μετανάστες δεν είχαν εισέλθει ποτέ στη χώρα. Προφανώς, αυτό το είδος λογιστικής μελέτης είναι ένα πολύ δύσκολο, εάν όχι αδύνατο, εγχείρημα. Αυτή η δυσκολία εξηγεί γιατί οι «εκτιμήσεις» των οικονομικών ωφελειών από τη μετανάστευση δεν είναι εκτιμήσεις υπό την έννοια ότι ο ερευνητής χρησιμοποιεί πραγματικά δεδομένα με τα οποία υπολογίζει τα διάφορα κέρδη και ζημίες, αλλά είναι μάλλον αποτέλεσμα μιας διαδικασίας προσαρμογής κάποιου οικονομικού μοντέλου.

Το μοντέλο στο οποίο θα βασιστούμε για να παρουσιάσουμε το συνολικό αντίκτυπο των μεταναστών στην οικονομία μίας χώρας υποδοχής, είναι του ερευνητή George J. Borjas (1994, 1999, 2014) (βλ. πλαίσιο 2^ο).

Σύμφωνα με τον Borjas η αύξηση στην προσφοράς εργασίας, λόγω της εισόδου των μεταναστών, οδηγεί σε αύξηση του συνολικού, και του κατά κεφαλήν, Α.Ε.Π.. Η αύξηση αυτή δημιουργεί ένα πρόσθετο εισόδημα για τους γηγενείς το οποίο ονομάζεται «πλεόνασμα της μετανάστευσης». Παράλληλα η αύξηση του Α.Ε.Π., οδηγεί σε μείωση των μισθών, το οποίο ζημιώνει τους γηγενείς (διαγραμματικά η ζημία για τους γηγενείς εργαζόμενους είναι το ορθογώνιο w_0BDw_1), αλλά είναι ωφέλιμο για το σύνολο της οικονομίας. Η αντίφαση αυτή αποτυπώνεται στην οικονομική θεωρία, διότι τα καθαρά κέρδη από τη μετανάστευση εξαρτώνται άμεσα από τις αναδιανεμητικές επιδράσεις που αυτή προκαλεί, καθώς όσο μεγαλύτερη είναι η απώλεια των μισθών των αυτοχθόνων εργαζομένων, τόσο μεγαλύτερα είναι τα καθαρά κέρδη για τη χώρα υποδοχής. (Borjas, 1994, 1999, 2014)

Πλαίσιο 2^ο

Το Πλεόνασμα της Μετανάστευσης

Στην αρχική ισορροπία, επειδή η προσφορά κεφαλαίου είναι σταθερή, η περιοχή κάτω από το οριακό προϊόν της καμπύλης εργασίας (f_L) δίνει τη συνολική παραγωγή της οικονομίας. Το εθνικό εισόδημα που προέρχεται από τους γηγενείς Q_N δίνεται από το τραπέζιο $ABNO$. Η είσοδος των μεταναστών (M) μετατοπίζει την καμπύλη προσφοράς και μειώνει το μισθό στο σημείο w_1 . Η περιοχή του τραpezίου $ACLO$ δίνει το εθνικό εισόδημα στην οικονομία μετά την μετανάστευση. Μέρος της αύξησης του εθνικού εισοδήματος διανέμεται απευθείας στους μετανάστες (που λαμβάνουν w_1M έσοδα από την εργασία). Η περιοχή του τριγώνου BCD δίνει την αύξηση του εθνικού εισοδήματος που αποκομίζουν οι γηγενείς, ή αλλιώς το πλεόνασμα της μετανάστευσης

Διάγραμμα Β: Το πλεόνασμα της μετανάστευσης, δεδομένου ομοιογενούς εργασίας και σταθερού κεφαλαίου

Το πλεόνασμα της μετανάστευσης με ομοιογενή εργασία

Στο υπόδειγμα του George J. Borjas, η τεχνολογία παραγωγής του αγαθού που παράγεται στην χώρα υποδοχής συνοψίζεται σε μία ομοιογενής συν-αθροιστική συνάρτηση παραγωγής με δύο εισόδους: το κεφάλαιο (K), και την εργασία (L). Το εργατικό δυναμικό περιλαμβάνει τους γηγενείς (N) και τους μετανάστες (M) εργαζομένους, με όλους τους εργαζομένους να είναι τέλεια υποκατάστατα στην παραγωγή ($L=N+M$). Οι γηγενείς κατέχουν ολόκληρο το μετοχικό κεφάλαιο στη χώρα υποδοχής και, αρχικά, η προσφορά του κεφαλαίου είναι απολύτως ανελαστική. Τέλος το εργατικό δυναμικό των μεταναστών και των γηγενών είναι επίσης απόλυτα ανελαστικό. Κάθε τιμή του συντελεστή (Factor Price) ισούται με την αντίστοιχη αξία του οριακού προϊόντος σε μία ανταγωνιστική αγορά εργασίας. Η τιμή εννοκίασης του κεφαλαίου στην ισορροπία προ μετανάστευσης είναι $r_0 = f_K(K, N)$ και η τιμή της εργασίας είναι: $w_0 = f_L(K, N)$. Το άθροισμα της συνάρτησης παραγωγής παρουσιάζει σταθερές αποδόσεις, έτσι ώστε ολόκληρη η παραγωγή να διανέμεται στους ιδιοκτήτες του κεφαλαίου και στους εργαζόμενους. Στο καθεστώς προ μετανάστευσης το εθνικό εισόδημα προέρχεται από τους γηγενείς, Q_N , και δίνεται από τον τύπο: $Q_N = r_0K + w_0N$

Πηγή: Borjas, 2014: **Immigration Economics**, κεφ. 7, σελ. 150-151

Η αύξηση όμως του Α.Ε.Π., δεν προέρχεται μόνο από την απασχόληση των μεταναστών, αφού οι μετανάστες, εκτός από εργαζόμενοι, είναι και καταναλωτές. Όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, η αύξηση της προσφοράς εργασίας, λόγω της μετανάστευσης, οδηγεί και σε αύξηση της κατανάλωσης, και άρα και του συνολικού Α.Ε.Π.. Από την στιγμή που ζουν και εργάζονται σε μία χώρα, δαπανούν και ένα μέρος του εισοδήματός τους για την αγορά εγχώριων αγαθών, κυρίως καταναλωτικών, και υπηρεσιών, στηρίζοντας την εθνική κατανάλωση και κατ' επέκταση την ενεργό ζήτηση. (Κόλλιας κ.α., 2005, ΟΟΣΑ, 2000, Χλέτσος, 2001). Όπως τονίζει ο Χλέτσος (2001) όσο το βιοτικό επίπεδο μίας χώρας βελτιώνεται, τόσο αυξάνονται οι εναλλακτικές δυνατότητες χρηματοδότησης των αγορών καταναλωτικών αγαθών με αποτέλεσμα να περιορίζονται και οι πιθανότητες πώλησης μεταχειρισμένων και ουσιαστικά ξεπερασμένων διαρκών καταναλωτικών αγαθών. Οι μετανάστες σε αρκετές περιπτώσεις αγοράζουν μεταχειρισμένα αγαθά την ημεδαπών, τα οποία διαφορετικά δεν θα μπορούσαν να πωληθούν, δημιουργώντας έτσι επιπλέον εισόδημα για τους γηγενείς.

Εστιάζοντας στην αγορά εργασίας, στο προηγούμενο κεφάλαιο παρουσιάσαμε το πώς προσαρμόζονται οι μισθοί και το κεφάλαιο στην αύξησης προσφοράς εργασίας. Στο τρέχον κεφάλαιο θα αναφερθούμε στο πως οι μετανάστες συμβάλουν στην αύξηση του κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. μέσω της αγοράς εργασίας.

Η μετανάστευση μπορεί να επηρεάσει το κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. με δύο τρόπους (Jaumotte, κ.α., 2016):

- 1) Αυξάνοντας το ποσοστό των εργαζομένων, οι οποίοι είναι σε ηλικία που μπορούν να εργαστούν (ηλικία εργασίας)
- 2) Αυξάνοντας την παραγωγικότητα ανά εργαζόμενο.

Κατά κύριο λόγο οι μετανάστες είναι άτομα νεαρής ηλικίας, με αποτέλεσμα να μεταβάλλουν την ηλικιακή πυραμίδα των χωρών υποδοχής. (ΟΟΣΑ, 2014, α, β, Dobra, 2009, α, β, ΟΟΣΑ, 2000). Η μεταβολή αυτή οδηγεί στην μείωση του λόγου εξάρτησης, στην αύξηση του εργατικού δυναμικού και του κατά κεφαλήν Α.Ε.Π., υπό την προϋπόθεση ότι η αύξηση του πληθυσμού που βρίσκεται σε «ηλικία εργασίας» μεταφράζεται σε επιπλέον απασχόληση. (Jaumotte, κ.α., 2016, Gagnon, 2014). Η μετανάστευση, επομένως, αποτελεί ένα δυναμικό μέσο για να αποφευχθεί η μείωση του πληθυσμού, να διατηρηθεί ή και να αυξηθεί το μέγεθος του εργατικού δυναμικού και, κατά συνέπεια, να διατηρηθεί ή μειωθεί ο λόγος εξάρτησης, καθώς και για να επιβραδυνθεί η γήρανση του πληθυσμού (Harper, 2012, 2013, 2016, Κόλλιας κ.α., 2005). Οι θετικές επιδράσεις δεν περιορίζονται στη βραχυχρόνια περίοδο, διότι οι μετανάστες, λόγω των υψηλότερων ποσοστών γονιμότητας σε σχέση με τους γηγενείς, έχουν δυναμικά έναν ισχυρό μακροπρόθεσμο αντίκτυπο στην πληθυσμιακή ανάπτυξη (Dobra, 2009, α, β, Harper, 2012, 2013, 2016, Κόλλιας κ.α., 2005).

Στην περίπτωση της Ευρώπης, η μετανάστευση έχει θετικό αντίκτυπο καθώς μπορεί να μετριάσει, αλλά όχι να εμποδίσει το πρόβλημα του δημογραφικού ελλείμματος (Coleman, 2002, Espenshade κ.α., 1982, Espenshade, 2001, Feld, 2000, Lesthaeghe, 2000, Pollard, 1973, Saczuk, 2003). Αναφορικά με το Βέλγιο, οι Debuisson κ.α. (2004) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η αύξηση του ποσοστού απασχόλησης, μέσω της μετανάστευσης, μειώνει ή εξαλείφει πλήρως το πρόβλημα της γήρανσης σε πολλές περιοχές της χώρας. Ομοίως, σε έκθεσή τους τα Ηνωμένα Έθνη (2000) αναφέρουν ότι η αυξημένη μετανάστευση έχει άμεσο αντίκτυπο στον πληθυσμό που είναι σε «ηλικία εργασίας» στις χώρες υποδοχής, με δεδομένο, όμως, ότι οι μελλοντικές μεταναστευτικές ροές θα συνεχίσουν αποτελούνται από μετανάστες νεαρής ηλικίας. Σύμφωνα με την Harper (2016) υπάρχει μία γενική συναίνεση ότι η μετανάστευση τόσο στο Ηνωμένο Βασίλειο όσο και στην Ευρώπη, επιφέρει βραχυπρόθεσμα άμεση αύξηση στα συνολικά ποσοστά γονιμότητας, στο μέγεθος του πληθυσμού και στο εργατικό δυναμικό που βρίσκεται σε ηλικία εργασίας. Σύμφωνα με εκθέσεις του ΟΟΣΑ (2014, α, β) τα τελευταία 10 χρόνια, οι μετανάστες συμβάλλουν κατά 47% στην αύξησης του εργατικού δυναμικού στις Ηνωμένες Πολιτείες και κατά 70% στην Ευρώπη, τόσο σε αναπτυσσόμενους τομείς όσο και σε τομείς που συρρικνώνονται με μεγάλη ταχύτητα. Επίσης τονίζουν πως πολλές χώρες του ΟΟΣΑ τις επόμενες δεκαετίες καλούνται να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της ταχείας γήρανσης τους πληθυσμού τους και των ελλείψεων που θα προκληθούν στη αγορά εργασίας, μέσω της μετανάστευσης. Οι Fehr κ.α. (2004) με την κατάρτιση ενός μοντέλου γενικής ισορροπίας τριών περιοχών: των ΗΠΑ, της Ιαπωνίας και της ΕΕ, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η αύξηση των μεταναστευτικών ροών δεν οδηγεί σε ουσιαστικές μεταβολές στα προβλήματα γήρανσης του πληθυσμού, διότι η μετανάστευση που απαιτείται για την επίτευξη ουσιαστικού αντίκτυπου θα είναι πρακτικά δύσκολο να επιτευχθεί.

Αναφορικά με την επίδραση των μεταναστών στην παραγωγικότητα ανά εργαζόμενο, το σύνολο της βιβλιογραφίας καταλήγει στο συμπέρασμα πως τόσο οι υψηλά ειδικευμένοι όσο και οι ανειδίκευτοι εργατές, συμβάλουν στην αύξηση της παραγωγικότητας και συνεπώς του κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. (Jaumotte, κ.α., 2016, Harper, 2016, ΟΟΣΑ, 2014, α, β, Borjas, 1994, 1999, 2014, Ratha κ.α, 2011). Καθοριστικός παράγοντας στο μέγεθος των επιδράσεων είναι ο βαθμός υποκατάστασης/συμπληρωματικότητας μεταξύ γηγενούς και μεταναστευτικού δυναμικού. (Jaumotte, κ.α., 2016, Borjas, 1994, 1999, 2014)

Οι υψηλά ειδικευμένοι μετανάστες αυξάνουν άμεσα την παραγωγικότητα στη χώρα υποδοχής άμεσα, μέσω της αύξησης της καινοτομίας και της εξειδίκευσης (π.χ. διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας) και έμμεσα μέσω θετικών επιπτώσεων στους μισθούς των γηγενών εργαζομένων (Hunt & Gauthier-Loiselle, 2010, Peri, κ.α. 2015, Ratha, κ.α. 2011, Jaumotte, κ.α., 2016). Τα οφέλη που προκύπτουν, ενδέχεται να μην εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τον βαθμό συμπληρωματικότητας/υποκατάστασης γηγενών και μεταναστών. Σύμφωνα με τον Borjas (1994, 1999, 2014) μία εισροή ειδικευμένων μεταναστών δημιουργεί ένα μεγαλύτερο πλεόνασμα της μετανάστευσης κυρίως λόγω

της συμπληρωματικότητας που υπάρχει στη διαδικασία παραγωγής μεταξύ ειδικευμένου εργατικού δυναμικού και κεφαλαίου. Η συμπληρωματικότητα αυτή μπορεί να είναι αρκετά ισχυρή ώστε οι γηγενείς να αποκομίσουν κέρδη ακόμη και εάν η ροή των μεταναστών αποτελείται αποκλειστικά από ειδικευμένους εργαζόμενους, σε μία οικονομία, στην οποία το εργατικό δυναμικό είναι κατά κύριο λόγο ειδικευμένο. Επειδή ο βαθμός συμπληρωματικότητας μεταξύ των συντελεστών στην παραγωγική διαδικασία διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στη δημιουργία κερδών από τη μετανάστευση, το πλεόνασμα της μετανάστευσης μεγιστοποιείται όταν η ροή των μεταναστών είναι ειδικευμένη.

Τα στοιχεία από τις Ηνωμένες Πολιτείες δείχνουν ότι η αύξηση κατά ένα τοις εκατό του ποσοστού των μεταναστών αποφοίτων πανεπιστημίου αυξάνει τον αριθμό των αιτήσεων για διπλώματα ευρεσιτεχνίας και των υποτροφιών (Chellaraj κ.α., 2008, Hunt & Gauthier-Loiselle, 2008). Σύμφωνα με τους Jaumotte, κ.α., (2016) οι οποίοι εξετάζουν τον αντίκτυπο της μετανάστευσης στις ανεπτυγμένες οικονομίες, μια αύξηση κατά μία ποσοστιαία μονάδα στο μερίδιο των ενήλικων μεταναστών μπορεί να αυξήσει το κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. έως και 2% μακροπρόθεσμα. Προσθέτουν πως το κέρδος από την είσοδο των μεταναστών κατανέμεται ομοιόμορφα στους πολίτες, καθώς διαπιστώνουν πως η αύξηση των μεταναστών ωφελεί το 90% των κατώτερων και το 10% των υψηλότερων εισοδημάτων. Οι Ortega & Peri (2014) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι το μεγαλύτερο μερίδιο των μεταναστών τείνει να αυξήσει το κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Οι Lee & Miller (2000) εντοπίζουν σημαντικά καθαρά κέρδη, ιδιαίτερα από τη μετανάστευση εργαζομένων με υψηλή ειδίκευση. Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις οι μετανάστες με υψηλή ειδίκευση είναι πιθανόν να αντικαταστήσουν τους γηγενείς εργαζόμενους, λόγω των χαμηλότερων μισθών που λαμβάνουν (Doran κ.α., 2014).

Στην περίπτωση των ανειδίκευτων εργατών, η βιβλιογραφία υποδεικνύει ότι συμβάλλουν στην αύξηση της παραγωγικότητας μέσω της αύξησης του ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού, στον βαθμό που η ειδίκευση τους είναι συμπληρωματική με αυτήν των γηγενών (Jaumotte, κ.α., 2016, Ratha κ.α., 2011, Borjas 1994, 1999, 2014). Η αύξηση αυτή έχει διπλή επίδραση, καθώς, είτε καλύπτει τα κενά που υπάρχουν στην δευτερεύουσα αγορά εργασίας, λόγω της απροθυμίας των γηγενών να εργαστούν σε αυτούς τους κλάδους, είτε ενισχύει την κινητικότητα του εργατικού δυναμικού, «αποδεσμεύοντας» από χαμηλής ειδίκευσης κλάδους τους γηγενείς εργαζόμενους, οι οποίοι στρέφονται προς περισσότερο «πολύπλοκα» και με μεγαλύτερη εξειδίκευση επαγγέλματα. (Cattaneo κ.α., 2015, D'Amuri & Peri, 2014, Foged & Peri, 2016, Peri & Spaber 2009, ΟΟΣΑ, 2014, α, β). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αύξηση στην προσφορά εργασίας των ανειδίκευτων μεταναστριών στο τομέα των οικιακών υπηρεσιών, κυρίως καθαριότητας και φροντίδας παιδιών και ηλικιωμένων με χαμηλό κόστος, η οποία επιτρέπει σε γηγενείς γυναίκες με υψηλή ειδίκευση να εισέλθουν στην αγορά εργασίας (Farré, κ.α., 2011, Cortes & Tessada, 2011, Kremer & Watt, 2006, UNDP, 2009). Η συμπληρωματικότητα του ανειδίκευτου μεταναστευτικού και γηγενούς εργατικού

δυναμικού εντοπίζεται κυρίως σε χώρες-κοινωνίες με υψηλά ποσοστά γήρανσης, εισοδήματος και επιπέδου εκπαιδευτικού συστήματος, όπου υπάρχει έλλειψη σε ορισμένους κλάδους της οικονομίας, κυρίως σε μη εμπορεύσιμες χαμηλής ειδίκευσης υπηρεσίες, οι οποίες δεν μπορούν να υποκατασταθούν μέσω των εισαγωγών (Jaumotte, κ.α., 2016, Harper, 2016).

Τέλος, όπως επισημαίνει ο Chiswick (1980), έκτος από τον βαθμό συμπληρωματικότητας/υποκατάστασης μεταξύ μεταναστών και γηγενών, σημαντικό ρόλο στην παραγωγικότητα της οικονομίας διαδραματίζει η κεφαλαιακή της διάρθρωση καθώς και το πόσο γρήγορα προσαρμόζεται στις αλλαγές τις οποίες επιφέρει η μετανάστευση (π.χ. αλλαγή τεχνολογίας).

Εστιάζοντας στον δημοσιονομικό αντίκτυπο της μετανάστευσης, ο υπολογισμός και οι ποσοτικοποίηση των πραγματικών δημοσιονομικών επιδράσεων, έμμεσων και άμεσων, είναι μία εξαιρετικά πολύπλοκη και σύνθετη διαδικασία η οποία δεν μπορεί να αποτυπωθεί σε μία βασική μαθηματική εξίσωση. (ΟΟΣΑ, 2000, 2013, 2014, α, β, Dobra, 2009, α, β, Prerston, 2013, 2014). Τα αποτελέσματα εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από (ΟΟΣΑ, 2000, 2013):

- 1) Την μεθοδολογία που υιοθετείται
- 2) Την χρονική περίοδο στην οποία αναφέρονται
- 3) Τις υποθέσεις σχετικά με το τι πρέπει να εξεταστεί και τι να αποκλειστεί
- 4) Τι θεωρείται ως αμιγώς δημόσιο αγαθό
- 5) Το κατάλληλο προεξοφλητικό επιτόκιο
- 6) Τη δημογραφική μονάδα ανάλυσης (ιδιώτες ή νοικοκυριά)

Επίσης, σε μελέτες που εξετάζουν τις επιδράσεις σε διεθνές επίπεδο, στους παράγοντες που καθορίζουν τα αποτελέσματα των μεταναστευτικών εισροών προστίθενται η δομή του φορολογικού συστήματος και του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας του κάθε κράτους (ΟΟΣΑ, 2013, Ratha κ.α., 2011, Prerston, 2013, 2014), Συνεπώς από τις μελέτες που εξετάζουν το δημοσιονομικό αντίκτυπο της μετανάστευσης δεν προκύπτουν καθολικά συμπεράσματα για το εάν η μετανάστευση είναι ευνοϊκή ή όχι για τα δημόσια ταμεία. (Prerston, 2013, 2014),

Η μετανάστευση λόγω του ότι αλλάζει την σύνθεση και το μέγεθος του πληθυσμού της χώρας υποδοχής, μεταβάλλει και το δημόσιο προϋπολογισμό του κράτους, καθώς, από τη μία φέρνει νέες πηγές εσόδων μέσω της φορολογίας, από την άλλη, όμως, δημιουργεί νέες πηγές εξόδων μέσα από την παροχή μεγαλύτερου όγκου δημοσίων αγαθών και υπηρεσιών. Το ερώτημα, επομένως, το οποίο καλείται να απαντήσει ο εκάστοτε ερευνητής είναι το εάν ο μετανάστης προσφέρει περισσότερα στα δημόσια ταμεία μέσω της φορολογίας, από όσα αποκομίζει μέσω παροχών και των αγαθών που του προσφέρει το κράτος. (Prerston, 2013, 2014, Ratha κ.α., 2011, Gerdes κ.α., 2011). Η απάντηση στο ερώτημα αυτό εξαρτάται, εκτός από τους

προαναφερθέντες παράγοντες οι οποίοι καθορίζονται από τον ερευνητή ή είναι δεδομένοι (φορολογικό σύστημα και κράτος πρόνοιας) θα εξαρτηθεί από δύο βασικά χαρακτηριστικά που σχετίζονται τους μετανάστες (ΟΟΣΑ, 2013, Borjas, 1994, Prerston, 2013, 2014, Harper, 2016):

- 1) Την ηλικία τους
- 2) Το ύψος των απολαβών τους

Μεταξύ των δύο, το ύψος των απολαβών αποτελεί τον σημαντικότερο παράγοντα, ο οποίος καθορίζει τη καθαρή δημοσιονομικής συμβολής των μεταναστών, ιδιαίτερα σε χώρες με «γενναιόδωρες» κρατικές παροχές. (Preston, 2013, 2014, ΟΟΣΑ, 2000, 2013).

Οι κυριότερες επιδράσεις των δύο αυτών χαρακτηριστικών συνοψίζονται στην έκθεση του Office of Budget Responsibility (2013, σελ. 144):

Από τη στιγμή της γέννησής του μέχρι την ηλικία όπου θα έχει ολοκληρώσει πλήρως την εκπαίδευσή του, το άτομο θα αποτελεί ένα καθαρό δημοσιονομικό κόστος, λόγω του κόστους παροχής εκπαίδευσης και άλλων υπηρεσιών. Όμως όταν ένα άτομο εισέλθει στην αγορά εργασίας, είναι πιθανό να προβεί σε μία καθαρής φορολογικής συνεισφοράς, καθώς οι φόροι που καταβάλλει συνήθως υπερβαίνουν το κόστος των υπηρεσιών που καταναλώνει. Αυτό θα εξαρτηθεί από το ποσοστό απασχόλησης, το επίπεδο των αποδοχών και το ποσό των υπηρεσιών που καταναλώνει. Τέλος κατά τη συνταξιοδότηση, ένα άτομο είναι πιθανό να αποτελεί και πάλι καθαρό δημοσιονομικό βάρος, καθώς λαμβάνει συντάξεις και χρειάζεται με μεγαλύτερη συχνότητα να κάνει χρήση ιατροφαρμακευτικών υπηρεσιών.

Στην αρχή της ανάλυσής μας θα εστιάσουμε στα πιθανά οφέλη ή κόστη των μεταναστών στο κράτος πρόνοιας μέσω των κοινωνικών επιδομάτων, της δημόσιας υγείας, της δημόσιας εκπαίδευσης και της εσωτερικής ασφάλειας (αστυνομία, δικαστήρια, σωφρονιστικό σύστημα).

Από την στιγμή που ένας μετανάστης εισέλθει σε μία χώρα υποδοχής, το κράτος έχει ένα σημαντικό δημοσιονομικό κέρδος, επειδή οι μετανάστες φθάνουν σε ένα στάδιο του κύκλου της ζωής τους, κατά το οποίο έχει επέλθει η δημοσιονομικά δαπανηρή περίοδος των παιδικών τους χρόνων, και βρίσκονται, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, σε «ηλικία εργασίας». Το κράτος έχει στη διάθεσή του, δυνητικά, ένα εργατικό δυναμικό, χωρίς να έχει καταβάλει τα κόστη εκπαίδευσης και ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, τα οποία απαιτούνται στην περίπτωση των γηγενών εργαζομένων. (Preston, 2013, 2014, ΟΟΣΑ, 2013). Αναφορικά με τις υπηρεσίες υγείας, κατά την άφιξη τους οι μετανάστες βρίσκονται, συνήθως, σε καλύτερο επίπεδο υγείας συγκριτικά με τους γηγενείς, αφού τα οικονομικά οφέλη από τη

μετανάστευση είναι μεγαλύτερα για εκείνους που είναι υγιείς (Prerston, 2013, 2014). Ωστόσο κυρίως μετά την συνταξιοδότηση τους η χρήση δημόσιων υπηρεσιών υγείας αυξάνεται. Εστιάζοντας με τις κοινωνικές παροχές, οι μετανάστες είναι λιγότερο πιθανό να δικαιούνται κοινωνικά επιδόματα σε σχέση με τους γηγενείς, με αποτέλεσμα να αναζητούν βοήθεια στα μεταναστευτικά και οικογενειακά δίκτυα, ενώ όταν λαμβάνουν, το μέγεθός τους είναι μικρότερο από το αντίστοιχο των γηγενών (Dobra, 2009, α, β, ΟΟΣΑ, 2000, 2013, Papademitriou κ.α., 2009). Υπάρχουν έντονες ανησυχίες, κυρίως από τους γηγενείς πολίτες των χωρών υποδοχής, αναφορικά με την εσωτερική ασφάλεια και το κατά πόσο οι μετανάστες συμμετέχουν δυσανάλογα σε εγκληματικές δραστηριότητες συγκριτικά με τους γηγενείς (Mattes κ.α., 2000, Danso & McDonald, 2001, Quirk, 2008). Ωστόσο υπάρχουν ασθενείς ενδείξεις για την επιβεβαίωση ενός τέτοιου ισχυρισμού (Crush & Williams, 2002, Ratha κ.α., 2011, Bell & Machin (2013), ενώ υπάρχουν και περιπτώσεις στις οποίες τα στοιχεία καταδεικνύουν το αντίθετο (Hagan κ.α., 2008, Wortley, 2009). Αναφορικά με τις επιπτώσεις της μετανάστευσης στις δαπάνες για την δημόσια εκπαίδευση, αυτές εξαρτώνται από τα ποσοστά γονιμότητας των μεταναστών καθώς και από το εάν προβλέπονται από το κράτος ξεχωριστές δαπάνες για την εκπαίδευση παιδιών που προέρχονται από οικογένειες μεταναστών (Prerston, 2013, 2014). Τέλος, μεταξύ των ανειδίκευτων και ειδικευμένων μεταναστών είναι πιθανότερο οι πρώτοι να καταναλώσουν μεγαλύτερο όγκο δημόσιων αγαθών και υπηρεσιών (Borjas, 1994, 1999, 2014).

Εστιάζοντας την ανάλυση μας στην συνεισφορά των μεταναστών στα δημόσια ταμεία, αυτή καθορίζεται από το ύψος των φόρων, έμμεσων και άμεσων, και των ασφαλιστικών εισφορών που καταβάλουν. Αρχικά η εισοδος τους στη χώρα αυξάνει τα φορολογικά έσοδα του κράτους, λόγω της διεύρυνσης της φορολογικής βάσης, με πιθανά οφέλη και για τους γηγενείς καθώς ενδέχεται να μειωθεί το ύψος της φορολογίας ανά πολίτη (Harper, 2016, Bonin κ.α., 2000). Στο σύνολό τους οι μετανάστες πληρώνουν έμμεσους φόρους (π.χ. Φ.Π.Α., φόρος πολυτελείας) μέσα από την κατανάλωση τους, άμεσους φόρους ως φυσικά ή νομικά πρόσωπα, και ασφαλιστές εισφορές όντας εργαζόμενοι (Gerdes κ.α., 2011). Οι ασφαλιστικές τους εισφορές σε συνδυασμό με το υψηλότερα ποσοστά γεννήσεων, συγκριτικά με τους γηγενείς, δύναται να προσφέρουν μία σημαντική βραχυχρόνια ενίσχυση στα συστήματα συνταξιοδότησης των χωρών υποδοχής, καθώς μακροχρόνια θα πρέπει να τους καταβληθούν οι συντάξεις που τους αναλογούν, δημιουργώντας δημοσιονομικές πιέσεις. (Κόλλιας κ.α., 2005). Το ύψος των συνολικών φόρων που θα αποδώσουν σχετίζεται άμεσα με τους μισθούς που λαμβάνουν και άρα και με την εξειδίκευσή τους. Συνεπώς οι ανειδίκευτοι μετανάστες έχουν μικρότερο φορολογικό βάρος και συνεισφορά στα κρατικά ταμεία συγκριτικά με τους ειδικευμένους, λόγω του χαμηλότερου εισοδήματός τους. (Borjas, 1994, 1999, 2014)

Εν κατακλείδι, οι δημοσιονομικές επιπτώσεις της μετανάστευσης τείνουν να είναι μικρές στις περισσότερες χώρες. Ωστόσο, οι ανειδίκευτοι μετανάστες φαίνεται πως έχουν μια μικρότερη καθαρή δημοσιονομική συνεισφορά από ότι οι γηγενείς. Ο αρνητικός αντίκτυπος δεν οφείλεται στην υψηλότερη εξάρτηση των μεταναστών από το κράτος πρόνοιας, αλλά στο γεγονός ότι κατά μέσο όρο καταβάλλουν λιγότερους φόρους και εισφορές κοινωνικής ασφάλισης σε σχέση με τους γηγενείς (ΟΟΣΑ, 2000, 2013, 2014, α, β, Dobra, 2009, α, β, Borjas, 1994, 1999, 2014).

Τέλος, θα ήταν παράλειψη να μην κάνουμε μία αναφορά στον αντίκτυπο των παράνομων μεταναστών. Σύμφωνα με τον Tapinos (1999) στην ετήσια έκθεση του SOPEMI (1999): **Trends in International Migration: Continuous Reporting System on Migration**, ο δημοσιονομικός αντίκτυπος των παράνομων αλλοδαπών εργαζομένων και των οικογενειών τους είναι γενικά θετικός, όσον αφορά τον εθνικό προϋπολογισμό. Οι παράνομοι μετανάστες συνεισφέρουν μέσω της έμμεσης φορολογίας όπως και οι άλλοι καταναλωτές, και παρόλο που δεν καταβάλλουν φόρο εισοδήματος, τα έσοδά τους είναι τέτοια ώστε η απώλεια για τα δημόσια ταμεία να μην είναι σημαντική. Ο ερευνητής προσθέτει πως το δημοσιονομικό κόστος από την κατανάλωση δημόσιων αγαθών και υπηρεσιών είναι απίθανο να υπερβεί το ύψος των απωλειών από τη μη καταβολή του φόρου εισοδήματος, καθώς είναι κατά πολύ μικρότερο από το εισόδημά τους. Το κυριότερο δημοσιονομικό «κόστος» αφορά την εκπαίδευση των παιδιών των παράνομων μεταναστών. Επίσης, στο δημοσιονομικό κόστος μπορούν να συμπεριληφθούν οι κρατικές δαπάνες για συνοριακούς ελέγχους, οι οποίες είναι ιδιαίτερος υψηλές. Ωστόσο, επισημαίνει, ότι οι συνοριακοί έλεγχοι στοχεύουν στο να αντιμετωπίσουν ένα ευρύ φάσμα παράνομων δραστηριοτήτων (π.χ. λαθρεμπόριο ναρκωτικών, όπλων, τρομοκρατία). Συνεπώς οι δαπάνες αυτές δεν μπορούν αν αποδοθούν εξ' ολοκλήρου στην παράνομη μετανάστευση. Ο Tapinos (1999) συμπεράνει πως για να αποτελεί η παράνομη μετανάστευση δημοσιονομική επιβάρυνση θα πρέπει το κόστος ελέγχου και κατανάλωσης δημόσιων αγαθών να υπερβαίνει τα καθαρά φορολογικά έσοδα. Ο ερευνητής τονίζει πως αυτό είναι ένα εξαιρετικά απίθανο αποτέλεσμα, δεδομένης της έκτασης που έχει η θετική επίδραση της παράνομης μετανάστευσης στο Α.Ε.Π..

Εστιάζοντας στην διεθνή βιβλιογραφία, στην περίπτωση των Η.Π.Α. οι Gustman & Steinmeier (2000), Blau (1984), Jensen (1988), Borjas & Trejo (1991) και Borjas (1995) βρίσκουν ότι, από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1990, αυξάνεται ο αριθμός των μεταναστών που δικαιούνται κοινωνικά επιδόματα. Ωστόσο η διαφορά στο ποσοστό των μεταναστών και του γηγενούς πληθυσμού που λαμβάνουν κοινωνικά επιδόματα δεν είναι αριθμητικά μεγάλη, με τα αποτελέσματα να δείχνουν πως το ύψος των παροχών διαφέρει μεταξύ των «νέων» και «παλιών» μεταναστών. Οι Borjas & Hitlon (1995) καταλήγουν και αυτοί στο ίδιο συμπέρασμα, προσθέτοντας ότι (Borjas & Trejo, 1991) το ύψος τους αυξάνεται όσο μεγαλύτερο είναι το χρονικό διάστημα παραμονής των μεταναστών στην χώρα. Σε μεταγενέστερη, όμως, μελέτη τους ο Borjas (1999) διαπιστώνει το αντίστροφο.

Εστιάζοντας στην Ευρώπη, οι Barrett & Maître (2011) στην μελέτη τους για τις χώρες της ΕΕ, βρίσκουν ελάχιστα στοιχεία, τα οποία να επιβεβαιώνουν το γεγονός ότι οι μετανάστες εξαρτώνται περισσότερο από τις κοινωνικές παροχές σε σχέση με τους γηγενείς, ενώ ο Boeri (2010), εξετάζοντας την περίοδο 2004-2007, συμπεραίνει ότι οι ανειδίκευτοι μετανάστες έχουν μεγαλύτερη εκπροσώπηση σε χώρες με «γενναϊόδωρο» κράτος πρόνοιας, καθώς και πως είναι πιθανότερο να λαμβάνουν μη ανταποδοτικά οφέλη συγκριτικά με τους γηγενείς, κυρίως σε χώρες με υψηλά επίπεδα κοινωνικών παροχών. Αναφορικά με τις περισσότερες χώρες της Νότιας Ευρώπης, όπως η Ισπανία και η Ιταλία, οι περισσότερες μελέτες διαπιστώνουν ότι οι μετανάστες είναι λιγότερο πιθανό να λάβουν σε αυτές κοινωνικά επιδόματα (π.χ. Muñoz de Bustillo & Antón (2009) για την Ισπανία και Rizza & Romanelli (2010) για την Ιταλία). Παρόμοιο αποτέλεσμα διαπιστώθηκε σε εμπειριστατωμένη μελέτη για την Πορτογαλία (Peixoto κ.α., 2011). Οι Hansen & Lofstrom (2003) βρίσκουν ότι στη Σουηδία, κατά την περίοδο της δεκαετίας του 1990, οι μετανάστες εξαρτώνται από το κράτος πρόνοιας σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ότι οι γηγενείς. Η εξάρτηση αυτή, όμως, μειώνεται όσο αυξάνεται η περίοδος παραμονής τους στη χώρα, με τον Sarvimäki (2011) να καταλήγει στα ίδια συμπεράσματα και για την Φιλανδία. Αντιθέτως οι Bratsberg κ.α. (2010, 2013) διαπιστώνουν ότι η παραγωγικότητά των μεταναστών στην αγορά εργασίας της Νορβηγίας μειώνεται με την πάροδο του χρόνου, ενώ αυξάνεται η εξάρτησή τους από κοινωνικά επιδόματα. Οι Barrett & McCarthy (2008) εξετάζουν την περίπτωση της Ιρλανδίας και καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι μετανάστες εξαρτώνται λιγότερο από κοινωνικά επιδόματα συγκριτικά με τους γηγενείς. Οι Dustmann κ.α. (2010) δείχνουν ότι στην περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου, οι μετανάστες που προέρχονται από χώρες της Ευρώπης που προσχώρησαν στην Ε.Ε. μετά το 2004, έχουν χαμηλότερα επίπεδα κοινωνικών παροχών από ότι οι γηγενείς. Σε μεταγενέστερη μελέτη οι Dustmann & Frattini (2014) επεκτείνουν την ανάλυση των Dustmann κ.α. (2010), συμπεριλαμβάνοντας και τις χώρες που προσχώρούν μετά το 2000, και επιβεβαιώνουν τα χαμηλότερα επίπεδα κοινωνικών παροχών και κατοικιών που λαμβάνουν οι μετανάστες έναντι των γηγενών. Στην περίπτωση της Αυστραλίας οι Birrell & Jupp (2000) διαπιστώνουν ότι το ποσοστό των μεταναστών που δικαιούνται κοινωνικά επιδόματα μειώνεται όσο περισσότερο ζουν στη χώρα υποδοχής.

Αναφορικά με τον αντίκτυπο των μεταναστών στα ποσοστά εγκληματικότητας των χωρών υποδοχής, υπάρχει αυξανόμενος αριθμός μελετών που καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι μετανάστες είναι περισσότερο νομοταγείς σε σχέση με τους γηγενείς. (Martinez, 2008, Martinez & Valenzuela, 2006, Rumbaut & Ewing 2007, Yeager, 1996). Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν ενδείξεις ότι αν και οι μετανάστες πρώτης γενιάς παρουσιάζουν μικρότερη εγκληματική συμπεριφορά, η κατάσταση αυτή μπορεί να αντιστραφεί όσος περισσότερο χρόνο ζουν στην χώρα υποδοχής (Wortley, 2009).

Στην περίπτωση των Η.Π.Α. το ποσοστό φυλάκισης των γηγενών ανδρών ηλικίας 18-39 είναι 3,5%, ενώ το ίδιο ποσοστό για τους αλλοδαπούς είναι μόλις το 0,7% το 2000 (IPC, 2007). Ο διάσημος κοινωνιολόγος Robert Sampson (2006) υποστηρίζει ότι η πτώση της εγκληματικότητας που ξεκινά από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 στις Η.Π.Α. μπορεί να οφείλεται, εν μέρει, στην αύξηση της μετανάστευσης. Οι Butcher & Piehl (1998, α) δεν βρίσκουν στοιχεία που να αποδεικνύουν ότι οι μετανάστες αυξάνουν την εγκληματικότητα και προσθέτουν (Butcher & Piehl, 1998, β) ότι οι μετανάστες στις Η.Π.Α. είναι σημαντικά λιγότερο πιθανό από τους εγγενείς να φυλακιστούν, παρόλο που, όπως συμβαίνει με πολλές πτυχές της ζωής τους, μακροχρόνια αφομοιώνονται και αποκτούν τα χαρακτηριστικά του γηγενούς πληθυσμού.

Για την Ευρώπη, ο Mucherjee (1999) αναφέρει πως υπάρχει μεγαλύτερος αριθμός αλλοδαπών μεταναστών που έχει φυλακιστεί από ότι γηγενών, με τα αποτελέσματα ωστόσο να ποικίλλουν ανά χώρα. Σε μελέτη τους οι Lynch & Simon (2007), εξετάζουν τη σχέση μετανάστευσης και εγκληματικότητας. Καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι σε χώρες που χαρακτηρίζονται ως «έθνη μεταναστών», όπως ο Καναδάς και οι Η.Π.Α., η αναλογία μεταναστών και γηγενών που εγκληματούν είναι μικρότερη από ότι σε χώρες που χαρακτηρίζονται ως «έθνη μη μεταναστών», όπως η Ιαπωνία, η Γερμανία και η Γαλλία.

Οι Jaitman & Machin (2013) αναφέρουν ότι οι επιπτώσεις της μετανάστευσης στα ποσοστά εγκληματικότητας του Ηνωμένου Βασιλείου είναι αδύναμες. Οι Bell & Machin (2013) με βάση αποτελέσματα ερευνών από διάφορες χώρες, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι υπάρχουν λίγες αποδείξεις για τη σχέση της μετανάστευσης και της αύξησης της εγκληματικότητας. Bianchi κ.α. (2012) βασισμένοι σε δεδομένα της αστυνομίας αναφορικά με τις Ιταλικές επαρχίες, δεν εντοπίζουν οποιαδήποτε αιτιώδη επίδραση της μετανάστευσης στα συνολικά ποσοστά εγκληματικότητας, εκτός, πιθανόν από τις ληστείες. Ο Preston (2013, 2014) τονίζει ότι, όπου υπάρχει σχέση μετανάστευσης και παραβατικότητας, διαπιστώνεται ότι δεν αφορά εγκληματικές δραστηριότητες, αλλά σχετίζεται με την αδήλωτη και ανασφάλιστη εργασία.

Ο αντίκτυπος της μετανάστευσης στο σύστημα υγείας των Η.Π.Α. εξετάζεται από τους Antecol & Bedard (2006) οι οποίοι δείχνουν ότι το αρχικό «πλεονέκτημα» των μεταναστών, ως προς το καλύτερο επίπεδο υγείας σε σχέση με τους γηγενείς, χάνεται με την πάροδο του χρόνου, διότι το επίπεδο υγείας των μεταναστών εξομοιώνεται με αυτό των γηγενών, ακόμη και εάν έχει βελτιωθεί η οικονομική του κατάσταση, με τους Chiswick κ.α. (2008) και McDonald & Kennedy (2004) να βρίσκουν τα ίδια αποτελέσματα για τον Καναδά. Για την Ευρώπη, ο Wadsworth (2013) δεν βρίσκει καμία διαφορά στη χρήση νοσοκομείων ή κοινωνικών υπηρεσιών μεταξύ μεταναστών και γηγενών ούτε στο Ηνωμένο Βασίλειο ούτε στη Γερμανία, με τον Laroche (2000) να καταλήγει στο ίδιο συμπέρασμα για την περίπτωση του Καναδά.

Εστιάζοντας στην φορολογική συνεισφορά των μεταναστών, οι εκτιμήσεις οι Passel & Clark (1994) υπολογίζουν για τις Η.Π.Α. ένα θετικό καθαρό φορολογικό όφελος ύψους περίπου 27 δισεκατομμυρίων δολαρίων. Στον αντίποδα ο Borjas (1994) παρουσιάζει μία καθαρή ζημία ύψους 16 δισεκατομμυρίων δολαρίων, με τον ο Huddle (1993) να την υπολογίζει άνω των 40 δισεκατομμυρίων δολαρίων.

Στην περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου, οι Dustmann κ.α. (2010), Gott & Johnson (2002) και Sriskandarajah κ.α. (2005) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι μετανάστες έχουν θετική δημοσιονομική συμβολή, παρά το γεγονός ότι το Ηνωμένο Βασίλειο παρουσιάζει δημοσιονομικό έλλειμμα τα τελευταία χρόνια. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι μετανάστες έχουν υψηλότερο ποσοστό συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, καταβάλλουν, αναλογικά, περισσότερους έμμεσους φόρους και κάνουν πολύ μικρότερη χρήση των παροχών και των δημόσιων υπηρεσιών. Τα συμπεράσματά των Dustmann & Frattini (2013, 2014) για την περίοδο 1995-2012 υποδεικνύουν μια σύνθετη εικόνα στην οποία διαφορετικές ομάδες μεταναστών έχουν διαφορετική συμβολή. Ωστόσο οι συγγραφείς καταλήγουν πως οι μετανάστες από τις χώρες της Ε.Ε. έχουν συμβάλει θετικά στα δημόσια οικονομικά κατά τη διάρκεια της περιόδου, καθώς λαμβάνουν λιγότερα από το σύστημα παροχών από ό, τι οι Βρετανοί. Η Dobra (2009, α, β) αναφέρει ότι οι μετανάστες τη περίοδο 1999-2000 συνέβαλαν φορολογικά με 2,7 δισ. £.

Στην περίπτωση της Γαλλίας ο Chojnicki (2013) βρίσκει μια ελαφρώς θετική επίδραση στη Γαλλία, με τον ο Mayr (2005) να καταλήγει στο ίδιο αποτέλεσμα για την Αυστρία. Σε μελέτες του ο ΟΟΣΑ (2000, 2013, 2014, α, β) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι φορολογικές επιπτώσεις της μετανάστευσης ποικίλλουν, αν και στις περισσότερες υπό εξέταση χώρες του ΟΟΣΑ τείνει να είναι πολύ μικρές σε σχέση με το ΑΕΠ, με το ύψος της να είναι γύρω στο μηδέν κατά μέσο όρο, καθώς σπανίως υπερβαίνει το 0,5% του ετήσιου ΑΕΠ.

Οι Preston (2013, 2014) και Ekberg (2006) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι στις σκανδιναβικές χώρες, οι μετανάστες είναι λιγότερο πιθανό να συνεισφέρουν φορολογικά σε σχέση με τους γηγενείς, ενώ το αντίστροφο συμβαίνει στις χώρες της Αυστρίας, της Γερμανίας της Ισπανίας και του Ηνωμένου Βασιλείου.

Για την Νέα Ζηλανδία, οι Slack κ.ά. (2007) διαπιστώνουν ότι οι μετανάστες έχουν για την περίοδο 2005-2006 μία καθαρή φορολογική συνεισφορά ύψους 3,288 εκατ. NZD.

Στον [πίνακα 4](#) παρουσιάζονται οι μεταβολές που απαιτούνται στους φόρους με σκοπό την δημοσιονομική βιωσιμότητα, καθώς και ο εκτιμώμενος αντίκτυπος της μετανάστευσης σε τέσσερις ευρωπαϊκές χώρες (Γερμανία, Ισπανία, Αυστρία και Ιταλία) και στις χώρες της Ε.Ε., με βάση δύο διαφορετικά σενάρια. Όπως μπορούμε να δούμε η αύξηση των μεταναστών και στις πέντε μελέτες οδηγεί στην μείωση της κατά κεφαλήν φορολογίας (Ε.Ε.: - 2,4, Ιταλία: - 4,6, Γερμανία: - 68.000\$, Ισπανία: -

13,3, Αυστρία: -5,6. Ειδικότερα, για την Ισπανία (Collado κ.α., 2004) και την Αυστρία (Mayr, 2005) οι ερευνητές τονίζουν πως το θετικό δημοσιονομικό αποτέλεσμα οφείλεται κυρίως στη διανομή του συσσωρευμένου δημόσιου χρέους σε μεγαλύτερο πληθυσμό.

Τέλος παρουσιάζοντας τον συνολικό αντίκτυπο των μεταναστών στην οικονομία, ο Borjas (1994, 1999, 2014) αναφέρει πως για τα έτη 1993, 1998, 2013, οι μετανάστες συνέβαλαν στην αύξηση του ΑΕΠ κατά περίπου 6 δις. \$, 10 δις. & και 35 δις. \$ αντίστοιχα.

Οι Ortega & Peri (2009) εξετάζοντας στον αντίκτυπο των μεταναστών στην οικονομία των χωρών του ΟΟΣΑ για την περίοδο 1980-2005, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι μετανάστες συμβάλουν κατά την βραχυχρόνια περίοδο (ενός έτους) στην αύξηση του Α.Ε.Π., το οποίο αυξάνεται κατά το ίδιο περίπου ποσοστό με το ποσοστό της μετανάστευσης. Φέρνοντας ως παράδειγμα την οικονομία των ΗΠΑ, οι ερευνητές εκτιμούν πως για την περίοδο 1995-2005, κατά την οποία παρουσιάζεται αύξηση της μέσης ετήσιας εισροής μεταναστών σε ποσοστό περίπου 0,3-0,4% του συνολικού πληθυσμού, το Α.Ε.Π. αυξήθηκε κατά 0,3-0,4%. Επίσης τονίζουν πως κατά τη διάρκεια δυσμενούς οικονομικής συγκυρίας στις χώρες υποδοχής, οι θετικές επιδράσεις της μετανάστευσης έχουν μικρότερο μέγεθος. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι σε περιόδους οικονομικής κρίσης, η οικονομία πιθανών λόγω της χαμηλής ζήτησης, δεν είναι σε θέση να χρησιμοποιήσει το σύνολο των νεοεισαχθέντων εργαζομένων. Σε μελέτες του ΟΟΣΑ (2000, 2013, 2014, α, β) αναφέρει πως ο καθαρός αντίκτυπος της μετανάστευσης στις χώρες υποδοχής είναι θετικός αλλά πολύ μικρός.

Τέλος στον [πίνακα 5](#) παρουσιάζονται οι εκτιμήσεις για τον αντίκτυπο των μεταναστών στο Α.Ε.Π. επτά διαφορετικών χωρών της Ευρώπης. Όπως μπορούμε να δούμε οι ερευνητές χρησιμοποιούν διαφορετική πληθυσμιακή ομάδα μεταναστών και διαφορετικές μη άμεσες κρατικές δαπάνες και έσοδα για τον υπολογισμό της καθαρής ποσοστιαίας δημοσιονομικής επίδρασης των μεταναστών στο Α.Ε.Π. Ειδικότερα, στην περίπτωση της Σουηδίας ο Ekberg (1999) έχοντας ως έτος αναφοράς το 1994, μετά το οποίο ακολούθησε μία σοβαρή οικονομική κρίση που έπληξε κυρίως την αγορά εργασίας των μεταναστών, εκτιμά μία καθαρή αρνητική δημοσιονομική επίπτωση της τάξης του 2% του Α.Ε.Π.. Στο πλαίσιο μιας εκτενούς μελέτης σχετικά με τις ευρύτερες οικονομικές επιπτώσεις της μετανάστευσης στην Ισπανία, το Oficina Economica (2006) εκτιμά ότι το 2005 οι μετανάστες είχαν ένα καθαρό δημοσιονομικό όφελος ύψους 0,5% του ΑΕΠ. Στην περίπτωση του Ηνωμένου βασιλείου στο οποίο και αναφέρονται οι περισσότερες μελέτες, τα αποτελέσματα παρουσιάζουν αντιφάσεις. Οι Gott & Johnston (2002) διαπιστώνουν ότι την περίοδο 1999-2000, σε ευνοϊκό οικονομικό περιβάλλον, τα νοικοκυριά των μεταναστών έχουν θετική συνεισφορά στα δημόσια ταμεία της τάξης του 0,3% του ΑΕΠ. Μεταγενέστερη μελέτη των Sriskandarajah κ.α. (2005) υπολογίζει μία μικρή αρνητική καθαρή δημοσιονομική συνεισφορά ύψους -0,4 δις. £ για την περίοδο

Η Μετανάστευση στην Ελλάδα τη Μεταπολεμική Περίοδο

2003-2004, όταν οι οικονομικές συνθήκες είναι λιγότερο ευνοϊκές. Ο Rowthorn (2008) παρουσιάζει ένα πλήρες φάσμα εναλλακτικών εκτιμήσεων διαπιστώνοντας ότι ο δημοσιονομικός αντίκτυπος κυμαινόταν μεταξύ $-0,7\%$ και $+ 0,7\%$ του ΑΕΠ, ανάλογα με τις υποθέσεις της κάθε μελέτης και τον οικονομικό κύκλο.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η Μετανάστευση στην Ελλάδα

4. Εισαγωγή

Η Ελλάδα είναι μία χώρα με μεγάλη μεταναστευτική παράδοση. Από την αρχή της Ελληνικής επανάστασης του 1821 μέχρι το 1977¹¹ περισσότεροι από 1.800.000 Έλληνες μεταναστεύουν σε άλλες χώρες (βλ. [Πίνακα 6](#)). Την περίοδο 1821-1940 λαμβάνει χώρα το 28% των μεταναστευτικών ροών με το υπόλοιπο 72% να πραγματοποιείται μεταπολεμικά και κυρίως μετά το 1960. Η Ευρώπη, κατά κύριο λόγο, απορροφά το 60% των μεταναστών ενώ ο Καναδάς και η Αυστραλία το 20% και 13% αντίστοιχα. (Κασιμάτη, 1984)

Εστιάζοντας στην μεταπολεμική περίοδο διακρίνουμε τέσσερις μεταναστευτικές φάσεις:

- 1945-1960 : Περίοδος ανοικοδόμησης της Ευρώπης μετά το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου και του αποικισμού.
- 1955-1973: Περίοδος μετανάστευσης εργατικού δυναμικού από την Νότια προς τη Βόρεια Ευρώπη.
- 1974-1988: Περίοδος περιορισμού των μεταναστευτικών ροών λόγω μείωσης στη ζήτηση εργατικού δυναμικού
- Η περίοδος μετά το 1989: Μετανάστευση πληθυσμών από την Ανατολική προς τη Δυτική Ευρώπη

Μεταξύ αυτών των περιόδων η Ελλάδα αποτελεί τόσο χώρα αποστολής όσο και υποδοχής μεταναστών, με μεγάλο ποσοστό των εισροών να αποτελείται από Έλληνες του απόδημου ελληνισμού που επαναπατρίζονται. Η Ελλάδα «δρα» κυρίως ως χώρα αποστολής μεταναστών κατά τις δυο πρώτες περιόδους, ενώ μετά το 1975 ως χώρα υποδοχής. (Μουσούρου 1991, 1993).

Οι μεταπολεμικές μεταναστευτικές ροές από την Ελλάδα κινούνται σε υπερπόντιες χώρες, όπως οι Η.Π.Α., ο Καναδάς και η Αυστραλία, αλλά και εντός της Ευρωπαϊκής Ηπείρου σε δυτικές και βόρειες χώρες (Δυτική Γερμανία, Αγγλία, Βέλγιο, κ.α.) (βλ. [χάρτη 1](#)). Από την άλλη πλευρά, οι μεταπολεμικές εισροές προέρχονται από τις χώρες από όπου έχουν μεταναστεύσει οι Έλληνες τις δύο πρώτες περιόδους, λόγω της παλιννόστησης Ελλήνων μεταναστών, καθώς και από χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Όμως οι μεταναστευτικές εισροές της τελευταίας δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα παρουσιάζουν διαφορές συγκριτικά με τις εισροές των αρχών του 21^{ου} αιώνα, καθώς παρατηρείται η μαζική είσοδος πολλών μεταναστών από χώρες της Ασίας, κυρίως, της Μέσης Ανατολής και της Αφρικής.

¹¹ Από τον Οκτώβριο του 1977 η ΕΣΥΕ σταμάτησε να συγκεντρώνει στοιχεία για την μετανάστευση και την παλιννόστηση (Κασιμάτη, 1984, Λιανό, 2003)

4.1 Η Ελλάδα ως Χώρα Αποστολής Μεταναστών

4.1.1 Οι Μεταναστευτικές Εκροές

Μετά το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου η Ευρώπη, εκτός από τις τεράστιες φυσικές και υλικές καταστροφές που έχει υποστεί, έχει και μεγάλες ανθρώπινες απώλειες, οι οποίες μεταφράζονται και σε απώλειες εργατικού δυναμικού. Το σύμφωνο της Βαρσοβίας, από τη μία, και το σύμφωνο του Ν.Α.Τ.Ο, από την άλλη, χωρίζουν την Ευρώπη στα δύο, με το «Σιδηρούν Παραπέτασμα»¹² να «κατευθύνει» τις μεταναστευτικές ροές από την νότια προς τη Δυτική Ευρώπη. Στη μεταπολεμική αυτή περίοδο στόχος των δυτικοευρωπαϊκών χωρών είναι η ταχύρυθμη ανασυγκρότηση των οικονομιών τους καθώς και η επέκταση της εκβιομηχάνισής τους, γεγονός που τους «επέβαλλε» να εκμεταλλευτούν την φθηνή εργατική δύναμη που τους προσφέρουν οι φτωχοί, αγροτικοί κυρίως πληθυσμοί της νότιας Ευρώπης και της Μεσογείου. (Χασιώτης, 1993)

Η λήξη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου οδηγεί σταδιακά στην αύξηση των μεταναστευτικών ροών, ιδίως μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου το 1949, με την Ελλάδα να αποτελεί μία βασική «δεξαμενή» εργατικού δυναμικού. Σύμφωνα με τον Κιτροέφ (2006) με το τέλος του εμφυλίου έχουμε τη μαζική έξοδο πολιτικών προσφύγων, ανδρών που συμμετείχαν στον «Δημοκρατικό Στρατό» ή συμμετείχαν σε οργανώσεις της Αριστεράς, που υπολογίζονται συνολικά σε περίπου 100.000 άτομα, τα οποία κατευθύνονται σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Ο Χασιώτης (1993), από την άλλη, περιορίζει τον αριθμό των πολιτικών προσφύγων που εγκαθίστανται σε χώρες της Βαλκανικής Χερσονήσου (Βουλγαρία, Ρουμανία), κεντρικής Ευρώπης (Ουγγαρία) και της ανατολικής Ευρώπης (από την Ουκρανία ως το Ουζμπεκιστάν), σε 55.881. Αξιοσημείωτη είναι η διαφορά στις εκτιμήσεις των παραπάνω ερευνητών και, αναδεικνύει, αν μη τι άλλο, την δυσκολία στη συλλογή στοιχείων στις χώρες του πρώην Ανατολικού μπλοκ. Επίσης, η επιβολή της δικτατορίας της 21^{ης} Απριλίου δημιουργεί και αυτή ένα κύμα φυγής, στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές του 1970, πολιτικών προσφύγων, μερικοί από τους οποίους επιστρέφουν το 1974 με την πτώση της Χούντας. Ο [χάρτης 2](#) παρουσιάζει την κατανομή των πολιτικών προσφύγων σε δύο ημερομηνίες, πριν και μετά το άνοιγμα των ελληνικών συνόρων. Η διαφορά ανάμεσα στα δύο ημικύκλια δίνει το μέτρο της παλιννόστησης. Από τις πενήντα, περίπου, χιλιάδες πολιτικούς πρόσφυγες, λίγο περισσότεροι από δέκα χιλιάδες βρίσκονται ακόμα εκτός Ελλάδος το 1992, ενώ επιστρέφουν πίσω στην Ελλάδα περί τους σαράντα χιλιάδες.

¹² Όρος που χρησιμοποίησε για πρώτη φορά ο Winston Churchill στο Westminster College αναφερόμενος στην νοητή διαχωριστική γραμμή που χώριζε τη Σοβιετική Ένωση και των υπό την επιρροή της κομμουνιστικών καθεστώτων στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, και τα κράτη του Νατοϊκού Συνασπισμού και των συμμάχων τους, κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου.

Σύμφωνα με την Κασιμάτη (1984), η μεταναστευτική αιχμή προς την Δυτική Ευρώπη παρατηρείται στις περιόδους 1962-1965 και 1969-1970 με μέσο ετήσιο ρυθμό μεταναστών 108.000 και 92.000 αντίστοιχα. Αντίθετα η μεταναστευτική κάμψη που άρχισε το 1971 κορυφώθηκε το 1975-1977 με μέσο όρο μεταναστών λιγότερο από 20.000. Η συγγραφέας τονίζει ότι αναμφισβήτητα οι διαφορές που παρατηρούνται στον όγκο και στην κατεύθυνση της μετανάστευσης στη μεγάλη αυτή χρονική περίοδο, αντανακλούν τις ιδιάζουσες οικονομικές, κυρίως, συνθήκες που επικρατούσαν τόσο στην Ελλάδα, όσο και στις χώρες υποδοχής.

Ειδικότερα, με βάση τον [πίνακα 7](#) παρατηρούμε την κατανομή των Ελλήνων μεταναστών στις χώρες της Δυτικής και Βόρειας Ευρώπης. Από τους συνολικά 758.351 μετανάστες οι 638.141 εγκαθίστανται στη Δυτική Γερμανία. Ο αριθμός αυτός ισοδυναμεί με το 84,15% του συνολικού μεγέθους της μεταπολεμικής ελληνικής μετανάστευσης στην Ευρώπη.

Αναφορικά με τις υπόλοιπες χώρες προορισμού των ελλήνων μεταναστών, το μεγαλύτερο ποσοστό, συγκριτικά με τις άλλες χώρες, έχει το Βέλγιο 3,9 % και η Ιταλία 3,8%. Ειδικότερα, όπως αναφέρει η Κασιμάτη (1984), η μετανάστευση στο Βέλγιο παρουσιάζεται την πρώτη μεταναστευτική περίοδο (1955-1964) και αφορά εργάτες ανθρακωρυχείων. Ακολουθούν η Αγγλία με 2%, η Ελβετία με 1,9%, η Γαλλία με 1,4% η Αυστρία με 1,26%, ενώ Σουηδία Ολλανδία και Ρωσία καταγράφουν ποσοστά μικρότερα του 1%, με 0,66%, 0,57% και 0,05 % αντίστοιχα.

Όπως τονίζει ο Χασιώτης (1993), ιδιαίτερος εντυπωσιακές είναι οι μεταναστευτικές ροές προς τη Δυτική Γερμανία τη δεκαετία μεταξύ του 1960 και 1976 η οποία δέχεται «προσωρινά» και ύστερα από ειδική ελληνογερμανική συμφωνία 623.320 Έλληνες «φιλοξενούμενους» εργάτες (Gastarbeiter)¹³. Στην κορύφωση των μεταναστευτικών ροών προς την Ευρώπη το 1963 και 1964 τα ποσοστά των Ελλήνων μεταναστών προς τη Δυτική Ευρώπη ανέβηκαν 74,2% και 75,3 %, αντίστοιχα, έναντι του 27% που κατευθύνθηκε σε υπερπόντιες χώρες

Η μελέτη των Πρεβελάκη & Bureau (2006) για την χαρτογράφηση της Ελληνικής μεταπολεμικής διασποράς, συνοψίζεται στο [χάρτη 3](#), στον οποίο εμφανίζονται οι μεταναστευτικές ροές από την Ελλάδα προς τις ευρωπαϊκές χώρες. Η έντασή τους δηλώνεται με το πάχος των βελών, η οποία, όμως, μπορεί να εκτιμηθεί ακριβέστερα με την επιφάνεια των κύκλων. Σύμφωνα με τους μελετητές με την πρώτη ματιά είναι φανερή η σημασία της Δυτικής Γερμανίας (περισσότερα από 450.000 άτομα), σε μεγάλη απόσταση από την επόμενη κατηγορία (20.000-28.000 άτομα) που αντιπροσωπεύεται από το Βέλγιο και την Ιταλία. Το Ηνωμένο Βασίλειο εμφανίζεται στην ίδια κατηγορία με την Ελβετία, όμως η ελληνική παρουσία στην

¹³ Η γερμανική λέξη «Gastarbeiter» αναφέρεται στους ξένους ή στους διακινούμενους εργαζομένους, ιδίως εκείνους που είχαν μετακινηθεί στη Δυτική Γερμανία (BRD), κυρίως στη δεκαετία του 1960 και του 1970, αναζητώντας εργασία ως μέρος ενός προγράμματος «επίσημης εργασίας επισκεπτών» (Gastarbeiter Πρόγραμμα). Αυτολεξεί μεταφράζεται ως "guest worker" ή αλλιώς «εργαζόμενος επισκέπτης»

Αγγλία είναι σημαντικότερη, λόγω της κυπριακής μετανάστευσης, η οποία δεν αποτυπώνεται στο χάρτη αυτό, καθώς η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας δεν κατέγραφε τους κυπρίους μετανάστες. Το μεγαλύτερο μέρος της μεταπολεμικής μετανάστευσης τοποθετείται στη δεκαετία του 1960-1970. Οι ερευνητές τονίζουν πως κατά την περίοδο αυτή η προσφορά εργασίας στην Ελλάδα εξακολουθεί να είναι περιορισμένη, ενώ η Δυτική Ευρώπη βρίσκεται στο απόγειο της μεταπολεμικής ανάπτυξης και απεγνωσμένα ζητούσε εργατικά χέρια, για να καλύψει τα δημογραφικά κενά που είχε δημιουργήσει ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Οι Πρεβελάκη & Bureau (2006) τονίζουν πως πρόκειται, επομένως, ιδιαίτερα σε ότι αφορά τη Δυτική Γερμανία και το Βέλγιο, για μια κατεξοχήν “προλεταριακή” μετανάστευση.

Οι υπερπόντιες μεταναστευτικές ροές προς τις χώρες των Η.Π.Α. του Καναδά και της Αυστραλίας ξεκινούν μετά το τέλος του πολέμου, αλλά σε διαφορετική χρονική στιγμή. Οι χώρες αυτές, όπως και οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης, βλέπουν την μετανάστευση ως τη μόνιμη λύση στο δημογραφικό και στο αναπτυξιακό πρόβλημα που αντιμετωπίζουν μεταπολεμικά.

Η πολιτική της Αυστραλιανής κυβέρνησης, που μετά το 1945 αποφασίζει να ανοίξει τα σύνορα της στους Ευρωπαίους μετανάστες, έχει ως στόχο την ενίσχυση της οικονομίας της. Η μεταναστευτική συμφωνία, που υπογράφεται μεταξύ της Αυστραλίας και της Ελλάδας το 1952, καθιερώνει την Αυστραλία ως τον νέο προορισμό των ελλήνων μεταναστών, με τους «νέους» μετανάστες να εγκαθίστανται σε διαφορετικές Πολιτείες συγκριτικά με τους προπολεμικούς μετανάστες, καθώς η εγκατάστασή τους ελέγχεται πλήρως από την κυβέρνηση της Αυστραλίας, με την ίδρυση του Υπουργείου Μετανάστευσης το 1945 (Τάμης 2006). Ο Κιτροέφ (2006) αναφέρει ότι οι μεταναστευτικές ροές από την Ελλάδα, κορυφώνονται την περίοδο 1961-1966, κατά την οποία περίπου 69.000 Έλληνες εγκαθίστανται στην Αυστραλία. Σύμφωνα με τον Χασιώτη (1993) οι Έλληνες μετανάστες που περνούν επίσημα τα σύνορα της Αυστραλίας, κατά την περίοδο μεταξύ του Οκτωβρίου του 1945 και του Ιουνίου του 1982, φθάνουν τους 240.000. Από το 1958, σύμφωνα με τον Τάμη (2006) ο αριθμός των Ελλήνων της Αυστραλίας παραμένει αριθμητικά ο δεύτερος μεγαλύτερος από τις μη βρετανικές εθνότητες που έχουν εποίκησει τη χώρα, μετά τους Ιταλούς. Η συντριπτική πλειοψηφία των γεννημένων στην Ελλάδα, ήτοι το 85%, μετανάστευσαν στην περίοδο 1952-1974.

Η υπερατλαντική μετάβαση των μεταναστών στις Η.Π.Α. τη μεταπολεμική περίοδο, σφραγίζεται από την νέα νομοθεσία των Η.Π.Α. το 1965, με την οποία ανοίγουν και πάλι τα σύνορα για τους μετανάστες. Βέβαια, από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 έχει επιτραπεί η είσοδος σε Έλληνες μετανάστες, οι οποίοι ή είναι συγγενείς ήδη εγκατεστημένων ή χαρακτηρίζονταν θύματα πολεμικών συγκρούσεων (της γερμανικής κατοχής και ιδιαίτερα του Εμφυλίου) και έχουν εκτοπιστεί από τις εστίες τους εξαιτίας αυτών κατά την περασμένη δεκαετία. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα οι Η.Π.Α. να δέχονται ένα μεγάλο μέρος των μεταπολεμικών ελλήνων μεταναστών, δίνοντας μεταξύ των ετών 1947-1951 άδειες εγκατάστασης κατά προτεραιότητα σε

75.000, περίπου, Έλληνες που προέρχονται από βαλκανικές χώρες που τελούν υπό κομμουνιστικό καθεστώς (κυρίως την Αλβανία και τη Ρουμανία) (Χασιώτης, 1993, 2006). Από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και μετά οι ρυθμοί της ελληνικής μετανάστευσης προς τις ΗΠΑ μειώνονται σταδιακά, με τη μετακίνηση πια να αφορά κυρίως στην πραγματοποίηση σπουδών, αλλά και την απασχόληση εξειδικευμένου επιστημονικού προσωπικού από την Ελλάδα στις ΗΠΑ (Λαλιώτου, 2006).

Σύμφωνα με τον Κιτροέφ (2006) μέχρι το 1956, χρονιά που υπήρξε κορύφωση των αφίξεων με τις μεταναστευτικές εισροές να φθάνουν περίπου τους 9000, συνολικά έχουν μεταναστεύσει στις Η.Π.Α. 40.000 Έλληνες. Την περίοδο 1957-1965 το σύνολο ήταν μικρότερο, περίπου 30.000, με τους αριθμούς να αυξάνονται σημαντικά όταν τέθηκε σε εφαρμογή η νομοθεσία του 1965. Από το 1966 μέχρι το 1974, όταν ελαττώθηκε σημαντικά η εκροή από την Ελλάδα, εισέρχονται πάνω από 85.000. Έτσι, λοιπόν, ο συνολικός αριθμός των ελλήνων μεταναστών στις ΗΠΑ από το τέλος του πολέμου ως τα μέσα της δεκαετίας του 1970 είναι περίπου 155.000 άτομα. Η μείωση της μετανάστευσης φαίνεται καθαρά από τα στοιχεία για τη δεκαετία 1981-1990, που δείχνουν πως το σύνολο μεταναστών από την Ελλάδα είναι μόλις 30.000.

Συγκρίνοντας τα δεδομένα αυτά με τα αντίστοιχα της Κασιμάτη (1984) ([Βλ πίνακα 6](#)) δεν παρατηρούμε μεγάλες διαφορές για τις περιόδους 1957-1965 και 1966-1974, ενώ για την περίοδο 1946-1975 παρατηρούμε διαφορά της τάξεως των 19.000 ατόμων, περίπου (155.000<174.293). Επίσης, ο Χασιώτης (1993) υποστηρίζει ότι στο διάστημα μεταξύ του 1966 και 1980 μετακινούνται στις Η.Π.Α. 160.000 Έλληνες μετανάστες.

Εστιάζοντας στον Καναδά, ο Κιτροέφ (2006) αναφέρει ότι όπως η Αυστραλία, έτσι και ο Καναδάς γνωρίζει ραγδαία οικονομική ανάπτυξη στη μεταπολεμική περίοδο, και προσαρμόζει ανάλογα την πολιτική υποδοχής των μεταναστών. Το ρεύμα από την Ελλάδα αρχίζει το 1952, μετά την καθιέρωση της σχετικής καναδικής νομοθεσίας. Το 1957 φθάνουν στη χώρα 6.000 Έλληνες, και οι ετήσιες αφίξεις αυξάνονται περίπου στις 10.000 το 1968. Οι ετήσιες αυξήσεις αρχίζουν να μειώνονται πάλι μετά το 1971, όταν φθάνουν 6.000 Έλληνες. Συνολικά, ως τα τέλη της δεκαετίας του 1970, έχουν μεταναστεύσει γύρω στους 124.000. Η καναδική απογραφή του 1981 δείχνει πως 154.365 κάτοικοι του Καναδά είναι ελληνικής καταγωγής. Η απογραφή του 1986 δείχνει μικρή αύξηση λόγω γεννήσεων, με τον πληθυσμό ελληνικής καταγωγής να ανέρχεται στα 177.315 άτομα.

Εκτός από τις Η.Π.Α., τον Καναδά και την Αυστραλία, οι οποίες δέχονται τη συντριπτική πλειοψηφία των Ελληνικών μεταναστευτικών ροών, χώρες της Λατινικής Αμερικής, της Αφρικής καθώς και η Νέα Ζηλανδία αποτελούν τον προορισμό αρκετών Ελλήνων μεταναστών.

Στην επταετία 1961-1968 πάνω από 1.500 Έλληνες μεταναστεύουν στο Ζαΐρ, ενώ συνολικά στη δεκαετία του 1960 οι Έλληνες που ζούσαν εκεί ανέρχονταν σε 20.000. Όμως, μέσα σε μια δεκαπενταετία, περίπου, μειώνονται στους 5.000 (Μεταξίδης, 2006). Στη Νοτιοαφρικανική Ένωση, από το 1948 ως το 1950 μετακινούνται 275 μετανάστες. Στη συνέχεια από το 1951 ως το 1960 μεταναστεύουν 2.341, ενώ στο τέλος της δεκαετίας 1961-1970 καταγράφονται 10.790 έλληνες μετανάστες (Θάνου & Παυλής, 2006). Στην Νέα Ζηλανδία οι περίπου 1.700 έλληνες μετανάστες που εγκαθίστανται στην 30ετία 1945-1975, είναι κυρίως αγρότες και ανειδίκευτοι εργάτες από τη Μακεδονία και την Πελοπόννησο (Τάμης 2006). Στην Λατινική Αμερική, την περίοδο 1955-1977, πηγαίνουν συνολικά, περίπου, 7.740. Στην Αργεντινή κατά το διάστημα 1947-1959 φθάνουν στη χώρα 4.366 άτομα, ενώ την περίοδο 1955-1968 μεταναστεύουν στην Βραζιλία καθώς και στην Βενεζουέλα συνολικά 5.089 και 1.265 μετανάστες αντίστοιχα (Δαμηλάκου, 2006). Επίσης, σύμφωνα με τον Χασιώτη (1993) οι διάφορες χώρες της Δυτικής, Κεντρικής και Νότιας Αφρικής, μεταξύ των ετών 1955-1968, δέχονται περισσότερους από 18.000 μετανάστες, ενώ οι χώρες της Λατινικής Αμερικής, και κυρίως στην Αργεντινή και στην Βραζιλία, έχουν εισροές της τάξεως των 25.000 και 23.000 αντίστοιχα.

4.4.2 Τα Αίτια και τα Αποτελέσματα των Μεταναστευτικών Εκροών

Στην αναζήτηση των αιτίων που οδηγούν τους Έλληνες να πάρουν τον δρόμο της ξενιτιάς, θα πρέπει να εστιάσουμε στις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που επικρατούν στην Ευρώπη και στην Ελλάδα, καθώς και στους υπερπόντιους προορισμούς, μετά το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Η σχέσεις εξάρτησης που επικρατούν πριν, αλλά και μετά τον πόλεμο, μεταξύ των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών του Νότου και των ανεπτυγμένων χωρών του Βορά, διαμορφώνουν και τις συνθήκες που επικρατούν στις χώρες αυτές μεταπολεμικά. Αυτές ακριβώς οι συνθήκες οδηγούν στη μετανάστευση των Ελλήνων εντός και εκτός της Ευρώπης.

Όπως προαναφέραμε, οι χώρες της Δυτικής και Βόρειας Ευρώπης, καθώς και οι υπερπόντιες χώρες, έχουν άμεση ανάγκη από φθηνά εργατικά χέρια για την ανασύλωση και ανάπτυξη των οικονομιών τους. Την ίδια περίοδο, η Ελλάδα αντιμετωπίζει σοβαρά οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα (ανεργία, υποαπασχόληση, έλλειψη συναλλαγματικών αποθεμάτων, παθητικό ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, κ.α.). Η εκτεταμένη ανεργία και η υποαπασχόληση, που πλήττει κυρίως τον γεωργικό τομέα, προκαλούνται από την υπερπροσφορά που υπάρχει στην Ελληνική αγορά. Η αιτία αυτής της υπερπροσφοράς είναι η εσωτερική μετανάστευση, η οποία οδηγεί με τη σειρά της στην καταφυγή των κατοίκων της ελληνικής υπαίθρου στα μεγάλα αστικά κέντρα, αρχικά εξαιτίας του Εμφύλιου Πολέμου, και, στη συνέχεια, εξαιτίας της περιορισμένης ή και ασύμφορης τότε γεωργικής απασχόλησης (Χασιώτης, 1993). Βλέποντας τον [πίνακα 8](#) διαπιστώνουμε πως 235.214 και 351.171 άτομα που απασχολούνται σε γεωργικά επαγγέλματα, καθώς και ως τεχνίτες-εργάτες αντίστοιχα, μεταναστεύουν την περίοδο 1955-1977, αντανakλώντας την κρίση που αντιμετώπιζε ο πρωτογενής τομέας και, εν μέρει, ο δευτερογενής.

Η Ελλάδα, λοιπόν, βρίσκει την ευκαιρία μέσα από την μετανάστευση να ικανοποιήσει την ζήτηση για φθηνό εργατικό δυναμικό και ταυτόχρονα να επουλώσει τα δικά της οικονομικά και κοινωνικά τραύματα που της άφησε ο πόλεμος. Μέσω της μεταναστευτικής πολιτικής, που ακολουθεί, πετυχαίνει, έστω και πρόσκαιρα, να αντιμετωπίσει το οξύ πρόβλημα της ανεργίας και της υποαπασχόλησης, αλλά και της κοινωνικής πίεσης της μεταπολεμικής περιόδου, το οποίο λειτουργεί εξομαλυντικά για την κρατούσα τάξη (Μουσούρου, 1991, Κασιμάτη, 1984). Σύμφωνα με την Κασιμάτη, η απογραφή του 1961 ανεβάζει τους άνεργους στους 216.000 και, χωρίς την εξωτερική μετανάστευση, η απορρόφηση αυτών των ανέργων θα ήταν εξαιρετικά δύσκολη. Πέρα όμως από τη μείωση της ανεργίας, η Μουσούρου (1991) τονίζει πως η μετανάστευση σε συνδυασμό με την οικονομική ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας τη δεκαετία του 1960, οδηγεί στην αύξηση των αποδοχών των εργαζομένων και συνεπώς στην βελτίωση της οικονομικής κατάστασης, και των όρων απασχόλησης, της εργατικής τάξης, με τους μισθούς την περίοδο 1963-1973 να αυξάνονται κατά 11,26% και τον πληθωρισμό, το ίδιο χρονικό διάστημα, να ανέρχεται σε 3,85%).

Εκτός όμως από την μετανάστευση, οι μεταπολεμικές ελληνικές κυβερνήσεις προσπαθούν, από τη δεκαετία του 1960, να διευρύνουν την εκβιομηχάνιση της ελληνικής οικονομίας μέσα από την εφαρμογή αναπτυξιακών προγραμμάτων, με στόχο να απορροφήσουν ένα μέρος του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού, το οποίο είναι απαραίτητο να παραμείνει εντός της χώρας. Το μέρος αυτό αφορά γυναίκες και άντρες ηλικίας από 15 έως 44 έτη, οι οποίοι είναι απαραίτητοι για την δημογραφική ανανέωση του πληθυσμού, έτσι ώστε η ελληνική οικονομία να πετύχει την οικονομική της αναστύλωση και ανάπτυξη που έχει τόσο ανάγκη μετά τον πόλεμο. Ειδικότερα, εστιάζοντας στον [πίνακα 9](#) παρατηρούμε πως 1.009.339 άντρες και γυναίκες από το 1955 έως το 1977 φεύγουν από την Ελλάδα, στερώντας της ένα μεγάλο σε όγκο και ζωτικό σε σύνθεση τμήμα του πληθυσμού της, με αποτέλεσμα η δημογραφική αυτή διαταραχή να ευνοεί την υπογεννητικότητα και να οδηγεί σε στασιμότητα και γήρανση του πληθυσμού. Στο μέλλον το αντιστάθμισμα από την παλιννόστηση επιτείνει την δυσμενή πληθυσμιακή διαταραχή λόγω επιστροφής των λιγότερο παραγωγικών ηλικιών (Κασιμάτη, 1984)

Η μεταναστευτική αυτή εκροή, όμως, δεν γίνεται ομοιόμορφα από όλες τις περιφέρειες της χώρας, με τις αγροτικές και ακριτικές περιοχές να δέχονται τις μεγαλύτερες αρνητικές επιδράσεις. Σε ορισμένες, μάλιστα, ορεινές περιοχές ο Χασιώτης αναφέρει ότι η μετανάστευση οδηγεί στην κατάρρευση της τοπικής οικονομίας (κυρίως της κτηνοτροφίας) και με τη σειρά της σε νέους εκπατρισμούς και στην τελική αποψίλωση του πληθυσμού και στην ολοκληρωτική, σε μερικές περιπτώσεις, ερήμωση χωριών και περιοχών. Η κατάσταση αυτή απεικονίζεται στον [πίνακα 10](#), με βάση τον οποίο το μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστών προέρχεται από την Μακεδονία, η οποία είναι σταθερά πρώτη σε κάθε μεταναστευτική περίοδο. Δεύτερη σε ποσοστά παρουσιάζεται η περιφέρεια της πρωτεύουσας, ενώ η Πελοπόννησος και η Θράκη είναι τα πιο σημαντικά από τα υπόλοιπα γεωγραφικά διαμερίσματα, με την εκροή από αυτά να είναι μεγαλύτερη την πρώτη περίοδο. Στις περιοχές, μάλιστα, της Μακεδονίας της Ηπείρου και της Πελοποννήσου, η έλλειψη ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού που προκαλεί η μετανάστευση, οδηγεί στα τέλη της δεκαετίας του 1960 στην εισαγωγή ξένων εργατών από χώρες της Ασίας και της Αφρικής (Χασιώτης 1993). Το μαζικό, όμως, αυτό κύμα μετανάστευσης από τις αγροτικές περιφέρειες της Ελλάδας οδηγεί στην αύξηση της μέσης παραγωγικότητας της εργασίας στον πρωτογενή τομέα, στην αύξηση δηλαδή του ακαθάριστου αγροτικού προϊόντος (Μουσούρου, 1991).

Εκτός, όμως, από την ανεργία, οι καλύτερες οικονομικές συνθήκες απασχόλησης στις χώρες υποδοχής, αποτελούν ένα επιπλέον κίνητρο για τους Έλληνες μετανάστες. Σύμφωνα με την Κασιμάτη (1984), η σχέση αμοιβής και εργασίας μεταξύ της Ελλάδος και των χωρών υποδοχής, είναι ένα προς τρία για την Ελλάδα, και στην πραγματικότητα είναι ακόμα μεγαλύτερη αν ληφθεί υπόψη ότι εργαζόνταν υπερωριακά για την αύξηση του εισόδημά τους και την επιστροφή σύντομα στην πατρίδα τους. Η ίδια προσθέτει πως, η ύπαρξη συμβολαίων μεταξύ των μεταναστών και εργοδοτών, παρέχει στους μετανάστες εξασφαλισμένη εργασία,

ασφαλιστική κάλυψη, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, οικογενειακά επιδόματα και στέγη, παροχές, που, στο σύνολό τους, δεν υπάρχουν στην Ελλάδα. Η Κασιμάτη (1984) καταλήγει στο συμπέρασμα πως η κατάσταση αυτή δημιουργεί στον μετανάστη την αίσθηση σιγουριάς και σχετικής ασφάλειας που δεν είχε στην Ελλάδα.

Οι μεγαλύτερες απολαβές, σε συνδυασμό με την ασφάλεια και την σιγουριά, που νιώθουν οι Έλληνες μετανάστες στις χώρες υποδοχής, κυρίως στις Ευρωπαϊκές χώρες, τους επιτρέπει την αποστολή εμβασμάτων προς στην πατρίδα και στους συγγενείς που αφήνουν πίσω, συμβάλλοντας έτσι στην αύξηση των συναλλαγματικών αποθεμάτων και στη βελτίωση του ισοζυγίου πληρωμών της Ελλάδας. Για την Ελλάδα οι τρεις σημαντικοί παράγοντες της μεταπολεμικής οικονομικής της ανάπτυξης είναι ο κλάδος της ναυτιλίας, ο κλάδος των κατασκευών και η μετανάστευση. (Κόλλιας, κ.α., 2005, Χλέτσος, κ.α. 2005)

Με βάση τα δεδομένα που παρουσιάζει η Κασιμάτη (1984), τα συνολικά μεταναστευτικά εμβάσματα φθάνουν την περίοδο 1950-1964 το ύψος των 1.120 εκατ. \$ και 4.660 εκ. \$ την περίοδο 1965-1975. Η ίδια τονίζει την σπουδαιότητα αυτής της πηγής συναλλάγματος, η οποία φαίνεται να συγκρίνεται με την εισροή συναλλάγματος από τις εξαγωγές την αντίστοιχη περίοδο. Για παράδειγμα το 1975 εισρέουν στη χώρα 734 εκ. \$ από μεταναστευτικά εμβάσματα και 1.960 εκ. \$ από εξαγωγές. Στην έκθεση Επιτροπής Πληθυσμού (Κασιμάτη, 1984, σελ. 36) αναφέρεται ότι το ύψος του εισρέοντος συναλλάγματος είναι ακόμα μεγαλύτερο, γιατί στα επίσημα αυτά στοιχεία δεν περιλαμβάνονται:

- 1) Οι καταθέσεις των μεταναστών που δεν χρησιμοποιούνται και καταθέσεις στο Στεγαστικό Ταμειντήριο. Τα ποσά αυτά ανέρχονται σε 615 εκ. \$ για την περίοδο 1971-75.
- 2) Τα ποσά που φέρνουν μαζί τους οι μετανάστες χωρίς να τα δηλώσουν (π.χ. χρήματα στα γράμματα, στις επισκέψεις ή όταν επιστρέφουν)
- 3) Τα περιουσιακά στοιχεία (εξοπλισμός σπιτιού) που έχουν δημιουργήσει οι μετανάστες στο εξωτερικό και τα οποία φέρνουν μαζί τους με την επιστροφή τους.

Πέρα από τα δεδομένα της Κασιμάτη (1984), πληροφορίες για τον όγκο των μεταναστευτικών εμβασμάτων που εισρέουν στην Ελλάδα, μας παρέχει ο [πίνακας 11](#). Σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα, από το 1976 έως και το 1989, εισρέουν στην Ελλάδα 15.572 εκ. \$

Το γεγονός, όμως, ότι τα μεταναστευτικά εμβάσματα συμβάλλουν, σε πολύ μεγάλο βαθμό, στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας και αποτελούν, τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, αναπόσπαστο κομμάτι της, οδηγούν την Ελλάδα στο να βασίζεται σε αυτά για την εισαγωγή συναλλάγματος. Επίσης, ο όγκος των μεταναστευτικών ροών αλλά και η κατεύθυνση αυτών, καθορίζονται από τη ζήτηση για εργατικό δυναμικό που έχουν οι χώρες υποδοχής. Η ζήτηση αυτή, όμως, αυτή δεν

εξαρτάται αποκλειστικά από οικονομικούς λόγους, αλλά και από λόγους εξωτερικής και κοινωνικής πολιτικής, με τις χώρες υποδοχής άλλοτε να ευνοούν και άλλοτε να περιορίζουν τις μετανάστευση, σύμφωνα με τις παραγωγικές τους ανάγκες, την οικονομική συγκυρία και τις σχέσεις τους με τις χώρες αποστολής (Κασιμάτη, 1984). Επομένως, η οικονομική αυτή εξάρτηση, σε συνδυασμό με το ότι η πλειοψηφία των μεταναστών βρίσκεται στην Ευρώπη, και συγκεκριμένα στην Γερμανία, διευρύνει ακόμα περισσότερο τη γενικότερη εξάρτηση μεταξύ της Ελλάδας και των χωρών υποδοχής, του Νότου με το Βορρά. Η σχέση αυτή αντικατοπτρίζεται από την μείωση της μετανάστευσης και των μεταναστευτικών εμβασμάτων που υπάρχει λόγω της οικονομικής κρίσης που πλήττει τη Γερμανία την περίοδο 1967-68. (Κασιμάτη, 1984).

Αναφορικά, τώρα, με την χρήση και αξιοποίηση των μεταναστευτικών εμβασμάτων στην ελληνική οικονομία, πολύτιμες πληροφορίες μας παρέχει η έρευνα της Μουσούρου (1991), σύμφωνα με την οποία τα μεταναστευτικά εμβάσματα δεν αξιοποιούνται σε παραγωγικές επενδύσεις. Η συγγραφέας τονίζει πως τα εμβάσματα δεν εισρέουν στην ελληνική βιομηχανία-βιοτεχνία, με μικρές πάντα εξαιρέσεις, και δεν χρησιμεύουν για τον ουσιαστικό εκσυγχρονισμό της γεωργίας, αντ' αυτού επενδύονται στην αγορά ακινήτων, ενισχύοντας κυρίως την γενικότερη κατανάλωση διαρκών καταναλωτικών αγαθών. Η ίδια επισημαίνει πως ο γεγονός αυτό συμβάλει, από τη μία, στην βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των λαϊκών στρωμάτων, αλλά, από την άλλη, αποτελεί και αιτία για εκροή κεφαλαίων από την Ελλάδα, καθώς τα προϊόντα που αγοράζουν εισάγονται από ξένες χώρες. Επιπλέον, η αυξημένη, λόγω των εμβασμάτων, καταναλωτική δυνατότητα του πληθυσμού που δεν μετανάστευσε, εμπέδωσε μία νοοτροπία κατά την οποία όχι μόνο είναι επιθυμητό αλλά και θεμιτό να καταναλώνεις χωρίς να παράγεις.

Με την επιστροφή τους, όμως, οι μετανάστες, εκτός από τα υλικά αγαθά τα οποία φέρνουν πίσω στην πατρίδα, έρχονται εφοδιασμένοι με γνώσεις και εξειδίκευση, τις οποίες αποκτούν στα χρόνια της ξενιτιάς και είναι σε θέση να αξιοποιήσουν, καλύπτοντας τα κενά της εξειδικευμένης εργασίας που έχει ανάγκη η χώρα. Επίσης, η πειθαρχία και ο συντονισμένος τρόπος εργασίας με τα οποία εξοικειώνονται στις χώρες υποδοχής, έχουν έστω και έμμεσα θετική επίπτωση στην αύξηση της παραγωγικότητας ανά εργάτη (Κασιμάτη, 1984)

Η τάση των μεταναστευτικών ροών να κατευθύνονται στο εσωτερικό της Ευρώπης και όχι στις υπερπόντιες χώρες, οφείλεται, κατά κύριο λόγο, στην κοντινή απόσταση αυτών των προορισμών. Η εγγύτητα μεταξύ των Ευρωπαϊκών χωρών και της Ελλάδας, τους επιτρέπει να μετακινούνται συχνά πίσω στην πατρίδα τους. Επίσης, οι χώρες της Ευρώπης ευνοούν τη μετανάστευση από την Ελλάδα, και, γενικά, από τις Μεσογειακές χώρες, απ' ότι εκείνες της Αφρικής, λόγω της κοινής τους κουλτούρας, με τους μετανάστες να αντιμετωπίζουν λιγότερα προβλήματα προσαρμογής και τελικά να πετυχαίνουν μεγαλύτερη παραγωγικότητα. Τέλος, η δημιουργία Ελληνικών κοινοτήτων στις χώρες υποδοχής, ενισχύει το μεταναστευτικό

ρεύμα προς αυτές, λόγω της πληροφόρησης και της βοήθειας που τους παρέχουν οι Έλληνες που ήδη ζουν και εργάζονται εκεί, βοηθώντας τους να προσαρμοστούν και να ενταχθούν ευκολότερα στον κοινωνικό ιστό της χώρας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι Ελληνικές κοινότητες του Καναδά, της Αυστραλίας, των Η.Π.Α (Τάμης, κ.α., 2006) αλλά και της Δυτικής Ευρώπης (Κασμάτη, 1984).

4.2 Η Ελλάδα ως Χώρα Υποδοχής Μεταναστών

4.2.1 Η Παλιννόστηση των Ελλήνων

4.2.1.1 Οι Ροές των Παλιννοστούντων

Το πρόβλημα της παλιννόστησης δεν μπορεί να εξεταστεί ανεξάρτητα από την μετανάστευση, γιατί το ποιος και γιατί επιστρέφει είναι συνάρτηση του ποιος και γιατί φεύγει, καθώς το άτομο ωθείται στη μετανάστευση επειδή είναι ελλιπής στη χώρα του η οικονομική του ένταξη και αποφασίζει να παλιννοστήσει γιατί δεν είναι ικανοποιητική η κοινωνική του ένταξη στη χώρα υποδοχής (Κασιμάτη, 1984, σελ 49).

Στην προσπάθειά μας, λοιπόν, να εντοπίσουμε τα κίνητρα που οδηγούν τους παλιννοστούντες στο να επιστρέψουν πίσω στη Ελλάδα, πρέπει να μελετήσουμε τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες που επικρατούν την εκάστοτε περίοδο, τόσο στο εσωτερικό της Ελλάδος όσο και στις χώρες υποδοχής. Σύμφωνα με την Κασιμάτη (1984) τα αίτια του επαναπατρισμού ταξινομούν την παλιννόστηση σε αναγκαστική και θεληματική. Στη μεν αναγκαστική, ο οικονομικός παράγοντας παίζει τον πρωταρχικό ρόλο, με την οικονομική ύφεση να καθιστά αβέβαιο το μέλλον των μεταναστών στις χώρες υποδοχής. Στη δε θεληματική, πρωτεύοντα ρόλο παίζουν κοινωνικής φύσεως αίτια, με την ανάγκη για επιστροφή στα πάτρια εδάφη να αποτελεί το βασικότερο. Όμως, σε ορισμένες περιπτώσεις, η αύξηση της παλιννόστησης σημαδεύεται από σημαντικά πολιτικά γεγονότα, που μερικές φορές ξεπερνούν το οικονομικό κριτήριο στην επιλογή της παραμονής στις νέες πατρίδες ή του επαναπατρισμού και της καταφυγής στο εθνικό κέντρο (Χασιώτης, 2006).

Ο ακριβής προσδιορισμός της παλιννόστησης, κατά τις πρώτες δύο δεκαετίες μετά τον εμφύλιο είναι δύσκολος, καθώς το ελληνικό κράτος δεν καταγράφει τους παλιννοστούντες πριν το 1968 (Κιτροέφ, 2006). Αλλά και μετά το 1977, η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία σταματά να συγκεντρώνει στοιχεία για την παλιννόστηση. (Κασιμάτη, 1984, Χασιώτης, 1993). Τα στοιχεία που έχουν συγκεντρωθεί προέρχονται είτε από μελετητές (ενδεικτικά: Ήρα Έμκε-Πουλοπούλου, Ιωάννης Χασιώτης) είτε από φορείς που ενδιαφέρονται για το θέμα.

Το πρώτο μεγάλο κύμα παλιννόστησης ξεκινά από τα τέλη της δεκαετίας του 1960, και συνεχίζεται, με αυξανόμενους ρυθμούς, τις αρχές της επόμενης δεκαετίας. Την περίοδο εκείνη αρχίζουν να επιστρέφουν στην Ελλάδα χιλιάδες μετανάστες, κυρίως εκείνοι που έχουν ακολουθήσει τις μεγάλες μεταπολεμικές μεταναστευτικές ροές προς τη Δυτική Ευρώπη, με τους μισούς περίπου από αυτούς να προέρχονται από την Δυτική Γερμανία (βλ. [πίνακα 12](#)). Με τα δεδομένα αυτά συμφωνούν οι Χασιώτης (1993, 2006) και Κιτροέφ (2006), με τον Χασιώτη να προσθέτει πως οι επαναπατριζόμενοι ανήκουν σε διάφορες, συχνά άσχετες μεταξύ τους ομάδες αποδήμων, όπως φιλοξενούμενοι εργάτες της Δυτικής Ευρώπης, πολιτικοί πρόσφυγες

καθώς και μετανάστες πρώτης και δεύτερης γενιάς από τους υπερωκεάνιους προορισμούς (Η.Π.Α., Αυστραλία, Καναδάς).

Ειδικότερα, σύμφωνα με τον Πίνακα 12, την περίοδο 1968-1977 επιστρέφουν συνολικά στην Ελλάδα 237.525 παλιννοστούντες. Από αυτούς οι 163.875 (69%) προέρχονται από Ευρωπαϊκές χώρες, με τους 136.544 (57,5%) να καταφθάνουν από την Δυτική Γερμανία. Εξετάζοντας τον [πίνακα 13](#) και συγκρίνοντάς τον με τα δεδομένα του πίνακα 12, διαπιστώνουμε πως ο αριθμός των παλιννοστούντων την περίοδο 1976-1985 σημειώνει σημαντική αύξηση συγκρινόμενος με εκείνον της περιόδου 1968-1977. Συγκεκριμένα την περίοδο 1976-1985 επιστρέφουν στη χώρα μας 183.337 παλιννοστούντες, έναντι 420.862 της περιόδου 1968-1977, ανεβάζοντας τον συνολικό αριθμό τους για την περίοδο 1968-1985 σε 658.387. Τα άτομα που προέρχονται από την Ευρώπη ανέρχονται σε 266.416 (63%), ενώ οι επαναπατριζόμενοι από την Δυτική Γερμανία φθάνουν τους 154.976 (37%). Στις δύο ενδιάμεσες περιόδους (1976-1980 και 1981-1985), η κατανομή των Ευρωπαίων και των Δυτικογερμανών παλιννοστούντων μεταβάλλεται από 149.880 (64,4%) σε 116.536 (62%) και από 96.970 (41,7%) σε 58.006 (31%) αντίστοιχα. Τα δεδομένα αυτά συμφωνούν με τα στοιχεία του Κιτροέφ (2006), ο οποίος υποστηρίζει πως παρουσιάστηκε αύξηση στους επαναπατρισμούς μετά το 1977, καθώς το 1980 ο συνολικός αριθμός των παλιννοστούντων φθάνει τα 390.000 άτομα.

Η παλιννόστηση των Ελλήνων από τις παροικίες των υπερπόντιων χωρών αποτελεί δυσκολότερο εγχείρημα, συγκριτικά με τους επαναπατρισμούς από τις Δυτικοευρωπαϊκές χώρες, γεγονός που απεικονίζεται στον αριθμό των παλιννοστούντων που επιστρέφουν τελικά στην Ελλάδα. Παρ' όλα αυτά, όμως, ο αριθμός των παλιννοστήσεων δεν είναι ευκαταφρόνητος. Σύμφωνα με τους Χασιώτη (1993, 2006) και Κιτροέφ (2006), μεταξύ του 1968 και του Σεπτεμβρίου του 1977 επιστρέφουν στην Ελλάδα 57.528 άτομα, με προέλευση την Αυστραλία, την Αφρική και τη Βόρεια και Νότια Αμερική. Υπολογίζεται ότι τουλάχιστον το 20% των Ελλήνων μεταναστών της Αυστραλίας επιστρέφει «δοκιμαστικά» στην Ελλάδα αναζητώντας τρόπους οριστικής εγκατάστασης στην χώρα, με το ποσοστό αυτό να ξεπερνά το 50% την περίοδο 1966-1972. Αναφορικά με τις Η.Π.Α., οι επαναπατρισμοί κινούνται σε χαμηλά επίπεδα με τον συνολικό αριθμό των ατόμων που επιστρέφουν στην Ελλάδα, την περίοδο 1968-Σεπτέμβριο 1977, να ανέρχεται σε 15.991. Οι επαναπατρισμοί από την Ανατολική, Κεντρική και Νότια Αφρική οδηγούν στην συρρίκνωση του Ελληνικού στοιχείου στη μαύρη Ήπειρο. Ενδεικτικά οι 20.000 Έλληνες που διαμένουν στο Ζαΐρ, μέσα σε μια δεκαπενταετία μειώνονται κατά 1/4 φθάνοντας τους 5.000, ενώ στην Νοτιοαφρικανική Ένωση από τους 170.000 που κατοικούν στις αρχές της δεκαετίας του 1970, ο αριθμός τους πέφτει στους 80.000 περίπου, μετά το 1976, με συνεχείς τάσεις συρρίκνωσης.

Σύμφωνα με τον [πίνακα 12](#), οι παλιννοστούντες από τις υπερωκεάνιες χώρες, την περίοδο 1968-1977, ανέρχονται σε 57.533, αριθμός που συμφωνεί απόλυτα με τα δεδομένα των Χασιώτη και Κιτροέφ (57.528) που προαναφέραμε, χωρίς, όμως, να είμαστε απολύτως βέβαιοι πως οι χώρες που συμπεριλαμβάνονται στην κατηγορία «Υπερωκεάνιες Χώρες» του [πίνακα 6](#), είναι όλες κοινές με αυτές που αναφέρονται από τους δύο συγγραφείς.

Εξετάζοντας τώρα τον πίνακα 13, μπορούμε με μεγαλύτερη ευκολία και ακρίβεια να παρατηρήσουμε τον αριθμό των παλιννοστούντων από την Αφρική αλλά και από τις χώρες του Καναδά, των Η.Π.Α. και της Αυστραλίας την περίοδο 1976-1985. Ειδικότερα, από τους συνολικά 232.680 επαναπατριζόμενους, την περίοδο 1976-1980, οι 25.640 (11%) προέρχονται από τις Η.Π.Α., οι 11.450 (5%) από τον Καναδά, οι 10.930 (4,7%) από την Αφρική και 16.910 (7,3%) από την Αυστραλία. Κατά την περίοδο 1981-1985 οι παλιννοστούντες ανέρχονται σε 188.182, με τους 26.207 (14%) να προέρχονται από τις Η.Π.Α., τους 11.261 (6%) από τον Καναδά, τους 8.237 (3,4%) από την Αφρική και τους 12.874 (6,9%) από την Αυστραλία. Συγκρίνοντας τις ροές των δύο περιόδων, διαπιστώνουμε την συνολική μείωση των παλιννοστήσεων κατά 44.498 άτομα. Η ίδια τάση, αλλά σε μικρότερα μεγέθη, παρατηρείται και στους επαναπατρισμούς από την Αφρική και την Αυστραλία, ενώ έχουμε μικρή αύξηση στις παλιννοστήσεις από τον Καναδά και τις Η.Π.Α. .

Εκτός, όμως, από τους παλιννοστούντες των υπερπόντιων και δυτικοευρωπαϊκών χωρών και της Αφρικής, παρατηρείται και ένα κύμα επαναπατρισμού από τις Ανατολικές χώρες της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. καθώς και από την Αλβανία. Οι επαναπατρισμοί αυτοί αφορούν πολιτικούς πρόσφυγες του Εμφυλίου, Έλληνες του Πόντου καθώς και Έλληνες της Βόρειας Ηπείρου.

Αναφορικά με τους πολιτικούς πρόσφυγες, σύμφωνα με την Πετρινωτή (1993) 33.573 άτομα επιστρέφουν την περίοδο 1956-1984, με τους 25.698 να γυρίζουν στην Ελλάδα μετά το 1974. Ο Κιτροέφ (2006) σημειώνει πως με τους μαζικούς επαναπατρισμούς που σημειώνονται μετά την 1970, επιστρέφουν στην Ελλάδα, ως τα τέλη του 1990 34.000 άτομα. Με την θέση του Κιτροέφ (2006) συμφωνεί και ο Χασιώτης (1993, 2006). Χρήσιμες πληροφορίες μας προσφέρει και ο χάρτης 2, σύμφωνα με τον οποίο, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, μέχρι και το 1992 επιστρέφουν πίσω στην Ελλάδα περίπου 40.000 άτομα.

Πιο περίπλοκα προβλήματα παρουσιάζει η προσπάθεια επαναπατρισμού των δεκάδων χιλιάδων Ελλήνων της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Σύμφωνα με τον Χασιώτη (1993) οι μεταπολεμικές παλιννοστήσεις των Ποντίων, στην πλειονότητά τους, ξεκινούν με τρόπο σπασμωδικό στις αρχές του 1979, αλλά από το 1989 και μετά αρχίζουν να συστηματοποιούνται. Ο ερευνητής αναφέρει πως ως το 1990 έχουν έρθει στην Ελλάδα 21.209 άτομα, με τον αριθμό τους το 1993 να ξεπερνά τις 45.000. Ο αριθμός των παλιννοστούντων υπέρ-πενταπλασιάστηκε στην επόμενη δεκαετία, αλλά παραμένει ακόμα ρευστός, επειδή ένα τμήμα των ομογενών δεν εγκαθίσταται

ακόμα οριστικά στη Ελλάδα, αλλά μετακινείται παλινδρομικά μεταξύ των χωρών φιλοξενίας και του εθνικού κέντρου. Ο Χασιώτης (2006) σε μεταγενέστερη μελέτη του, αναφέρεται προσεγγιστικά στον αριθμό των παλιννοστούντων μέχρι το 1990, υπολογίζοντάς τους περίπου στους 20.000.

Ο Κιτροέφ (2006) υποστηρίζει πως η ακριβής έκταση των παλιννοστήσεων αυτών δεν έχει ακόμα εκτιμηθεί με εγκυρότητα. Αναφέρει ότι οι μεταπολεμικές αφίξεις των Ελλήνων, Ποντίων στην πλειονότητά τους, από την ΕΣΣΔ αρχίζουν διστακτικά στις δεκαετίες του 1940 και του 1950, και αποκτούν μαζικό και αυξανόμενο χαρακτήρα από το 1989 και εξής. Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990 ο αριθμός των Ελλήνων, που μετά-εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα από τις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ, υπολογίζεται ότι ξεπερνούσε τις 70.000.

Η μελέτη της Πετρινώτη (1993) για την παλιννόστηση των Ποντίων συνοψίζεται στον [πίνακα 14](#). Ο συνολικός αριθμός των Ποντίων που εισρέουν στην Ελλάδα την περίοδο 1987-1992 ανέρχεται σε 42.529 άτομα. Ο αριθμός των 42.000 καλύπτει εισελθόντες από το 1987, ενώ μπορεί να υπάρχουν περίπου 45.000 από την αρχή του 1980. Η αθρόα εισροή των Ποντίων αρχίζει το 1989, διπλασιάζεται το 1990 και παραμένει σε υψηλά επίπεδα το 1991 και το 1992.

Χρήσιμες πληροφορίες αναφορικά με τις αφίξεις των ομογενών από τις χώρες της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. μας δίνει και ο [πίνακας 15](#), σύμφωνα με τον οποίο 155.319 άτομα εισέρχονται στην Ελλάδα την περίοδο 1977-2000, οι 58.156 με τουριστική βίζα ενώ οι 97.163 με βίζα παλιννόστησης. Σύμφωνα με την απογραφή που πραγματοποιείται από την Γενική Γραμματεία Παλιννοστούντων κατά το έτος 2000, από τους 155.319 Έλληνες του Πόντου που εγκαθίστανται στην Ελλάδα, περισσότεροι από τους μισούς, περίπου 80.000, προέρχονται από τη Γεωργία, 31.000 από το Καζακστάν, 23.000 από την Ρωσία και περίπου 9.000 από την Αρμενία. (Τριανταφυλλίδου, 2010)

Τη δεκαετία του 1990, εκτός από τον επαναπατρισμό χιλιάδων Ελλήνων της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. και του Πόντου, σημειώνονται και μαζικές εγκαταστάσεις Ελλήνων της Βόρειας Ηπείρου στη χώρα. Σύμφωνα με στοιχεία του Χασιώτη (1993) οι Έλληνες της Βόρειας Ηπείρου αρχίζουν να συρρέουν από το τον Δεκέμβριο του 1990 προς την Ελλάδα, με το αρχικό του κύμα να υπολογίζεται σε 170.000, με τους 80.000 να παραμένουν στην Ελληνική επικράτεια, οι περισσότεροι με την προσδοκία της μόνιμης εγκατάστασης. Όπως αναφέρει η Τριανταφυλλίδου (2011), στους ομογενείς από την Αλβανία εκδίδονται ειδικές ταυτότητες από την ΕΛ.ΑΣ, έτσι ώστε να αποκτήσουν τα ίδια οικονομικό-κοινωνικά δικαιώματα με τους υπόλοιπους Έλληνες πολίτες. Οι κάτοχοι, όμως, των συγκεκριμένων αδειών δεν συμπεριλαμβάνονται στις βάσεις δεδομένων του Υπουργείου Εσωτερικών, ενώ οι πρώτες ενέργειες για την καταγραφή τους πραγματοποιούνται το 2009, μετά από παρότρυνση-ενθάρρυνση του Υπουργείου προς τους δικαιούχους, έτσι ώστε να πολιτογραφηθούν στους καταλόγους. Έπειτα από τις διασταυρώσεις που πραγματοποιούνται ο αριθμός τους υπολογίζεται σε 197.000 το 2009, ενώ σε 6.509 τον Δεκέμβριο του 2011.

Στοιχεία για τους επαναπατρισμούς από το 1968 μέχρι και το 2000 παρουσιάζονται στον [χάρτη 4](#), σύμφωνα με τον οποίο οι ροές των παλιννοστούντων συνεχίζουν να προέρχονται κυρίως από την Γερμανία, με τις εισροές, όμως, από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. να παρουσιάζουν αύξηση. Σε χαμηλά επίπεδα κυμαίνονται οι παλιννοστήσεις από την Αφρική, την Αμερική και την Αυστραλία αλλά και των πολιτικών προσφύγων από την Ανατολική Ευρώπη και τις χώρες της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ.

Τέλος δεν θα πρέπει να λησμονήσουμε την παλιννόστηση χιλιάδων Ελλήνων από τις παροικίες της Αιγύπτου, των άλλων χωρών της Αφρικής και φυσικά από την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη, μετά από το πογκρόμ του 1955 κατά το οποίο λεηλατούνται και πυρπολούνται ελληνικά σπίτια, καταστήματα και δημόσια κτήρια, οι οποίες από την δεκαετία του 1950 μέχρι και τα μέσα του 1966 οδηγούν περίπου 70.000 Έλληνες πίσω στην Ελλάδα. (Κιτρορέφ, 2006, Πετρινώτη, 1993)

4.2.1.2 Τα Αίτια και τα Αποτελέσματα της Παλιννόστησης

Όπως αναφέραμε και στην αρχή της ενότητας, παλιννόστηση και μετανάστευση είναι άρρηκτα συνδεδεμένες και αλληλένδετες μεταξύ τους στην προσπάθειά για τη μελέτη και την ανάλυση του φαινομένου της παλιννόστησης και των αιτιών που την προκαλούν. Στα οικονομικής και πολιτικής φύσεως αίτια που οδηγούν τους μετανάστες στην ξενιτιά, έρχονται τώρα να προστεθούν και τα κοινωνικής-ψυχολογικής φύσεως κίνητρα που τους οδηγούν πίσω στην πατρίδα. Οι παράγοντες όμως αυτοί έχουν διαφορετική βαρύτητα για την κάθε ομάδα των επαναπατριζόμενων, με ορισμένες από αυτές να γυρίζουν στην Ελλάδα από επιλογή και άλλες καθώς δεν έχουν άλλη επιλογή.

Οι Έλληνες που φεύγουν για τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης τη μεταπολεμική περίοδο, μεταναστεύουν σε αυτές με την ιδιότητα του «φιλοξενούμενου εργάτη», όπως προαναφέραμε. Αυτό πρακτικά σημαίνει πως η παρουσία τους στις χώρες αυτές, ως εργατικό δυναμικό, είναι για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Το διάστημα αυτό καθορίζεται από τις ανάγκες των εργοδοτών για «εργατικά χέρια» με τους οποίους και συνάπτουν τα συμβόλαια εργασίας. Σύμφωνα με την μέχρι τώρα ανάλυσή μας, η Δυτική Γερμανία είναι η χώρα που δέχεται την συντριπτική πλειοψηφία των Ευρωπαϊκών μεταναστευτικών ροών και συνεπώς η χώρα από την οποία προέρχονται οι περισσότεροι επαναπατριζόμενοι. Η οικονομική κρίση που πλήττει τη Γερμανία, αλλά και ολόκληρο τον κόσμο, λόγω της πετρελαϊκής κρίσης του 1973, σε συνδυασμό με τη λήξη της μεταβατικής περιόδου της βιομηχανικής ανασυγκρότησης, συντελούν στη δημιουργία ενός αφιλόξενου κλίματος για τους Έλληνες μετανάστες, και γενικά για όλους τους αλλοδαπούς εργαζόμενους. Η διογκούμενη ανεργία, η περικοπή κοινωνικών παροχών, αλλά και η συνακόλουθη εχθρότητα του ντόπιου εργατικού δυναμικού έναντι των ξένων, δημιουργεί καταστάσεις απροκάλυπτης πίεσης που οδηγούν τους Έλληνες μετανάστες πίσω στην Ελλάδα (Χασιώτης, 1993, Πετρινώτη, 1993, Κιτροέφ, 2006).

Βάζοντας στο μικροσκόπιο τα ρεύματα των παλιννοστούντων από τους υπερπόντιους προορισμούς παρατηρούμε, αρχικά, τον μικρότερο αριθμό των επαναπατρισθέντων συγκριτικά με αντίστοιχους από τους Ευρωπαϊκούς προορισμούς (430.273 > 185.053). Κατά δεύτερον, όπως αναφέρει η Πετρινώτη (1993), η ομάδα των επαναπατριζόμενων από τις αναπτυγμένες Δυτικές χώρες (Η.Π.Α., Καναδά και Αυστραλία), αποτελείται από ευκατάστατα, ειδικευμένα και πολύγλωσσα άτομα, με αρκετούς από αυτούς να είναι είτε επιχειρηματίες και εισοδηματίες είτε συνταξιούχοι. Επομένως, συμπεραίνουμε πως η κατηγορία αυτή, δεν «εξαναγκάζεται» να παλιννοστήσει εξαιτίας οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων, που τυχόν αντιμετωπίζουν στις χώρες φιλοξενίας, όπως στην Δυτική Ευρώπη, αλλά γιατί εκπληρώνεται το αρχικό τους σχέδιο με βάση το οποίο μετανάστευσαν, και κυρίως λόγω της αναπόφευκτης συναισθηματικής πίεσης που ασκεί στην πρώτη γενιά η νοσταλγία για την πατρίδα (Κασιμάτη, 1984, Χασιώτης, 1993).

Ειδικότερα, οι σύγχρονες παλιννοστήσεις από τις Ηνωμένες Πολιτείες, περιορίζονται είτε σε μετανάστες της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς, που δεν καταφέρνουν ή δεν θέλουν να ριζώσουν οριστικά στο αμερικανικό έδαφος, είτε στους παραδοσιακούς επαναπατρισμούς των συνταξιούχων Ελληνοαμερικανών. Στην Αυστραλία, ως τις αρχές, βέβαια, της δεκαετίας του 1970, τις τάσεις επαναπατρισμού υποθάλπει και η αφομοιωτική πολιτική, την οποία προσπαθούν να εφαρμόσουν οι ομοσπονδιακές και οι τοπικές αυστραλιανές κυβερνήσεις έναντι των μεταναστών που δεν είναι “αγγλοκελτικής” προέλευσης. Αλλά και μετά την εγκατάλειψη της ανεπιτυχούς αυτής πολιτικής (μετά το 1975), η παλιννόστηση συνεχίζεται. (Κιτροέφ, 2006, Χασιώτης 1993, 2006)

Οι μαζικοί επαναπατρισμοί των πολιτικών προσφύγων του Εμφυλίου Πολέμου αρχίζουν όταν τα χρονικά περιθώρια για την προσαρμογή τους στις κοινωνίες που τους φιλοξενούν ως τότε, εμφανίζονται πια, εξαιτίας της προχωρημένης τους ηλικίας, αρκετά περιορισμένα (Κιτροέφ, 2006, Χασιώτης, 1993). Από την άλλη μεριά υπάρχουν και τα πιεστικά ατομικά και οικογενειακά προβλήματα που επιβάλλουν την παλιννόστηση, έστω και κάτω από όχι ιδιαίτερα ευμενείς όρους. (Χασιώτης, 1993, Πετρινιώτη, 1993, Κιτροέφ, 2006). Η γενίκευση, ωστόσο, των επαναπατρισμών αυτών ευνοείται, κυρίως, και από τις ειδικές διακρατικές συμφωνίες της Ελλάδας με τις περισσότερες από τις χώρες φιλοξενίας (Σοβιετική Ένωση, Βουλγαρία, Ουγγαρία, Τσεχοσλοβακία, Πολωνία και Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας). Επίσης η αποκατάσταση του δημοκρατικού πολιτεύματος, με την πτώση της Χούντας, το 1974 δημιουργεί νέες πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες στην Ελλάδα, γεγονός που αποτελεί και αυτό καθοριστικό παράγοντα για την επιστροφή τους. (Πετρινιώτη, 1993).

Αναφορικά με τους Έλληνες από την Ανατολική, την κεντρική και τη Νότια Αφρική οι επαναπατρισμοί επηρεάζονται από τις καταστάσεις που δημιουργούνται στις χώρες φιλοξενίας κατά τη μεταβατική και γεμάτη πολιτικές, φυλετικές και κοινωνικές αναταραχές περίοδο που ακλουθεί την οριστική αποξήλωση της αποικιοκρατίας. Η αυξανόμενη συχνότητα των ελληνικών παλιννοστήσεων δεν υποδηλώνει, βέβαια, την πλήρη αναστροφή, ούτε καν σε μέση διάρκεια, των νεοελληνικών μεταναστευτικών τάσεων (Χασιώτης, 2006).

Στην περίπτωση της Ποντιακής παλιννόστησης και της παλιννόστησης των Ελλήνων της Βόρειας Ηπείρου, εντοπίζουμε ως κύρια αιτία των επαναπατρισμών, την αλλαγή πολιτικής, και εν τέλει την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Μετά το 1988, και την πολιτική της «περεστρόικας¹⁴» του Γκορμπατσόφ, παρατηρείται η μεγάλη φυγή των Ποντίων (Πετρινιώτη, 1993). Οι εθνικιστικές εντάσεις που ξεσπούν, δημιουργούν ένα κλίμα αβεβαιότητας, με την αιματοχυσία των χριστιανών Αρμενίων και των μουσουλμάνων Αζέρων, που συμβόλιζε την αρχέτυπη έχθρα

¹⁴ Η **περεστρόικα**, που στα ρώσικα σημαίνει αναδόμηση/ ανασυγκρότηση/ αναδιάρθρωση, ήταν το όνομα των οικονομικών και κοινωνικών μεταρρυθμίσεων του Μιχαήλ Γκορμπατσόφ που έλαβαν χώρα στη Σοβιετική Ένωση από τον Απρίλιο του 1985 μέχρι το Δεκέμβριο του 1991.

μεταξύ των δύο θρησκειών, να δημιουργεί ένα κλίμα φόβου, αναστατώνοντας τους Πόντιους και οδηγώντας τους στην ασφάλεια της Ελλάδας (Πετρινώτη, 1993). Οι μαζικές εγκαταστάσεις που σημειώνονται στη χώρα τη δεκαετία του 1990 των Ελλήνων της Βόρειας Ηπείρου, οφείλονται στο γεγονός ότι οι Ελληνικοί πληθυσμοί έρχονται αντιμέτωποι με τα οικονομικά, πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα που προκαλεί στην Αλβανία η απότομη κατάρρευση του παλαιού καθεστώτος, η αποδιάρθρωση του κοινωνικού ιστού και η έξαρση του αλβανικού εθνικισμού, και αρχίζουν να συρρέουν προς την ασφαλέστερη Ελλάδα (Κιτροέφ, 2006).

Στο σημείο όμως αυτό θα αποτελούσε παράληψη να μην αναφέρουμε και τις πολιτικές των Ελληνικών κυβερνήσεων που κινούνται προς την κατεύθυνση προσέλκυσης των παλιννοστούντων. Σύμφωνα με την Μουσούρου (1991) και τον Χασιώτη (2006), από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 παίρνουν μέτρα με τα οποία ενθαρρύνουν την παλιννόστηση, δημιουργώντας κίνητρα στους Έλληνες του εξωτερικού για επιστροφή στην Ελλάδα. Τα μέτρα αυτά παίρνουν τη μορφή οικονομικών, εργασιακών, στρατολογικών, συνταξιοδοτικών καθώς και άλλων διευκολύνσεων, αλλά και συμφωνιών με τις χώρες υποδοχής των Ελλήνων μεταναστών, που δεν έχουν μόνο οικονομικούς στόχους, αλλά στοχεύουν και στην αντιμετώπιση της δημογραφικής στασιμότητας της χώρας. Η Μουσούρου (1991) τονίζει πως οι Ελληνικές κυβερνήσεις επιδιώκουν την δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών, έτσι ώστε οι παλιννοστούντες να φέρουν μαζί τους και τα κεφάλαια τα οποία διαθέτουν με σκοπό να τα αξιοποιήσουν στην ελληνική οικονομία. Επίσης, προσθέτει πως τόσο η κοινωνική όσο και η εργασιακή επανένταξη των παλιννοστούντων αποτελεί βασική επιδίωξη των μεταπολεμικών κυβερνήσεων. Για το λόγο αυτό ιδρύουν το 1990 το Εθνικό Ίδρυμα Υποδοχής και Αποκατάστασης Παλιννοστούντων αποβλέποντας στην υποδοχή και την αρωγή των επαναπατρισθέντων Ελλήνων. Η ερευνήτρια αναφέρει, ότι μερικά από τα μέτρα τα οποία παίρνονται για την προσέλκυση των παλιννοστούντων είναι τα χαμηλότοκα δάνεια που τους χορηγούνται για την απόκτηση ή κατασκευή κατοικίας, επιχορηγήσεις και φοροαπαλλαγές για την δημιουργία συνεταιρισμών στην Ελλάδα, αλλά και φοροαπαλλαγές για την εισαγωγή κεφαλαίου και κεφαλαιουχικού εξοπλισμού. Τέλος οι συμφωνίες μεταξύ των Ελληνικών κυβερνήσεων και των ανατολικοευρωπαϊκών χωρών υποδοχής, συμβάλλουν στο να διευθετηθούν τα περισσότερα από τα ιδιόμορφα συνταξιοδοτικά προβλήματα των πολιτικών προσφύγων και εκείνα που σχετίζονται με τη μεταφορά των οικονομιών και της κινητής τους περιουσίας. Με ειδικά, εξάλλου, νομοθετικά μέτρα οι επαναπατριζόμενοι εντάσσονται και στους ελλαδικούς ασφαλιστικούς οργανισμούς. (Χασιώτης, 1993, Χασιώτης κ.α., 2006)

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, πως ασχέτως της φύσης των κινήτρων, οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών και ψυχολογικών, που ωθούν την ελληνική ομογένεια πίσω στην Ελλάδα, οι παλιννοστήσεις έχουν σχέση περισσότερο με παράγοντες στις χώρες υποδοχής και λιγότερο με την Ελλάδα. (Χασιώτης 1993). Όπως τονίζει η Πετρινώτη (1993), τα μέτρα που λαμβάνονται προς όφελός τους είναι πιο συνεκτικά συγκριτικά με εκείνα που αφορούν άλλους εισελθόντες όπως πρόσφυγες και παράνομους μετανάστες, δίνοντάς τη δυνατότητα να τους χαρακτηρίσουμε ως «προνομιούχους ομογενείς».

Στην προσπάθειά μας να εντοπίσουμε τον αντίκτυπο της παλιννόστησης στην ελληνική οικονομία και κοινωνία, θα εστιάσουμε αρχικά στα δεδομένα του [πίνακα 12](#). Με βάση λοιπόν τον πίνακα, παρατηρούμε την αναλογία μεταξύ των ηλικιακών ομάδων των παλιννοστούντων. Παρόλο που το 64% (152.465) των επαναπατρισθέντων ανήκουν στην «παραγωγική» ηλικία, μεταξύ 15-44 ετών, ενώ μόλις το 19% (44.244) είναι πάνω από 45 ετών, την περίοδο 1968-1977, το αντίστοιχο ποσοστό των μεταναστών την περίοδο 1955-1977, σύμφωνα με τον [πίνακα 9](#), αγγίζει σχεδόν το 82% (1.009.339) για τις παραγωγικές ηλικίες, και το 7,5 % (91.799) για τους άνω των 45. Χρήσιμες επίσης πληροφορίες παίρνουμε τόσο για την επαγγελματική τους δραστηριότητα όσο και για τον τόπο διαμονής που επιλέγουν. Σε ποσοστό 76% (100.822) οι παλιννοστούντες ανήκουν στη κατηγορία «τεχνίτες ή εργάτες» ενώ παράλληλα φαίνεται πως εγκαθίστανται όλο και σε μικρότερο ποσοστό στις αστικές περιοχές, επιλέγοντας την περιφέρεια και τις αγροτικές περιοχές. Προκύπτει, λοιπόν, μέσα από την σύγκριση των μεταναστευτικών ροών και των επαναπατρισμών, ότι υπάρχει ομόρροπη εξέλιξη ανάμεσα σε αυτά τα δύο ρεύματα, δηλαδή όσες περιοχές εμφανίζουν μεγάλη μετανάστευση έχουν και μεγάλο αριθμό επαναπατριζόμενων (Κασιμάτη, 1984)

Στο γενικό συμπέρασμα στο οποίο καταλήγουν οι περισσότεροι μελετητές (Χασιώτης, 1993, 2006, Κασιμάτη, 1984, Πετρινώτη, 1993, Μουσούρου, 1991) είναι πως στο σύνολό τους οι επαναπατριζόμενοι μεταπολεμικοί μετανάστες δεν κατορθώνουν να συμβάλουν στον εκσυγχρονισμό της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας.

Με την επιστροφή τους στην Ελλάδα, γίνονται περισσότερο επιλεκτικοί ως προς το επάγγελμα το οποίο θα ακολουθήσουν. Επιλέγουν να δραστηριοποιηθούν στον τριτογενή τομέα παραγωγής, και σε μικροαστικά επαγγέλματα, αυξάνοντας την κατηγορία των μη παραγωγικών επαγγελμάτων και δραστηριοτήτων, αντί να ενισχύσουν το γεωργικό και εργατικό δυναμικό, την εργατική τάξη, στην οποία και άνηκαν κατά τη διάρκεια παραμονής τους στις χώρες υποδοχής. Η πλειοψηφία αυτών είναι αυτοαπασχολούμενοι (μικροϊδιοκτήτες μπαρ, εστιατορίων, οδηγοί ταξί κ.α.), με αποτέλεσμα να ενισχύσουν την μικροαστική τάξη, η οποία εμφανίζεται ιδιαίτερα διογκωμένη την περίοδο εκείνη. Το φαινόμενο της διόγκωσης εκτός των οικονομικών συνεπειών που προκαλεί, έχει και σοβαρές κοινωνικό-πολιτισμικές επιπτώσεις (Κασιμάτη, 1984, Μουσούρου, 1991).

Επίσης, όπως τονίζει και η Κασιμάτη (1984), σημαντικό παράγοντα στην επιλογή του επαγγέλματός τους παίζουν και οι κοινωνικές αξίες που επικρατούν για την μετανάστευση και το μετακινούμενο άτομο. Η συγγραφέας επισημαίνει το γεγονός ότι αρχικά μεταναστεύουν από τις χώρες υποδοχής και λόγω της δυσaráσκειάς τους για την εργασία τους, διότι κατά κανόνα εργάζονται σε εργοστάσια. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα όταν επιστρέφουν στην Ελλάδα, με την πλειοψηφία αυτών στην περιφέρεια της χώρας και σε αγροτικές περιοχές πάλι ως εργάτες, να αντιμετωπίζονται από τους συμπατριώτες τους ως αποτυχημένοι, αφού δεν κατάφεραν, μέσα από την αρχική τους μετανάστευση, να απαλλαγούν από την εξαρτημένη εργασία, και τον κόπο της χειρωνακτικής εργασίας. Λόγω αυτών των αντιλήψεων, δεν στρέφονται στον πρωτόγεννη και δευτερογενή τομέα παραγωγής, που έχει τόσο ανάγκη ο αγροτικός τομέας και ο τομέας της μεταποίησης.

Έναν άλλο σημαντικό αντίκτυπο των επαναπατρισμών εντοπίζουμε και στην μεταβολή των ποσοστών ανεργίας. Η οικονομική κρίση που πλήττει τις ευρωπαϊκές χώρες, πλήττει και σε μεγάλο βαθμό και την Ελλάδα, με αποτέλεσμα οι επαναπατριζόμενοι εκείνης της περιόδου, λόγω του χαμηλού βαθμού εξειδίκευσης που διαθέτουν, ή των δεξιοτήτων για τις οποίες όμως δεν υπάρχει ζήτηση στην ελληνική αγορά, να μην είναι σε θέση να καλύπτουν τις ανάγκες της χώρας σε ειδικευμένο τεχνικό προσωπικό, με αποτέλεσμα να συμβάλουν στην αύξηση του ποσοστού της ανεργίας (Κασιμάτη, 1993, Μουσούρου, 1991). Μάλιστα σε πολλές περιπτώσεις τα ποσοστά ανεργίας μεταξύ των παλινοστούντων είναι μεγαλύτερα σε σχέση με τους ντόπιους (Κασιμάτη, 1993).

Τέλος, από πληθυσμιακής άποψης επιδεινώνεται ακόμα περισσότερο η ανισομερής σύνθεση του πληθυσμού, κατά ηλικία, που προξένησε η μετανάστευση. Οι επαναπατριζόμενοι των «ακραίων ηλικιών» και κυρίως της ομάδας άνω των 45, κάνουν δυσμενέστερη την κατανομή των ηλικιών στο σύνολο της χώρας (Κασιμάτη, 1984). Ακόμα, οι επενδύσεις που πραγματοποιούνται με την επιστροφή τους, είναι αντιπαραγωγικές (π.χ. αγορά σπιτιών) ή στοχεύουν στην αγορά προϊόντων από το εξωτερικό (κυρίως από τις χώρες στις οποίες είχαν μεταναστεύσει), ενισχύοντας με αυτόν τον τρόπο και την εκροή επενδυτικών κεφαλαίων (Μουσούρου, 1991).

4.2.2 Η Μετανάστευση Προς την Ελλάδα

4.2.2.1 Οι Μεταναστευτικές Εισροές

Όπως είδαμε και στην αρχή του κεφαλαίου, κατά τις δύο πρώτες μεταναστευτικές φάσεις, η Ελλάδα λειτουργεί, κυρίως, ως χώρα αποστολής μεταναστών. Από τα μέσα, όμως, της δεκαετίας του 1970, κατά την τρίτη μεταναστευτική περίοδο, υπάρχει μείωση των μεταναστευτικών εκροών και αύξηση στις εισροές παλιννοστούντων, ενώ στην τέταρτη και τελευταία περίοδο η Ελλάδα μετατρέπεται καθαρά σε μία χώρα υποδοχής μεταναστών.

Στο [διάγραμμα 13](#) αποτυπώνεται η διαχρονική εισροή των παλιννοστούντων και των μεταναστών στην Ελλάδα από τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1950 μέχρι και το 2009. Παρατηρώντας το διάγραμμα διαπιστώνουμε πως η μεγάλη μεταβολή στην αναλογία αλλοδαπών-παλιννοστούντων αρχίζει από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, ενώ στα μέσα της δεκαετίας του 1990 η αντιστροφή αυτή καθιστά, πλέον, το ποσοστό των αλλοδαπών μεταναστών μεγαλύτερο από εκείνο των επαναπατριζόμενων Ελλήνων. Παρόλο, όμως, που η αναλογία των αλλοδαπών μεταναστών αρχίζει να αυξάνεται από τα μέσα του 1980, οι μεταναστευτικές ροές προς την Ελλάδα παρουσιάζουν κατακόρυφη αύξηση μετά το 1991.

Μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1980, οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί στην Ελλάδα παρουσιάζουν μια συνεχή αύξηση, χωρίς, όμως, το συνολικό τους μέγεθος να φθάνει σε καμιά περίπτωση τα αντίστοιχα μεγέθη των απογραφών του 2001 και 2011. Εστιάζοντας στον [πίνακα 21](#) παρατηρούμε πως από το 1951 μέχρι και το 1971 ο αριθμός των μεταναστών παρουσιάζει σταθερά υψηλή αυξητική τάση, κατά 24.165 (79%) την περίοδο 1951-1961, και 37.832 (69%) την περίοδο 1961-1971, χωρίς, όμως, το ποσοστό των μεταναστών στον πληθυσμό της χώρας να είναι ιδιαίτερα μεγάλο, φθάνοντας το 0,65% το 1961 και 1,05% το 1971. Μελετώντας τις απογραφές του 1981 και 1991 βλέπουμε πως ο αριθμός των νόμιμων μεταναστών ανέρχεται σε 176.119 το 1981, ενώ το 1991 παρουσιάζει μείωση κατά 8.843 (-5%), φθάνοντας τους 167.267. Το ποσοστό των μεταναστών αγγίζει μόνο το 1,8% το 1981 και το 1,63% το 1991, καθιστώντας τους αλλοδαπούς μετανάστες, και σε αυτές τις περιόδους, ένα πολύ μικρό κομμάτι της ελληνικής κοινωνίας.

Μετά το 1989, η είσοδος οικονομικών μεταναστών (κυρίως παράνομων) στη χώρα γίνεται μαζικά, με τους μετανάστες να έρχονται σε δύο κύματα: Το πρώτο είναι μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 90 όπου κυριαρχούν οι μετανάστες από την γειτονική Αλβανία. Το δεύτερο λαμβάνει χώρα μετά το 1995 και διαρκεί μέχρι και τη δεκαετία του 2000, στο οποίο παρατηρείται μία αύξηση μεταναστών και από άλλες Βαλκανικές χώρες, από χώρες της Μέσης Ανατολής, της Ασίας καθώς και της υποσαχάριας Αφρικής (Ζωγραφάκης & Κασίμης, 2014, Τρανταφιλλίδου & Μαρούκης, 2010). Σε λιγότερο από δέκα χρόνια, ο αριθμός των αλλοδαπών που διαμένουν στην Ελλάδα εκτοξεύεται στους 761.813, αριθμός που είναι κατά 594.924

άτομα (355,6%) μεγαλύτερος από τον αντίστοιχο του 1991, με τους μετανάστες να αποτελούν, πλέον, το 6,97% του συνολικού πληθυσμού της χώρας.

Μετά το 2000 οι εισροές από τις Βαλκανικές χώρες συνεχίζουν την αυξητική τους τάση με αισθητά, όμως, φθίνοντα ρυθμό, ενώ οι ροές από χώρες της Μέσης και Άπω Ανατολής παρουσιάζουν σημαντικά μεγάλη αύξηση. Η αυξητική αυτή τάση αποτυπώνεται στην απογραφή του 2011, σύμφωνα με την οποία ο αριθμός των νόμιμων μεταναστών φθάνει τους 918.705, 156.514 (20,5%) άτομα περισσότερα σε σχέση με την απογραφή του 2001, με τους μετανάστες να αποτελούν, πλέον, το 8,5% του συνολικού πληθυσμού της χώρας.

Τα γεγονότα αυτά επιβεβαιώνουν το ότι η Ελλάδα, στο μεταίχμιο του 20^{ου} και του 21^{ου} αιώνα, έρχεται αντιμέτωπη με μία νέα πραγματικότητα αναφορικά με το φαινόμενο της μετανάστευσης και τον «ρόλο» που καλείται, πλέον, να διαδραματίσει ως παίχτης του διεθνούς συστήματος, τόσο ως κράτος όσο και ως κοινωνία.

Εστιάζοντας στα δεδομένα των απογραφών¹⁵ (βλ. πίνακες [16→1981](#), [17→1991](#), [18→2001](#), [19→2011](#)) διαπιστώνουμε ότι, εκτός από την αύξηση των μεταναστευτικών ροών, παρατηρείται μεταβολή και στην σύνθεση του συνολικού μεταναστευτικού πληθυσμού, αναφορικά με τη χώρα καταγωγής τους. Με βάση τις απογραφές του 1981 και 1991, στις χώρες με τις πέντε μεγαλύτερες πληθυσμιακές ομάδες μεταναστών (βλ. [πίνακα 22](#)), συγκαταλέγονται χώρες, με εξαίρεση την Αλβανία, την Ρωσία και το Ηνωμένο Βασίλειο, οι οποίες στις μετέπειτα απογραφές, αυτές του 2001 και 2011, παρουσιάζουν σημαντικά μεγάλη μείωση στον αριθμό των υπηκόων τους στην Ελληνική επικράτεια. Ο αριθμός των Τούρκων μεταναστών μειώνεται τα επόμενα τριάντα χρόνια κατά 83%, των Η.Π.Α. κατά 76%, ενώ της Γερμανίας και της Κύπρου μειώνονται κατά 47% και 25% αντίστοιχα. Από την άλλη, ο μεταναστευτικός πληθυσμός της Αλβανίας είναι ο μόνος που τα επόμενα τριάντα χρόνια παρουσιάζει πολύ μεγάλη αύξηση κατά 134%, ενώ του Ηνωμένου Βασιλείου και της Ρωσίας¹⁶ (από το 1991 όταν και διαθέτουμε στοιχεία για τη δεύτερη) έχουν μία πολύ μικρότερη αύξηση της τάξεως του 10% και 7% αντίστοιχα. Στις απογραφές του 2001 και 2011, την θέση της Τουρκίας, των Η.Π.Α., της Γερμανίας και της Κύπρου παίρνουν, πλέον, η Ρουμανία, η Βουλγαρία, η Γεωργία καθώς και το Πακιστάν, οι οποίες, πλέον, κατατάσσονται στις πέντε πρώτες χώρες με τις μεγαλύτερες εκροές μεταναστών προς την Ελλάδα, μαζί με την Αλβανία.

¹⁵ Αναφερόμαστε στις απογραφές του 1981,1991,2001 και 2011

¹⁶ Πολλοί μετανάστες που είχαν την υπηκοότητα της Ρωσίας (ΕΣΣΔ) στην απογραφή του 1991, κατά τις δύο επόμενες απογραφές καταγράφονται με διαφορετική υπηκοότητα, όπως οι Γεωργιανοί, οι Ουκρανοί κ.α.

Εκτός, όμως, από την αλλαγή στην «κατάταξη» των πέντε πρώτων χωρών, παρατηρούμε πως αυξάνονται αισθητά και οι αλλοδαποί από χώρες που στις προηγούμενες δύο απογραφές, αυτές του 1981 και 1991, παρουσίαζαν μικρό αριθμό μεταναστευτικών πληθυσμών. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η Ρουμανία, η Βουλγαρία, το Πακιστάν, η Γεωργία¹⁷, η Ουκρανία¹⁸, η Μολδαβία¹⁹, η Αίγυπτος, η Συρία, η Ινδία, οι Φιλιππίνες καθώς και το Μπαγκλαντές. Μια εξίσου σημαντική παρατήρηση είναι η ανισοκατανομή που παρατηρείται στην αναλογία των μεταναστευτικών πληθυσμών, σε σχέση με τον συνολικό τους αριθμό, στις απογραφές του 2001 και 2011. Ειδικότερα, στην απογραφή του 1981 οι μετανάστες των πέντε πρώτων χωρών, αποτελούν το 61% του μεταναστευτικού πληθυσμού, με το ποσοστό αυτό να μειώνεται σε 44,5% το 1991, ενώ το 2001 και 2011 φθάνει το 70,4% και το 72,8% αντίστοιχα. Εάν μάλιστα εστιάσουμε στην κατανομή των μεταναστών των πέντε πρώτων χωρών, διαπιστώνουμε πως η μεταβολή στα παραπάνω ποσοστά οφείλεται κυρίως στον αριθμό των Αλβανών μεταναστών, οι οποίοι αποτελούν το 2001 το 57,5% και το 2011 το 52,7% του συνολικού αλλοδαπού πληθυσμού, με την ψαλίδα αυτή να κλείνει λόγω της μεγαλύτερης αύξησης, συγκριτικά με αυτή των Αλβανών υπηκόων, των μεταναστών από τις υπόλοιπες χώρες. Επιπροσθέτως, παρατηρούμε και μεταβολή στις γεωγραφικές περιοχές από τις οποίες προέρχονται οι μετανάστες.

Εστιάζοντας στον [πίνακα 23](#) βλέπουμε την κατακόρυφη πτώση που συντελείται στα ποσοστά των μεταναστών από την Βόρεια και Δυτική Ευρώπη (-25%), τις Υπερωκεάνιες χώρες (-19,07%) καθώς και από την Ρωσία (-80%) μέσα σε μια τριακονταετία. Την ίδια, όμως, περίοδο τα ποσοστά των μεταναστών από τις Βαλκανικές χώρες παρουσιάζουν αύξηση της τάξεως του 64,14%, ενώ εκείνα των χωρών της Αφρικής παραμένουν χαμηλά καθ' όλη την περίοδο 1981-2011. Αναφορικά με τους μετανάστες από τις χώρες της Ασίας, παρόλο που παρουσιάζουν ποσοστιαία μείωση κατά 10,8%, ο αριθμός τους από το 2001 και μετά παρουσιάζει αύξηση.

¹⁷ Η Γεωργία άνηκε στην ΕΣΣΔ μέχρι και το 1991, συνεπώς πως πολλοί μετανάστες που είχαν την υπηκοότητα της Ρωσίας, κατά την απογραφή του 1991, πλέον καταγράφονται ως Γεωργιανοί στις απογραφές του 2001 και 2011.

¹⁸ Η Ουκρανία άνηκε στην ΕΣΣΔ μέχρι και το 1991, συνεπώς πολλοί μετανάστες που είχαν την υπηκοότητα της Ρωσίας (ΕΣΣΔ), κατά την απογραφή του 1991, πλέον καταγράφονται ως Ουκρανοί στις απογραφές του 2001 και 2011.

¹⁹ Η Μολδαβία άνηκε στην ΕΣΣΔ μέχρι και το 1991, συνεπώς πολλοί μετανάστες που είχαν την υπηκοότητα της Ρωσίας (ΕΣΣΔ), κατά την απογραφή του 1991, πλέον καταγράφονται ως Μολδαβοί στις απογραφές του 2001 και 2011.

Στο σημείο αυτό θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθούμε και στους πρόσφυγες, οι οποίοι έχουν αιτηθεί και λάβει άδεια ασύλου για να παραμείνουν στην Ελλάδα. Σύμφωνα με την Ύπατη Αρμοστεία του Ο.Η.Ε. για τους πρόσφυγες (U.N.H.C.R.), ο ετήσιος αριθμός τους από το 1960 μέχρι και το 2013 παρουσιάζεται στον [πίνακα 24](#). Ο συνολικός αριθμός τους για την περίοδο 1960-2015 ανέρχεται σε 369.498.

Εστιάζοντας στα ποιοτικά χαρακτηριστικά των μεταναστών, παρατηρείται μεγάλη ανισοροπία ως προς την αναλογία ανδρών και γυναικών (βλ. [πίνακα 26](#)) σε συγκεκριμένες εθνικότητες, σε αντίθεση με το σύνολο του μεταναστευτικού πληθυσμού (βλ. [πίνακα 25](#)) όπου παρατηρείται ισοκατανομή (1991: Α 53,57% - Γ 46,43%) (2001: Α 54,52% - Γ 45,48%) (2011: Α 51,20% - Γ 48,80). Κατά την απογραφή του 2001, το 96,54% των μεταναστών από το Μπανγκλαντές, το 95,72% από το Πακιστάν και το 93,15% από την Ινδία είναι άνδρες. Αντιθέτως οι μετανάστες από τις Φιλιππίνες (76,40%), την Ουκρανία (75,45%), τη Μολδαβία (70,10%), την Ρωσία (62,67%) και την Βουλγαρία (60,43%), είναι σε μεγάλο έως πολύ μεγάλο ποσοστό γυναίκες. Η ανισοκατανομή αυτή υπάρχει και στην απογραφή του 2011, κατά την οποία παρατηρείται και αύξηση στον αριθμό των γυναικών, τόσο στο σύνολο του μεταναστευτικού πληθυσμού όσο και στον πληθυσμό των επιλεγμένων χωρών. Στις χώρες με τα υψηλά ποσοστά γυναικών έρχεται να προστεθεί η Γεωργία (66,27%), ενώ εντοπίζεται και μεγάλη αύξηση στα ποσοστά των γυναικών από την Ρωσία (από 62,67% → 79,85%) και την Ρουμανία (από 43,45% → 54,85%). Η αύξηση των γυναικών στο σύνολο του μεταναστευτικού πληθυσμού, οφείλεται στο γεγονός ότι αρχικά, κατά τα πρώτα μεταναστευτικά ρεύματα, εκείνοι που επιλέγουν να μεταναστεύσουν είναι οι άνδρες, οι οποίοι προσπαθούν να αποκτήσουν ένα σταθερό εισόδημα και να βελτιώσουν το βιοτικό τους επίπεδο στη Ελλάδα, έχοντας ως στόχο, πέρα από την αποστολή εμβασμάτων πίσω στην πατρίδα και στους συγγενείς τους, να καταφέρουν, εν τέλει, την μετανάστευση και της οικογενείας τους στην Ελλάδα (Ζωγραφάκης κ.α., 2008, Καβουνίδης κ.α., 2009).

Αναφορικά με το μορφωτικό επίπεδο των μεταναστών, όπως φαίνεται και στον [πίνακα 27](#), το μεγαλύτερο ποσοστό του μεταναστευτικού πληθυσμού διαθέτει μέσο και χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, το οποίο, όμως, διαφέρει ανάλογα με την εθνικότητά τους. Σε γενικές γραμμές, το μορφωτικό επίπεδο των Ασιατών μεταναστών είναι χαμηλότερο από το μέσο όρο του συνόλου του αλλοδαπού πληθυσμού, με συνέπεια να αντιμετωπίζουν μεγάλες δυσκολίες στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας (Triandafyllidou, 2010). Από την άλλη πλευρά, οι Αλβανοί μετανάστες έχουν ένα, σχετικά, υψηλό μορφωτικό επίπεδο και η πλειοψηφία τους μιλά καλά ή άπταιστα ελληνικά. Ωστόσο, υπάρχει μια σημαντική αναντιστοιχία μεταξύ του μορφωτικού τους επιπέδου και του είδους της εργασίας που εκτελούν (Λυμπεράκη & Μαρούκης, 2004). Η περίπτωση των Βούλγαρων μεταναστών είναι και αυτή παρόμοια με εκείνη των Αλβανών, καθώς υπάρχει και σ' αυτούς ένα χάσμα μεταξύ των δεξιοτήτων τους και του καθεστώτος απασχόλησής τους (Μαρούφωφ, 2006).

4.2.2.2 Τα Αίτια των Μεταναστευτικών Εισροών

Πλήθος μελετητών (ενδεικτικά: Ζωγραφάκης κ.α., 2008, Καβουνίδης κ.α., 2009, Κοντζαμάνης κ.α., 2006, Ζωγραφάκης & Κασίμης, 2014) που διερευνούν τα αίτια και τα αποτελέσματα των μεταναστευτικών ροών στην Ελληνική επικράτεια, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η κατάρρευση των κουμμουνιστικών καθεστώτων στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, στα τέλη της δεκαετίας του 1980, αποτελεί τη βασικότερη, αλλά όχι τη μοναδική αιτία για την μαζική είσοδο μεταναστών, νόμιμων και μη, στην Ελλάδα.

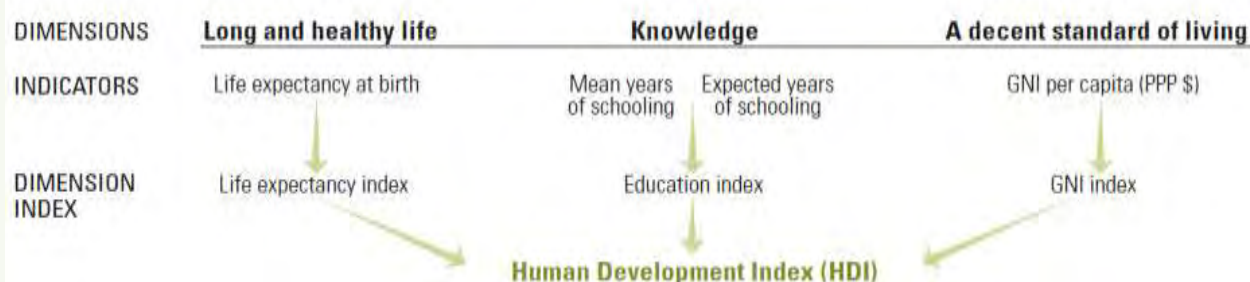
Τα κλειστά σύνορα, που χωρίζουν τις χώρες της Ανατολικής και της Δυτικής Ευρώπης, ξαφνικά ανοίγουν, με αποτέλεσμα πολλοί πολίτες από τις χώρες της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ., όντας αντιμέτωποι με την αποδόμηση του συστήματος παραγωγής και του κοινωνικού κράτους στις χώρες καταγωγής τους, να αναζητούν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης και νέες ευκαιρίες εργασίας στην Ελλάδα και στην υπόλοιπη δυτική και βόρεια Ευρώπη (Τρανταφιλίδου & Μαρούκης, 2010, Χλέτσος & Ρουπακιάς, 2012, β). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η σποραδική μετανάστευση που έλαβε χώρα μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1980, να μετατραπεί σε ένα τεράστιο και ανεξέλεγκτο φαινόμενο για την Ελλάδα (Κασίμης & Κασίμη, 2004). Για την περίοδο πριν το 1990, όπως αναφέραμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, η ζήτηση για φθηνά εργατικά χέρια, που προκαλείται λόγω της μετανάστευσης και της έλλειψης ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού, οδηγεί στα τέλη της δεκαετίας του 1960 στην εισαγωγή ξένων εργατών από χώρες της Ασίας και της Αφρικής (Χασιώτης, 1993). Οι εισροές αυτές συνεχίζονται και στην επόμενη δεκαετία, όταν και παρατηρείται είσοδος μεταναστών από την Αίγυπτο και το Πακιστάν, οι οποίοι εμφανίζονται για πρώτη φορά στην Ελληνική αγορά εργασίας από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 (Τρανταφιλίδου & Μαρούκης, 2010).

Πέρα όμως από την κατάρρευση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, οι ραγδαίες οικονομικές αλλαγές, που πραγματοποιούνται στην Ελλάδα με την ένταξη της στην Ε.Ο.Κ το 1981, παίζουν καθοριστικό ρόλο στην μετατροπή της από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών. Με την ένταξη της το οικονομικό και κοινωνικό κενό που την χώριζε από τις βόρειο-ευρωπαϊκές χώρες μειώνεται, ενώ παράλληλα η οικονομική και κοινωνική αυτή σύγκλιση διευρύνει το αναπτυξιακό της χάσμα με τις χώρες προέλευσης των μεταναστών. Οι μετανάστες από χώρες της Μέσης Ανατολής, της Ασίας και της Αφρικής, έχουν, πλέον, κίνητρο να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα, καθώς τους δίνεται η δυνατότητα να ζήσουν σε μία χώρα, η οποία «ανήκει» στον ευρωπαϊκό βορά, αλλά βρίσκεται στην ανατολική Μεσόγειο. Το αναπτυξιακό αυτό χάσμα αποτυπώνεται στον Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης, και στον [πίνακα 28](#).

Πλαίσιο 3°

Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης

Calculating the human development indices—graphical presentation

$$\text{Dimension index} = \frac{\text{actual value} - \text{minimum value}}{\text{maximum value} - \text{minimum value}}$$

Ο Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης (Δ.Α.Α.) ενσωματώνει τις τρεις βασικές διαστάσεις της ανάπτυξης: την μακροβιότητα, τη μόρφωση και το βιοτικό επίπεδο. Οι δείκτες που χρησιμοποιούνται για την σύνθεση του Δ.Α.Α. είναι: α) Το προσδόκιμο όριο ζωής κατά τη γέννηση (85-25 έτη), β) το ποσοστό εγγράμματων ενηλίκων (100-0) και γ) το κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. {40.000-100 \$ (σε δολάρια Η.Π.Α. και ισοτιμίες αγοραστικής δύναμης)}. Ο Δ.Α.Α. λαμβάνει τιμές μεταξύ 0 και 1, υπολογιζόμενος ως μέσος όρος των τριών βασικών δεικτών που τον συνθέτουν. Χώρες με Δ.Α.Α. που τείνει στην μονάδα είναι από τις πλέον προηγμένες, καθώς προσεγγίζει το βέλτιστο δυνατό αναπτυξιακό επίπεδο. Αντίθετα χώρες με χαμηλό Δ.Α.Α. είναι οι λιγότερο ανεπτυγμένες και φτωχότερες στον κόσμο. (Κόλλιας, 2010, σελ. 243-244). Με βάση την τιμή του Δ.Α.Α., οι χώρες κατατάσσονται στις ακόλουθες τέσσερις κατηγορίες:

Πολύ Υψηλής Ανάπτυξης	> 0.800
Υψηλής Ανάπτυξης	0.700 - 0.799
Μεσαίας Ανάπτυξης	0.550 - 0.699
Χαμηλής Ανάπτυξης	< 0.550

Πηγή: UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME: Human Development Reports <http://hdr.undp.org>

Όπως μπορούμε να δούμε στον πίνακα 28, από τις τριάντα μία χώρες μόνο οι εννέα κατατάσσονται υψηλότερα από την Ελλάδα, τόσο κατά το έτος 2014, όταν και έγινε η ταξινόμηση των χωρών, όσο και για την περίοδο 1980-2014. Εάν μάλιστα εστιάσουμε στο ποσοστό των μεταναστών των δύο αυτών ομάδων (Ομάδα 1: οι χώρες με μικρότερο Δ.Α.Α. και Ομάδα 2: οι χώρες με μεγαλύτερο Δ.Α.Α.), παρατηρούμε πως η πλειοψηφία αυτών προέρχεται από χώρες με μικρότερο Δ.Α.Α.²⁰ (1991: Ομάδα 1: 33,44% , Ομάδα 2: 56%, 2001: Ομάδα 1: 9,10 % , Ομάδα 2:

²⁰ Τα ποσοστά των μεταναστών από χώρες που ανήκουν στην ομάδα 2 είναι μεγαλύτερα από αυτά που παρουσιάσαμε, καθώς δεν συμπεριλάβαμε τους μετανάστες που ανήκουν στην κατηγορία «Άλλες Χώρες», από τους πίνακες των απογραφών, και οι οποίοι κατάγονται κυρίως από χώρες με μικρότερο Δ.Α.Α. από την Ελλάδα.

85,34%, 2011: Ομάδα 1: 4,49 % , Ομάδα 2: 89,02%). Τέλος παρατηρούμε πως η Ελλάδα, από το 2000 και μετά συγκαταλέγεται στην κατηγορία χωρών «Πολύ Υψηλής Ανάπτυξης», με την θέση κατάταξής της να κυμαίνεται από 25^η (2004-2005) έως 30^η (2000).

Επίσης, λόγω της γεωγραφικής της θέσης στο νοτιοανατολικό άκρο της «Ενωμένης Ευρώπης», η Ελλάδα μετατρέπεται σε «πύλη» και ενδιάμεσο σταθμό για πολλούς μετανάστες, οι οποίοι επιδιώκουν την είσοδό τους σε αυτήν, έχοντας ως τελικό τους προορισμό τις αναπτυγμένες χώρες της βόρειας και δυτικής Ευρώπης (Ζωγραφάκης κ.α., 2008, Καβουνίδης κ.α., 2009, Τριανταφυλλίδου, 2010)

Εστιάζοντας στους παράγοντες που αφορούν την Ελλάδα και συμβάλλουν στην καθιέρωση της ως βασική χώρα προορισμού μεταναστών, η οικονομική ανάπτυξη της χώρας, εκτός του ότι «προσελκύει» μετανάστες από χώρες με σαφώς πολύ κατώτερες συνθήκες διαβίωσης, οδηγεί και στην βελτίωση του εκπαιδευτικού επιπέδου των ημεδαπών νέων, με αποτέλεσμα οι ίδιοι να απορρίπτουν θέσεις απασχόλησης με χαμηλό κύρος και απολαβές, δημιουργώντας ζήτηση για ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό, ζήτηση την οποία καλύπτουν οι μετανάστες. (Gagales & Loehler, 2006, Καβουνίδης κ.α., 2008)

Παράλληλα, καθοριστικό παράγοντα για την είσοδο των μεταναστών στην χώρα αποτελεί η δομή της ελληνικής οικονομίας. Ο κατακερματισμός και η τμηματοποίηση της, σε συνδυασμό με το εύρος της παραοικονομίας, την οικογενειακή της βάση και την εποχικότητα ορισμένων κλάδων, δημιουργούν επιπλέον ζήτηση για φθινό και ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό, καθιστώντας τους μετανάστες διαρθρωτικό παράγοντα της απασχόλησης σε τομείς όπως οι κατασκευές, η γεωργία, οι υπηρεσίες και ο τουρισμός. Οι μετανάστες με την είσοδό τους καλύπτουν το «κενό» στην αγορά εργασίας, λόγω της απροθυμίας των Ελλήνων να εργαστούν στους συγκεκριμένους κλάδους, ανεξάρτητα από τις πρακτικές των συνδικαλιστικών σωματείων και τη νομοθεσία για τα εργατικά δικαιώματα. (Χλέτσος κ.α., 2005, Triandafyllidou, 2010, 2012, 2013, 2014, Μητράκος, 2013). Οι κλάδοι αυτοί, (Ζωγραφάκης κ.α., 2009) των οποίων σημαντικό μέρος της οικονομικής τους δραστηριότητας είναι εντάσεως εργασίας, συγκαταλέγονται στη λεγόμενη «δευτερεύουσα αγορά εργασίας», και, κατ' ακολουθία, μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι η θεωρία της «δυναμικής αγοράς εργασίας» εξηγεί το μεγάλο μέγεθος της μεταναστευτικής εισροής προς την Ελλάδα τις τελευταίες δεκαετίες, καθώς συμβάλλει καθοριστικά στην δημιουργία παραγόντων για την είσοδο και απασχόληση μεταναστών στους συγκεκριμένους οικονομικούς κλάδους. Το γεγονός αυτό εξηγεί παράλληλα, και τη μικρή συμβολή της απασχόλησης των μεταναστών στο συνολικό ποσοστό εργασίας, όπως θα δούμε αναλυτικά στην συνέχεια.

Ένας ακόμη παράγοντας είναι η γεωμορφολογία του εδάφους της. Τα βόρεια και ανατολικά χερσαία σύνορα της χώρας με τις Βαλκανικές χώρες και την Τουρκία, καθώς και οι εκτενείς ακτογραμμές, που αποτελούν το μεγαλύτερο τμήμα των ελληνικών συνόρων στο Νότιο και Ανατολικό Αιγαίο, «παρέχουν» στους παράνομους μετανάστες εύκολη πρόσβαση στην Ελληνική επικράτεια μέσα από τα διάτρητα, λόγω της αδυναμίας φύλαξης σε μεγάλο μέρος τους, και ευκόλως προσπελάσιμα σύνορα της. (Ζωγραφάκης & Κασίμης, 2014, Gagales & Loehler, 2006). Το χαρακτηριστικότερο, αλλά όχι μοναδικό, παράδειγμα του αντίκτυπου που έχει η γεωμορφολογία των ελληνικών συνόρων ως προς την «εύκολη» είσοδο των παράνομων μεταναστών στην χώρα, είναι η μετανάστευση των αλλοδαπών πληθυσμών από την Αλβανία. Όπως τονίζει ο Μαρούκης (2010), ο μεγάλος αριθμός μεταναστών από την Αλβανία, συγκριτικά με τις άλλες Βαλκανικές χώρες, οφείλεται, κυρίως, στην γεωγραφική γειννίαση των δύο χωρών, καθώς και στην σχετικά εύκολη πρόσβαση, μέσα από τα δύσκολα φρουρούμενα ελληνοαλβανικά βουνά.

Επίσης, η μεταναστευτική πολιτική που ακολουθεί η Ελλάδα τις τελευταίες δεκαετίες, μέσα από το νομοθετικό πλαίσιο που έχει θεσπίσει και τις νομιμοποιήσεις που κατά καιρούς εφαρμόζει, οδηγεί πολλούς μετανάστες, κυρίως από τις Βαλκανικές χώρες, στην χώρα, με την ελπίδα να βρουν νόμιμη ή παράνομη εργασία. Η πολιτική της Ελλάδας, καθώς και τα χαρακτηριστικά αυτής, θα παρουσιαστούν αναλυτικότερα στην συνέχεια.

Τέλος, σημαντική είναι και η συμβολή των διαδικασιών κοινωνικής και οικονομικής παγκοσμιοποίησης, οι οποίες σε συνδυασμό με την ανάπτυξη των μεταφορών και επικοινωνιών, διευκολύνουν την ανάπτυξη μεταναστευτικών ροών από μακρινές χώρες της Ασίας και της Αφρικής προς την Ελλάδα (Τρανταφιλλίδου & Μαρούκης, 2010). Το γεγονός αυτό δικαιολογεί, εν μέρει, και την αύξηση που παρουσιάζουν οι νόμιμοι μετανάστες από τις δύο αυτές Ηπείρους μέσα σε μία εικοσαετία (1991-2011: +115.136).

Πέρα όμως από τους παράγοντες που προαναφέραμε, οι οποίοι αφορούν την Ελλάδα και εξηγούν γιατί οι μετανάστες την επιλέγουν ως χώρα προορισμού τους, υπάρχουν και παράγοντες που ωθούν τους μετανάστες να φύγουν από τις πατρίδες τους για να βρουν ένα καλύτερο μέλλον.

Αναφορικά με τις Βαλκανικές χώρες, ο αδιαμφισβήτητος κυριότερος παράγοντας, όπως τονίσαμε στην αρχή της ενότητας, είναι η διάσπαση της Ε.Σ.Σ.Δ. . Η μετανάστευση είναι αποτέλεσμα της ελεύθερης, πλέον, μετακίνησης και του ταραχώδους οικονομικού, κοινωνικού και πολιτικού περιβάλλοντος που έχει προκληθεί στις χώρες αυτές.

Ειδικότερα, στην Αλβανία, η νέα οικονομική κρίση, που προκαλείται λόγω της κατάρρευσης του Αλβανικού τραπεζικού συστήματος, οδηγεί σε νέες μεταναστευτικές ροές προς την Ελλάδα (Μαρούκης, 2010). Στην Βουλγαρία, σύμφωνα με την Νικόλονα (2010), η μεγάλη κρίση που ξεσπά το 1997, με τα επίπεδα του πληθωρισμού να φθάνουν το 300%, καθώς και οι μεγαλύτερες δυνατότητες επαγγελματικής εξέλιξης που παρουσιάζονται για τους Βούλγαρους στην ελληνική οικονομία, τους οδηγεί στην Ελλάδα. Στην Ρουμανία, όπως αναφέρει η Lazarescu (2010), παρόλο που η Ελλάδα δεν συγκαταλέγεται στους κύριους προορισμούς των Ρουμάνων μεταναστών, το τρομακτικό ποσοστό ανεργίας που πλήττει τον τομέα της βιομηχανίας (μείωση του ποσοστού απασχόλησης κατά 44%), οδηγεί μεγάλο αριθμό ανειδίκευτων εργατών στην Ελλάδα. Οι Νικόλονα & Μαρούφωφ (2010) και Τριανταφυλλίδου (2010) τονίζουν πως η μετανάστευση των Ουκρανών και των Γεωργιανών χαρακτηρίζεται ως τυπική μετά-κουμμουνιστική μεταναστευτική ροή, με τους Γεωργιανούς να επιλέγουν την Ελλάδα ως μία από τις κύριες χώρες προορισμού, λόγω, ίσως, της θρησκευτικής και γεωγραφικής εγγύτητας των δύο χωρών, καθώς και επειδή πολλοί Έλληνες κατοικούν στη Γεωργία πριν από το 1989, ενώ για τους Ουκρανούς η Ελλάδα δεν είναι ο κύριος προορισμός, αλλά, απλώς, ένας μεταναστευτικός κόμβος στα ευρωπαϊκά πρότυπα μετανάστευσης.

Αναφορικά με τις χώρες τις Μέσης και Άπω Ανατολής, καθώς και της Βόρειας και υποσαχάριας Αφρικής, η πολιτική αποσταθεροποίηση, η επικράτηση διδακτορικών καθεστώτων και η ανατροπή αυτών, η ύπαρξη πολεμικών συγκρούσεων, σε συνδυασμό με την ένδεια και το χαμηλό βιοτικό επίπεδο των πολιτών, καθώς και η γεωμορφολογία του εδάφους και του κλίματος των χωρών αυτών, αποτελούν μία σειρά από πολλούς και ποικίλους παράγοντες που οδηγούν τους μετανάστες, με την ελπίδα μίας καλύτερης ζωής, στην Ελλάδα. (Lazarescu & Broersma, 2010, Χλέτσος, 2001)

Ένα ακόμη κίνητρο, το οποίο οδηγεί μεγάλο αριθμό μεταναστών στην Ελλάδα κυρίως από τις Βαλκανικές χώρες, αλλά και γενικότερα από τις χώρες που έχουν ήδη μεγάλο μεταναστευτικό πληθυσμό στην χώρα, είναι τα οργανωμένα δίκτυα υποδοχής μεταναστών που δημιουργούνται στην Ελλάδα. Η ένταξη των μεταναστών σε λιγότερο ή περισσότερο συνεκτικά δίκτυα αμοιβαιότητας και αλληλεγγύης αποτελεί καθοριστικό παράγοντα στην απόφαση τους να μεταναστεύσουν. Η λειτουργία και ύπαρξη κοινωνικών μεταναστευτικών δικτύων, προσφέρει στους μετανάστες ευνοϊκή πληροφόρηση για κρίσιμα ζητήματα, όπως η εύρεση εργασίας, στέγης, καθώς και για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, ενώ, παράλληλα, τους παρέχει βοήθεια κατά την διάρκεια της μεταναστευτικής διαδικασίας, αλλά και κατά τη περίοδο προσαρμογής στα νέα δεδομένα της χώρας, με κύριο στόχο να γίνει, όσο το δυνατόν, ομαλότερη η ένταξη τους στον οικονομικό και κοινωνικό ιστό της. (Μαρούκης, 2010, Ιωσιφίδης κ.α., 2008)

4.2.2.3 Τα Αποτελέσματα των Μεταναστευτικών Εισροών

Το σύνολο της επιστημονικής κοινότητας καταλήγει στο συμπέρασμα πως η συμβολή των αλλοδαπών μεταναστών στην οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη της Ελλάδας είναι θετική.

Η υπογεννητικότητα και η γήρανση του πληθυσμού αποτελούν τα σοβαρότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι χώρες της Ευρώπης, μεταξύ αυτών και η Ελλάδα. (Ζωγραφάκης & Κασίμης 2014, Triandafyllidou, 2010-2014). Σύμφωνα με την έρευνα των Κοντζαμάνη κ.α. (2006), Ζωγραφάκης & Κασίμης (2014), Χλέτσο κ.α. (2005), Μητράκου (2013), η μαζική εισροή αλλοδαπών στην χώρα μας επιφέρει σημαντικές αλλαγές στον δημογραφικό της χάρτη. Οι συγγραφείς επισημαίνουν πως η συμβολή των αλλοδαπών στη μεγέθυνση του πληθυσμού της Ελλάδας είναι καθοριστική την περίοδο 1991-2001, με την αύξηση του πληθυσμού της να αποδίδεται σχεδόν εξ ολοκλήρου (κατά 98%) στην αύξηση του πλήθους των αλλοδαπών, ενώ η συμβολή τους τόσο στην αύξηση της γεννητικότητας όσο και της γονιμότητας του πληθυσμού τείνει να είναι όλο και σημαντικότερη, δεδομένης και της μείωσης του στην απογραφή του 2011. Οι Ζωγραφάκης & Κασίμης (2014) υποστηρίζουν πως παρόλο που ο συνολικός πληθυσμός της χώρας μειώθηκε το 2011 κατά 117.811 σε σχέση με το 2001, χωρίς τους μετανάστες, ο πληθυσμός θα είχε μειωθεί κατά περίπου 269.000. Παρατηρώντας το [διάγραμμα 14](#), βλέπουμε και πάλι τον σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει η μετανάστευση στην συνολική αύξηση των επιπέδων της γονιμότητας, από το 2000 και μετά. Η αύξηση των επιπέδων γεννητικότητας και γονιμότητας, οφείλεται στο γεγονός ότι οι μετανάστες, που εισέρχονται στην χώρα μας, είναι, κυρίως, άτομα νεαρής ηλικίας, όπως είδαμε, και ως εκ τούτου ανήκουν στην αναπαραγωγική ηλικία, με αποτέλεσμα τα ποσοστά γονιμότητας τους να είναι ιδιαίτερος υψηλά. Οι μετανάστες ενισχύουν σημαντικά το ανθρώπινο δυναμικό της χώρας, συμβάλλουν καθοριστικά στην επιβράδυνση των ρυθμών μείωσης και γήρανσης του πληθυσμού, στην δημογραφική ενίσχυση των δυναμικών γεωγραφικών ενοτήτων της χώρας καθώς και στην επιβράδυνση της πληθυσμιακής συρρίκνωσης του μεγαλύτερου τμήματος της ελληνικής υπαίθρου, με τον Χαριτάκη μάλιστα να αναφέρεται στη μετανάστευση χαρακτηρίζοντάς την ως «την αναζωογόνηση των πεθαμένων χωριών της χώρας μας».

Εστιάζοντας στον [πίνακα 29](#) και παρατηρώντας τις συνιστώσες της μεταβολής του πληθυσμού της Ελλάδας κατά την περίοδο 1951-2011, διαπιστώνουμε ότι επιβεβαιώνονται τα ευρήματα των Κοντζαμάνη κ.α. (2006) και των άλλων ερευνητών διότι, όπως βλέπουμε, μέχρι και το 1990 η αύξηση του πληθυσμού οφείλεται στο μέγεθος της «Φυσικής Αύξησης», το οποίο και συνεχώς μειώνεται λόγω της συνεχούς μείωσης των γεννήσεων και της παράλληλης συνεχούς αύξησης των θανάτων. Η καίρια συμβολή των μεταναστών στην αύξηση του πληθυσμού εντοπίζεται από το 1991 και μετά, και κυρίως την περίοδο 1991-2000, ενώ για την περίοδο 2001-2011, παρόλο που υπάρχει μείωση στο μέγεθος του πληθυσμού, η αύξηση των μεταναστών συγκρατεί την μείωση του συνολικού πληθυσμού.

Οι Gagales & Loehler (2006), σε έκθεση του IMF, συμφωνούν και αυτοί πως η μετανάστευση είναι η κύρια αιτία της αύξησης του πληθυσμού από τα τέλη της δεκαετίας το 1980 και μετά, όπως φαίνεται και στο [διάγραμμα 15](#).

Η μελλοντική δημογραφική συνεισφορά των μεταναστών στον δυναμικό πληθυσμό της Ελλάδος τα επόμενα χρόνια απεικονίζεται στις προβλέψεις της ΕΛΣΤΑΤ και της Eurostat. Σύμφωνα με τον [πίνακα 31](#), η Eurostat προβλέπει πως ο πληθυσμός της Ελλάδος το 2050, σε σχέση με το 2015, θα είναι μειωμένος κατά 1.843.905, ενώ το 2080 κατά 3.280.073. Χωρίς την ύπαρξη των μεταναστών, η μείωση το 2080 θα είναι ακόμα μεγαλύτερη (-589.817)

Σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ, στο [διάγραμμα 16](#), παρουσιάζονται 3 πιθανά σενάρια για την πληθυσμιακή εξέλιξη της χώρας. Στο χαμηλό σενάριο προβλέπεται σταδιακή μείωση της καθαρής μετανάστευσης, ώστε το 2050 να φθάσει σε μηδενικά επίπεδα, στο υψηλό σενάριο προβλέπεται αυξημένη καθαρή μεταναστευτική ροή της τάξης των 60.000 ετησίως, ενώ στο ενδιάμεσο σενάριο προβλέπεται ελαφριά κάμψη από τα σημερινά επίπεδα. Με βάση το ενδιάμεσο σενάριο, ο πληθυσμός της Ελλάδος το 2050 προβλέπεται να διαμορφωθεί σε περίπου 11.500.000, ενώ η μείωση των μεταναστών οδηγεί τον πληθυσμό της χώρας κάτω από 10.000.000 πολίτες.

Συνεπώς με βάση τις προβλέψεις των ΕΛΣΤΑΤ και Eurostat, αντιλαμβανόμαστε τον πρωταγωνιστικό ρόλο που πρόκειται να διαδραματίσει η μετανάστευση όσον αφορά την πληθυσμιακή ενίσχυση της χώρας τις επόμενες δεκαετίες

Παρόλο, όμως, που οι μετανάστες ενισχύουν δημογραφικά τα χωριά της ελληνικής υπαίθρου, η κατανομή του συνολικού πληθυσμού τους στην ελληνική επικράτεια δεν διαφέρει από αυτήν των Ελλήνων. Οι Χλέτσος, κ.α. (2005) διαπιστώνουν τη συγκέντρωση των μεταναστών στα μεγάλα αστικά κέντρα κυρίως, ενώ στις παραμεθόριες και στις πιο απομακρυσμένες από τα αστικά κέντρα περιοχές εγκαθίστανται λιγότεροι μετανάστες, όπως βλέπουμε και στον [πίνακα 32](#). Οι Κοντζαμάνης κ.α. (2006) τονίζουν ότι η κατανομή των μεταναστών στην ελληνική επικράτεια, σχεδόν κατ' αναλογία του ελληνικού πληθυσμού, έχει ως αποτέλεσμα η μαζική εγκατάστασή τους να συμβάλει στην ενίσχυση της έντονης ανισοκατανομής του πληθυσμού της χώρας. Η συγκέντρωσή τους, όπως απεικονίζεται στο [διάγραμμα 17](#), δείχνει πως η πλειονότητα των μεταναστευτικών συγκεντρώνεται στην περιφέρεια της Αττικής, ενώ ένα μικρότερο τμήμα τους, στην Μακεδονία και την Πελοπόννησο.

Όπως τονίζουν οι Ζωγραφάκης κ.α. (2009), η συγκέντρωση των μεταναστών στις αστικές περιοχές και ιδίως στα αστικά κέντρα, οφείλεται, κυρίως, σε δύο λόγους: Ο πρώτος, σύμφωνα με τους συγγραφείς, είναι η ποικιλία των κλάδων οικονομικής δραστηριότητας και επαγγελμάτων, η οποία διευκολύνει την κινητικότητα των αλλοδαπών, καθώς στις αστικές περιοχές οι μετανάστες βρίσκουν απασχόληση στον κατασκευαστικό τομέα και στα ιδιωτικά νοικοκυριά. Ο δεύτερος σχετίζεται με τα

μεταναστευτικά δίκτυα και τις εθνοτικές κοινότητες που υπάρχουν στα μεγάλα αστικά κέντρα, τα οποία οι ερευνητές χαρακτηρίζουν ως απαραίτητα για τους μετανάστες, τόσο για την εύρεση εργασίας όσο και για την κάλυψη των πολιτισμικών τους αναγκών.

Σύμφωνα με τους Χλέτσο κ.α. (2005) η συγκέντρωση των μεταναστών στα αστικά κέντρα έχει θετικά αλλά και αρνητικά αποτελέσματα. Οι συγγραφείς παρουσιάζουν τέσσερις βασικές θετικές επιδράσεις, οι οποίες είναι οι εξής: Οι μετανάστες

- 1) Συμμετέχουν στο παραγόμενο προϊόν των αστικών περιοχών μέσα από την απασχόλησή τους στους κλάδους των κατασκευών και των οικιακών υπηρεσιών.
- 2) Ενισχύουν την καταναλωτική ζήτηση των περιοχών.
- 3) Προκαλούν θετική δημογραφική αλλαγή των περιοχών, καθώς είναι κατά κανόνα νέοι.
- 4) Ενισχύουν το μέσο αστικό νοικοκυριό με την παροχή οικιακών υπηρεσιών φροντίδας και καθαρισμού

Στις αρνητικές επιπτώσεις οι ερευνητές συγκαταλέγουν τις ακόλουθες τρεις: Οι μετανάστες

- 1) Δημιουργούν σημαντικές πιέσεις για την ανεύρεση στέγης χαμηλού ενοικίου, με αποτέλεσμα να αλλάζει εντελώς η φυσιογνωμία ορισμένων αστικών περιοχών.
- 2) Δημιουργούν σημαντικές πιέσεις στο εκπαιδευτικό σύστημα και γενικότερα στο σύστημα υγείας και πρόνοιας σε αυτές τις περιοχές, αφού μεγάλο ποσοστό των μεταναστών ζει, πλέον, σε αυτές.
- 3) Λόγω της μεγάλης συγκέντρωσής τους σε ορισμένες περιοχές δύναται να παρατηρηθούν φαινόμενα ξеноφοβικών αντιλήψεων και συμπεριφορών απέναντί τους.

Η παρουσία των μεταναστών στην ελληνική οικονομία έχει θετικές επιδράσεις στα μακροοικονομικά μεγέθη της χώρας. Τα ευρήματα των μελετητών (ενδεικτικά: Ζωγραφάκης κ.α., 2009, Καβουνίδης κ.α., 2008, Triandafyllidou, 2010-2014, Καψάλης, 2007) δείχνουν ότι οι μετανάστες συμβάλουν στην αύξηση του ΑΕΠ, της κατανάλωσης, της απασχόλησης, στην μείωση του πληθωρισμού, στην ενίσχυση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων και των εξαγωγών, καθώς και στην ενίσχυση του Κοινωνικού Κράτους Πρόνοιας, ενώ προκαλούν αναδιανομή του πλούτου και του εισοδήματος. Στις αρνητικές επιπτώσεις των μεταναστών, κυρίως των παράνομων, συγκαταλέγονται η αύξηση του ποσοστού ανεργίας, η διόγκωση της παραοικονομίας, η εκροή συναλλάγματος, η άνοδος της εγκληματικότητας, η φοροδιαφυγή, η εισφοροδιαφυγή και η δημοσιονομική επιβάρυνση.

Οι μετανάστες, με την εισοδό τους στη δευτερεύουσα αγορά εργασίας, όπως προαναφέραμε, και, κυρίως, στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις²¹, συμβάλλουν στην μείωση του κόστους παραγωγής, λόγω του χαμηλότερου μισθού που λαμβάνουν έναντι των ελλήνων, και, συνεπώς, στην παραγωγή ενός οικονομικότερου τελικού προϊόντος. Αυτό έχει ως επακόλουθο τα ελληνικά προϊόντα να γίνονται περισσότερο ανταγωνιστικά στις αγορές του εξωτερικού, αυξάνοντας την ανταγωνιστικότητα τόσο των επιχειρήσεων όσο και της ελληνικής οικονομίας γενικότερα. Επιπροσθέτως, συμβάλλουν στην διατήρηση ή και μείωση των τιμών στην εγχώρια αγορά, με αποτέλεσμα το προϊόν που καταλήγει «στο ράφι» να είναι οικονομικότερο για τον καταναλωτή, ο οποίος, πλέον, έχει τη δυνατότητα να αυξήσει την κατανάλωση ή την αποταμίευση του, αφού διαθέτει, πια, μεγαλύτερο διαθέσιμο εισόδημα. Παράλληλα, η μείωση του κόστους παραγωγής συμβάλλει στη συγκράτηση ή και στη μείωση των πληθωριστικών τάσεων και, ταυτόχρονα, στην ενίσχυση της επιχειρηματικότητας, γεγονός που οδηγεί στην δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, στην αξιοποίηση ανενεργών παραγωγικών συντελεστών, στην αύξηση του συνολικού παραγόμενου προϊόντος, στην δημιουργία νέου εισοδήματος και, τελικώς, στην αύξηση της προσφοράς και της ενεργούς ζήτησης (κατανάλωσης). Επίσης, πολλές επιχειρήσεις, που κινδυνεύουν να κλείσουν, βασίζονται στην φθηνή ανειδίκευτη εργασία των μεταναστών, και, κυρίως, των παράνομων, προκειμένου να μειώσουν το λειτουργικό τους κόστος και να συνεχίσουν την δραστηριότητά τους.

Από την σκοπιά του καταναλωτή, οι μετανάστες, πέρα από το βασικό τους στόχο που είναι η αποταμίευση και η αποστολή εμβασμάτων πίσω στην πατρίδα τους, δαπανούν ένα μέρος του εισοδήματός τους στην εγχώρια οικονομία. Η κατανάλωσή τους αφορά, κυρίως, αγαθά για τα οποία δεν υπάρχει ζήτηση και τα οποία, διαφορετικά, δεν θα καταναλώνονταν-αξιοποιούνταν, (ενοικίαση παλαιών σπιτιών, αγορά μεταχειρισμένων προϊόντων ένδυσης, υπόδησης, αυτοκίνητα κ.α.) δημιουργώντας, με αυτόν τον τρόπο, ένα επιπλέον εισόδημα για τους ιδιοκτήτες τους, με αποτέλεσμα την επιπρόσθετη αύξηση της κατανάλωσης, της προσφοράς και της ζήτησης. Αναφορικά με την δημοσιονομική συνεισφορά των μεταναστών, οι νόμιμοι μετανάστες καταβάλλουν τόσο άμεσους όσο και έμμεσους φόρους, αλλά και ασφαλιστικές εισφορές, ενισχύοντας τον κρατικό προϋπολογισμό και τα συνταξιοδοτικά ταμεία. Οι παράνομοι μετανάστες συμβάλλουν μόνο μέσω της έμμεσης φορολογίας.

²¹ Ο Ελληνικός μεταποιοητικός τομέας, χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία των Μικρών και Μεσαίων Επιχειρήσεων (90%), ενώ σήμερα οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις αποτελούν το 99,6% των επιχειρήσεων στην Ελλάδα (Γκέκας, 2005: *Σύγχρονες Προσεγγίσεις της Ελληνικής Οικονομίας*, κεφ. 4, σελ. 157 & <http://www.gsevee.gr/deltiatupou/646-ereuna-febr2016>)

Οι μετανάστες, επομένως, λειτουργούν ως ένας «κρυφός παραγωγικός συντελεστής» της οικονομίας, αυξάνοντας την προσφορά εργασίας και του εργατικού δυναμικού και, κατά συνέπεια, τον όγκο της παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών, ενώ ως καταναλωτές συνεισφέρουν τόσο στην αύξηση της συνολικής κατανάλωσης όσο και της συνολικής ζήτησης, και επομένως της συνολικής παραγωγής, με τελικό αποτέλεσμα την αύξηση του ΑΕΠ.

Ωστόσο, η είσοδος των μεταναστών στην Ελλάδα έχει και επιπτώσεις στην οικονομία και τον κοινωνικό ιστό της χώρας. Πολλές επιχειρήσεις βασίζονται στην εκτεταμένη χρήση του φθηνού αλλοδαπού εργατικού δυναμικού για την επίτευξη της κερδοφορίας τους, χωρίς να προβαίνουν στις απαραίτητες επενδύσεις σε κεφάλαιο και κεφαλαιουχικό εξοπλισμό. Αυτό έχει ως επακόλουθο, μακροπρόθεσμα οι επιχειρήσεις αυτές να αντιμετωπίζουν προβλήματα ανταγωνιστικότητας. Επίσης, σε ορισμένες περιπτώσεις οι μετανάστες υποκαθιστούν τους Έλληνες ανειδίκευτους εργάτες, οδηγώντας τους στην ανεργία. Μία ακόμη αρνητική επίδραση της μετανάστευσης εντοπίζεται στο κομμάτι της εκροής συναλλάγματος, καθώς μεγάλο τμήμα του εισοδήματος των μεταναστών, μέσω των μεταναστευτικών εμβασμάτων, «φεύγει» από την ελληνική οικονομία και το τραπεζικό σύστημα και καταλήγει στις χώρες καταγωγής τους. Επιπροσθέτως, οι παράνομοι μετανάστες συμβάλλουν στην διόγκωση της «μαύρης εργασίας» και της παραοικονομίας. Το γεγονός αυτό προκαλεί αρνητικές επιπτώσεις στα ασφαλιστικά ταμεία και στα κρατικά έσοδα, αφού δεν καταβάλλονται ασφαλιστικές εισφορές ούτε φόροι, με αποτέλεσμα την διόγκωση των υφιστάμενων ελλειμμάτων των ταμείων και του δημόσιου χρέους, αντίστοιχα. Τέλος, η είσοδος των παράνομων μεταναστών αυξάνει την εγκληματικότητα και επιβαρύνει τις δημόσιες δαπάνες για την φύλαξη των συνόρων και την δημόσια ασφάλεια, ενώ προκαλεί και κοινωνικές αναταραχές.

Αναφορικά με τις επιπτώσεις των μεταναστών στον αγροτικό τομέα, οι Χλέτσος κ.α., (2005) διαπιστώνουν πως υπάρχει, εν μέρει, μία θετική επίδραση της απασχόλησης των αλλοδαπών στην συνολική απασχόληση του πρωτογενούς τομέα, καθώς και πως η οικονομία χρειάζεται τους μετανάστες σε συγκεκριμένες οικονομικές δραστηριότητες, οι οποίες συμβάλλουν με τη σειρά τους στην αύξηση του ΑΕΓΠ²². Οι ερευνητές εντοπίζουν πως, όσο αυξάνεται η παραγωγή αγροτικών προϊόντων χαμηλής έντασης, αυξάνεται και ο αριθμός των απασχολούμενων μεταναστών, χωρίς, όμως, να συμβαίνει το αντίθετο, καθώς η απασχόληση των μεταναστών δεν επηρεάζει τη μεταβολή της αγροτικής παραγωγής. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγουν οι Χλέτσος κ.α. (2005) είναι πως δεν μπορούν να εξάγουν με βεβαιότητα κάποια σχέση ανάμεσα στην απασχόληση των μεταναστών στον πρωτογενή τομέα και στο παραγόμενο προϊόν του. Αντιθέτως, στην περίπτωση του τομέα των υπηρεσιών καταλήγουν πως υπάρχει, στατιστικά, σημαντικά θετική σχέση ανάμεσα στο ποσοστό των μεταναστών, που απασχολούνται, ως προς το σύνολο των απασχολούμενων μεταναστών, καθώς και με το παραγόμενο προϊόν σε αυτό τον

²² Ακαθάριστο Εγχώριο αγροτικό Προϊόν

τομέα και με την απασχόληση των μεταναστριών ως προς το σύνολο των μεταναστών. Δηλαδή χρησιμοποιούνται, σε μεγάλο βαθμό, μετανάστριες ως οικιακοί βοηθοί και γενικά στον τομέα των υπηρεσιών, με θετικές επιπτώσεις.

Ο Κασίμης (2008) σε έρευνα που διεξάγει σε τρεις περιοχές στην περιφέρεια της χώρας (περιοχή Βέλου του Νομού Κορινθίας, Δήμοι Κόνιτσας και Μαστοροχωρίων του Νομού Ιωαννίνων και επαρχία Κισσάμου του Νομού Χανίων), κατά τις περιόδους 2000-2002 και 2004-2006, καταλήγει στο συμπέρασμα πως στην ελληνική υπαίθρο η αναδιάρθρωση της γεωργίας στηρίζεται στην υλοποίηση των μέτρων της ΚΑΠ, αλλά και στην μαζική είσοδο των μεταναστών στις αγροτικές περιοχές της χώρας, ενισχύοντας την κοινωνική και χωρική διαφοροποίηση της ελληνικής υπαίθρου. Ο συγγραφέας διαπιστώνει πως οι μετανάστες τροφοδοτούν, σε σημαντικό βαθμό, τις περιφερειακές οικονομίες εντάσεως εργασίας, με την απασχόλησή τους στις οικονομικά αναδιարθρωμένες αγροτικές περιοχές. Παράλληλα, προσθέτει, πως η απασχόλησή τους δεν περιορίζεται μόνο στον κλάδο της γεωργίας, αλλά επεκτείνεται και στην ευρύτερη στήριξη των «γερασμένων» νοικοκυριών, ιδιαίτερα στις ορεινές και μειονεκτικές αγροτικές περιοχές, με τους μετανάστες να έχουν καταλάβει μία διαρθρωτική θέση στις αγροτικές αγορές, αλλά και στην εθνική οικονομία της χώρας γενικότερα. Ο Κασίμης (2008) επισημαίνει πως ορισμένα ευρήματα αξίζουν ιδιαίτερη προσοχή:

- 1) Η εξασφάλιση των εργατικών χεριών των μεταναστών φαίνεται να έχει μεγαλύτερη σημασία για τον ντόπιο πληθυσμό απ' ό,τι το κόστος αυτής της εργασίας.
- 2) Η απασχόληση των μεταναστών δεν ανακόπτει τον εκσυγχρονισμό της γεωργικής παραγωγής, αλλά μάλλον τον επιταχύνει. Ιδιαίτερα στην περίπτωση των εποχικών, εντατικών εργασιών προσφέρουν τα απαραίτητα εργατικά χέρια για την αναδιάρθρωση των τεχνικών της γεωργικής παραγωγής και την είσοδο νέων τεχνολογιών
- 3) Η συμβολή των μεταναστών στην τοπική οικονομία και στην λειτουργία της αγροτικής εκμετάλλευσης αναγνωρίζεται ως θετική από την πλειοψηφία του πληθυσμού της υπαίθρου.
- 4) Οι μετανάστες δεν αντικαθιστούν τη μισθωτή εργασία του γηγενούς πληθυσμού, διότι παίζουν ένα συμπληρωματικό ρόλο στην οικογενειακή εργασία.

Σε μελέτη του ο Ναζάκης (2001) προσθέτει πως αρκετές εργασίες, κυρίως στον αγροτικό τομέα, που δεν πραγματοποιούνται, πλέον εκτελούνται από τους οικονομικούς μετανάστες. Τονίζει πως, παρόλη τη μείωση του γεωργικού πληθυσμού, που παρατηρείται κατά την διάρκεια του 90, υπάρχει αύξηση της γεωργικής παραγωγής και του αγροτικού εισοδήματος. Παράλληλα, τμήμα του ντόπιου εργατικού δυναμικού, όπως οι γυναίκες, λόγω της απασχόλησης των μεταναστών σε χειρωνακτικές εργασίες και σε εργασίες βοηθητικού προσωπικού στο σπίτι, αποδεδμεύονται και εισέρχονται στην παραγωγική διαδικασία.

Σύμφωνα με τους Ζωγραφάκης & Κασίμης (2014), η παρουσία των μεταναστών στη χώρα μας την τελευταία 20ετία οδηγεί στην τόνωση της αγροτικής παραγωγής, καλύπτοντας τις θέσεις απασχόλησης που εγκαταλείπουν οι Έλληνες, λόγω της μετακίνησής τους προς τα αστικά κέντρα και προς άλλους τομείς δραστηριότητας.

Ο Μητράκος (2013), μελετώντας την συμβολή των μεταναστών στη γεωργική, καθώς και στην ευρύτερη οικονομία της ελληνικής υπαίθρου, καταλήγει στο συμπέρασμα πως η απασχόληση των μεταναστών είναι επωφελής για τη γεωργία, την κτηνοτροφία και τις κατασκευές, ενώ η άφιξή τους διαδραματίζει καίριο ρόλο στην αναδιάρθρωση και επέκταση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, καθώς και των εργασιακών σχέσεων στις αγροτικές περιοχές. Ο ερευνητής τονίζει πως οι μετανάστες προσφέρουν ένα εξαιρετικά ευέλικτο και φθηνό εργατικό δυναμικό στην ελληνική υπαίθρο, χωρίς να αντικαθιστούν τους γηγενείς, ενώ, ταυτόχρονα, βελτιώνουν την οργάνωση και τη διαχείριση των γεωργικών επιχειρήσεων, απαλλάσσοντας τα μέλη των οικογενειακών επιχειρήσεων από τις χειρωνακτικές εργασίες. Επισημαίνει, ακόμα, ότι δεν αποτελούν, απλά και μόνο, εργατικό δυναμικό στις αγροτικές περιοχές, αλλά ασκούν σημαντική και πολύπλευρη επίδραση στην οικονομία και την κοινωνία των περιοχών αυτών. Τέλος, αναφέρει ότι οι μετανάστες, με την ένταξή τους στην αγορά εργασίας, στηρίζουν τομείς που διαφορετικά δεν θα άντεχαν στις ανταγωνιστικές πιέσεις, αυξάνοντας το εύρος και την ποιότητα των προσφερόμενων υπηρεσιών (πχ. οι υπηρεσίες φροντίδας από μετανάστριες έρχονται να καλύψουν διευρυνόμενες ανάγκες υποστήριξης από την πλευρά των νοικοκυριών).

Αναφορικά με την συνολική συνεισφορά των μεταναστών στην ελληνική οικονομία, τα ευρήματα των Σαρρή & Ζωγραφάκη (1999) δείχνουν ότι η απασχόληση των μεταναστών έχει πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα, τόσο στο εισόδημα όσο και στην απασχόληση των Ελλήνων. Καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η μετανάστευση έχει συνολική ευεργετική επίδραση στο Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν για το έτος 1996, με την αύξηση να ανέρχεται σε 1,5%, ενώ στις ιδιωτικές επενδύσεις υπάρχει αύξηση κατά 0,9%. Ειδικότερα, η παρουσία τους έχει ως αποτέλεσμα την μείωση των τιμών κατά 2%, τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων και την αύξηση του συνολικού εργατικού δυναμικού κατά 3,2%. Οι συγγραφείς αναφέρουν πως η απασχόληση των μεταναστών σε μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις τις καθιστά οικονομικά βιώσιμες, με αποτέλεσμα την αναζωογόνηση ορισμένων οικονομικών κλάδων (όπως της γεωργίας και των κατασκευών). Στο επίπεδο των μισθών, προσθέτουν, πως προκαλείται μείωση του πραγματικού μισθού στο σύνολο της οικονομίας, με ταυτόχρονα, όμως, σημαντικά διανεμητικά αποτελέσματα (βλ. επίσης Baldwin-Edwards και Safilios & Rotchild 1999). Τα ευρήματα αυτά είναι παρόμοια με εκείνα που παρουσιάζονται σε μελέτη για τις επιπτώσεις των μεταναστών εργασίας στην ιταλική οικονομία και αγορά εργασίας (Reyneri, 1998). Τέλος, τονίζουν, πως σε ορισμένους τομείς της οικονομίας, οι μετανάστες απασχολούνται σε θέσεις εργασίας, στις οποίες οι Έλληνες δεν είναι διατεθειμένοι να δραστηριοποιηθούν. Καταλήγουν δε, πως εάν οι μετανάστες δεν

απασχοληθούν στις συγκεκριμένες θέσεις εργασίας, θα υπάρχουν σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις για τις ελληνικές επιχειρήσεις, τα προϊόντα και τις εξαγωγές.

Οι Ζωγραφάκης κ.α. (2009), με βάση όλες τις εναλλακτικές εκτιμήσεις της μελέτης τους, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η άμεση συμμετοχή των μεταναστών στη δημιουργία του ΑΕΠ της χώρας, ανήλθε το 2004 σε 2,5% με 2,8%. Τονίζουν πως το ποσοστό αυτό δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί ως το ελάχιστο, καθώς δεν συμπεριλαμβάνει τις έμμεσες δευτερογενείς επιδράσεις της παρουσίας των μεταναστών στο οικονομικό κύκλωμα της χώρας. Εάν μάλιστα γίνει διάκριση των μεταναστών σε νόμιμους και μη, η άμεση συμμετοχή των νόμιμων ανέρχεται σε 1,9% έως 2,2%, ενώ για τους παράνομους σε 0,5% έως 0,7%.

Παρουσιάζοντας αναλυτικά τα ευρήματα των Ζωγραφάκη κ.α. (2009), οι συγγραφείς διαπιστώνουν πως, από την πλευρά της δαπάνης, τα νοικοκυριά των οικονομικών μεταναστών καταναλώνουν το 3,1% της συνολικής αξίας των αγαθών και υπηρεσιών που καταναλώνονται στην χώρα και επενδύουν το 6,5% των συνολικών επενδύσεων των νοικοκυριών, κυρίως σε κατοικίες, ή το 1,3% των συνολικών επενδύσεων στη χώρα. Η τελευταία εκτίμηση τους προκύπτει από την επεξεργασία των στοιχείων της έρευνας δανεισμού των νοικοκυριών, που διενεργείται για λογαριασμό της Τράπεζας της Ελλάδος, στην οποία το 4,9% των νοικοκυριών με «αρχηγό» μετανάστη εμφανίζεται να έχει λάβει δάνειο για την αγορά ή ανέγερση κατοικίας, ενώ ένα επιπλέον 0,4% με 0,5% των μεταναστών να έχει λάβει τραπεζικό δάνειο για την επισκευή της κατοικίας του ή για την αγορά οικοπέδου αντίστοιχα. Οι μελετητές καταλήγουν πως η καταναλωτική και επενδυτική δαπάνη των μεταναστών συμβάλλει από μόνη της στο 2,3% του ΑΕΠ της χώρας. Το τελευταίο ποσοστό, τονίζουν, φαίνεται να είναι υποεκτιμημένο, καθώς δεν συμπεριλαμβάνει τις μεταβιβάσεις εμβασμάτων των μεταναστών προς το εξωτερικό. Οι εν λόγω μεταβιβάσεις εκτιμούνται από τους μελετητές για το 2004 σε 454,3 εκατ. ευρώ.

Από την πλευρά των λογαριασμών δημιουργίας του εισοδήματος, οι εκτιμήσεις της μελέτης ανεβάζουν τη συμμετοχή των μεταναστών στο ΑΕΠ, στο 2,8%. Το μέγεθος αυτό προέρχεται από την ανάλογη συμμετοχή των αμοιβών εξαρτημένης εργασίας (μισθών και ημερομισθίων) των μεταναστών κατά 7,6% στο σύνολο των μισθών της χώρας, καθώς και τη μικρή μόνο συμμετοχή τους (0,5%) στην αντίστοιχη αμοιβή του κεφαλαίου (κέρδη). Τέλος, από την πλευρά της απασχόλησης των μεταναστών, η οποία αποτελεί το 10,2% της συνολικής απασχόλησης της χώρας, και με δεδομένη τη σχέση των μέσων αποδοχής Ελλήνων και μεταναστών, προκύπτει μία ανάλογη συμμετοχή των μεταναστών στο ΑΕΠ ίση με 2,5%. (Ζωγραφάκης, κ.α., 2009)

Οι ερευνητές, αναφέρουν, πως τα νοικοκυριά των νόμιμων μεταναστών συμμετέχουν κατά 2,2% στο συνολικό ΑΕΠ, έναντι 0,5% των παράνομων μεταναστών, με τα μεγέθη αυτά να είναι υποεκτιμημένα καθώς δεν συμπεριλαμβάνονται, και σε αυτήν την περίπτωση, οι μεταβιβάσεις των εμβασμάτων στο εξωτερικό. Από την πλευρά των λογαριασμών δημιουργίας εισοδήματος, οι εκτιμήσεις της μελέτης ανεβάζουν τη συμμετοχή των νόμιμων μεταναστών στο ΑΕΠ στο 2%, ενώ για τους παράνομους μετανάστες η εκτίμηση είναι 0,8%. Όσον αφορά την απασχόληση των νόμιμων μεταναστών, η οποία αποτελεί το 7,2% της συνολικής απασχόλησης της χώρας, προκύπτει ότι η συμμετοχή τους στο ΑΕΠ κυμαίνεται κοντά στο 1,9%, ενώ εκείνη των παράνομων στο 0,7%. (Ζωγραφάκης, κ.α., 2009)

Στην μελέτη τους οι συγγραφείς, πέρα από τα στοιχεία για την επίδραση των μεταναστών στην ελληνική οικονομία, προχωρούν και στην προσομοίωση τριών εναλλακτικών σεναρίων, με σκοπό την εξέταση της πιθανής συνολικής επίδρασης των μεταναστών μέσα από τους βασικούς μακροοικονομικούς λογαριασμούς. Στο πρώτο σενάριο υποθέτουν ότι οι μετανάστες μειώνουν τις καταναλωτικές τους δαπάνες, στο δεύτερο ότι ο συνολικός αριθμός των μεταναστών αυξάνεται κατά 200.000, και στο τρίτο ότι ο αριθμός των μεταναστών, που είναι ήδη εγκατεστημένοι στη χώρα, μειώνεται διαδοχικά. Οι μεταβολές στις βασικές μακροοικονομικές μεταβλητές των τριών αυτών σεναρίων, συνοψίζονται στον [πίνακα 33](#)²³.

Οι Ζωγραφάκης κ.α. (2009), μέσα από τα τρία αυτά σενάρια καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι, όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός ενσωμάτωσης των μεταναστών στην ελληνική οικονομία και κοινωνία, τόσο αυξάνεται η θετική συμβολή τους στους δείκτες «ευημερίας» της χώρας. Η μεγαλύτερη ενσωμάτωση, τονίζουν, μεταφράζεται σε μικρότερες εκροές κεφαλαίων από πλευράς των μεταναστών, σε αύξηση της εθνικής αποταμίευσης και σε μεγαλύτερη αύξηση του ΑΕΠ. Η μεγαλύτερη ενσωμάτωση, παράλληλα, οδηγεί τους εργαζόμενους μετανάστες στην επίσημη οικονομία, σε βάρος της ανεπίσημης και της παραοικονομίας, γεγονός που επιφέρει αύξηση φορολογικών εσόδων και καταβολή ασφαλιστικών εισφορών. Οι συγγραφείς συμπεραίνουν πως η μεταναστευτική πολιτική θα πρέπει να αναγνωρίσει τη θετική συμβολή των μεταναστών στην ελληνική οικονομία, όμως, λόγω των ταυτόχρονων αναδιανεμητικών επιδράσεων που προκαλούνται, θα πρέπει οι ασκούντες την οικονομική πολιτική να λαμβάνουν μέτρα πρόνοιας για τις κοινωνικές ομάδες που πλήττονται

²³ Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με τις υποθέσεις και τα αποτελέσματα των τριών αυτών σεναρίων δείτε: Ζωγραφάκης κ.α., 2009: **Τα βήματα των μεταναστών στην ελληνική οικονομία**, σελ 171-183

Σε νεότερη μελέτη, οι Ζωγραφάκης & Κασίμης (2014) επιβεβαιώνουν τα αποτελέσματα των προηγούμενων ερευνών για την θετική συμβολή των μεταναστών στην ελληνική οικονομία. Ενδεικτικά, σύμφωνα με τους συγγραφείς, στις αρχές της δεκαετίας του 90 η καθαρή συμβολή τους στο ΑΕΠ εκτιμάται μεταξύ 1% και 1,5%, ενώ, καθώς αυξάνεται σταδιακά ο αριθμός των μεταναστών, και λαμβάνοντας υπόψη νεότερες μελέτες, εκτιμούν τη συμμετοχή τους από 2,3% έως 2,8%, ενώ την περίοδο προ κρίσης αυτή αγγίζει το 3%. Ένα μέρος της συμβολής αυτής, από 0,5% έως 0,8%, αποδίδεται στην παράνομη μετανάστευση. Προσθέτουν πως είναι ευρέως αποδεκτό ότι οι μετανάστες συμβάλλουν σημαντικά στη βελτίωση των επιδόσεων της ελληνικής οικονομίας και, όλως ιδιαιτέρως, στην επίτευξη των στόχων που απαιτούσε η ένταξη στην ΟΝΕ. Επισημαίνουν, επίσης, τη σημαντική συμβολή των μεταναστών στην έγκαιρη προετοιμασία των Ολυμπιακών Αγώνων, στην κατασκευή των μεγάλων δημόσιων έργων (Μετρό, Αττική οδός, Εγνατία οδός, ΠΑΘΕ, αεροδρόμια κ.ά.), καθώς και στη συνακόλουθη άνθηση του κατασκευαστικού τομέα.

Όπως αναφέρει ο Κατσορίδας (2007), με βάση άρθρο που περιλαμβάνεται στο Οικονομικό Δελτίο της Alpha Bank, εκτιμάται ότι η εισροή μεταναστών κατά την περίοδο 1990-2005 θεωρείται ένας από τους βασικούς παράγοντες που συμβάλουν στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας και στη συγκράτηση ενός σημαντικού αριθμού παραγωγικών δραστηριοτήτων στην ελληνική επικράτεια, οι οποίες, πιθανόν, να είχαν μεταναστεύσει, πολύ νωρίτερα, σε χώρες χαμηλού κόστους, αν δεν υπήρχε η μετανάστευση. Η συμβολή αυτή οφείλεται τόσο στη διαθεσιμότητα εργατικών χεριών με σχετικά χαμηλό κόστος, όσο και στην ευελιξία της αγοράς εργασίας και στην αύξηση της παραγωγικότητας.

Στην έκθεσή του IMF, οι Gagales & Loehler (2006) παρουσιάζουν την μετανάστευση ως έναν από τους τέσσερις «έκτακτους» παράγοντες (οι άλλοι τρεις είναι: οι Ολυμπιακοί Αγώνες, τα χαμηλά επιτόκια, η απελευθέρωση των χρηματοπιστωτικών αγορών), οι οποίοι συμβάλουν στην ανάπτυξη του ΑΕΠ κατά 0,7% ετησίως. Η μετανάστευση είναι ένας από τους κυρίαρχους παράγοντες κατά την περίοδο 1995-1999, αλλά η επίδρασή της τα επόμενα χρόνια έχει πτωτική τάση ([βλ. πίνακα 34](#)).

Τα ευρήματα του Κατσορίδα (2007) στην έκθεση των ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, δείχνουν ότι η μετανάστευση αποτελεί θετικό παράγοντα στην αναπτυξιακή διαδικασία της χώρας, ο οποίος συμβάλλει στην αύξηση της παραγωγής και της απασχόλησης, ενώ ταυτόχρονα προσφέρει την ευκαιρία να αυξηθεί η σύνθεση του πληθυσμού ή/και του εργατικού δυναμικού της χώρας. Ο ερευνητής τονίζει, δε, ότι σε πολλούς τομείς της οικονομίας οι μετανάστες καλύπτουν τις πραγματικές ανάγκες της παραγωγής, επειδή ακριβώς οι Έλληνες εργαζόμενοι αποφεύγουν να εργασθούν σε επαγγέλματα που θεωρούνται ανθυγιεινά, χειρωνακτικά, επικίνδυνα ή κακοπληρωμένα (μεταλλεία, καθαριστές, κατώτερο προσωπικό νοσοκομείων, πτηνοτροφεία, βουστάσια-χοιροστάσια, αλιεία, γεωργία, οικιακοί βοηθοί κτλ.). Τέλος, αναφέρει ότι οι μετανάστες συμβάλλουν θετικά στην ανάπτυξη της ελληνικής

οικονομίας επειδή αποτελούν και πηγή άντλησης κοινοτικών κονδυλίων, εξαιτίας του χαμηλού εισοδήματος που έχουν και το οποίο μειώνει το κατά κεφαλήν εισόδημα της χώρας. Σύμφωνα με την κοινοτική νομοθεσία, επιλέξιμες προς χρηματοδότηση είναι οι περιφέρειες των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης που εμφανίζουν κατά κεφαλήν εισόδημα μικρότερο κατά 25% του μέσου κοινοτικού.

Οι Lianos, κ.α. (1995, 1996) διερευνούν τις επιπτώσεις της μετανάστευσης σε 4 νομούς της Βόρειας Ελλάδας και καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η αύξηση του ΑΕΠ κατά 1%, της περιοχής προέρχεται από την απασχόληση των μεταναστών. Επίσης βρίσκουν ότι τα επίπεδα απασχόλησης των μεταναστών στον γεωργικό τομέα και στην ανειδίκευτη εργασία είναι υψηλά (περίπου 30% και 12% αντίστοιχα), ενώ Έλληνες και αλλοδαποί βρίσκονται, κατά ένα μικρό ποσοστό σε ανταγωνισμό μεταξύ τους για την εύρεση εργασίας, διότι μόνο στο 6% των θέσεων εργασίας των Ελλήνων παρουσιάζονται φαινόμενα υποκατάστασης από μετανάστες, ειδικά στην περίπτωση της ανειδίκευτης εργασίας, αφού οι μετανάστες απασχολούνται σε επαγγέλματα τα οποία δεν αναλαμβάνουν οι Έλληνες. Επιπλέον οι αποδοχές των μεταναστών είναι κατά 40% έως 60% χαμηλότερες από εκείνες των Ελλήνων.

Σε μεταγενέστερη μελέτη του ο Λιανός (2003) αναφέρει πως η απασχόληση των μεταναστών παρουσιάζει συγκέντρωση σε τρεις κυρίως κλάδους:

- 1) Στις κατασκευές,
- 2) Στα ιδιωτικά νοικοκυριά
- 3) Στις μεταποιητικές βιομηχανίες

Οι μετανάστες, που εργάζονται στην Ελλάδα, δεν επηρεάζουν και δεν έχουν επίπτωση στο ποσοστό ανεργίας των γηγενών (Λιανός, 2004). Οι αμοιβές, όμως, των ανειδίκευτων, καθώς και των εργαζομένων χωρίς προϋπηρεσία, φαίνεται να περιορίζονται εξαιτίας των μεταναστών. Ο ερευνητής υποστηρίζει, η απουσία επιπτώσεων της μεταναστευτικής εργασίας στα ποσοστά ανεργίας οφείλεται στο γεγονός ότι η συμμετοχή των μεταναστών στην παραγωγική διαδικασία της χώρας αυξάνει το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν και, κατ' επέκταση, τη ζήτηση εργασίας. Παράλληλα, προσθέτει, πως η συνέπεια της συμμετοχής τους στο ΑΕΠ και στην παραγωγική διαδικασία είναι η αύξηση των δραστηριοτήτων διαφόρων κλάδων, πολλοί από τους οποίους θα βρίσκονταν σε οικονομική δυσχέρεια χωρίς τους μετανάστες, αφού θα είχαν μείωση του παραγόμενου προϊόντος.

Οι Cholezas & Tsakloglou (2006) (βλ. επίσης Baldwin-Edwards, 2004, Lazaridis & Poyago-Theotoky, 1999), συγκεντρώνουν την βιβλιογραφία αναφορικά με τις κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι μετανάστες χρησιμοποιούνται ως φθηνό εργατικό δυναμικό, προκειμένου να περιορισθούν οι δαπάνες των επιχειρήσεων και οι αυξήσεις των τιμών (συγκράτηση πληθωρισμού) και, παράλληλα, να ικανοποιούνται ευκολότερα τα κριτήρια σύγκλισης για την ένταξη της χώρας στην ΟΝΕ. Οι

Labrianidis κ.α. (2004), εκτός από τον θετικό αντίκτυπο των μεταναστών στην ελληνική οικονομία, την αύξηση του ΑΕΠ, την στήριξη των μικρομεσαίων επιχειρήσεων και την συγκράτηση των πληθωριστικών πιέσεων, τονίζουν και την συμβολή τους στην αύξηση των άμεσων ξένων επενδύσεων προς τις Βαλκανικές χώρες.

Στην έρευνά τους οι Χλέτσος & Ρουπακιάς (2012, α) με την χρήση Granger τεστ μη-αιτιότητας, δείχνουν την ύπαρξη μακροχρόνιας αιτιότητας του ρυθμού αύξησης του ΑΕΠ και της ανεργίας στη μετανάστευση, αλλά όχι το αντίστροφο. Ως εκ τούτου, τα εμπειρικά αποτελέσματα δείχνουν ότι οι μετανάστες δεν «προκαλούν» την ανεργία και την οικονομική ανάπτυξη με την έννοια του Granger. Λαμβάνοντας υπόψη τα αποτελέσματα από τη μετανάστευση και την ανεργία, οι ερευνητές συμπεραίνουν ότι η επίδραση των μεταναστών στη ζήτηση εργασίας δημιουργεί σημαντικό αριθμό θέσεων εργασίας. Σχετικά με στατιστική σχέση από τη μετανάστευση προς το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, οι συγγραφείς συμπεραίνουν ότι το «πλεόνασμα της μετανάστευσης» είναι σχετικά πολύ μικρό.

Σε μελέτη του ο Ναζάκης (2001) καταλήγει στο συμπέρασμα πως η μείωση του κόστους παραγωγής, μέσω της αξιοποίησης της μαζικής και φθηνής εργατικής δύναμης, είναι αρκετά μεγάλη στον αγροτικό τομέα, στην οικοδομή, στον τουρισμό, σε βιοτεχνικές δραστηριότητες, όπως στο έπιπλο, και αλλού. Αυτό, σύμφωνα με τον ερευνητή, έχει ως αποτέλεσμα μία από τις σημαντικές συνέπειες της μετανάστευσης να είναι η θετική επίδραση στον πληθωρισμό, ο οποίος υπολογίζεται μειωμένος κατά μία μονάδα, λόγω κυρίως της μείωσης του εργατικού κόστους (άμεσου και έμμεσου). Οι μετανάστες συνεισφέρουν, επίσης, στην μεγέθυνση της συνολικής κατανάλωσης, παρότι ο κύριος στόχος τους είναι η αποταμίευση μέσω της περιορισμένης κατανάλωσης και η αποστολή των μεταναστευτικών εμβασμάτων στις χώρες καταγωγής τους. Ο Ναζάκης (2001) προσθέτει πως η αύξηση του ΑΕΠ, λόγω της μαζικής εισόδου ανειδίκευτων μεταναστών, και η αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος, δεν συνεπάγεται κατά ανάγκη και την αύξηση των εισοδημάτων όλου του ντόπιου πληθυσμού, καθώς οδηγεί σε αναδιανομή του εισοδήματος από τους ανειδίκευτους ντόπιους εργαζόμενους προς τις επιχειρήσεις και τα πλούσια νοικοκυριά. Όμως, ο ερευνητής επιστά την προσοχή στο γεγονός ότι η στήριξη ολόκληρων κλάδων της οικονομίας στην φθηνή και ανειδίκευτη εργατική δύναμη, κυρίως της «μαύρης» εργασίας, και η συσχέτιση της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών επιχειρήσεων με το χαμηλό κόστος εργασίας επιβραδύνουν τον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό της παραγωγής. Ο Ναζάκης (2001) τονίζει πως σε μία περίοδο που η νέα ανταγωνιστικότητα και παραγωγικότητα στηρίζονται στη νέα τεχνολογία, στην εφαρμογή σύγχρονων συστημάτων οργάνωσης και διοίκησης, στην έρευνα και στην ανάπτυξη, στην γνώση και στην πληροφορία, η εκτεταμένη χρήση ξένων εργατικών χεριών αναβάλλει-καθυστερεί την προσαρμογή της ελληνικής οικονομίας στο νέο οικονομικό περιβάλλον. Αρκετές ελληνικές επιχειρήσεις εντάσεως εργασίας που δραστηριοποιούνται σε κλάδους που βρίσκονται σε κρίση και αδυνατούν να εκσυγχρονιστούν, προσπαθούν να επιβιώσουν μέσω της εγκατάστασης

τους στις βαλκανικές χώρες, με κύριο στόχο την αξιοποίηση του αποθέματος φθηνού εργατικού δυναμικού.

Οι Καραμεσίνη (1996), Καρασαββόγλου (1998), Φακιολάς (2000), Green (2004), και Καβουριάρης (2005), τονίζουν ότι πολλές μικρομεσαίες επιχειρήσεις επιβιώνουν στον ανταγωνισμό, λόγω της φθηνής εργασίας των αλλοδαπών εργατών, διατηρώντας σε χαμηλές τιμές τα προϊόντα τους, προς όφελος των μικρών παραγωγών και των καταναλωτών, γεγονός που επιφέρει πτωτική επίδραση στον πληθωρισμό. Επισημαίνουν πως, εάν συνυπολογιστεί και το γεγονός ότι η εργοδοσία και το κράτος έχουν το πλεονέκτημα ότι δεν έχουν συνεισφέρει στο κόστος ανάπτυξης και εκπαίδευσης των αλλοδαπών εργαζομένων που εισέρχονται στην ελληνική αγορά εργασίας τη δεκαετία του 1990, τότε η συνολική θετική επίδραση της μετανάστευσης στην απασχόληση είναι ακόμα μεγαλύτερη.

Οι Λινάρδος & Ρυλμόν (2003), αναφέρουν πως, με δεδομένη την ένταση του διεθνούς ανταγωνισμού και τους περιορισμούς που θέτει η άσκηση της οικονομικής πολιτικής, πολλές ελληνικές επιχειρήσεις, κυρίως μικρομεσαίου χαρακτήρα, στις οποίες ενθαρρύνεται η παραοικονομική δραστηριότητα, προσφεύγουν στο φθινό και ευέλικτο εργατικό δυναμικό, προκειμένου να περιορίσουν το κόστος λειτουργίας τους και να διατηρήσουν τη βιωσιμότητα των δραστηριοτήτων τους, οι οποίες, κανονικά, χρειάζονται εκσυγχρονισμό.

Οι Ζωγραφάκης & Κασίμης (2014, σελ. 387) επιβεβαιώνουν το γεγονός ότι πολλές επιχειρήσεις βασίζονται στην ανειδίκευτη εργασία των μεταναστών, αλλά και την αρνητική επίδραση που αυτό έχει στη μακροχρόνια ανταγωνιστικότητά τους. Οι συγγραφείς επισημαίνουν ότι:

Η παραγωγική εξειδίκευση θα πρέπει να καθορίζει το είδος της εργασίας που ζητά η παραγωγή και με το οποίο καλύπτει τις ανάγκες της. Αν η παρουσία των μεταναστών προσδιορίζει το είδος της παραγωγικής εξειδίκευσης, τότε αυτή θα είναι μια ρηχή εξειδίκευση που θα στηρίζεται αποκλειστικά στο φθινό κόστος εργασίας. Σε αυτή την περίπτωση το παραγωγικό πρότυπο της χώρας ανοίγει μια προβληματική προοπτική για την ανταγωνιστικότητα και την ανάπτυξη.

Σύμφωνα με τους Χλέτσος κ.α. (2005), η απασχόληση των παράνομων μεταναστών συμβάλλει στη διόγκωση της παραοικονομίας. Ωστόσο, θέτουν το ερώτημα για το εάν η παραοικονομία εξακολουθεί να υφίσταται εξαιτίας των μεταναστών, ή υπάρχει λόγω της φύσης της, παρέχοντας, απλά, στους παράνομους μετανάστες τη δυνατότητα εργασιακής απασχόλησης. Οι συγγραφείς τονίζουν πως οι σύγχρονες οικονομικές θεωρήσεις τείνουν στο συμπέρασμα πως τα νέα αναπτυξιακά μοντέλα, με τις συνθήκες που δημιουργούν, θα συντηρήσουν το φαινόμενο αυτό.

Ο Κατσορίδας (2007) αναφέρει πως το γεγονός ότι οι μετανάστες απασχολούνται στην παραοικονομία ή παρέχουν εργασία με μισθούς χαμηλότερους απ' ότι προβλέπουν οι συμβάσεις εργασίας, δεν θα πρέπει να καταλογίζεται μόνο σε αυτούς, όπως συνηθίζεται, αλλά και στους εργοδότες, οι οποίοι, εκμεταλλευόμενοι την υποδεέστερη θέση τους, επιδιώκουν την αύξηση της κερδοφορίας τους. Ο συγγραφέας, μάλιστα, τονίζει πως η υπάρχουσα άποψη ότι η παραοικονομία διατηρείται επειδή απασχολούνται μετανάστες, είναι λανθασμένη καθώς:

- 1) Στις παραοικονομικές δραστηριότητες οι μετανάστες δεν αποτελούν την πλειονότητα.
- 2) Οι μετανάστες βρίσκουν εργασία, επειδή υπάρχει η παραοικονομία και όχι το αντίθετο.

Ο ίδιος προσθέτει πως η παραοικονομία σχετίζεται με την ανάπτυξη του καπιταλισμού, ιδιαίτερα σε περιόδους οικονομικής κρίσης, καθώς, σύμφωνα με έρευνες που έχουν διεξαχθεί, φαίνεται ότι σε πολλές περιπτώσεις πρόκειται για προκαπιταλιστικές μορφές εκμετάλλευσης και απασχόλησης, οι οποίες αφορούν, κατά κύριο λόγο, τις δραστηριότητες των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων. Διαπιστώνει πως τα μικρομεσαία στρώματα των πόλεων και της υπαίθρου (μικρές βιοτεχνικές επιχειρήσεις, οικοδομές, αγροτική παραγωγή κτλ.), εκμεταλλεύονται το αλλοδαπό, πρωτίστως, αλλά και το ελληνικό εργατικό δυναμικό της μαύρης αγοράς εργασίας.

Αναφορικά με τη θέση του Κατσορίδα (2007), ο Ψήνας (2005) επισημαίνει την εξασθένιση, σε σύγκριση με το παρελθόν, της διαπραγματευτικής ισχύος του πόλου της εργασίας απέναντι στο κεφάλαιο, το οποίο τείνει να καθορίζει μονομερώς το ύψος των μισθών και τους όρους της εργασίας. Με βάση τη σχέση αυτή, ο ίδιος διερωτάται κατά πόσο ευθύνονται οι μετανάστες για την διόγκωση ή και διατήρηση της παραοικονομίας, η οποία δεν αποτελεί τοπικό ζήτημα, αλλά κυρίως χαρακτηριστικό του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος και των συνακόλουθων πιέσεων που ασκεί στις δυνάμεις της εργασίας.

Οι Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη (2001), όπως παραθέτει ο Κατσορίδας (2007 σελ. 124), στο ερώτημα αυτό απαντούν ως εξής:

Η ασπρίνη του φτηνού εργατικού κόστους εξαρτάται από τη χρήση που κάνει η ελληνική οικονομία και όχι από τις προθέσεις των ίδιων των μεταναστών. Αν αποτελούν το «άλλοθι» της μη προσαρμογής των επιχειρήσεων, τότε θα πρέπει να μιλάμε για τις αρνητικές συνέπειες του ηγεμονικού τύπου επιχειρηματία και επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα και όχι για τις αρνητικές συνέπειες της μετανάστευσης.

Οι Ζωγραφάκης κ.α. (2009) διαπιστώνουν πως η απασχόληση των παράνομων μεταναστών στην Ελλάδα, πέρα από την θετικές επιδράσεις που προαναφέραμε, διευρύνει το σχετικά υψηλό μέγεθος της παραοικονομίας ή, ακριβέστερα, το μέγεθος της άτυπης οικονομίας. Αναφέρουν ότι η παραοικονομία στη Ελλάδα επηρεάζεται από πολλούς διαρθρωτικούς παράγοντες, όπως οι υψηλές ασφαλιστικές εισφορές, η κοινωνικά άνιση παροχή κοινωνικών επιδομάτων, οι ακαμψίες στην αγορά εργασίας, οι ανεπάρκειες της δημόσιας διοίκησης κλπ.. Η απασχόληση, όμως, των παράνομων μεταναστών φαίνεται ελκυστική επιλογή για τους εργοδότες, διότι, σε μία χώρα με εκτεταμένη παραοικονομία, τέτοια απασχόληση είναι ευέλικτη και φθηνή. Επιπλέον, τονίζουν, πως υπάρχουν σημαντικά πρόσθετα οφέλη για τους εργοδότες, όπως η μη πληρωμή των ασφαλιστικών εισφορών, η μη εφαρμογή των κανόνων υγιεινής και ασφάλειας και μειωμένες από κάθε άποψη απαιτήσεις.

Ο Καρασαββόγλου (1998) επιβεβαιώνει ότι η δραστηριότητα πολλών ελληνικών επιχειρήσεων, κυρίως μικρομεσαίου χαρακτήρα, στις οποίες ενθαρρύνεται η παραοικονομική δραστηριότητα, συνυπάρχει με την παράνομη απασχόληση, την οποία οι μετανάστες προσφέρουν σε μεγάλη επάρκεια, εξαιτίας του γεγονότος ότι είναι φθηνό, ανειδίκευτο και με έντονη κινητικότητα εργατικό δυναμικό, με αποτέλεσμα την ύπαρξη σχέσης ανατροφοδότησης μεταξύ παραοικονομίας και παράνομης μετανάστευσης.

Οι Gagales & Loehler (2006) επαληθεύουν τα ευρήματα που αφορούν την χρησιμοποίηση της μετανάστευσης, κυρίως της παράνομης, προκειμένου να κάμπτονται το μισθολογικό κόστος και οι κανονισμοί στην αγορά εργασίας και, προσθέτουν, ότι καταλυτικά ενεργεί και η μεγάλη, και, πιθανότατα, συνεχώς αυξανόμενη παραοικονομία, η οποία εκτιμάται σε 30-40 τοις εκατό του ΑΕΠ.

Σχετικά με τις καταθέσεις των μεταναστών στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα, ο Κατσορίδας (2007), με βάση έρευνα που πραγματοποιείται στις ελληνικές τράπεζες το καλοκαίρι του 2003, συμπεραίνει ότι οι μετανάστες διατηρούν στις τράπεζες 200.000-250.000 λογαριασμούς καταθέσεων, με μέση κατάθεση 10.000-15.000 ευρώ, ενώ το συνολικό ύψος των καταθέσεων τους υπολογίζεται σε 3 δις ευρώ.

Οι Χλέτσος κ.α. (2005), εξετάζοντας στην συμβολή των μεταναστών στο Κράτος Πρόνοιας, αναφέρουν πως υπάρχει μια αισιόδοξη πρόβλεψη ότι οι μετανάστες δύναται να αποτελούν μία λύση για το σύστημα. Οι υπολογισμοί, ωστόσο, δείχνουν πως πρέπει να εισρεύσουν στις δυτικές χώρες, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας, αρκετά εκατομμύρια μετανάστες για την διατήρηση της σημερινής κοινωνικής ευημερίας, σε σχετικά πάντα επίπεδα. Προσθέτουν, ότι για να αποδώσει η χρήση της μετανάστευσης στην τόνωση του Κράτους Πρόνοιας, θα πρέπει όλοι οι μετανάστες να νομιμοποιηθούν για να πληρώνουν ασφαλιστικές εισφορές, κάτι που δεν συμβαίνει, δυστυχώς, μιας και πολλοί εργοδότες επιλέγουν να τους απασχολούν παράνομα.

Στην μελέτη τους οι Οικονόμου κ.α. (2008) παρουσιάζουν την μετανάστευση ως ένα σημαντικό παράγοντα, ο οποίος φαίνεται να έχει τη δυνατότητα να ανατρέψει τις δύσκολες δημογραφικές προοπτικές. Υποστηρίζουν ότι η επίδραση της μετανάστευσης στα ασφαλιστικά ταμεία και στις συντάξεις θεωρείται θετική, διότι οι μετανάστες, που έχουν ενταχθεί στην κοινωνική ασφάλιση, θα χρειαστεί να περάσουν αρκετά χρόνια για να θεμελιώσουν συνταξιοδοτικό δικαίωμα. Δηλαδή για τα επόμενα 20 χρόνια οι μετανάστες θα «τροφοδοτούν» με τις εισφορές τους τα ταμεία χωρίς να «αξιώνουν» συντάξεις. Τονίζουν, όμως, πως μία ευνοϊκή δημογραφική επίπτωση αποτελεί, μεν, ένα σημαντικό θετικό παράγοντα για το ασφαλιστικό, δεν παύει, όμως, να είναι προσωρινή, έστω και αν ο χρονικός ορίζοντας του προσωρινού καλύπτει τα 20 χρόνια. Με άλλα λόγια, οι ερευνητές καταλήγουν πως η μετανάστευση δεν αποτελεί τη λύση στο πρόβλημα, επισημαίνοντας πως, εάν δεν ληφθούν σοβαρά μέτρα, τότε κανείς δεν μπορεί να εγγυηθεί ότι μακροπρόθεσμα, όταν θα πρέπει να αποδοθούν οι παροχές στον μεγάλο αριθμό των μεταναστών, που σήμερα είναι στην αγορά εργασίας, αυτή η ευεργετική επίδραση δεν θα έχει αντιστραφεί.

Την ίδια θέση διατυπώνουν και οι Bagavos & Papadopoulos (2003), οι οποίοι θεωρούν πως στην βραχυχρόνια περίοδο η συμβολή τους κρίνεται θετική, αλλά μακροπρόθεσμα θα είναι αρνητική.

Οι Ρομπόλης κ.α. (2007) καταλήγουν στο ίδιο συμπέρασμα και τονίζουν ότι, λόγω της υπάρχουσας νομοθεσίας, όσα άτομα συνταξιοδοτούνται λαμβάνουν τουλάχιστον μία κατώτατη σύνταξη, η οποία υπερβαίνει τους όρους ανταποδοτικότητας. Επιβεβαιώνουν πως, σε βραχυχρόνιο ορίζοντα, η συμβολή στην οικονομική ισορροπία και τη βιωσιμότητα του συνταξιοδοτικού συστήματος είναι θετική. Όμως, προσθέτουν, πως σε μία πιο μακροχρόνια προοπτική, η συμβολή τους εξαρτάται από το βαθμό συρρίκνωσης ή διατήρησης των αποκλίσεων που παρατηρούνται σήμερα αναφορικά με τον χρόνο εργασίας (αριθμός ημερών) και τους μισθούς τους με τους αντίστοιχους των γηγενών.

Οι μελετητές παρουσιάζουν ένα χρονοδιάγραμμα, σύμφωνα με το οποίο η ανισορροπία μεταξύ του ύψους των εισφορών και των συνταξιοδοτικών παροχών αναμένεται να παρατηρηθεί, ιδιαίτερα στην περίπτωση των αλλοδαπών συνταξιούχων της περιόδου πριν το 2026, και θα οφείλεται στις δυσλειτουργίες της αγοράς εργασίας. Η πρόβλεψη αυτή βασίζεται, αρχικά, στο ότι οι αλλοδαποί έχουν χαμηλό αριθμό ημερομισθίων και χαμηλές αμοιβές σε σχέση με τους γηγενείς και συνεπώς καταβάλλουν σχετικά χαμηλές εισφορές στη διάρκεια του ενεργού τους βίου. Από την άλλη, προσθέτουν, πως η υπάρχουσα νομοθεσία σχετικά με τον υπολογισμό και την καταβολή των συντάξεων, θα εντείνει ακόμη περισσότερο τις χρηματοοικονομικές δυσκολίες αναφορικά με τη μακροχρόνια βιωσιμότητα του συστήματος. Τονίζουν, πως απαιτείται ένταση των προσπαθειών με στόχο την συρρίκνωση της διαφοράς μεταξύ του επίσημου και του πραγματικού χρόνου εργασίας των αλλοδαπών. Αν και η επίτευξη του παραπάνω στόχου, ως ένα βαθμό, θα εντείνει τις δυσκολίες αναφορικά με το ζήτημα της μακροχρόνιας βιωσιμότητας,

θα ήταν ουσιαστικά λάθος να παρατείνεται η βιωσιμότητα του συστήματος εις βάρος μιας μερίδας εργαζομένων, και αυριανών συνταξιούχων, οι οποίοι κινδυνεύουν να κατηγορηθούν ότι από τη μια πλευρά πως δεν συμβάλλουν σημαντικά στα έσοδα του συστήματος και από την άλλη ότι θα λάβουν μια σύνταξη το ύψος της οποίας, με όρους αποδοτικότητας, θα πρέπει να είναι χαμηλότερη από αυτό που πραγματικά θα λάβουν.

Οι Ρομπόλης κ.α. (2007) εκτιμώντας τις μακροχρόνιες προοπτικές του συνταξιοδοτικού συστήματος στην Ελλάδα από μια καθαρά δημογραφική σκοπιά, τονίζουν πως θα πρέπει κανείς να λάβει υπόψη του δύο βασικά σημεία:

- 1) Με την πάροδο του χρόνου οι μετανάστες θα γερνούν και συνεπώς θα συνταξιοδοτούνται.
- 2) Μέσα σε ένα πλαίσιο όπου οι διαχρονικές μεταβολές του λόγου μεταξύ ηλικιωμένων και ατόμων σε ηλικία εργασίας (ή αλλιώς συνταξιούχων/εργαζομένων) είναι καθοριστικές για την βιωσιμότητα του συνταξιοδοτικού συστήματος, οι ανάγκες για αύξηση του εργατικού δυναμικού και ως ένα βαθμό του πληθυσμού σε ηλικία εργασίας, θα είναι συνεχείς και συνεπώς ο ρόλος της μετανάστευσης θα εξακολουθήσει να είναι σημαντικός.

Οι προβλέψεις τους για τον αριθμό των μελλοντικών συνταξιοδοτήσεων καθώς και για την εξέλιξη των αποθεματικών των ΙΚΑ-ΕΤΑΜ, παρουσιάζονται στα ακόλουθα [διαγράμματα 18 & 19](#)

Εξετάζοντας την χρήση των δημόσιων υπηρεσιών από τους μετανάστες, το συμπέρασμα, που προκύπτει από την μελέτη των Μαράτου-Αλιμπράντη & Γκαζόν (2008), είναι πως δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι η χρήση των δημόσιων κοινωνικών υπηρεσιών διαφοροποιείται σημαντικά μεταξύ αλλοδαπών και γηγενών, με την πρόσβαση στις δημόσιες κοινωνικές υπηρεσίες να κυμαίνεται στα ίδια περίπου επίπεδα και για τις δύο ομάδες. Οι ερευνητές βρίσκουν ότι οι αλλοδαποί ούτε στερούνται αλλά ούτε επωφελούνται ιδιαίτερα σε ότι αφορά τη χρήση νοσοκομείων και κέντρων υγείας, υπηρεσιών φροντίδας βρεφών και παιδιών καθώς και υπηρεσιών του ΟΑΕΔ, με το σύστημα κοινωνικής προστασίας να λειτουργεί ως εργαλείο ενσωμάτωσης των αλλοδαπών. Τονίζουν, όμως, την ανεπάρκεια δεδομένων και ερευνών, σχετικά με την υγεία-πρόνοια και τη χρήση του ασφαλιστικού συστήματος από τους μετανάστες, και πως μόνο μία σε βάθος διερεύνηση θα μπορούσε να αποκαλύψει τις ανισότητες αναφορικά με την πραγματική χρήση των δημόσιων υπηρεσιών μεταξύ Ελλήνων και αλλοδαπών.

Οι Λιανός & Μπένος (2003) συμπεραίνουν πως οι μετανάστες δεν επιβαρύνουν τις δημόσιες υπηρεσίες, με εξαίρεση τις υπηρεσίες σχετικά με την δημόσια τάξη, όπου κόστος εμφανίζεται υψηλό, λόγω της αυξανόμενης εγκληματικής δραστηριότητας.

Εστιάζοντας τις συνέπειες των παράνομων μεταναστών στην ελληνική οικονομία, εκτός από την αγοράς εργασίας, οι Ζωγραφάκης κ.α. (2009), επισημαίνουν αναφορικά με τη δημοσιονομική τους συνεισφορά ότι ενώ οι νόμιμα απασχολούμενοι μετανάστες συνεισφέρουν στα ταμεία κοινωνικής ασφάλισης, καταβάλλοντας εισφορές και πληρώνουν φόρους, κάτι ανάλογο δεν ισχύει για τους παράνομους μετανάστες, οι οποίοι δεν καταβάλλουν καθόλου εισφορές και υπόκεινται μόνον σε έμμεση φορολογία. Τονίζουν, όμως, πως η διαφορά μεταξύ νόμιμων και παράνομων μεταναστών, όσον αφορά την καταβολή φόρου εισοδήματος, δεν είναι σημαντική, διότι, στη συντριπτική τους πλειοψηφία οι νόμιμοι μετανάστες δεν φορολογούνται, αφού το εισόδημά τους είναι χαμηλό. Επομένως, το ποσοστό του φόρου εισοδήματος, που χάνεται εξαιτίας της παράνομης μετανάστευσης, είναι μικρό. Συνεπώς, οι ερευνητές καταλήγουν στο συμπέρασμα πως η κυριότερη αρνητική επίδραση της παράνομης μετανάστευσης στα δημόσια έσοδα προέρχεται από το γεγονός ότι δεν συνεισφέρουν στα ταμεία κοινωνικής ασφάλισης. Παράλληλα προσθέτουν έναν ακόμη ένα σημαντικό κόστος της παράνομης μετανάστευσης για την κοινωνική ευημερία, ο οποίο συνδέεται με τις αυξημένες δαπάνες για την φύλαξη των συνόρων και την επιβολή της δημόσιας τάξης.

Οι Ζωγραφάκης & Κασίμης (2014) καταλήγουν στο ίδιο συμπέρασμα, ενώ και ο Kanellopoulos (2005) επιβεβαιώνει στην έρευνά του τα ευρήματα αναφορικά με τη φορολογία των παράνομων μεταναστών. Επίσης, προσθέτει ότι η μεγαλύτερη απώλεια εντοπίζεται στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης και οφείλεται στην μη καταβολή των εισφορών των παράνομων μεταναστών, η οποία ανέρχεται στο 1/5 περίπου των εισφορών που καταβάλουν οι νόμιμοι μετανάστες, ενώ (Κανελλόπουλος, 2006) το 1% των δημοσίων δαπανών εκπαίδευσης δαπανάται για τα παιδιά των παράνομων μεταναστών.

Ο Ντόκος (2001), διερευνώντας τις συνέπειες των παράνομων μεταναστών, αναφέρει ότι η παράνομη μετανάστευση συμβάλλει συνολικά τουλάχιστον κατά 0,5 μονάδες στην αύξηση του ΑΕΠ, επειδή οι αλλοδαποί εργάτες αυξάνουν το εργατικό δυναμικό, την προσφορά εργασίας και κατά συνέπεια τον όγκο της παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών. Τονίζει, όμως, ότι η εγκληματικότητα αποτελεί μία από τις σημαντικότερες αρνητικές συνέπειες της λαθρομετανάστευσης. Ιδιαίτερα στην περίπτωση της Αλβανίας, η γειτονική χώρα «άδειασε» τις φυλακές της και πολλοί από τους ποινικούς κρατούμενους κατέληξαν στην Ελλάδα (σε μία επανάληψη της εξόδου των Μαριελίτος²⁴ από την Κούβα στην Φλόριντα των ΗΠΑ). Ο ερευνητής συμπεραίνει ότι η λαθρομετανάστευση αποτελεί ένα εξαιρετικά σοβαρό ζήτημα για την ελληνική κοινωνία και την εθνική ασφάλεια.

²⁴ Marielitos είναι το όνομα που δόθηκε σε εγκληματικές ομάδες των Κουβο-Αμερικανών οι οποίοι μετανάστευσαν στις ΗΠΑ το 1980. Ονομάστηκαν Marielitos επειδή τα πλοία που τους μετέφεραν στην Αμερική, είχαν αναχωρήσει από την Κούβα, από το λιμάνι του Mariel.

Οι Lianos, κ.α. (2004) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχουν ισχυρά αποδεικτικά στοιχεία, που να επιβεβαιώνουν το γεγονός ότι η μετανάστευση αυξάνει την εγκληματικότητα σε πολύ μεγάλο βαθμό, όσον αφορά τις κατηγορίες των σοβαρών εγκλημάτων. Επισημαίνουν, ωστόσο, ότι τα ποσοστά εγκληματικότητας των μεταναστών είναι πολύ υψηλότερα από εκείνα των Ελλήνων, για όλα τα έτη, για τα οποία υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία.

Αναφορικά με μελέτες άλλων ερευνητών, θεωρείται ότι οι μετανάστες συμβάλλουν στην επέκταση της ήδη μεγάλης άτυπης οικονομίας (Chletsos & Karasavoglou, 1997), ενώ σε μερικές περιπτώσεις έχουν αντικαταστήσει τους Έλληνες ανειδίκευτους και ημι-ειδικευμένους εργαζόμενους (Fakiolas, 1994, 1999, Fakiolas & King, 1996, Iosifides & King, 1998, a) οδηγώντας στην εισοδηματική ανισότητα, στην αύξηση της ανεργίας και στην επιβράδυνση των τεχνολογικών εξελίξεων.

Οι Gagales & Loehler (2006) επαληθεύουν τα αποτελέσματα για το ότι η παράνομη μετανάστευση χρησιμοποιείται για την παράκαμψη του μη μισθολογικού κόστους και των κανονισμών της αγοράς εργασίας, ενώ προσθέτουν ότι καταλυτικά ενεργεί και η μεγάλη, και πιθανότατα συνεχώς αυξανόμενη, παραοικονομία, η οποία εκτιμάται σε 30-40 τοις εκατό του ΑΕΠ.

Από θετικής άποψης, οι παράνομοι μετανάστες προσφέρουν αυξημένη κινητικότητα εργασίας και ευκαμψίας μισθών και διευρύνουν τις στενές μισθολογικές διαφορές ανάμεσα σε ανειδίκευτη και ειδικευμένη εργασία, οι οποίες διατηρούνται τεχνητά, από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, υπό τις πιέσεις των συνδικάτων και την πολιτική κατώτατων μισθών. (Fakiolas, 2000, Glytsos, 2005) Από αυτήν την άποψη, τείνουν να αυξάνουν την οικονομική αποδοτικότητα, η οποία είναι αναγκαία στο πλαίσιο του οικονομικού ανταγωνισμού.

Η αύξηση των μεταναστευτικών εμβασμάτων προς το εξωτερικό και η επιδείνωση του ισοζυγίου πληρωμών είναι μια άλλη διάσταση που συνδέεται με τη μετανάστευση, και κυρίως την παράνομη (Ζωγραφάκης κ.α., 2009, Ζωγραφάκης & Κασίμης, 2014)

Ο Νίκας (2008) αναφέρει πως υπάρχουν δύο είδη εμβασμάτων ως προς τη χρήση και αξιοποίησή τους:

- 1) Αυτά που στοχεύουν στην στήριξη της οικογένειας (κυρίως καταναλωτικό κίνητρο),
- 2) Αυτά που αποτελούν μεταφορά αποταμιεύσεων για αποθησαυρισμό (επενδυτικό κίνητρο).

Η ετερογένεια των εμβασμάτων, ως προς τη χρήση τους, προκαλεί διαφοροποίηση των παραγόντων που προσδιορίζουν το ύψος και τη συχνότητά τους. Τα εμβάσματα, που χρηματοδοτούν την κατανάλωση, εξαρτώνται από παράγοντες, όπως ο αριθμός των μελών της οικογένειας του εργαζόμενου στο εξωτερικό, το αν αυτά τα μέλη εργάζονται, ο αριθμός των παιδιών της οικογένειας του εργαζόμενου στο εξωτερικό, το μέσο εισόδημα, η συναλλαγματική ισοτιμία, το επίπεδο και ο ρυθμός αύξησης των τιμών (Glytsos, 1988). Τα εμβάσματα, που προορίζονται για αποθησαυρισμό, εξαρτώνται από το ύψος των αποταμιεύσεων που πραγματοποιεί ο εργαζόμενος στην ξένη χώρα, τα σχετικά ύψη των επιτοκίων, τις αποδώσεις ορισμένων επενδύσεων (π.χ. οικοδομές) στη χώρα του και την συναλλαγματική ισοτιμία.

Ο Μητράκος (2013) υποστηρίζει ότι, αρχικά τουλάχιστον, το σύνολο, σχεδόν, των εμβασμάτων κινείται μέσω ανεπίσημων (εξω-τραπεζικών) καναλιών, γεγονός που σταδιακά αλλάζει και τα επίσημα κανάλια τείνουν να χρησιμοποιούνται όλο περισσότερο, χωρίς όμως να ξεπερνούν το 50% της συνολικής κίνησης. Αναφορικά με τους Αλβανούς μετανάστες, τονίζει πως έχουν υψηλή ροπή προς αποταμίευση (περί τα 5.390 ευρώ το χρόνο, κατά μέσο όρο, ανά νοικοκυριό), ενώ υπολογίζει ότι το 55% των μεταναστών στέλνει εμβάσματα στη χώρα προέλευσης του.

Εξετάζοντας τον [πίνακα 35 \(διάγραμμα 20\)](#), διαπιστώνουμε πως οι εκροές συναλλάγματος από την Ελλάδα, σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας, από το 1976 έως το 2015, ανέρχονται σε 21.877.299.276 \$. Εστιάζοντας, όμως, στον [πίνακα 11 \(διάγραμμα 21\)](#) και στο μέγεθος των συναλλαγματικών εισροών, κατά τη ίδια περίοδο, διαπιστώνουμε πως στην η Ελλάδα εισρέουν 65.994.880.236 \$, με τη μορφή μεταναστευτικών εμβασμάτων. Συνεπώς, προκύπτει το συμπέρασμα ότι η Ελλάδα είναι «ωφελημένη» από το φαινόμενο της μετανάστευσης, όσον αναφορά την εισροή συναλλάγματος με τη μορφή μεταναστευτικών εμβασμάτων, καθώς την περίοδο 1976-2015 τα χρήματα που εισρέουν στην χώρα και στην ελληνική οικονομία είναι κατά 44.117.580.961 \$ περισσότερα από τα χρήματα που «βγαίνουν» εκτός των συνόρων της. Αντιλαμβανόμαστε, επομένως, ότι σε ένα κράτος και σε μία οικονομία, στην οποία ζουν και εργάζονται μετανάστες, η εκροή συναλλάγματος και οι επιπτώσεις αυτής είναι δεδομένες και «κατανοητές». Στην περίπτωση, όμως, της Ελλάδας, όπου τα μεταναστευτικά εμβάσματα, όπως προαναφέραμε, παίζουν καταλυτικό ρόλο στην μεταπολεμική οικονομική και κοινωνική «αναστύλωση» της χώρας, ο αρνητικός αντίκτυπος των σημερινών μεταναστών στο ισοζύγιο δεν ξεπερνά, προς το παρόν, τα συνολικά έσοδα και οφέλη που αποκόμισε ο Έλληνας πολίτης και εξακολουθεί να αποκομίζει. Τα εμβάσματα, που έστειλαν και εξακολουθούν να στέλνουν οι Έλληνες μετανάστες ανά την υφήλιο, διαδραματίζουν, μέχρι και σήμερα, και πολύ περισσότερο στην περίοδο της οικονομικής ύφεσης που διανύει η Ελλάδα, σημαντικό ρόλο στην οικονομική και κοινωνική ενίσχυση της χώρας και των πολιτών της.

Αναφορικά, τώρα, με την «πορεία» των μεταναστευτικών εισροών και εκροών μέσα στο χρόνο, παρατηρούμε πως η μεγαλύτερη εκροή συναλλάγματος πραγματοποιείται την περίοδο 2007-2015, και συγκεκριμένα την τετραετία 2008-2011, με την αυξητική τους τάση να αρχίζει από το 2005. Επίσης, βλέπουμε πως η οικονομική κρίση επηρεάζει το μέγεθος των μεταναστευτικών εμβασμάτων, καθώς παρουσιάζουν μείωση από το 2012 και μετά, χωρίς, όμως, το μέγεθος τους να είναι μικρότερο από τα επίπεδα του 2005. Αναφορικά με τις εισροές συναλλάγματος, βλέπουμε πως η μεγαλύτερη εισροή πραγματοποιείται την περίοδο 1990-2000, καθώς και την τριετία 2007-2009, με την επιρροή της οικονομική κρίσης να είναι ορατή και σε αυτήν την περίπτωση.

Στα δεδομένα της Παγκόσμιας Τράπεζας, έρχονται να προστεθούν τα ευρήματα της έρευνας του Νίκα (2008). Σύμφωνα με τον [πίνακα 36 \(διάγραμμα 22\)](#), το σύνολο των εμβασμάτων προς την Αλβανία, αποστέλλονται μέσω των ανεπίσημων-εξωτραπεζικών καναλιών. Ο συγγραφέας επισημαίνει πως η κατάσταση αυτή μεταβάλλεται βαθμιαία, με τα επίσημα κανάλια να τείνουν να χρησιμοποιούνται ολοένα και περισσότερο, χωρίς όμως ποτέ να ξεπερνούν το 50% της συνολικής κίνησης.

Συγκρίνοντας τα δεδομένα της Παγκόσμιας Τράπεζας και του Νίκα, καθώς και τις αναφορές του Μητράκου (2013), αντιλαμβανόμαστε πως το πραγματικό μέγεθος των εμβασμάτων, όχι μόνο των Αλβανών μεταναστών, αλλά του συνόλου του αλλοδαπού πληθυσμού της χώρας, είναι κατά πολύ μεγαλύτερο από εκείνο που αναφέρεται στα επίσημα στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας. Με βάση τις εκτιμήσεις του Νίκα, ο όγκος της συναλλαγματικής εκροής, μόνο από τα εμβάσματα των Αλβανών μεταναστών, σε οκτώ χρονιές (1993-1996, 2001, 2002, 2004) είναι μεγαλύτερος από το επίσημο συνολικό μέγεθός τους, ενώ στις υπόλοιπες χρονιές τα μεγέθη τους είναι παραπλήσια. Συνεπώς, εάν υποθέτουμε πως και οι υπόλοιποι αλλοδαποί πληθυσμοί, και κυρίως οι παράνομοι μετανάστες, επιλέγουν τα ανεπίσημα κανάλια για την διακίνηση των χρημάτων τους, τότε το μέγεθος της συναλλαγματικής εκροής είναι ακόμα μεγαλύτερο.

4.2.2.4 Οι Αλλοδαποί Μετανάστες στην Αγορά Εργασίας

Όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, οι μετανάστες στο σύνολό τους ανήκουν στις παραγωγικές ηλικίες, έχουν χαμηλό και μέσο μορφωτικό επίπεδο και, συνεπώς, αποτελούν «δεξαμενή» ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού. Το φύλο των μεταναστών, πέρα από την ηλικία και το μορφωτικό τους επίπεδο, διαδραματίζει και αυτό καθοριστικό, ως προς την επιλογή του εργασιακού τους κλάδου, καθώς στους τομείς των κατασκευών και της γεωργίας απασχολούνται, κατά κανόνα, άνδρες (λόγω των δύσκολων, αντίξοων και επικινδύνων συνθηκών εργασίας), στον κλάδο των υπηρεσιών (καθαρισμού-φροντίδας) απασχολούνται, κατά κανόνα, γυναίκες, ενώ σε αυτόν του τουρισμού απασχολούνται μετανάστες και των δύο φύλων. (Ζωγραφάκης κ.α., 2009, Μαρούκης κ.α., 2010, Κασίμης & Κασίμη, 2004).

Οι μετανάστες εισέρχονται στις λεγόμενες 3D θέσεις εργασίας, όπως χαρακτηρίζονται στην διεθνή βιβλιογραφία, (dirty, dangerous, demanding), (βρώμικη, επικίνδυνη, απαιτητική) (Triandafyllidou, 2013), οι οποίες έχουν ως κύρια χαρακτηριστικά το χαμηλό μέσο ηλικιακό επίπεδο, τις χαλαρές εργασιακές σχέσεις, το χαμηλό μισθό, το ανθυγιεινό εργασιακό περιβάλλον, το χαμηλό κοινωνικό κύρος και την ανειδίκευτη εργασία (δευτερεύουσα αγορά εργασίας). Επιπροσθέτως, οι μετανάστες προσλαμβάνονται στους κλάδους αυτούς, διότι δέχονται να εργαστούν με χαμηλούς μισθούς, οι οποίοι παραμένουν χαμηλοί, καθώς υπάρχουν εργαζόμενοι μετανάστες που, λόγω των εξαθλιωμένων οικονομικών τους συνθηκών, τους αποδέχονται, ενώ, παράλληλα, εξαιτίας του δύσκολου καθεστώτος που βιώνουν, όντας μετανάστες, ιδιαίτερος οι παράνομοι, αποτελούν πειθήνια εργατική δύναμη. (Ζωγραφάκης κ.α. 2009, Χλέτσος κ.α., 2005). Το γεγονός ότι οι μετανάστες στην Ελλάδα είναι συγκεντρωμένοι σε λίγους κλάδους (κατασκευές, ξενοδοχεία και εστιατόρια, ιδιωτικά νοικοκυριά), τους καθιστά ευάλωτους σε μεταβολές στην δραστηριότητα των συγκεκριμένων κλάδων (Νικολίτσα, 2008).

Σε έγγραφο του Εθνικού Παρατηρητηρίου Απασχόλησης (ΕΠΑ, 1999), το οποίο βασίζεται στα δεδομένα των αιτήσεων που υποβάλλουν οι αλλοδαποί, προκειμένου να τους χορηγηθεί άδεια παραμονής στην Ελλάδα, φαίνεται ότι η πλειονότητα τους είναι ανειδίκευτοι, απασχολούνται, κυρίως, στον αγροτικό τομέα και έχουν μέσο επίπεδο εκπαίδευσης. Οι τομείς οικονομικής δραστηριότητας που συγκεντρώνουν την πλειονότητα των αλλοδαπών είναι εκείνοι της οικοδομής, της μεταποίησης (ιδιαίτερα της υφαντουργίας και των ετοιμών ενδυμάτων), των ξενοδοχείων και εστιατορίων, των οικιακών υπηρεσιών και της γεωργίας. (Κατσορίδας, 2007)

Σχετικά με την αγορά εργασίας, αναπτύσσεται το επιχείρημα ότι η ακαμψία της ελληνικής αγοράς εργασίας δεν προσφέρει στις ελληνικές επιχειρήσεις διευρυμένα περιθώρια κινήσεων, εξαιτίας της σχετικής ακαμψίας των πραγματικών μισθών, του ειδικού βάρους του «κοινωνικού μισθού» (δηλαδή των υψηλών εργοδοτικών εισφορών για κοινωνική ασφάλιση), του χαμηλού βαθμού κινητικότητας των ελληνικού εργατικού δυναμικού, των περιορισμών που θέτει το θεσμικό πλαίσιο σε προσλήψεις-απολύσεις κλπ., με αποτέλεσμα την διάβρωση της ανταγωνιστικής ικανότητας των επιχειρήσεων, οι οποίες για να καλύψουν μερικώς τις ανάγκες τους προσφεύγουν στη μαύρη ξένη εργασία (Καλλονιάτης, 1995). Όμως, η εν λόγω άποψη παραβλέπει ότι η ελληνική αγορά εργασίας είναι, ήδη, από τις πιο ευέλικτες σε ευρωπαϊκό επίπεδο (INE/ΓΣΕΕ, 1997). Ουσιαστικά, πίσω από τις απόψεις περί «ακαμψίας της ελληνικής αγοράς εργασίας», υποκρύπτεται σκοπιμότητα, η οποία, χρησιμοποιώντας σαν πρόσχημα τις «ακαμψίες», επιχειρεί περαιτέρω ευελιξία στην αγορά εργασίας, με την πλήρη κατάργηση των εργασιακών δικαιωμάτων (Κατσορίδας, 2007).

Ο Κανελόπουλος (2008) εξετάζει τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του αλλοδαπού εργατικού δυναμικού στην ελληνική αγορά εργασίας και διαπιστώνει ότι υπάρχουν αξιοσημείωτες επαγγελματικές και κλαδικές διαφοροποιήσεις, με βάση τη χώρα προέλευσης των μεταναστών, ενώ σχετικά υψηλό ποσοστό μεταναστών παραμένει ανασφάλιστο. Επιπλέον, επισημαίνει πως οι μετανάστες δεν μπορούν να θεωρούνται ως μία ομοιογενή ομάδα, επειδή υπάρχουν ουσιαστικές διαφορές μεταξύ τους ως προς τα γενικά χαρακτηριστικά και την απασχόληση

Χρήσιμα στοιχεία για τα χαρακτηριστικά απασχόλησης των μεταναστών, αντλούμε από τους [πίνακες 37](#) και [38](#). Με βάση τις επίσημες απογραφές του ΙΚΑ, το ποσοστό των αλλοδαπών ασφαλισμένων κυμαίνεται από 9,03% (2013) μέχρι και 13,01 (2007) ([διάγραμμα 23](#)), ενώ οι τρεις κυριότεροι κλάδοι απασχόλησης των μεταναστών είναι αυτοί των Κατασκευών, των Καταλυμάτων και Εστίασης, καθώς και ο κλάδος της Μεταποιητικής Βιομηχανίας ([βλ. διάγραμμα 24](#)), με τον κλάδο των Κατασκευών να «ξεχωρίζει», καθώς απασχολεί το μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστών, σε σχέση με τους άλλους δύο. Η μείωση, που επέρχεται στο συνολικό ποσοστό της απασχόλησης από το 2010 και μετά, επηρεάζει και τους τρεις προαναφερθέντες κλάδους, στους οποίους και παρουσιάζεται μείωση στα ποσοστά απασχόλησης, χωρίς, όμως, να μεταβάλλεται η «κατάταξη» των τριών αυτών κλάδων.

Σύμφωνα με τα δεδομένα της ΕΛΣΤΑΤ, για τα έτη 1992, 2001 και 2011, ο κύριος όγκος των μεταναστών εργάζεται: το 1992 ([βλ. πίνακα 39](#)) στους κλάδους «Λοιπές Υπηρεσίες», «Μεταφορές, Αποθήκευση, Επικοινωνίες» και «Εμπόριο, Επισκευές, Ξενοδοχεία, Εστιατόρια», το 2001 ([βλ. πίνακα 40](#)) στους κλάδους «Κατασκευές», «Γεωργία, Κτηνοτροφία, Αλιεία, Δασοκομία», «Λοιπές Υπηρεσίες» και «Εμπόριο, Επισκευές, Ξενοδοχεία, Εστιατόρια», ενώ το 2011 ([βλ. πίνακα 41](#)) στους κλάδους «Εμπόριο, Επισκευές, Ξενοδοχεία, Εστιατόρια», «Λοιπές Υπηρεσίες», «Κατασκευές» και «Γεωργία, Κτηνοτροφία, Δασοκομία, Αλιεία»

Εστιάζοντας στις μεγαλύτερες εθνοτικές ομάδες και στους κλάδους στους οποίους δραστηριοποιούνται, ο Μαρούκης (2010) αναφέρει ότι οι Αλβανοί μετανάστες απασχολούνται σε χαμηλού κύρους εργασίες, που συχνά δεν ανταποκρίνονται στην ειδίκευσή τους, με κύριο τομέα απασχόλησης για τους άνδρες να είναι ο κατασκευαστικός, για τις γυναίκες οι οικιακές υπηρεσίες καθαρισμού και φροντίδας, ενώ η γεωργία και οι υπηρεσίες στα πλαίσια του τουρισμού είναι τομείς με έντονα εποχικά χαρακτηριστικά, στους οποίους απασχολούνται μετανάστες και των δύο φύλων. Τα ευρήματα της έρευνας των Λαμπριανίδης και Λυμπεράκη στη Θεσσαλονίκη (Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη, 2001) σε 500 Αλβανούς μετανάστες, δείχνουν ότι οι Αλβανοί εργαζόμενοι στη δεύτερη μεγαλύτερη πόλη της Ελλάδας, στις αρχές και τα μέσα της δεκαετίας του 1990, μετακινούνται από την ανειδίκευτη γεωργική εργασία στις κατασκευές και τις μικρές επιχειρήσεις, καθώς και στην απασχόληση σε ημι-ειδικευμένες υπηρεσίες εργασίας και μεταφορών, ενώ περίπου το ένα τρίτο των ανδρών ερωτηθέντων εργάζεται στον κατασκευαστικό τομέα και το ένα τρίτο των γυναικών σε οικιακές εργασίες καθαρισμού. Οι μισοί από αυτούς έχουν ασφάλιση και κατά κανόνα αμείβονται λιγότερο απ' ό,τι οι Έλληνες συνάδελφοί τους. Απασχολούνται, κυρίως, σε μικρές επιχειρήσεις και ο βαθμός υποκατάστασης των ελλήνων από τους μετανάστες είναι μικρός. Τα ευρήματα αυτά επιβεβαιώνονται από τον Hatzirokorriou (2003), ο οποίος δείχνει ότι οι Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη, εκτός από τον κατασκευαστικό τομέα και τις οικιακές υπηρεσίες, απασχολούνται και σε επιχειρήσεις (εμπόριο, μεταφορές, ξενοδοχεία και εστιατόρια) μικρού και μεσαίου μεγέθους παραγωγής.

Επίσης, μελετώντας τις απογραφές του 2001 και 2011, διαπιστώνουμε την μείωση των εργαζομένων στους τομείς της γεωργίας και των κατασκευών και την αισθητά μεγάλη αύξηση στον κλάδο του τουρισμού. Σύμφωνα με τα δεδομένα του ΙΚΑ, στο [διάγραμμα 25](#), παρατηρούμε την κατακόρυφη πτώση στο ποσοστό απασχόλησης στον κατασκευαστικό τομέα, από το 2007 και μετά, και την εκρηκτική άνοδο στο ποσοστό απασχόλησης στον κλάδο Ξενοδοχεία & Εστιατόρια, την ίδια περίοδο. Παράλληλα, διαπιστώνουμε ότι μετά το 2007 οι κλάδοι της Μεταποιητικής βιομηχανίας και ο κλάδος του Λιανικού και Χονδρικού Εμπορίου παρουσιάζουν σταθερή αύξηση, μέχρι και το 2013. Συνεπώς μπορούμε να συμπεράνουμε πως οι Αλβανοί εργαζόμενοι, από το 2007 και μετά, αποχωρούν από τον κλάδο των κατασκευών και μετακινούνται στους υπόλοιπους τρεις κλάδους, και κυρίως στον κλάδο Ξενοδοχεία & Εστιατόρια.

Αναφορικά με την επαγγελματική αποκατάσταση των Ρουμάνων, η Lazarescu (2010) τονίζει πως είναι πάρα πολύ δύσκολο να γνωρίζει κανείς με ακρίβεια τους αριθμούς των εργαζομένων Ρουμάνων στην Ελλάδα, λόγω του άτυπου χαρακτήρα της εργασίας στους τομείς στους οποίους απασχολούνται. Σύμφωνα με την απογραφή του 2001, οι τομείς της γεωργίας και των κατασκευών, απασχολούν το μεγαλύτερο μέρος των Βούλγαρων μεταναστών, ενώ με βάση τα στοιχεία έρευνας του 2008, πάνω από τα $\frac{3}{4}$ των απασχολούμενων μεταναστών εργάζονται σε τέσσερις κλάδους της οικονομίας: κατασκευές, μεταποιητική βιομηχανία, ιδιωτικά νοικοκυριά, ξενοδοχεία

και εστιατόρια, ενώ ένα 13,5% σε δύο άλλους κλάδους, αυτούς της γεωργίας και του εμπορίου. Η έρευνα αυτή επιβεβαιώνεται και από τα στοιχεία της απογραφής του 2011, με τους Ρουμάνους εργαζομένους να μην αποκλίνουν από την γενική εικόνα, αναφορικά με την απασχόληση των μεταναστών.

Σημαντικό παράγοντα στην επιλογή του επαγγέλματος των Βούλγαρων μεταναστών παίζει η διμερής συμφωνία που συνάπτει η Βουλγαρία με την Ελλάδα το 1995, αναφορικά με τους εργαζόμενους σε εποχιακές εργασίες στον κλάδο της γεωργίας και του τουρισμού. Κατά την απογραφή του 2001, ο κλάδος με τα υψηλότερα ποσοστά απασχόλησης είναι ο γεωργικός, ενώ ακολουθούν αυτός των υπηρεσιών (οικιακών εργασιών) και ο τουριστικός. Η Nikolova (2010) αναφέρει ότι, με βάση έρευνα του 2008, παρουσιάζεται αύξηση και στον αριθμό των Βούλγαρων που είναι αυτοαπασχολούμενοι, και έχουν, πλέον, έντονη επιχειρηματική δραστηριότητα στην προσπάθειά τους να ξεφύγουν από την ανειδίκευτη χειρονακτική εργασία και να ενταχθούν σε ημί-ειδικευμένες και ειδικευμένες εργασίες (εμπόριο, επιχειρήσεις, υπηρεσίες κ.α.), με εξαίρεση τις γυναίκες, οι οποίες συνεχίζουν να παρέχουν υπηρεσίες φροντίδας. Τα δεδομένα της απογραφής του 2011 δείχνουν μία αύξηση της απασχόλησης στο γεωργικό τομέα, ενώ παρατηρείται και μεγάλη αύξηση στους τομείς των υπηρεσιών και του τουρισμού.

Η απόρροια της μεγάλης ανισοκατανομής μεταξύ των μεταναστών αναφορικά με την αναλογία ανδρών και γυναικών, όπως προαναφέραμε, αντικατοπτρίζεται στους οικονομικούς κλάδους στους οποίους δραστηριοποιούνται οι μετανάστες από τις χώρες της Γεωργίας, της Ουκρανίας, του Μπαγκλαντές και του Πακιστάν.

Οι Nikolova & Μαρούφωφ (2010) αναφέρουν πως, σύμφωνα με την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, οι κύριοι κλάδοι στους οποίους απασχολούνται οι Ουκρανοί και οι Γεωργιανοί στην Ελλάδα είναι εκείνοι των οικιακών εργασιών και των κατασκευών. Το μεγαλύτερο ποσοστό των Γεωργιανών απασχολούνται στον κλάδο των οικιακών εργασιών, ενώ ακολουθούν αυτοί των κατασκευών και της μεταποίησης. Οι Ουκρανοί απασχολούνται κυρίως σε οικιακές εργασίες, ενώ ακολουθούν οι κλάδοι του εμπορίου, των επισκευών οχημάτων, η εργασία σε ξενοδοχεία και σε χώρους εστίασης και τέλος ο κλάδος των κατασκευών. Με την πάροδο των ετών, οι δύο αυτές ομάδες δραστηριοποιούνται σε περισσότερους κλάδους της αγοράς εργασίας, ενώ αναπτύσσουν και επιχειρηματικές δραστηριότητες. Οι εργαζόμενοι από τις δύο αυτές ομάδες απασχολούνται και αυτοί στους χαρακτηρισμένους ως τυπικούς για τους μετανάστες κλάδους εργασίας στην Ελλάδα. Με βάση τα δεδομένα των απογραφών 2001 και 2011, οι κλάδοι των υπηρεσιών και του τουρισμού απασχολούν τον κύριο όγκο των Ουκρανών μεταναστών, ενώ οι μετανάστες από την Γεωργία δραστηριοποιούνται στο σύνολό τους στους κλάδους των υπηρεσιών, του εμπορίου και των κατασκευών.

Αναφορικά με τους μετανάστες από το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές, που ζουν στην Ελλάδα, η μελέτη των Lazarescu & Broersma (2010) επισημαίνει ότι περνούν «απαράτηρητο» στις επίσημες στατιστικές, διότι εργάζονται στην παραοικονομία, ενώ, τα όποια στοιχεία είναι διαθέσιμα, είναι αναξιόπιστα. Σύμφωνα με τα επίσημα δεδομένα της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού, οι Πακιστανοί μετανάστες εργάζονται σε πιο «βαρείς» τομείς απασχόλησης (γεωργία, οικοδομή, μεταφορές), ενώ οι μετανάστες από το Μπαγκλαντές αναλαμβάνουν πιο «ελαφριές» εργασίες (μεταποίηση, εστίαση, ξενοδοχεία, υπηρεσίες λιανικού εμπορίου), δεδομένα τα οποία επιβεβαιώνονται και από τις απογραφές του 2001 και 2011. Βασικό χαρακτηριστικό και των δύο ομάδων είναι η «ελάχιστη» συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας.

Όσον αφορά τους μετανάστες που είναι ιδιοκτήτες επιχειρήσεων, είναι δύσκολο να βρούμε πληροφορίες για το σύνολο της χώρας, καθώς τα δεδομένα από τον Οργανισμό Ασφάλισης Ελεύθερων Επαγγελματιών (ΟΑΕΕ) είναι αναξιόπιστα. (Ζωγραφάκης κ.α., 2007). Σε μελέτες της η Τριανταφυλλίδου (2010) & Triandafyllidou (2011), βασιζόμενη σε στοιχεία του Εμπορικού Επιμελητηρίου, αναφέρει ότι στην Αθήνα κάθε εθνοτική ομάδα είναι «εξειδικευμένη» και έχει μία ισχυρή παρουσία σε ένα συγκεκριμένο τύπο επιχείρησης. Σε μικροοικονομικό επίπεδο, τα δεδομένα, που λαμβάνονται από το Εμπορικό Επιμελητήριο, δείχνουν πως στην Αθήνα, για το έτος 2006, οι Αλβανοί είναι η πιο ενεργή ομάδα στην έναρξη μιας επιχείρησης, με τους περισσότερους από αυτούς να λειτουργούν καταστήματα ψιλικών ή περίπτερα, ενώ με βάση δεδομένα του 2008, οι Βούλγαροι δραστηριοποιούνται κυρίως στον τομέα της τροφοδοσίας (σνακ μπαρ, καφετέριες και εστιατόρια). Αναφορικά με τους μετανάστες από την Ασία (το Πακιστάν, την Ινδία το Μπαγκλαντές και την Κίνα) διαθέτουν μεγαλύτερο επιχειρηματικό προσανατολισμό σε σχέση με τους Αλβανούς και τις άλλες μεταναστευτικές ομάδες από την Ανατολική Ευρώπη. Δραστηριοποιούνται σε επιχειρήσεις τροφίμων και ψιλικών (κυρίως Ινδοί και Πακιστανοί), ενώ οι Κινέζοι είναι, συνήθως, έμποροι και διαθέτουν καταστήματα λιανικής πώλησης, στα οποία πωλούν ρούχα, καθώς και άλλα αγαθά και προϊόντα.

Οι Λιανός & Ψειρίδου (2008) καταλήγουν στο συμπέρασμα πως όσοι από τους μετανάστες γνωρίζουν την ελληνική γλώσσα, φαίνεται να έχουν περισσότερες πιθανότητες να αναπτύξουν επιχειρηματική δραστηριότητα. Προσθέτουν πως, εάν υπάρχουν οι κατάλληλες υποδομές, έτσι ώστε οι μετανάστες να μαθαίνουν γρήγορα και σωστά την ελληνική γλώσσα, διευκολύνεται η δραστηριοποίησή τους σε επιχειρηματικές δραστηριότητες.

Στην μελέτη του ο Μητράκος (2013) αναφέρει πως οι μετανάστες στην Ελλάδα αναπτύσσουν σημαντική επιχειρηματική δραστηριότητα, είτε ως εργοδότες είτε ως αυτοαπασχολούμενοι, ενώ ολοένα και περισσότερες οικογένειες μεταναστών μετατρέπουν σε επιχείρηση το απλό επάγγελμα τους (παροχή φροντίδας, καθαριότητας κ.ά.). Η επιλογή των μεταναστών να αναλάβουν επαγγελματική

δραστηριότητα ως επιχειρηματίες-εργοδότες ευνοείται από τη γνώση της ελληνικής γλώσσας, από την απόκτηση γνώσεων στη δουλειά, από το αν ήταν, ήδη, επιχειρηματίες-εργοδότες ή αυτοαπασχολούμενοι στη χώρα τους και από το αν εργάζονται σε κλάδους που έχουν σχέση με το εμπόριο (χονδρικό ή λιανικό) και τις επισκευές. Ο ερευνητής προσθέτει πως οι επιχειρήσεις, στις οποίες συμμετέχουν αλλοδαποί υπήκοοι ως ιδιοκτήτες ή συνιδιοκτήτες, δραστηριοποιούνται, κυρίως, στο λιανικό εμπόριο, το χονδρικό εμπόριο και στον τομέα των κατασκευών. Εντοπίζει διαφορές στο προφίλ, τόσο των επιχειρήσεων όσο και των επιχειρηματιών, μεταξύ ελλήνων και μεταναστών, όπως η μεγαλύτερη ηλικία των ελλήνων ιδιοκτητών και των επιχειρήσεών τους, σε σύγκριση με τους μετανάστες επιχειρηματίες, το υψηλότερο εκπαιδευτικό προφίλ των μεταναστών, σε αντίθεση με την μεγαλύτερη συνάφεια των προσόντων με την επιχειρηματική δραστηριότητα στην περίπτωση των Ελλήνων. Ο Μητράκος (2013) συμπεραίνει ότι η επιχειρηματικότητα των μεταναστών μπορεί να θεωρηθεί ως μια μορφή οικονομικής αφομοίωσης.

Εστιάζοντας στην σχέση της παράνομης μετανάστευσης και της αγοράς εργασίας, οι Ζωγραφάκης & Κασίμης (2014), εξετάζοντας τους κλάδους απασχόλησης των παράνομων μεταναστών, αναφέρουν πως οι παράνομοι μετανάστες απασχολούνται, κυρίως, σε τομείς που εμφανίζουν υψηλή παραοικονομική δραστηριότητα και είναι εντάσεως ανειδίκευτης εργασίας, όπως οι κατασκευές, οι μικρομεσαίες βιοτεχνίες (ενδύματα), η συντήρηση και επισκευή κατοικιών, η γεωργία, η φροντίδα ηλικιωμένων και παιδιών, η οικιακή βοήθεια, ο τουρισμός, τα εστιατόρια και οι υπαίθριοι μικροπωλητές. Σημειώνουν, ωστόσο, ότι το μεγαλύτερο μέρος των παράνομων μεταναστών δεν καλύπτεται από τις δειγματοληπτικές έρευνες και, επομένως στο σύνολό τους είναι ανασφάλιστοι. Οι συγγραφείς θεωρώντας ότι το 2008 ο αριθμός των μεταναστών ξεπερνά τους 1.200.000, καταλήγουν στη διαπίστωση ότι περισσότεροι από τους μισούς εργαζόμενους μετανάστες δεν έχουν ασφαλιστική κάλυψη. Επομένως, συμπεραίνουν ότι οι ανασφάλιστοι είναι ή παράνομοι, γι' αυτό και δεν μπορούν να ασφαλιστούν, ή νόμιμοι, αλλά οι εργοδότες τους τους απασχολούν χωρίς ασφάλιση, με σκοπό τη μείωση του κόστους παραγωγής. Προσθέτουν πως ένα άλλο φαινόμενο, το οποίο παρατηρείται και σε εμπειρικές έρευνες, είναι αυτό της έτερο-ασφάλισης, καθώς συχνά συναντώνται μετανάστες ασφαλισμένοι στον ΟΓΑ, οι οποίοι απασχολούνται κυρίως, αν όχι αποκλειστικά, σε άλλους κλάδους.

Αναφορικά με τις επιπτώσεις στο επίπεδο των μισθών, όπως βλέπουμε και στην προηγούμενη ενότητα, η είσοδος των ανειδίκευτων μεταναστών, νόμιμων και μη, στην αγορά εργασίας, οδηγεί στη μείωση των επιπέδων των μισθών για τους γηγενείς εργαζόμενους με μέση και χαμηλή εξειδίκευση, λόγω της αύξησης της προσφοράς εργασίας σε συγκεκριμένους κλάδους. (Lianos, κ.α., 1995, 1996, Σαρρής & Ζωγραφάκης, 1999, Ναζάκης, 2001, Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη, 2001, Λιανός, 2004).

Σύμφωνα με τον Κατσορίδα (2007) η εργασία των μεταναστών έχει αρνητική επίδραση στους μισθούς των γηγενών εργαζόμενων, εξαιτίας της αποδοχής, εκ μέρους των αλλοδαπών, επαχθών όρων αμοιβής, χαμηλότερων, σε ορισμένες περιπτώσεις, ακόμη και των νόμιμων κατώτατων ορίων. Από το σύνολο των σχετικών ερευνών διαφαίνεται ότι οι μετανάστες, προσφέροντας χαμηλού κόστους ανειδίκευτη εργασία, συμβάλλουν θετικά στην αύξηση της οικονομικής αποτελεσματικότητας και στον ανταγωνισμό, αλλά χειροτερεύουν επουσιωδώς την οικονομική κατανομή του εισοδήματος σε βάρος των ανειδίκευτων εργαζομένων (Visco, 2000, Friedberg & Hunt, 1995, Λυμπεράκης, 2001).

Η παρουσία, όμως, των μεταναστών στην ελληνική αγορά εργασίας δεν προκάλεσε μία γενική πτώση των μισθών. Στην μελέτη της η Νικολίτσα (2008) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι μέσες αποδοχές των Ελλήνων εμφανίζονται αρκετά υψηλότερες από εκείνες των μεταναστών. Τονίζει πως σημαντικό τμήμα της απόκλισης αυτής οφείλεται σε διαφορές ως προς τα δημογραφικά και παραγωγικά χαρακτηριστικά των δύο ομάδων, τα διαφορετικά επαγγέλματα που ασκούν, τους κλάδους στους οποίους απασχολούνται, καθώς και το μέγεθος των επιχειρήσεων στις οποίες εργάζονται. Παρόλα αυτά, όμως, οι αποκλίσεις στους μισθούς μεταξύ των ημεδαπών και των μεταναστών στην Ελλάδα είναι ευρύτερες από ότι σε άλλες χώρες της ΕΕ.

Σύμφωνα με την Triandafyllidou (2011), οι αλλοδαποί εργαζόμενοι αμείβονται με μισθούς που είναι μεταξύ 30% και 50% χαμηλότεροι από εκείνους των Ελλήνων αναφορικά με τη γενική μισθωτή εργασία και τις υπηρεσίες. Ωστόσο, η συγγραφέας τονίζει πως αυτή η ανισότητα είναι σημαντικά χαμηλότερη (μεταξύ 6% και 15%), όταν πρόκειται για τον τομέα των κατασκευών (βλ. [διαγράμματα 26 & 27](#)). Παράλληλα, είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι η ανισότητα αυτή επηρεάζεται με τον ίδιο τρόπο τους αλλοδαπούς των μεγαλύτερων μεταναστευτικών ομάδων, που προέρχονται από γειτονικές χώρες, χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και της Ασίας, οι οποίοι δεν έχουν προηγουμένως πολιτιστικούς ή ιστορικούς δεσμούς με την Ελλάδα (Τριανταφυλλίδου & Μαρούφωφ, 2008). Η Triandafyllidou (2011) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι διακρίσεις και οι ανισότητες φαίνεται πως βασίζονται στο εάν ο εργαζόμενος είναι Έλληνας ή αλλοδαπός και όχι στην εθνικότητα του αλλοδαπού εργαζομένου. Επιπλέον, η μορφή των μισθολογικών ανισοτήτων υποδηλώνει ότι στους εθνικοποιημένους τομείς της αγοράς εργασίας, όπως οι κατασκευές, οι διακρίσεις και η ανισότητα στο επίπεδο των μισθών είναι μικρότερες. Παράλληλα, αποτελεί και ένδειξη για την ύπαρξη μίας μεγαλύτερης ανάγκης για αλλοδαπούς εργαζόμενους, καθώς και για μια μεγαλύτερη-αποτελεσματικότερη είσοδο των μεταναστών σε αυτούς τους κλάδους. (Triandafyllidou, 2012). Όπως βλέπουμε και στα διαγράμματα, ο μισθός των ελλήνων είναι, σε όλες τις περιόδους, μεγαλύτερος από τον μισθό των αλλοδαπών.

Σε εμπειρική έρευνα που πραγματοποιείται από τους Καρασαβόγλου κ.α. (1996) στο Νομό Καβάλας την περίοδο 1996-1998, προκύπτει ότι οι μισθοί που λάμβαναν οι αλλοδαποί είναι χαμηλότεροι από τους μισθούς των Ελλήνων συναδέλφων τους. Το 46,7% των επιχειρηματιών δηλώνει ότι τους προτιμά γιατί είναι φθηνοί, το 23,3% επειδή δεν βρίσκουν Έλληνες για το συγκεκριμένο είδος απασχόλησης και 16,7% επειδή είναι ευέλικτοι στην εργασιακή τους συμπεριφορά. Βασικοί τομείς της απασχόλησής τους είναι η γεωργία (36,5%), η κτηνοτροφία (26,9%), ο δευτερογενής τομέας (11,5%) και τα λατομεία (5,8%), ενώ το 20% των αλλοδαπών απασχολούνται από τους επιχειρηματίες σε μόνιμη βάση και το υπόλοιπο 80% σε εποχιακή.

Οι Ντεμούσης κ.α. (2008) υποστηρίζουν ότι η ύπαρξη ασύμμετρης επαγγελματικής πρόσβασης των Ελλήνων και των μεταναστών, και η άνιση διακριτική ενδο-επαγγελματική μεταχείριση τους, είναι οι αιτίες που οι μισθοί των μεταναστών είναι χαμηλότεροι έναντι των γηγενών εργαζομένων. Οι Έλληνες εργαζόμενοι λαμβάνουν υψηλότερες αμοιβές από αυτές των μεταναστών, και οι παρατηρούμενες μισθολογικές διαφορές, στο μεγαλύτερο τμήμα τους (48%), δεν μπορούν να εξηγηθούν ή να δικαιολογηθούν από τις διαφορές στα βασικά γνωρίσματα των δύο ομάδων εργαζομένων.

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των Gagales & Loehler (2006), την περίοδο 1995-2004, η απασχόληση των μεταναστών αυξάνεται κατά 6,6-11,2 ποσοστιαίες μονάδες, ετησίως. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η συμβολή τους στην αύξηση της απασχόλησης να κυμαίνεται από 0,5 έως 0,8 ποσοστιαίες μονάδες, ενώ και η συμβολή τους στο ΑΕΠ να είναι θετική, καθώς αυτό αυξάνεται κατά 0,3-0,4 ποσοστιαίες μονάδες. Οι εκτιμήσεις αυτές βασίζονται σε τρία διαφορετικά σενάρια. (βλ. [πίνακα 42](#))

Μολονότι ο αριθμός των μεταναστών αυξάνεται στην χώρα πάνω από 750.000 μέσα σε μία εικοσαετία, η είσοδος και η απασχόληση του αλλοδαπού εργατικού δυναμικού στην Ελλάδα μετά το 1989-1990, αν και αυξάνει την προσφορά εργασίας κατά 10%-12%, δεν αυξάνει το συνολικό ποσοστό της ανεργίας. Σύμφωνα με τους Ζωγραφάκης κ.α. (2009, σελ. 90):

Η οικονομική θεωρία εξηγεί το φαινόμενο ως ενδογενή δημιουργία νέων θέσεων, προερχόμενων από την αύξηση της παραγωγής, εξαιτίας της φθηνής προσφοράς εργασίας από τους μετανάστες. Δεν πρόκειται, συνεπώς, για μία στατική διανομή των υφιστάμενων θέσεων εργασίας, αλλά για ένα δυναμικό φαινόμενο προσδιοριζόμενο από τη συμμετοχή στην παραγωγική διαδικασία του συνόλου των παραγωγικών συντελεστών, άρα και της διεθνούς μετανάστευσης.

Οι Ζωγραφάκης κ.α. (2009) προσθέτουν πως στην ίδια κατεύθυνση συμβάλλουν και τα δομικά στοιχεία της ελληνικής οικονομίας, όπως το υψηλό ποσοστό αυτό-απασχόλησης και της παραοικονομίας, καθώς και το χαμηλό ποσοστό απασχόλησης και συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας. Παράλληλα, επισημαίνουν ότι από την πλευρά των μεταναστών, η επιτακτικότητα για την επίτευξη του μεταναστευτικού στόχου, δηλαδή της εύρεσης εργασίας, και η προσαρμοστικότητά τους στα ποιοτικά χαρακτηριστικά της ελληνικής αγοράς εργασίας, αν και συχνά απαξιώνει το ανθρώπινο κεφάλαιό τους, συμβάλλουν σημαντικά στην ομαλή ένταξή τους στην αγορά εργασίας. Οι συγγραφείς καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η μαζική μετανάστευση όχι μόνον δεν προκαλεί προβλήματα ανεργίας στους γηγενείς εργαζόμενους, αλλά ότι οι μετανάστες απορροφούνται ομαλά στην ελληνική αγορά εργασίας, εμφανίζοντας χαμηλότερο ποσοστό συνολικής αλλά και μακροχρόνιας ανεργίας, καθώς και ανεργίας στους νέους από ότι οι γηγενείς, επιδεικνύοντας μια θετική οικονομική επίδοση. Τονίζουν, παράλληλα, ότι η υψηλή ευαισθησία σε οικονομικές διακυμάνσεις, που χαρακτηρίζει τους βασικούς κλάδους απασχόλησης των μεταναστών, συνεπάγεται ότι οι μετανάστες θα είναι οι πρώτοι που θα υποστούν τις συνέπειες μίας οικονομικής κρίσης.

Επιπροσθέτως, όπως αναφέραμε και προηγουμένως, οι κλάδοι, στους οποίους εργάζονται οι μετανάστες, συγκαταλέγονται στη λεγόμενη «δευτερεύουσα αγορά εργασίας», γεγονός το οποίο εξηγεί με τη σειρά του και τη μικρή συμβολή της απασχόλησης των μεταναστών στο συνολικό ποσοστό εργασίας.

Η έρευνα των Χλέτσου κ.α. (2005), αναφορικά με τις συνέπειες των μεταναστών στον αγροτικό τομέα, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι μετανάστες, που απασχολούνται σε γεωργικές εργασίες, είναι κυρίως άτομα νεαρής ηλικίας, με το ποσοστό απασχόλησης τους να επηρεάζεται θετικά και στατιστικά σημαντικά από το ποσοστό απασχόλησης των ελλήνων. Τονίζουν, πως δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική σχέση ανάμεσα στο ποσοστό συμμετοχής-απασχόλησης των μεταναστών και στο ποσοστό ανεργίας των ελλήνων, ενώ υπάρχει θετική και στατιστικά σημαντική σχέση ανάμεσα στο ποσοστό ανεργίας των ελλήνων και το ποσοστό ανεργίας των μεταναστών. Σε περιφερειακό επίπεδο, στις περιοχές που χαρακτηρίζονται ως αγροτικές, εντοπίζουν, εν μέρει, μία θετική επίδραση από την απασχόληση των αλλοδαπών στη συνολική απασχόληση του πρωτογενή τομέα. Αυτό σύμφωνα με τους συγγραφείς σημαίνει ότι στις συγκεκριμένες περιοχές, όσο αυξάνεται ο αριθμός των απασχολούμενων μεταναστών, τόσο αυξάνεται το ποσοστό των απασχολούμενων στη γεωργία, ως προς το σύνολο των απασχολούμενων. Συνεπώς οι ερευνητές δεν εντοπίζουν σημαντική υποκατάσταση των ελλήνων εργαζομένων από τους αλλοδαπούς στον αγροτικό τομέα, κάτι που παραπέμπει στο συμπέρασμα ότι η ανεργία στους μετανάστες συμβαδίζει με το πρόβλημα της ανεργίας των ελλήνων, με τις δύο ομάδες να πλήττονται ταυτόχρονα από την ανεργία. Οι Χλέτσος κ.α. (2005), προσθέτουν πως, πέρα από τον αγροτικό τομέα, η μη υποκατάσταση των Ελλήνων από τους αλλοδαπούς, εντοπίζεται και στους λοιπούς κλάδους απασχόλησης, καθώς, τόσο η διεθνής όσο και η ελληνική εμπειρία δείχνουν

ότι οι μετανάστες χρησιμοποιούνται συνήθως σε εργασίες, που οι εγχώριοι εργαζόμενοι δεν τις δέχονται.

Παρόμοια συμπεράσματα για τον περιορισμένο ανταγωνισμό προκύπτουν και από τη μελέτη των Βάϊου & Χατζημιχάλη (1997), η οποία επικεντρώνεται στον τομέα της γεωργίας στη Βόρεια Ελλάδα. Οι συγγραφείς καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι σημαντικός παράγοντας προσέλκυσης των μεταναστών σε αυτή την περιοχή είναι η απασχόλησή τους στη γεωργία και συγκεκριμένα σε δραστηριότητες εντάσεως εργασίας. Επισημαίνουν τον εποχικό χαρακτήρα της μετανάστευσης, αφού οι μετανάστες από τις γειτονικές (Βουλγαρία και αργότερα την Αλβανία) αλλά και από ακόμη πιο μακρινές (Πολωνία) απασχολούνται σε εποχικές αγροτικές εργασίες.

Εκτός από τους Χλέτσο κ.α. (2005) και Βάϊου & Χατζημιχάλη (1997), πλήθος ερευνητών υποστηρίζουν ότι οι μετανάστες δεν υποκαθιστούν τους γηγενείς εργαζόμενους στον αγροτικό τομέα. Συμπεραίνουν πως παίζουν έναν συμπληρωματικό ρόλο, καθώς απασχολούνται σε επαγγέλματα, στα οποία οι Έλληνες δεν θέλουν να εργαστούν, με αποτέλεσμα εργασίες, που δεν πραγματοποιούνται, να εκτελούνται, πλέον από τους οικονομικούς μετανάστες. (Καρασαβόγλου κ.α., 1996, Ναξιάκης, 2001, Κασίμης, 2008, Ζωγραφάκης & Κασίμης, 2014, Χλέτσος & Ρουπακιάς, 2012, α, Μητράκος, 2013)

Τα προαναφερόμενα αποτελέσματα επιβεβαιώνονται και για τους λοιπούς κλάδους απασχόλησης των μεταναστών, με τους Χλέτσο & Ρουπακιά (2012, β) να αποτυγχάνουν να εντοπίσουν σημαντικές επιπτώσεις των μεταναστών για τους ημεδαπούς ειδικευμένους και ανειδίκευτους εργαζόμενους. Παράλληλα, υποστηρίζουν ότι η μετανάστευση μειώνει τα ποσοστά ανεργίας των εργαζομένων με μέση ειδίκευση, λόγω της συμπληρωματικότητας μεταξύ γηγενών και αλλοδαπών με μέση εκπαίδευση, καθώς και πως η εγχώρια συμμετοχή του εργατικού δυναμικού αυξάνεται λόγω της μετανάστευσης. Οι Ζωγραφάκης & Κασίμης (2014) τονίζουν ότι ο ρόλος των μεταναστών είναι μάλλον συμπληρωματικός-ρυθμιστικός, καθώς απασχολούνται σε θέσεις εργασίας που δεν διεκδικούν ή απορρίπτουν οι Έλληνες εργαζόμενοι, καλύπτοντας έτσι τις ελλείψεις των επιμέρους αγορών, ενώ, προσθέτουν, πως η παρουσία των μεταναστών στη χώρα μας έχει ως αποτέλεσμα μια αυξημένη ζήτηση, η οποία οδηγεί στην δημιουργία 100 έως και 125 χιλιάδων νέων θέσεων απασχόλησης, εκ των οποίων οι 85 με 100 χιλιάδες είναι θέσεις απασχόλησης για Έλληνες εργαζόμενους.

Τα ευρήματα των Καρασαβόγλου, κ.α., (1996) δείχνουν ότι στην περίπτωση της Καβάλας, οι μετανάστες απασχολούνται σε εργασίες που δεν προτιμούνται από τους Έλληνες και, ως εκ τούτου, δεν επηρεάζουν σημαντικά την ανεργία των ντόπιων. Η συμπληρωματικού τύπου σχέση στην απασχόληση των ημεδαπών και αλλοδαπών επιβεβαιώνεται και από τους Karassavoglou & Katrakilidi (1997) και Κατσορίδα (1994), οι οποίοι επισημαίνουν ότι οι ξένοι καλύπτουν, σε σημαντικό βαθμό, τις επιπρόσθετες σε εργατικό δυναμικό ανάγκες της ελληνικής οικονομίας.

Οι Lianos κ.α. (2004) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η μετανάστευση δεν οδηγεί στην αύξηση των ποσοστών ανεργίας των ελλήνων, ανδρών και γυναικών. Αντιθέτως, αυξάνει τα ποσοστά συμμετοχής των ελληνίδων στο εργατικό δυναμικό. Οι Χλέτσος (1994) και Κατσορίδας (2007) υποστηρίζουν πως οι μετανάστες δεν λειτουργούν ως υποκατάστατο του γηγενούς εργατικού δυναμικού στην αγορά εργασίας, και πως οι όποιες τάσεις και ισχυρισμοί για αυτό, οφείλονται στα διαφορετικά φυλετικά και εθνικά χαρακτηριστικά των μεταναστών. Τονίζουν, δε, πως εάν το άτομο που εργάζεται με χαμηλότερο μισθό ή σε παραοικονομικές δραστηριότητες είναι ομοεθνής, τότε κανείς δεν αντιδρά και κανείς δεν σκέφτεται να τον εκδιώξει από τη χώρα, γιατί αποτελεί μέρος αυτής της χώρας.

Ο Μητράκος (2013) καταλήγει και αυτός στο συμπέρασμα ότι οι μετανάστες δεν έχουν υποκαταστήσει τους γηγενείς εργαζόμενους στους λοιπούς εργασιακούς κλάδους και πως λειτουργούν συμπληρωματικά. Η παρουσία τους, τονίζει, δεν προκαλεί ανεργία στο γηγενή πληθυσμό, καθώς οι εργοδότες προσλαμβάνουν μετανάστες, καθώς δεν βρίσκουν Έλληνες, που να είναι διατεθειμένοι να εργαστούν σε αυτά τα επαγγέλματα, συμβάλλοντας παράλληλα και στην δημιουργία θέσεων εργασίας. Οι θέσεις εργασίας, που δημιουργούνται, είναι περισσότερες από εκείνες που χάνονται εξαιτίας της παρουσίας των μεταναστών, καθώς αυτοί περιορίζουν τις ελλείψεις δεξιοτήτων στην αγορά εργασίας, με αποτέλεσμα να καλύπτουν το κενό σε χαμηλά αμειβόμενες θέσεις εργασίας, να στηρίζουν τομείς που διαφορετικά δεν θα άντεχαν στις ανταγωνιστικές πιέσεις και να αυξάνουν το εύρος και την ποιότητα των προσφερόμενων υπηρεσιών (πχ οι υπηρεσίες φροντίδας από μετανάστριες έρχονται να καλύψουν διευρυνόμενες ανάγκες υποστήριξης από την πλευρά των νοικοκυριών). Ο ερευνητής συμπεραίνει ότι η επίδραση της μεταναστευτικής απασχόλησης στην οικονομία φαίνεται γενικά θετική, αν και σε ορισμένες περιπτώσεις, μερικές εγχώριες ομάδες χαμηλά ειδικευμένων εργατών, ενδεχομένως, ζημιώνονται από αυτή.

Η «ζημία» αυτή αποτυπώνεται στην έρευνα των Σαρρή & Ζωγραφάκη (1999), οι οποίοι υπολογίζουν πως περίπου 50.000 Έλληνες χάνουν τις δουλειές τους εξαιτίας των εισερχόμενων στην αγορά εργασίας μεταναστών, λόγω του ανταγωνισμού των μεταναστών με τους ανειδίκευτους γηγενείς εργαζόμενους και τα άτομα με μέσο ή χαμηλό εισόδημα σε αστικές περιοχές. Βέβαια, προσθέτουν, πως οι μετανάστες συμβάλλουν στη δημιουργία 20.000 θέσεων εργασίας υψηλής ειδίκευσης στον τομέα των υπηρεσιών σε αστικές περιοχές, και σε 5.000 περίπου θέσεις εργασίας για αυτοαπασχολούμενους στις αγροτικές περιοχές. Τα αποτελέσματα της έρευνάς τους δείχνουν, επίσης, ότι η εισροή των μεταναστών έχει ως επακόλουθο τη μείωση των πραγματικών διαθέσιμων εισοδημάτων στα φτωχά ή μεσαίου εισοδήματος νοικοκυριά, των οποίων ο «αρχηγός» δεν διαθέτει κάποιου είδους εξειδίκευση. Εν ολίγοις, καταλήγουν στο συμπέρασμα πως περίπου τα δύο τρίτα του ελληνικού πληθυσμού έχουν βιώσει μια θετική επίδραση, ενώ το ένα τρίτο έχει βιώσει ορισμένες αρνητικές επιπτώσεις από την παρουσία των μεταναστών στην ελληνική αγορά εργασίας. Τα αποτελέσματα, ωστόσο, δεν είναι τόσο ισχυρά όταν λαμβάνεται υπόψη η ακαμψία στην αγορά εργασίας.

Η μερική υποκατάσταση και η αύξηση των ποσοστών ανεργίας του ανειδίκευτου και ημι-ειδικευμένου ημεδαπού εργατικού δυναμικού, λόγω της εισόδου των μεταναστών στην ελληνική αγορά εργασίας, καθώς και η εισοδηματική ανισότητα που προκαλείται, εντοπίζονται και από άλλους ερευνητές, όπως προαναφέραμε. (Lianos κ.α., 1995, 1996, Fakiolas, 1994, 1999, Fakiolas & King, 1996, Iosifides & King, 1998, α)

Οι Ζωγραφάκης κ.α. (2009), καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι με βάση πλήθος μελετών, η εργασία των μεταναστών (νόμιμη και παράνομη) είναι συμπληρωματική και δεν υποκαθιστά αυτή των Ελλήνων. Συνεπώς, η επίδραση της μεταναστευτικής απασχόλησης στην οικονομία φαίνεται πως είναι γενικά θετική, αν και μερικές εγχώριες ομάδες χαμηλά ειδικευόμενων πιθανόν να ζημιώνονται από αυτήν την εξέλιξη. Σύμφωνα με τον Κατσορίδα (2007), το γεγονός ότι στον κατασκευαστικό τομέα δεν σημειώνονται υψηλά ποσοστά ανεργίας ή αντιρρήσεις, σχετικά με την συγκράτηση των ημερομισθίων σε χαμηλά επίπεδα, εξαιτίας της εργασίας (ανεπισημών) αλλοδαπών, επιβεβαιώνει την αντίληψη ότι η μαζική είσοδος και η εργασία μεταναστών σε μία χώρα, από μόνη της, δεν αποτελεί παράγοντα ικανό να ζημιώσει, ή να ευεργετήσει, την εθνική οικονομία και απασχόληση.

Ο Ιωακείμογλου (2001), απέναντι στους ισχυρισμούς όσων υποστηρίζουν ότι οι μετανάστες ευθύνονται για την ανεργία στην Ελλάδα, αντιτάσσει τα εξής:

- 1) Η εκτεταμένη ανεργία προκύπτει ως προϊόν της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης και των συνεπακόλουθων αυτής, όπως είναι η εισαγωγή των νέων τεχνολογιών στην παραγωγική διαδικασία, το ύψος των κερδών των επιχειρηματιών και η εκκαθάριση των μη επαρκώς αξιοποιούμενων κεφαλαίων, προκειμένου να επιτευχθεί η άνοδος της κερδοφορίας.
- 2) Η αγορά εργασίας εξαρτάται άμεσα από την αναπτυξιακή διαδικασία της χώρας, γι' αυτό και είναι λάθος να εξετάζεται μεμονωμένα. Αυτό σημαίνει ότι ο αριθμός των θέσεων εργασίας δεν καθορίζεται από την ελληνική οικονομία εν γένει, αλλά από την οικονομική πολιτική, δηλαδή την πολιτική εξουσία.

Σύμφωνα με τους Ζωγραφάκης κ.α. (2009), ένα από τα παράδοξα της ελληνικής αγοράς εργασίας είναι το γεγονός ότι τα ποσοστά ανεργίας των μεταναστών είναι χαμηλότερα συγκριτικά με τα αντίστοιχα των ημεδαπών, καθώς, σε αντίθεση με την Ελλάδα, οι «παραδοσιακές» χώρες υποδοχής μεταναστών της Κεντρικής και Βόρειας Ευρώπης, έχουν υπερδιπλάσιο ποσοστό ανεργίας των αλλοδαπών. Σύμφωνα με τους ερευνητές, το χαμηλό ποσοστό ανεργίας των μεταναστών οφείλεται σε τέσσερεις κυρίως λόγους (Ζωγραφάκης κ.α., 2009):

- 1) Στο υψηλό ποσοστό της παραοικονομίας στην Ελλάδα το οποίο ευνοεί την απασχόληση των μεταναστών, καθώς το σύνολο σχεδόν του αλλοδαπού εργατικού δυναμικού απασχολείται σε κλάδους με μεγάλη συμμετοχή στην παραοικονομία (οικοδομές, τουρισμός, ιδιωτικά νοικοκυριά), καθώς και σε μικρομεσαίες επιχειρήσεις.
- 2) Η Ελληνική οικονομία υστερεί ως προς τη ζήτηση εργατικού δυναμικού υψηλής εξειδίκευσης και ως προς τα μερίδια παραγωγής προϊόντων έντασης τεχνολογίας, βασικά γνωρίσματα των οικονομιών της Κεντρικής και Βόρειας Ευρώπης. Απεναντίας, η δομή της ζήτησης εργασίας στην Ελλάδα περιέχει στοιχεία που δείχνουν υψηλή ζήτηση ανεκμετάλλευτα, ή μη βιώσιμα, μέχρι σήμερα, αναπτυξιακά τμήματα της οικονομίας, τα οποία εισέρχονται, πλέον, λόγω του χαμηλού εργατικού κόστους, στην παραγωγική διαδικασία.
- 3) Στα μέσα της δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα, η ελληνική οικονομία χαρακτηρίζεται από υψηλό ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης και απουσία οικονομικών διακυμάνσεων, με τους μετανάστες να ωφελούνται, πρωτίστως, σε αυτή την οικονομική κατάσταση.
- 4) Τα μεταναστευτικά δίκτυα διαδραματίζουν, διαχρονικά και διακρατικά, σημαντικό ρόλο στην εργασιακή κατάσταση των μεταναστών, διότι διαμεσολαβούν μεταξύ των ατόμων και της αγοράς εργασίας, ως υποκατάστατα του ΟΑΕΔ, μειώνοντας την ανεργία τριβής. Η υψηλή διαθεσιμότητα του κοινωνικού κεφαλαίου εξηγεί, συνεπώς, μεγάλο μέρος της χαμηλής ανεργίας των μεταναστών και συμβάλλει στην ένταξή τους στην αγορά εργασίας.

Η Νικολίτσα (2008) καταλήγει στο ίδιο συμπέρασμα με τους Ζωγραφάκη κ.α. (2009), και προσθέτει πως ανάμεσα στους άνδρες τα ποσοστά απασχόλησης των μεταναστών είναι υψηλότερα από ότι εκείνα των ημεδαπών και τα ποσοστά ανεργίας χαμηλότερα, ενώ, αναφορικά με τα ποσοστά απασχόλησης μεταξύ αλλοδαπών και ημεδαπών γυναικών, δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική σχέση. Προσθέτει ότι οι διαφορές στα δημογραφικά χαρακτηριστικά των δύο ομάδων μπορούν να εξηγήσουν μέρος της απόκλισης αυτής στην Ελλάδα, όχι, όμως, και στις περισσότερες χώρες της Ε.Ε. (15).

Εστιάζοντας στα δεδομένα της ΕΛΣΤΑΤ, όπως παρουσιάζονται από την Triandafyllidou (2014) στα [διαγράμματα 28](#) και [29](#), επιβεβαιώνονται τα προαναφερθέντα συμπεράσματα των ερευνητών. Τα ποσοστά ανεργίας των ελλήνων και των αλλοδαπών, καθ' όλη την περίοδο 2005-2014, είναι ομόρροπα, καθώς η ανεργία των ελλήνων «συμβαδίζει» με αυτήν των αλλοδαπών. Παρόλο που τα ποσοστά κυμαίνονται στα ίδια περίπου επίπεδα, τα ποσοστά ανεργίας των

αλλοδαπών, για την περίοδο 2005-2009, είναι μικρότερα από αυτά των Ελλήνων. Από το 2010 και μετά, η οικονομική κρίση αυξάνει τα ποσοστά ανεργίας και των δύο ομάδων, με τα ποσοστά, όμως, των αλλοδαπών να είναι πλέον κατά πολύ μεγαλύτερα από τα αντίστοιχα των ελλήνων. Η μεγάλη αυτή αύξηση-διαφορά, οφείλεται, όπως είδαμε, στην μεγάλη ευαισθησία που χαρακτηρίζει τους βασικούς κλάδους απασχόλησης των μεταναστών σε οικονομικές διακυμάνσεις-κρίσεις. Ωστόσο, η οικονομική κρίση δεν αύξησε σε τόσο μεγάλο βαθμό τα ποσοστά ανεργίας των μεταναστών-πολιτών της Ε.Ε., σε σχέση με τα ποσοστά των μεταναστών-πολιτών τρίτων χωρών. Αναφορικά με την εξέλιξη των ποσοστών ανεργίας των δυο φύλων, διαπιστώνουμε πως αυτή δεν αποκλίνει από την «πορεία» του συνολικού ποσοστού. Ωστόσο, βλέπουμε πως τα ποσοστά ανεργίας των γυναικών είναι αισθητά μεγαλύτερα από τα αντίστοιχα των ανδρών. Επίσης, παρατηρούμε πως από το 2009 και μετά, τα ποσοστά ανεργίας των αλλοδαπών ανδρών είναι μεγαλύτερα από εκείνα των ελλήνων, ενώ των αλλοδαπών γυναικών είναι μικρότερα από τα αντίστοιχα των ελλήνων, τόσο πριν όσο και μετά την κρίση.

Παρατηρώντας τα ποσοστά απασχόλησης των δύο ομάδων σύμφωνα με τους ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, τα οποία παρουσιάζει ο Μπακαβός (2008), (βλ. [πίνακα 43](#) & [διάγραμμα 30](#)), βλέπουμε πως για την περίοδο 1998-2006, τα ποσοστά απασχόλησης των αλλοδαπών είναι μεγαλύτερα από τα αντίστοιχα των ελλήνων. Αναφορικά με τα ποσοστά των δύο φύλων ([διάγραμμα 31](#) & [32](#)), το ποσοστό των ανδρών είναι κατά πολύ μεγαλύτερο από αυτό των γυναικών. Επίσης, τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες αλλοδαποί έχουν μεγαλύτερα ποσοστά απασχόλησης από τους Έλληνες, με τους άνδρες να έχουν σαφώς πολύ μεγαλύτερα.

Εστιάζοντας στα δεδομένα του ΟΟΣΑ για τα ποσοστά ανεργίας (βλ. [πίνακα 44](#), [διάγραμμα 33](#)) και απασχόλησης (βλ. [πίνακα 45](#), [διάγραμμα 34](#)) των ελλήνων και των αλλοδαπών, παρατηρούμε ορισμένες διαφοροποιήσεις και αποκλίσεις σε σχέση με τα αντίστοιχα δεδομένα της ΕΛΣΤΑΤ και των ΙΝΕ/ΓΣΕΕ. Βλέπουμε πως ο ΟΟΣΑ εκτιμά τα ποσοστά ανεργίας των αλλοδαπών ελαφρώς μεγαλύτερα συγκριτικά με αυτά των ελλήνων για την περίοδο 2005-2008, σε αντίθεση με τα δεδομένα της ΕΛΣΤΑΤ, η οποία τα οριοθετεί από κάτω. Στην προκειμένη, όμως, περίπτωση, διαπιστώνουμε πως οι αποκλίσεις μεταξύ των δύο δεν είναι μεγάλες, ενώ για την περίοδο μετά το 2008 δεν παρατηρούμε κάποια διαφοροποίηση. Αναφορικά με τα ποσοστά απασχόλησης, ο ΟΟΣΑ παρουσιάζει τα ποσοστά των ελλήνων αρκετά μικρότερα, ενώ των μεταναστών πολύ μικρότερα σε σχέση με ποσοστά που παρουσιάζουν οι ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, για την περίοδο 2000-2006. Πάντως, με βάση τα δεδομένα του ΟΟΣΑ, η κρίση φαίνεται πως επηρεάζει τα ποσοστά απασχόλησης και των ελλήνων και των αλλοδαπών, με την ψαλίδα μεταξύ των δύο να κλείνει, και αυτά πλέον να συμπίπτουν μετά το 2012.

Ο Μητράκος (2013), αναφορικά με τα ποσοστά ανεργίας των μεταναστών, συμφωνεί με τα ευρήματα των Ζωγραφάκη κ.α. (2009) και Νικολίτσα (2008) και επισημαίνει πως τα υψηλά ποσοστά απασχόλησης των μεταναστών, σε συνδυασμό με την παρατηρούμενη αύξηση των ποσοστών των αυτοαπασχολούμενων και των μισθωτών, αποτελούν ένδειξη κοινωνικοοικονομικής ένταξης και, ενδεχομένως, εξασφάλισης καλύτερων συνθηκών στην αγορά εργασίας. Τονίζει, δε, ότι η αφομοίωση των μεταναστών και η ολοκλήρωση της ενσωμάτωσης τους συνδέονται θετικά με τα ποσοστά απασχόλησης, ενώ η περιθωριοποίηση σχετίζεται με μεγάλες απώλειες για την απασχόληση. Ο ερευνητής εκτιμά ότι, εάν οι μετανάστες ενσωματωθούν πλήρως, η απασχόληση τους αυξάνεται κατά 16,9%, ενώ από την άλλη πλευρά, ένας πλήρης παραγκωνισμός τους, οδηγεί σε μειωμένο ποσοστό απασχόλησης κατά 11,9%.

Η Μουσούρου (2003), εστιάζοντας στην κοινωνικοοικονομική και εργασιακή ένταξη των μεταναστών στην Ελλάδα, αναφέρει πως η κατώτερη κοινωνικοοικονομική θέση των μεταναστών συνίστανται στο γεγονός ότι οι μετανάστες, αφενός στερούνται οποιασδήποτε εξειδίκευσης και τεχνικής κατάρτισης και, αφετέρου δεν γνωρίζουν τη γλώσσα της χώρας υποδοχής. Το αποτέλεσμα, σύμφωνα με την ίδια, είναι να συγκεντρώνονται, αρχικά, στις κατώτερες θέσεις εργασίας και να στερούνται της δυνατότητας βελτίωσης της θέσης τους. Τονίζει πως τους διατηρούν σε αυτή τη θέση, εξαιτίας μιας σειράς λόγων που συνοψίζονται στα εξής:

- 1) Στη γενική, σε βάρος τους διάκριση, η οποία οφείλεται στο καθεστώς παράνομης εισόδου, στις νομοθετικές και άλλες διατάξεις της μεταναστευτικής πολιτικής με τις οποίες δυσχεραίνεται η θέση τους, αφού περιορίζονται τα δικαιώματά τους.
- 2) β) Στην απροθυμία των εργοδοτών να «εκπαιδεύουν» τους μετανάστες εργάτες, ώστε να αναβαθμίζουν τη θέση τους.

Η Μουσούρου (2003) συμπεραίνει ότι, στόχος των παραπάνω είναι οι μετανάστες εργάτες να παραμείνουν το κατώτερο κοινωνικό στρώμα και να περιορίζονται στις χειρότερες και πιο κακοπληρωμένες εργασίες. Όμως, όπως επισημαίνει ο Καρασαββόγλου (2001), η βασική αιτία γι' αυτή τη χαμηλή κοινωνικοοικονομική θέση των μεταναστών είναι η ανάγκη διασφάλισης της παραγωγικής λειτουργίας των επιχειρήσεων και της αναπαραγωγής του κεφαλαίου με όρους κερδοφορίας. Ο ερευνητής, τονίζει, ότι η μετανάστευση είναι ένα σύστημα για την εξεύρεση φθηνής και διαθέσιμης εργατικής δύναμης, που θα μεγιστοποιεί την υπεραξία. Υπό αυτή την έννοια, καταλήγει, ότι η μετανάστευση και συσσώρευση κεφαλαίου είναι έννοιες και καταστάσεις στενά συνυφασμένες μεταξύ τους.

4.3 Η Μετανάστευση στην Ελλάδα της Κρίσης

Η παγκόσμια οικονομική ύφεση που ξεσπά το 2008 δεν πλήττει την Ελλάδα με την σφοδρότητα που αναμενόταν, με τις επιπτώσεις της ύφεσης να γίνονται ορατές στα τέλη του 2009. Η μακρά περίοδος οικονομικής ανάπτυξης λήγει απότομα και η χώρα εισέρχεται σε μία μακρόχρονη περίοδο οξείας οικονομικής και δημοσιονομικής ύφεσης, της οποίας τα αίτια οφείλονται περισσότερο στα χρόνια διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας (χαμηλή παραγωγικότητα, χαμηλή ανταγωνιστικότητα), στην κατάρτιση της ελληνικής αγοράς εργασίας και στο δημόσιο χρέος της, το οποίο ανεβαίνει στα ύψη τα τελευταία χρόνια, και λιγότερο στην παγκόσμια οικονομική ύφεση του 2008. (Chletsos & Roupakias, 2016, Triandafyllidou, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, Triandafyllidou & Lazarescu, 2009)

Τα μέτρα δημοσιονομικής εξυγίανσης και δραστηκής λιτότητας, που εφαρμόζουν οι ελληνικές κυβερνήσεις, βασίζονται στην υιοθέτηση περιοριστικής δημοσιονομικής πολιτικής, με στόχο την μείωση του δημοσίου χρέους, έτσι ώστε αυτό να καταστεί βιώσιμο. Τα κυριότερα εξ' αυτών αφορούν δραστηκές περικοπές δημοσίων δαπανών (περικοπές σε κοινωνικές υπηρεσίες και παροχές πρόνοιας, κατάργηση δημοσίων οργανισμών, οριζόντιες μειώσεις στους μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων, κ.α.), αύξηση της φορολογίας (έμμεσης και άμεσης, πολλαπλασιασμός φόρων) και αλλαγές στο εθνικό συνταξιοδοτικό σύστημα (μείωση συντάξεων, αύξησης ορίων ηλικίας, κ.α.). Τα μέτρα αυτά, σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση, επιφέρουν μεγάλη μείωση στο πραγματικό εισόδημα των εργαζομένων και, ακολούθως, στην κατανάλωση, με τους κλάδους του εμπορίου, του τουρισμού και, κυρίως, των κατασκευών να δέχονται το μεγαλύτερο πλήγμα. Η ανεργία, η οποία επηρεάζει κυρίως τους νέους, τις γυναίκες, καθώς και τους εργαζόμενους με χαμηλή εξειδίκευση (Mavrodi & Moutselos, 2016, Triandafyllidou, 2010-2014), εκτινάσσεται από το 9,62% το 2009 στο 24,90% το 2015 (βλ. [πίνακα 44](#), [διάγραμμα 33](#)), με την ανεργία των νέων να φθάνει σε δυσθεώρητα μεγέθη (μέχρι και 58,25% το 2013) (βλ. [πίνακα 46](#), [διάγραμμα 35](#)), ενώ το ποσοστό της απασχόλησης μειώνεται κατά 10,05% μέσα σε μία επταετία (60,85→50,80) (βλ. [πίνακα 45](#), [διάγραμμα 34](#)).

Οι μετανάστες είναι εκείνοι που πλήττονται περισσότερο από την κρίση, καθώς τα προβλήματα που ανακύπτουν για αυτούς είναι μεγαλύτερα σε σχέση με τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι Έλληνες (Ζωγραφάκης & Κασίμης, 2014). Η μεγάλη κρίση του δευτερογενούς τομέα παραγωγής έχει ως αποτέλεσμα τα ποσοστά ανεργίας των μεταναστών, ανδρών και γυναικών, να είναι μεγαλύτερα από εκείνα των Ελλήνων (βλ. [πίνακες 47 & 48](#), [διάγραμμα 36 & 37](#)). Στους μεν άνδρες, η κύρια αιτία είναι η μεγάλη κρίση του κατασκευαστικού τομέα, η οποία συμβάλλει τόσο στην αύξηση της ανεργίας κατά 21%, όσο και στη μείωση της απασχόλησης κατά 19,50% (βλ. [πίνακας 49](#), [διάγραμμα 38](#)), ενώ στις γυναίκες, οι περικοπές των ελληνικών νοικοκυριών, κυρίως της μεσαίας τάξης, για υπηρεσίες καθαρισμού και φροντίδας, αποτελεί την βασική αιτία για αύξηση της ανεργίας κατά 18,30% και τη μείωση της απασχόλησης κατά 6,8% (βλ. [πίνακας 50](#), [διάγραμμα 39](#))

(Triandafyllidou, 2010-2014). Συγκρίνοντας τα ποσοστά ανεργίας των δύο ομάδων, κατά την περίοδο 2000-2015, παρατηρούμε πως την περίοδο της κρίσης η ψαλίδα μεταξύ των δύο κλείνει, καθώς τα ποσοστά των ανδρών αυξάνονται περισσότερο σε σχέση με των γυναικών, χωρίς όμως να τα υπερβούν, με εξαίρεση το 2012, κατά το οποίο για πρώτη και μοναδική φορά τα ποσοστά ανεργίας των γυναικών είναι μικρότερα από εκείνα των ανδρών. Αναφορικά με τα ποσοστά απασχόλησης παρατηρείται η ίδια τάση μείωσης, με την διαφορά, όμως, ότι τα ποσοστά απασχόλησης των ανδρών εξακολουθούν να είναι, με μεγάλη διαφορά, μεγαλύτερα έναντι των γυναικών.

Η δεινή θέση στην οποία βρίσκονται οι μετανάστες, τους αναγκάζει να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες που διαμορφώνονται στην αγορά εργασίας, και στην οικονομία γενικότερα, με αποτέλεσμα οι ίδιοι να αποδέχονται την όλο και μεγαλύτερη ευελιξία στις εργασιακές τους σχέσεις. Στους κλάδους, όπου οι εργασιακές σχέσεις δεν καθορίζονται από συλλογικές συμβάσεις εργασίας, οι μετανάστες αποδεχόμενοι πολύ χαμηλές αμοιβές, ανασφάλιστη εργασία και κακές συνθήκες εργασίας, διατηρούν, και σε ορισμένες περιπτώσεις αυξάνουν τις θέσεις απασχόλησής τους, γεγονός το οποίο οδηγεί το 2013, στην αύξηση του μεριδίου συμμετοχής τους, έναντι των Ελλήνων (Ζωγραφάκης & Κασίμης, 2014). Σύμφωνα με τα δεδομένα του ΟΟΣΑ, τα ποσοστά απασχόλησης των μεταναστών είναι ελαφρώς χαμηλότερα έναντι των Ελλήνων, μόνο, όμως, για τα την διετία 2012-2013, καθώς μετά το 2013 είναι και πάλι μεγαλύτερα, έστω και για μικρό ποσοστό. (βλ. [πίνακα 45, διάγραμμα 34](#)). Κατά την περίοδο, λοιπόν, της κρίσης διαφαίνεται η ύπαρξη σημαντικού ανταγωνισμού μεταξύ Ελλήνων και μεταναστών για θέσεις ανειδίκευτης εργασίας. Η κατάσταση αυτή αποτυπώνεται στην μελέτη των Chletsos & Roupakias (2016).

Οι Chletsos & Roupakias (2016), εξετάζοντας την περίοδο 1999-2015, καταλήγουν στο συμπέρασμα πως οι επιδράσεις της μετανάστευσης είναι στενά συνδεδεμένες με την φάση του οικονομικού κύκλου τον οποίο διανύει η οικονομία. Οι συγγραφείς παρουσιάζουν ως κυριότερο συμπέρασμα της μελέτης τους, το γεγονός ότι η μετανάστευση επιδεινώνει τις ευκαιρίες απασχόλησης των Ελλήνων, με την ομάδα των ανειδίκευτων εργατών να επωμίζεται το κόστος αυτό, χωρίς όμως να υπάρχει σημαντική επίδραση στις αποδοχές τους. Ειδικότερα, η αύξηση της προσφοράς εργασίας, λόγω της μετανάστευσης, οδηγεί στην αύξηση της ανεργίας, ενώ προκαλεί μείωση και στο ποσοστό απασχόλησης και στις μέσες εργατοώρες των Ελλήνων εργαζομένων, και κυρίως των ανδρών. Η ομόρροπη, όμως, σχέση προσφοράς εργασίας και ανεργίας, παρουσιάζεται ισχυρότερη για τους «βετεράνους²⁵» μετανάστες, απ' ότι για τους Έλληνες εργαζόμενους. Οι ερευνητές τονίζουν ότι τα ευρήματα, που αφορούν την απασχόληση και τις μέσες εργατοώρες, δεν συμβαδίζουν με την άποψη ότι ο ανταγωνισμός στην αγορά εργασίας είναι μεγαλύτερος μεταξύ των μεταναστών. Αντιθέτως, ο ανταγωνισμός αυτός αφορά,

²⁵ Βετεράνοι χαρακτηρίζονται οι μετανάστες που βρίσκονται για δέκα και πλέον χρόνια στην Ελλάδα.

σχεδόν το ίδιο, τόσο τους Έλληνες εργαζόμενους, όσο και τους μετανάστες. Παράλληλα, ο αντίκτυπος των αρνητικών επιδράσεων της μετανάστευσης παρουσιάζεται μεγαλύτερος βραχυχρόνια, καθώς μακροχρόνια (μετά από δέκα χρόνια) είναι ασθενέστερος. Ωστόσο, όταν οι ερευνητές χωρίζουν το δείγμα τους σε δύο περιόδους, προ (1998 - 2007) και μετά κρίσης (2008-2015), έρχονται αντιμέτωποι με αντικρουόμενα αποτελέσματα.

Οι συγγραφείς διαπιστώνουν πως οι κυριότερες προαναφερθείσες αρνητικές συνέπειες της μετανάστευσης για τους Έλληνες εργαζόμενους, αφορούν την περίοδο της κρίσης. Η διαφοροποίηση αυτή παρουσιάζεται λόγω του ότι η σχέση συμπληρωματικότητας που υπάρχει μεταξύ Ελλήνων και αλλοδαπών πριν την κρίση, μετατρέπεται πια σε σχέση υποκατάστασης, εξ' ου και η αρνητική επίδραση της μετανάστευσης στην ανεργία και στην απασχόληση των πρώτων. Η απουσία των αρνητικών επιδράσεων της μετανάστευσης κατά την περίοδο προ κρίσης, οφείλεται στο γεγονός ότι αυτές «απορροφούνται» με επιτυχία από την ελληνική οικονομία, καθώς βρίσκεται σε φάση ανάπτυξης, κάτι το οποίο δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί όσο αυτή βρίσκεται σε υφεσιακή καμπή. Τέλος οι Chletsos & Roupakias (2016) δεν βρίσκουν ευρήματα που να συνάδουν με την ιδέα ότι οι μετανάστες προκαλούν μία θετική ανακατανομή των Ελλήνων εργαζομένων προς επαγγέλματα με υψηλότερη κατάρτιση. Αντιθέτως, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι Έλληνες εργαζόμενοι, «αντιδρώντας» στη μετανάστευση την περίοδο της κρίσης, μετακινούνται σε επαγγέλματα ρουτίνας²⁶ ή αλλιώς εντάσεως εργασίας

Το ισχυρό, λοιπόν, πλήγμα που δέχονται οι μετανάστες στο επίπεδο της απασχόλησης, έχει ως αποτέλεσμα την μείωση του βιοτικού τους επιπέδου. Οι μετανάστες, που βλέπουν τα εισοδήματά τους να μειώνονται δραματικά, δεν είναι πλέον σε θέση να εξασφαλίσουν τα προς το ζην, ενώ, παράλληλα, όσοι είναι άνεργοι, εκτός του ότι δεν διαθέτουν ασφαλιστική κάλυψη, δεν μπορούν να ανανεώσουν την άδεια παραμονής τους. Η κατάσταση αυτή αποτυπώνεται στις εκροές των μεταναστευτικών εμβασμάτων, από τα επίσημα τραπεζικά κανάλια, στις οποίες την περίοδο 2009-2015, επέρχεται μείωση της τάξεως του 47,10% (-868.114.011 €) ([βλ. διάγραμμα 20](#)). Οι «βετεράνοι» μετανάστες, εξαιτίας των συγκριτικά υψηλότερων αμοιβών τους (καθότι συχνά νόμιμοι και καλύτερα δικτυωμένοι) και του υψηλότερου κόστους διαβίωσής τους (οικογενειακή δομή και καλύτερη ένταξη), δέχονται τη μεγαλύτερη πίεση, η οποία εντείνεται λόγω της εισροής των νεοαφιχθέντων παράνομων μεταναστών (Ζωγραφάκης & Κασίμης, 2014, Triandafyllidou, 2010, 2011, Νίκας, 2012, Κασίμης, 2012). Συνεπώς, η μείωση του εισοδήματός, η αύξηση της ανεργίας και η απουσία ασφαλιστικής κάλυψης, δημιουργούν ένα αφιλόξενο οικονομικό περιβάλλον για τους ίδιους και τις οικογένειές τους. Μεγάλος, λοιπόν, αριθμός μεταναστών, μη μπορώντας να ανταπεξέλθει στις δυσκολίες που αντιμετωπίζει λόγω της κρίσης, επιλέγει να εγκαταλείψει την Ελλάδα.

²⁶ Χρησιμοποιώντας την ορολογία των Goos, Manning και Salomons (2010), οι εργασίες ρουτίνας απαιτούν επαναλαμβανόμενη σωματική δύναμη ή μη σύνθετες γνωστικές δεξιότητες.

Σύμφωνα με δεδομένα της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού, ο πληθυσμός των μεταναστών παρουσιάζει μείωση από τα τέλη του 2009, λόγω της οικονομικής κρίσης, κάτι το οποίο είχε να συμβεί στη χώρα τουλάχιστον μία εικοσαετία. (Triandafyllidou, 2010, 2011). Η ίδια θέση διατυπώνεται και στην έκθεση του ΟΟΣΑ (2015), στην οποία αναφέρεται πως ο αριθμός των εγγεγραμμένων αλλοδαπών (εκτός Ε.Ε.) πολιτών στην Ελλάδα μειώνεται από 610.800 το 2009, σε 507.000 το 2012. Η εικόνα αυτή αποτυπώνεται και στον αριθμό των ετήσιων αδειών παραμονής, οι οποίες από το 2009, έτος κατά το οποίο παρατηρείται ο μεγαλύτερος αριθμός αδειών για την περίοδο 2004-2014, μέχρι και τον Ιανουάριο του 2014, είναι λιγότερες κατά 25,37% (βλ. [διάγραμμα 40](#)).

Η μείωση του μεταναστευτικού πληθυσμού στη χώρα οφείλεται κυρίως στην έξοδο των μεταναστών από την Αλβανία. (Κασίμης, 2012, Manrodi & Moutselos, 2016, Triandafyllidou, 2010, 2011, 2012, Baldwin-Edwards, 2014). Σύμφωνα με την έρευνα των Μαρούκη & Gemi (2011), στους Αλβανούς, που εγκαταλείπουν τη χώρα, συγκαταλέγονται κυρίως άνδρες, οι οποίοι επιστρέφουν στην Αλβανία σε αναζήτηση καλύτερων ευκαιριών απασχόλησης, μέχρι να βελτιωθεί η κατάσταση στην ελληνική αγορά εργασίας. Μάλιστα, ορισμένοι εξ' αυτών μεταναστεύουν μαζί με τις οικογένειές τους, ενώ εκείνοι επιστρέφουν περιοδικά στην Ελλάδα για να εργαστούν προσωρινά. Πέρα, όμως, από την κυκλική μετανάστευση των εργαζόμενων μεταναστών, πίσω στην Αλβανία επιστρέφουν και συνταξιούχοι μετανάστες που εργαζόνταν για χρόνια στην Ελλάδα. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Αλβανικού Ινστιτούτου Στατιστικών, κατά την περίοδο 2009-2013, 95.000 Αλβανοί άνω των δεκαοκτώ ετών επιστρέφουν στην Αλβανία προερχόμενοι από την Ελλάδα. (INSTAT & IMO, 2014).

Η μείωση, ωστόσο, των αδειών παραμονής δεν συνεπάγεται και μείωση του συνολικού μεταναστευτικού πληθυσμού. Πολλοί από τους μετανάστες, που δεν διαθέτουν πια τα απαραίτητα για την παραμονή τους έγγραφα, δεν εγκαταλείπουν την Ελλάδα, αλλά επιλέγουν να παραμείνουν παράνομα στη χώρα, καθώς, όντας παράνομοι, είναι πιο εύκολο να εξασφαλίσουν μια θέση εργασίας. (Triandafyllidou, 2012, 2013, 2014). Οι παράνομοι μετανάστες, λόγω της ανασφάλιστης εργασίας και του χαμηλού τους μισθού, έχουν σημαντικό προβάδισμα για την κατάληψη μιας θέσης εργασίας έναντι των Ελλήνων και των νόμιμων μεταναστών, αφού οι εργοδότες, εν μέσω κρίσης, προσλαμβάνουν εργαζόμενους με βασικό κριτήριο το ύψος του μισθού τους. Φυσικά υπάρχουν και μετανάστες, οι οποίοι προτιμούν να εγκαταλείψουν τη χώρα, από τη στιγμή που δεν μπορούν ν' ανανεώσουν την άδεια παραμονής τους (Κασίμης & Ζωγραφάκης, 2014, Triandafyllidou, 2012, 2013, 2014).

Πέρα, όμως, από την οικονομική επίδραση της κρίσης, οι μετανάστες έρχονται αντιμέτωποι και με τις κοινωνικές συνέπειες που αυτή προκαλεί: κατακόρυφη αύξηση της ξενοφοβίας, του ρατσισμού και των περιστατικών ρατσιστικής βίας. Τα φαινόμενα αυτά, βέβαια, προϋπάρχουν στην ελληνική κοινωνία από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, μετά το μαζικό μεταναστευτικό κύμα στην Ελλάδα. Την περίοδο εκείνη, οι αναφορές των μέσων μαζικής ενημέρωσης κατασκευάζουν το στερεότυπο των «επικίνδυνων Αλβανών», και, στις αρχές της δεκαετίας του 2000, κάνουν την εμφάνισή τους τα πρώτα περιστατικά ρατσισμού και ρατσιστικής βίας, χωρίς, όμως, αυτά να λαμβάνουν μεγάλη διάσταση (Baldwin-Edwards, 2014).

Σήμερα η οικονομική κρίση έχει αλλάξει την πολιτική ατζέντα, μετατρέποντας τη μετανάστευση και τους μετανάστες σε αντικείμενο πολιτικής δημαγωγίας και εκμετάλλευσης, καλλιεργώντας σύνδρομο ξενοφοβίας και ρατσισμού τόσο στην Ελλάδα όσο και σε ολόκληρη την Ευρώπη. Οι μετανάστες, παρόλο που υφίστανται πρώτοι τις συνέπειες της κρίσης, συχνά επιχειρείται να τους αποδοθούν και τα αίτια της κρίσης, με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης να συμβάλουν, και αυτήν την περίοδο, στην δημιουργία αισθημάτων φόβου κατά των μεταναστών (Κασίμης-Ζωγραφάκης 2014, Triandafyllidou, 2013). Η είσοδος στην Βουλή του ναζιστικού κόμματος «Χρυσή Αυγή» πυροδοτεί και προκαλεί την αύξηση των περιστατικών ρατσιστικής βίας και επιθέσεων κατά μεταναστών, με τις εθνικότητες που πλήττονται περισσότερο να είναι αυτές των Σομαλών, των Αφγανών και Πακιστανών. Το άκρως ανησυχητικό στην κατάσταση αυτή είναι η αδιαφορία που δείχνει η ελληνική πολιτεία απέναντι στα περιστατικά επιθέσεων κατά μεταναστών²⁷, φαινόμενο το οποίο παρατηρείται ήδη από την περίοδο του 1990 (Baldwin-Edwards, 2014, Triandafyllidou, 2012, 2013, 2014).

Οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης στην αγορά εργασίας δεν αφορούν μόνο τους μετανάστες, αλλά και τους Έλληνες εργαζόμενους. Η αύξηση της ανεργίας, κυρίως των νέων, η μείωση του βασικού μισθού, η ευέλικτη και ανασφάλιστη εργασία οδηγούν-αναγκάζουν και τους Έλληνες εργαζόμενους να φύγουν από την Ελλάδα προς αναζήτηση εργασίας στο εξωτερικό, και κυρίως σε χώρες της Ε.Ε.. Ωστόσο, δεν μπορούμε με βεβαιότητα να γνωρίζουμε τον ακριβή αριθμό των Ελλήνων μεταναστών, δεδομένου ότι δεν υποχρεούνται, ούτε έχουν κάποιο πλεονέκτημα-κίνητρο, να καταχωρούνται κατά την έξοδό τους από τη χώρα (Triandafyllidou, 2013, 2014, Mavrodi & Moutselos, 2016).

²⁷ Στα τέλη του 2010 η ΕΛ.ΑΣ επέβαλε τέλος 100€ για αλλοδαπούς που είχαν πέσει θύματα επιθέσεων, ώστε να καταχωρηθεί το περιστατικό τους. Ωστόσο, ακόμα και σε εκείνους που είχαν την οικονομική δυνατότητα και κατέβαλαν το τέλος για να υποβάλλουν την καταγγελία, δεν σημειώθηκε κάποια πρόοδος για την εύρεση των ενόχων. (Baldwin-Edwards, 2014)

Η έρευνα των Triandafyllidou & Gropas (2014) εξετάζει τα κίνητρα και τη δυναμικότητα της μετανάστευσης από την Ελλάδα, από το 2007 μέχρι και το καλοκαίρι του 2013. Στο δείγμα οι ερωτηθέντες είναι, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, άτομα με υψηλό μορφωτικό επίπεδο, οι οποίοι έχουν ήδη εγκαταλείψει τη χώρα την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας. Οι μελετητές καταλήγουν στο συμπέρασμα πως η κρίση επιδρά καταλυτικά στην αύξηση της μετανάστευσης των Ελλήνων, με το μέγεθος των εκροών να παρουσιάζει έντονες αυξομειώσεις (βλ. [διάγραμμα 41](#)) και να έχει την ίδια τάση με το εθνικό ποσοστό ανεργίας. Στους παράγοντες «ώθησης» (pull factors), πέρα από την ανεργία, συγκαταλέγονται η διαφθορά, η αναξιοκρατία και ο νεποτισμός, στοιχεία τα οποία, εν μέσω κρίσης, αναδεικνύονται ακόμα πιο έντονα στην Ελλάδα. Οι Triandafyllidou & Gropas (2014) παρουσιάζουν ως βασικά κριτήρια στην επιλογή της χώρας προορισμού το βιοτικό της επίπεδο, καθώς και τις ευκαιρίες απασχόλησης και σπουδών. Στα συμπληρωματικά κριτήρια περιλαμβάνονται η ποιότητα της δημοκρατίας και της κοινωνικής δικαιοσύνης, αλλά και η διαφάνεια και ευελιξία στην αγορά εργασίας. Τέλος, οι ερευνητές τονίζουν ότι η παρουσία συγγενών και μεταναστευτικών δικτύων στις χώρες προορισμού έχει οριακή επίδραση στην επιλογή της χώρας, ωστόσο το συμπέρασμα αυτό αφορά τα άτομα της έρευνας, τα οποία όπως προείπαμε διαθέτουν πολύ υψηλό μορφωτικό επίπεδο.

Όπως παρατηρούμε στο [διάγραμμα 42](#) (βλ. [πίνακα 51](#)), σύμφωνα με την Eurostat, ο ετήσιος αριθμός των απόδημων Ελλήνων από το 1991 μέχρι και το 2009, με εξαίρεση τα έτη 1996 και 1998, παρουσιάζει πτωτική τάση, με το μέγεθος των εκροών από το 2000 και εντεύθεν να είναι ιδιαίτερος χαμηλό. Μετά, όμως, από το 2010 ο αριθμός των απόδημων αυξάνεται κατακόρυφα και το 2012 λαμβάνει τη μεγαλύτερη τιμή της περιόδου 1991-2014 (124.694), ενώ τα επόμενα δύο έτη παρουσιάζει μείωση, παραμένοντας ωστόσο σε υψηλά επίπεδα. Συνολικά την εξαετία 2009-2014, οι ετήσιες εκροές αποδήμων αυξάνονται κατά 144,5% (63.118)

Αναφορικά με τις χώρες προορισμού των απόδημων Ελλήνων, χρήσιμες πληροφορίες αντλούμε από τον [πίνακα 52](#). Από τις έξι χώρες του πίνακα, στις πέντε εξ' αυτών, οι οποίες βρίσκονται στην Ευρώπη, παρουσιάζεται αύξηση του ελληνικού πληθυσμού, ενώ στην έκτη μείωση. Η μεγαλύτερη πληθυσμιακή αύξηση παρατηρείται στην Γερμανία (38.646, 14,32%), με τις μεγαλύτερες ωστόσο ποσοστιαίες αυξήσεις να συντελούνται στις χώρες με τον μικρότερο πληθυσμό (Ηνωμένο Βασίλειο: 12.000, 41,38%, Σουηδία: 2.302, 47,72%, Ολλανδία: 3.979, 51,14%, Ελβετία: 2.980, 43,77%), ενώ η μείωση στον πληθυσμό της Αυστραλίας είναι αμελητέα (720, -0,007%). Συνολικά την περίοδο 2010-2014 ο αριθμός των Ελλήνων που διαμένει στο εξωτερικό αυξάνεται, τουλάχιστον, κατά 60.187 άτομα. Καταλήγουμε, λοιπόν, στο συμπέρασμα πως οι Έλληνες προτιμούν να μεταναστεύσουν σε κοντινές χώρες της Ευρώπης, με καλύτερο βιοτικό επίπεδο²⁸ από

²⁸ Με βάση τον Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης (<http://hdr.undp.org/en/composite/trends>)

την Ελλάδα, παρά σε υπερπόντιες χώρες, οι οποίες διαθέτουν εξίσου ή και καλύτερο βιοτικό επίπεδο, όπως η Αυστραλία.

Εστιάζοντας στην μελέτη των Mavrodi & Moutselos (2016) αντλούμε περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με το μέγεθος Ελληνικού πληθυσμού στις Ευρωπαϊκές χώρες, καθώς και τα αίτια που οδηγούν τους Έλληνες στη μετανάστευση.

Το 2014, 31.861 άτομα προερχόμενα από την Ελλάδα, εισέρχονται στη Γερμανία. Από αυτά, τα 30.602 είναι μη-Γερμανοί πολίτες, γεγονός που καθιστά την Ελλάδα την 11^η σημαντικότερη χώρα προέλευσης των «νέων» μεταναστών, παρά την ελαφρά μείωση σε σύγκριση με τα προηγούμενα έτη (συνολικά 35.811 άτομα το 2012 και 34.728 άτομα το 2013). Μια σαφέστερη εικόνα προκύπτει από τα δεδομένα που αντικατοπτρίζουν την τάση μετανάστευσης των μη Γερμανών πολιτών, από την Ελλάδα κατά την τελευταία δεκαετία. Μετά από 5 χρόνια σταθερότητας (μεταξύ 8000 και 9000 ατόμων) στις ετήσιες εισροές κατά την περίοδο 2005-2009, οι νέες αφίξεις αυξάνονται σημαντικά το 2011 (12.523 άτομα) και 2012 (23.779 άτομα), με την μεγαλύτερη εισροή να πραγματοποιείται το 2013, με 33.739 άτομα, ενώ το 2014 οι εισροές παρουσιάζουν μικρή πτώση (30.602 άτομα)(Statistisches Bundesamt 2014).

Η ανοδική τάση των αφίξεων από την Ελλάδα στο Ηνωμένο Βασίλειο πραγματοποιείται με ταχύτερους ρυθμούς, αλλά σε μικρότερη κλίμακα. Σύμφωνα με τις ετήσιες εκτιμήσεις του Office of National Statistics (2015), οι αφίξεις των Ελλήνων πολιτών για την περίοδο 2006-2014 κορυφώνονται τα έτη 2011 και 2012, με τον αριθμό των νεοεισερχομένων να υπολογίζεται σε περίπου 8.000, ελαφρώς πάνω από τους 6.000 το 2007, ενώ το 2013 και 2014 μειώνονται στις 6.000. Από τις αρχές της δεκαετίας του 2000, οι Έλληνες μετανάστες είναι στην πλειονότητά τους νέοι, και επιλέγουν το Ηνωμένο Βασίλειο με σκοπό την φοίτηση σε κάποιο πανεπιστήμιο και την εύρεση εργασίας. Στην Ολλανδία, ο συνολικός αριθμός των κατοίκων ελληνικής καταγωγής παρουσιάζει μια σταθερή και σημαντική αύξηση τα τελευταία 6 χρόνια. Το 2009 καταγράφονται 13.888 άτομα, με τον αριθμό τους το 2011 να ανέρχεται σε 15.052, ενώ τα έτη 2013 και 2014 οι Έλληνες στην Ολλανδία ανέρχονται σε 18.253 και 19.217 αντίστοιχα.

Άνοδος στις αυξήσεις των Ελλήνων πολιτών καταγράφεται και σε άλλα κράτη-μέλη της Ε.Ε., με τον συνολικό τους, όμως, αριθμό να παραμένει σε πολύ χαμηλά επίπεδα. Στην Αυστρία, ο αριθμός των Ελλήνων πολιτών, που εισέρχονται στη χώρα την περίοδο 2010-2012, σχεδόν διπλασιάζεται (2010: 519, 2011: 813, 2012: 1201) (Statistik Austria, 2013). Στο Βέλγιο, 14.922 Έλληνες κάτοικο καταγράφονται την 1^η Ιανουαρίου του 2009, και 14.798 ένα χρόνο αργότερα, ενώ ο αριθμός αυξάνεται σε 16.275 την 1^η Ιανουαρίου του 2015 (Statistics Belgium, 2009, 2010, 2015). Στην Σουηδία ο αριθμός των Ελλήνων μεταναστών ανέρχεται σε 517 το 2009, και παρουσιάζει συνεχώς αύξηση μέχρι και το 2012 (2010: 602, 2011: 1.018, 2012: 1.546, ενώ τα επόμενα δύο έτη μειώνεται, φθάνοντας τους 1.519 το 2013 και 1243 το

2014 (Statistiska Centralbyran, 2015). Παρόμοιες τάσεις παρατηρούνται και στη Γαλλία, όπου ο αριθμός των αλλοδαπών πολιτών ελληνικής ιθαγένειας που διαμένουν στη χώρα (étrangers) αυξάνεται από 5.884 άτομα το 2006 σε 5.962 το 2008 και 6.596 το 2011, ενώ για τα επόμενα έτη δεν υπάρχουν στοιχεία, καθώς οι Έλληνες δεν περιλαμβάνονται στις απογραφές ως ξεχωριστή κατηγορία (INSEE, 2006, 2008, 2011). Τέλος, εστιάζοντας στην Ελβετία, μία χώρα που δεν είναι κράτος μέλος της Ε.Ε., αλλά αποτελεί προορισμό για τους Έλληνες μετανάστες, καταγράφεται επίσης αύξηση στον αριθμό των Ελλήνων πολιτών που διαμένουν στη χώρα. Ο αριθμός τους την περίοδο 2009-2013 αυξάνεται κατακόρυφα, φθάνοντας από τους 713 το 2009 τους 1685 το 2013, ενώ ένα χρόνο αργότερα μειώνεται στους 1464. (Statistik Schweiz, 2015)

Πέρα, όμως, από την αύξηση των Ελλήνων μεταναστών, αξιοσημείωτο είναι και το γεγονός ότι παρουσιάζεται μείωση στον αριθμό των Ελλήνων που επιλέγουν να επαναπατριστούν την ίδια περίοδο. Η μείωση αυτή παρατηρείται για τους μετανάστες που ζουν στη Γερμανία (Statistisches Bundesamt, 2014) και το Ηνωμένο Βασίλειο (Office of National Statistics, 2015),

Σύμφωνα με τα δεδομένα της έρευνας των Mavrodi & Moutselos (2016), καθίσταται σαφές πως η αύξηση των ελληνικών μεταναστευτικών ροών προς τις βορειοδυτικές Ευρωπαϊκές χώρες, με κύριους αποδέκτες την Γερμανία και λιγότερο το Ηνωμένο Βασίλειο, έχει ως αφετηρία το έτος 2008, με το μέγεθος και το ρυθμό τους να διαφέρουν σημαντικά μεταξύ των χωρών προορισμού. Οι συγγραφείς συμπεραίνουν πως η οικονομική κρίση οδηγεί τους Έλληνες στο να μεταναστεύουν, αλλά και αποθαρρύνει τους Έλληνες του εξωτερικού να επαναπατριστούν. Τονίζουν πως ο συνολικός αριθμός των απόδημων Ελλήνων δεν αντιστοιχεί σε ένα κύμα μαζικής μετανάστευσης, παρά την οξεία οικονομική κρίση και το ευνοϊκό θεσμικό πλαίσιο λόγω της ελεύθερης μετακίνησης εντός της Ε.Ε.. Οι συγγραφείς προσθέτουν πως το μεταναστευτικό κύμα από την Ελλάδα δεν διαφέρει από τις μεταναστευτικές εκροές και άλλων κρατών μελών της Ε.Ε. που δέχονται ισχυρό πλήγμα από την οικονομική κρίση (Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία, Ιρλανδία). Τέλος καταλήγουν στο συμπέρασμα πως το σύνολο των Ελλήνων μεταναστών είναι άτομα υψηλής εξειδίκευσης, ενώ αναφορικά με την μετανάστευση εργαζομένων χαμηλής εξειδίκευσης, δεν υπάρχουν διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία.

Η Ελλάδα, όμως, πέρα από την οικονομική και κοινωνική κρίση την οποία διανύει τα τελευταία οκτώ χρόνια, έρχεται αντιμέτωπη και με έναν ραγδαία αυξανόμενο αριθμό μεταναστευτικών και προσφυγικών ροών, από το 2014 και μετά. Ο εμφύλιος πόλεμος στη Συρία και το νεοσύστατο ισλαμικό κράτος (ISIS), αυξάνουν κατακόρυφα τις εισροές προσφύγων, μεταναστών και εκτοπισμένων πολιτών, οι οποίοι καταφεύγουν στην Ελλάδα αναζητώντας διεθνή προστασία (Triandafyllidou, 2014, Τριανταφυλλίδου, 2015).

Με βάση τα δεδομένα του Ι.Ο.Μ., παρόλο που η αύξηση των μεταναστευτικών εισροών πραγματοποιείται στα μέσα του 2014, η κατακόρυφη άνοδος των αφίξεων έχει ως αφετηρία τον Μάρτιο του 2015 (βλ. [διάγραμμα 43](#), [χάρτη 5](#)), και κορυφώνεται τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, ενώ από τον Οκτώβριο και μέχρι το τέλος του 2015 οι εισροές παρουσιάζουν πτώση. Το 2016 η μείωση των αφίξεων συνεχίζεται μέχρι και τον Ιούνιο, ενώ οι αυξομειώσεις που πραγματοποιούνται τους επόμενους μήνες είναι ανεπαίσθητες (βλ. [διάγραμμα 44](#)). Συγκρίνοντας τις εισροές των δύο τελευταίων ετών, παρατηρούμε μία πολύ μεγάλη διαφορά ως προς τον συνολικό μέγεθός τους, καθώς οι αφίξεις του 2015 φθάνουν τις 857.363, ενώ το 2016 τις 176.906, με τον μεγαλύτερο αριθμό μεταναστών (περίπου πάνω από 950.000) να εισέρχεται στην Ελλάδα εντός οκτώ μηνών, από τις 7/15 έως και τις 2/16. (Ι.Ο.Μ. 2015, 2016²⁹). Η πλειοψηφία των μεταναστών, την διετία 2015-2016, προέρχεται από τις χώρες της Συρίας, του Ιράν, του Ιράκ, του Πακιστάν και Αφγανιστάν (βλ. [διάγραμμα 45](#)), και η είσοδός τους στη χώρα γίνεται μέσω των θαλάσσιων Ελληνοτουρκικών συνόρων (βλ. [Χάρτη 5](#)). Στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου, τα οποία επωμίζονται το κύριο βάρος των αφίξεων, καθώς και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας δημιουργούνται κέντρα φιλοξενίας για την υποδοχή των μεταναστών (βλ. [χάρτη 8](#)) (Τριανταφυλλίδου, 2015).

Οι περισσότεροι μετανάστες εισέρχονται στην Ελλάδα προκειμένου να συνεχίσουν το μεταναστευτικό τους ταξίδι, μέσω άλλων Βαλκανικών χωρών (Σκόπια, Σερβία, Κροατία, Σλοβενία), προς τις χώρες της βόρειας Ευρώπης (Νορβηγία, Σουηδία, Γερμανία, Ηνωμένο Βασίλειο κλπ.), αναζητώντας καταφύγιο σε κράτη όπου μπορούν να βρουν εργασία και γενικότερα στήριξη από τις κρατικές δομές, σε αντίθεση με την πληγείσα από την οικονομική κρίση Ελλάδα (βλ. [χάρτες 6 & 7](#)) (Τριανταφυλλίδου, 2015). Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται και από τον πολύ μικρό αριθμό αιτήσεων ασύλου, συγκριτικά με το μέγεθος των αφίξεων, που έχουν καταθέσει οι μετανάστες, από το 2014 και μετά, για παραμονή στη χώρα (βλ. [πίνακα 53](#)).

Ωστόσο, η Ελλάδα έρχεται αντιμέτωπη με ένα πολύ σοβαρό ζήτημα, καθώς, η εκ των πραγμάτων, επίσημη διακοπή της συνθήκης του Δουβλίνου III και η εφαρμογή της λεγόμενης «αρχής της πρώτης ασφαλούς χώρας», οδηγεί στον «εγκλωβισμό» του συνόλου των μεταναστών και προσφύγων εντός της χώρας. (Triandafyllidou, 2014, Triandafyllidou, 2015). Το πρόγραμμα μετεγκατάστασης μεταναστών από την Ελλάδα σε άλλες χώρες της Ευρώπης οδηγεί 9.616 μετανάστες (από 9/2015 έως 1/3/2017) εκτός Ελλάδος, με κύριες χώρες προορισμού την Γαλλία, την Γερμανία και την Ολλανδία. (βλ. [πίνακας 54](#)), με τον συνολικό αριθμό αυτών, που βρίσκονται «παγιδευμένοι» στην Ελλάδα, να είναι 62.540. (14/2/17). Όπως βλέπουμε και στον [χάρτη 8](#), τα κέντρα φιλοξενίας στεγάζουν πολύ περισσότερους μετανάστες, απ' όσους μπορούν ν' αντέξουν, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται

²⁹ https://www.iom.int/sites/default/files/situation_reports/file/Mixed-Flows-Mediterranean-and-Beyond-Compilation-Overview-2015.pdf

Η Μετανάστευση στην Ελλάδα τη Μεταπολεμική Περίοδο

κοινωνικές εντάσεις μεταξύ των μεταναστών, αλλά και μεταξύ των μεταναστών και των κατοίκων των περιοχών, κυρίως των νησιών του ανατολικού Αιγαίου, με το φαινόμενο αυτό να παρατηρείται και σε περιοχές της χώρας όπου υπάρχει μεγάλη συγκέντρωση μεταναστών (π.χ. Ηδομένη).

4.4 Η Παράνομη Μετανάστευση στην Ελλάδα

Στην περίπτωση της Ελλάδος το φαινόμενο της παράνομης μετανάστευσης λαμβάνει αξιόλογη έκταση από τις αρχές του 1990 και έπειτα. Μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του 1980 ο αριθμός των λαθρομεταναστών που εισέρχονται στη χώρα είναι μικρός. Μετά όμως την κατάρρευση των καθεστώτων της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, η είσοδος των παράνομων μεταναστών στη χώρα είναι μαζική και ανεξέλεγκτη. Η συστηματική αυτή εισροή σε συνδυασμό με την μη την εφαρμογή συγκεκριμένων μέτρων καταγραφής των μεταναστών, έχει ως αποτέλεσμα η «αρχική» είσοδος τους στην Ελλάδα να είναι αδύνατο να υπολογιστεί ποσοτικά (Ζωγραφάκης κ.α., 2009, Ζωγραφάκης & Κασίμης, 2014). Τα μετέπειτα χρόνια μία σειρά από κοινωνικές και πολιτικές αναταραχές στις εγγύς περιοχές (συγκρούσεις στα Βαλκάνια, πόλεμος στο Ιράκ, το Κουρδικό στη Τουρκία) καθώς και οι συγκρούσεις, η φτώχεια και η εξαθλίωση σε χώρες της Μέσης Ανατολής, της Ασίας και της Αφρικής, οδηγούν κύματα παράνομων μεταναστών προς την Ελλάδα, αλλά και στην Ευρώπη, γενικότερα. Παρόλο όμως που οι ροές αυτές, από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 και έπειτα, δεν έχουν τη μαζικότητα και το μέγεθος των μεταναστευτικών ροών της δεκαετίας του 1990, η ελληνική πολιτεία δεν μπορεί να προβεί στον αποτελεσματικό έλεγχο και στην απαραίτητα καταγραφή των παράνομων μεταναστών. Η Ελλάδα τα τελευταία είκοσι επτά χρόνια μετατρέπεται σε μία χώρα με σημαντικό πληθυσμό και ροές λαθρομεταναστών, ενώ τα τελευταία δώδεκα χρόνια αποτελεί μία σημαντική πρώτη χώρα της Ευρώπης για τους παράνομους μετανάστες που κατευθύνονται προς τη βόρεια και δυτική Ευρώπη. (Παπαδοπούλου-Κούρκουλα, 2008, Triandafylidou, 2010-2014)

Πέρα όμως από το αρχικό μαζικό κύμα των λαθρομεταναστών, την αδράνεια και την αδιαφορία που επιδεικνύει η ελληνική πολιτεία, τη δυσκολία ποσοτικοποίησης των ροών αυτών επιτείνει και η φύση του προβλήματος της παράνομης μετανάστευσης. Λόγω της παράνομης φύσης της, η λαθρομετανάστευση είναι αδύνατον να καταγραφεί με ακρίβεια, με την συγκέντρωση στοιχείων και δεδομένων να είναι αντικειμενικά δύσκολη (Παπαδοπούλου-Κούρκουλα, 2008). Ο δύσκολος εντοπισμός των παράνομων μεταναστών και η άρνηση τους να συμμετέχουν σε εμπειρικές έρευνες, σε συνδυασμό με το υψηλό οικονομικό κόστος συλλογής και επεξεργασίας των εμπειρικών στοιχείων, δημιουργούν ένα από τα κυριότερα προβλήματα της έρευνας, το οποίο είναι η έλλειψη αξιόπιστων στατιστικών στοιχείων. Συνεπώς πολλές από τις διαστάσεις της παράνομης μετανάστευσης δεν μπορούν επαρκώς να τεκμηριωθούν, με επακόλουθο η έλλειψη αυτή να καθιστά την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων ανέφικτη, καθώς στηρίζεται συχνά σε υποθέσεις και χονδρικές εκτιμήσεις των εκάστοτε ερευνητών. Το αποτέλεσμα είναι τα μεγέθη τα οποία προκύπτουν από τις ποσοτικές εκτιμήσεις της λαθρομετανάστευσης να είναι προσεγγιστικά και να δείχνουν περισσότερο τάξεις μεγέθους παρά ακριβείς μετρήσεις. (Ζωγραφάκης κ.α. , 2009)

Απόρροια των προαναφερθέντων είναι η απουσία αξιόπιστων στατιστικών στοιχείων και δεδομένων για τους παράνομους μετανάστες, ενώ και η βιβλιογραφία για την λαθρομετανάστευση στην Ελλάδα είναι πολύ περιορισμένη. (Κασίμης, 2012, Baldwin-Edwards 2014, Παπαδοπούλου-Κούρκουλα, 2008, Ζωγραφάκης, κ.α., 2009)

Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία και ποσοτικά δεδομένα από διεθνείς οργανισμούς, μελετητές και την ΕΛΣΤΑΤ, θα κάνουμε μία απόπειρα να παρουσιάσουμε τον πιθανό πληθυσμό των παρανόμων μεταναστών στην ελληνική επικράτεια.

Αρχικά στο [διάγραμμα³⁰ 46 \(πίνακας 55\)](#), διαπιστώνουμε πως η απόκλιση ανάμεσα στις δύο εκτιμήσεις, της ΕΛΣΤΑΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας³¹, εμφανίζεται από το 1991 και μετά. Η διαφορά αυτή παρατηρείται από την περίοδο της μαζικής εισόδου των μεταναστών, και πιθανότατα αποτελεί ένδειξη για το μέγεθος του παράνομου μεταναστευτικού πληθυσμού στην Ελλάδα, την εκάστοτε περίοδο (1991: 450.872, 2001: 349.474, 2011: 351.044). Η μεγαλύτερη διαφοροποίηση παρουσιάζεται το 1991, με την ψαλίδα να κλείνει σημαντικά τις επόμενες δύο δεκαετίες και να παραμένει στα ίδια περίπου επίπεδα.

Στη συνέχεια, χρήσιμα στοιχεία για τον αριθμό των λαθρομεταναστών αντλούμε από τον [πίνακα 56](#), στον οποίο παρουσιάζονται οι εκτιμήσεις της μελέτης των Ζωγραφάκη, κ.α. (2009), καθώς και οι εκτιμήσεις της ΕΣΥΕ, για τις μεταναστευτικές ροές και το απόθεμα των μεταναστών την περίοδο 1991-2006. Εστιάζοντας στις δύο εκτιμήσεις, διαπιστώνουμε πως σε όλες τις περιόδους οι συγγραφείς παρουσιάζουν το απόθεμα των μεταναστών, τόσο στην αρχή όσο και στο μέσο του έτους, μεγαλύτερο από αυτό που εκτιμά η ΕΣΥΕ, με την μεγαλύτερη διαφορά να παρατηρείται το έτος 1997 (53.900 στην αρχή του έτους και 52.100 στο μέσο). Αναφορικά με την καθαρή εισροή μεταναστών η μεγαλύτερη διαφορά παρατηρείται το έτος 1994, κατά το οποίο, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της ΕΣΥΕ, οι μετανάστες που εισέρχονται στην χώρα είναι κατά 691.000 περισσότεροι σε σχέση με αυτούς της μελέτης. Οι συγγραφείς τονίζουν, πως με βάση τις εκτιμήσεις, το μέγεθος του συνολικού μεταναστευτικού πληθυσμού στην Ελλάδα, για τα τελευταία έτη της έρευνας, συνάδει με τις εκτιμήσεις άλλων μελετητών, δηλαδή ότι ο αριθμός τους αγγίζει το 1,1 εκατομμύριο.

³⁰ Τα δεδομένα του διαγράμματος της Παγκόσμιας Τράπεζας αναφέρονται στις ημερομηνίες 1960,1970,1980,1990,2000,2010. Συνεπώς στην σύγκριση που πραγματοποιούμε υπάρχει απόκλιση ενός έτους μεταξύ των δύο εκτιμήσεων.

³¹ Τα δεδομένα που παρουσιάζονται στην ιστοσελίδα της Παγκόσμιας Τράπεζας (<http://data.worldbank.org/indicator/SM.POP.TOTL>), βασίζονται στις εκτιμήσεις των Ηνωμένων Εθνών (United Nations, Population Division, Department of Economic and Social Affairs), τις οποίες χρησιμοποιούν και λοιποί οργανισμοί (ενδεικτικά: Migration Policy Institute)

Στο [διάγραμμα 47](#) ([πίνακα 57](#)), παρουσιάζονται οι μεταναστευτικές εισροές, σύμφωνα με την Eurostat, για τα έτη 1991-2014. Παρατηρούμε πως την περίοδο 1991-2001 πραγματοποιείται ο μεγαλύτερος όγκος των εισροών (1.173.612), σε σχέση με την περίοδο 2002-2014 (815.409), ενώ από το 2001 και έπειτα οι εισροές παρουσιάζουν πτωτική τάση, με το μέγεθός τους να μην παρουσιάζει μεγάλη διακύμανση, σε αντίθεση με την πρώτη περίοδο. Συγκρίνοντας τα δεδομένα της Eurostat με αυτά της ΕΣΥΕ, από τον [πίνακα 56](#), διαπιστώνουμε πως σε όλες τις περιόδους, εκτός από το έτος 1994, οι υπολογισμοί της Eurostat είναι μεγαλύτεροι από αυτούς της ΕΣΥΕ. Εξαιρέση αποτελεί το έτος 1994, για το οποίο εντοπίζεται και η μεγαλύτερη διαφορά μεταξύ των δύο εκτιμήσεων, με την ΕΣΥΕ να υπολογίζει ότι εισέρευσαν στην χώρα 694.041 περισσότεροι μετανάστες.

Εξετάζοντας τις εκτιμήσεις διαφόρων μελετητών, η Πετρινώτη (1993) παραθέτει πως η μελέτη του Δ.Ο.Ε. εκτιμά τον αριθμό των παράνομων εργαζόμενων στην Ελλάδα το 1980 σε 40.000, ενώ το υπουργείο Δημόσιας τάξης σε 15.000. Για τα μέσα της δεκαετίας του 1980 ο Simons υπολογίζει πως οι παράνομοι εργαζόμενοι φθάνουν τους 40.000, ενώ για την διετία 1987-1988 ο Φακιάλας υποστηρίζει πως ο αριθμός τους κυμαίνεται μεταξύ 30.000 και 76.000. Η εκτίμηση της Ύπατης Αρμοστείας των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες αναφέρεται σε 60.000 έως 100.000 άτομα, εκτίμηση, η οποία συμβαδίζει με εκείνη που δίνει ο πρόεδρος του ΟΑΕΔ, ενώ το απόθεμα των λαθρομεταναστών το 1991 είναι τουλάχιστον 180.000 άτομα, σύμφωνα με τις συνήθως συντηρητικές εκτιμήσεις του υπουργείου Δημόσιας τάξης. Ο Baldwin-Edwards (2004, β), αναφέρει πως το απόθεμα των μη καταγεγραμμένων μεταναστών στην Ελλάδα (κυρίως Αλβανοί), μέχρι το 1995 φθάνει, περίπου, τους 600.000, εκ των οποίων λιγότεροι από 100.000 βρίσκονται νόμιμα στη χώρα. Για το έτος το 1997, πολλοί ερευνητές εκτιμούν ότι ζουν και εργάζονται στην Ελλάδα τουλάχιστον 400.000 ανεπίσημοι μετανάστες ή μετανάστες «χωρίς χαρτιά» (Fakiolas 1997, Greek Helsinki Monitor, 1995, Κατσορίδας, 1996, Lianos κ.α., 1996, Λινάρδος-Ρυλμόν, 1995, Πετρινώτη 1993, Triantafyllidou & Mikrakis, 1995, Triantafyllidou, 1996), ενώ οι Baldwin-Edwards & Φακιάλας (1998) υπολογίζουν πως μέχρι το 1997 το απόθεμα των μεταναστών φθάνει τους 700.000, από τους οποίους μόνο οι 60.000 βρίσκονται στη χώρα νόμιμα. Οι Ζωγραφάκης & Κασίμης (2014) θεωρούν πως ο αριθμός των μεταναστών το 2008 ξεπερνά το 1.200.000, ενώ έκθεση του ο ΟΟΣΑ (International Migration Outlook, 2010), καταλήγει στο συμπέρασμα πως το απόθεμα των μεταναστών στην Ελλάδα το 2010 είναι 1.259.258, πράγμα το οποίο σημαίνει ότι σχεδόν το ήμισυ του πληθυσμού των μεταναστών ήταν εγγεγραμμένο. Τέλος με βάση τους υπολογισμούς των Maroukis κ.α. (2012), ο συνολικός αριθμός των μεταναστών στην χώρα το 2011 ανέρχεται σε 1.239.472, με τους παράνομους μετανάστες να φθάνουν τους 440.000.

Εστιάζοντας στα σημεία εισόδου των παράνομων μεταναστών στην Ελλάδα, παρατηρούμε πως αυτά διαφοροποιούνται με το πέρασμα των ετών. Αρχικά στην δεκαετία του 1990, ο κύριος όγκος των λαθρομεταναστών, ο οποίος προέρχεται στο σύνολό του από τις γειτονικές Βαλκανικές χώρες, εισέρχεται στη χώρα μέσω των Ελληνοαλβανικών χερσαίων συνόρων, ενώ τα Ελληνοσκοπιανά και Ελληνοβουλγαρικά χερσαία σύνορα αποτελούν και αυτά δίοδο για τους παράνομους μετανάστες. Τα επόμενα όμως χρόνια, όταν και παρατηρείται αύξηση των μεταναστών από χώρες της Ασίας και της Αφρικής, τα χερσαία και θαλάσσια Ελληνοτουρκικά σύνορα γίνονται τα νέα σημεία εισόδου των παράνομων μεταναστών, μαζί φυσικά με τα Ελληνοαλβανικά. (Κασίμης, 2012, Μαρούκης, 2010, Lazarescu, 2010, Nikolova & Μαρούφωφ, 2010)

Η Ελλάδα με την «μετατροπή» της σε χώρα υποδοχής, καθιερώνεται ως προορισμός αλλά και ως δίοδος για τους νόμιμους και παράνομους μετανάστες, με τις ροές των δύο αυτών ομάδων να παρουσιάζουν κατά κανόνα την ίδια πηγή και κατεύθυνση. Οι λαθρομετανάστες από τα Βαλκανικά κράτη, είχαν ως τελικό τους προορισμό την Ελλάδα, και ως στόχο τους την διαμονή και εύρεση εργασίας σε αυτή. Την τελευταία όμως δωδεκαετία, οι λαθρομετανάστες από Ασιατικές, Αφρικανικές και χώρες της Μέσης Ανατολής, που εισέρχονται στην Ελλάδα, δεν έχουν την χώρα ως τελικό του προορισμό, και εισέρχονται, μέσω των Ελληνοτουρκικών συνόρων, σε αυτήν, με στόχο να μεταβούν σε μία άλλη Ευρωπαϊκή χώρα, μέλους της συνθήκης Σέγκεν (FRONTEX, 2012, 2013, Κασίμης, 2012).

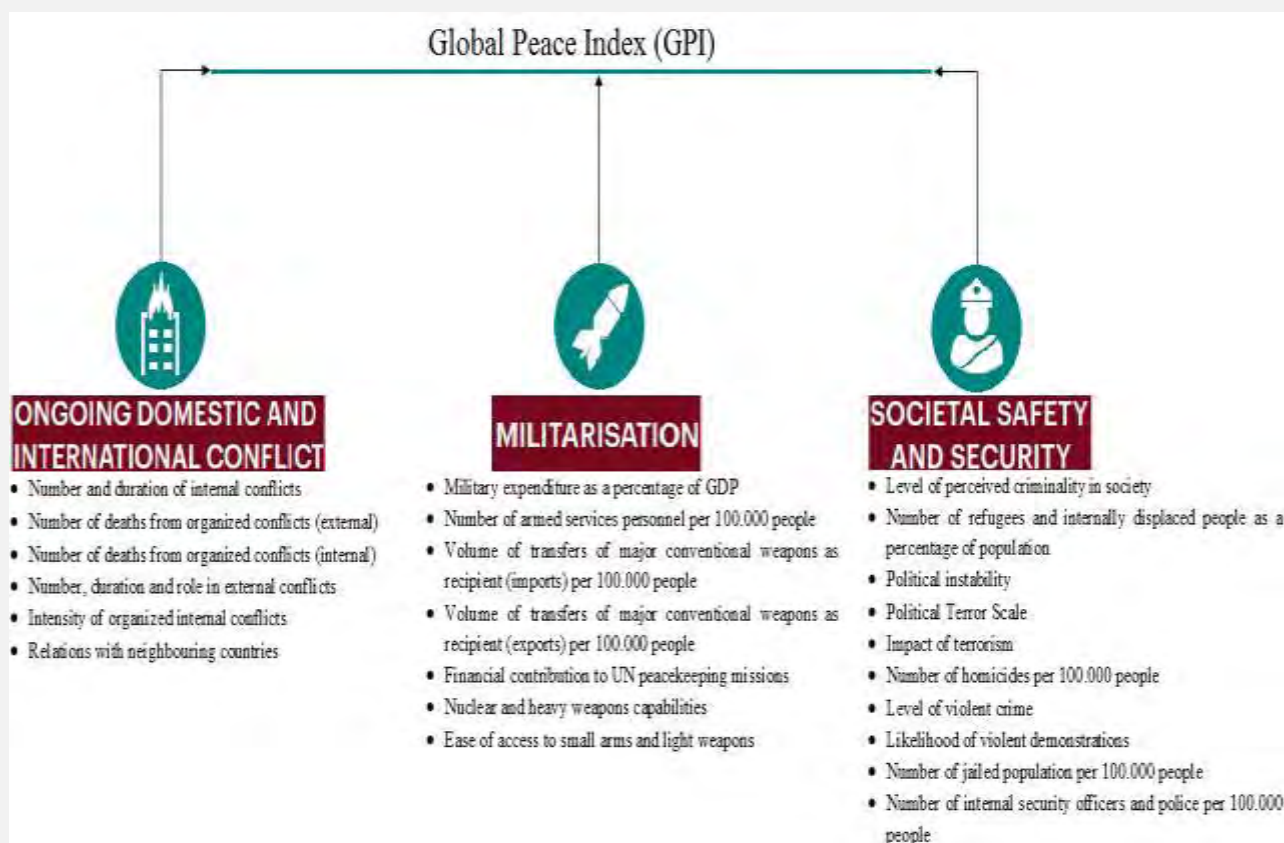
Η ραγδαία αύξηση της παράνομης μετανάστευσης τα τελευταία χρόνια, οφείλεται στο γεγονός ότι χώρες της Μέσης Ανατολής, της Ασίας και της Αφρικής, με το νεαρό και αυξανόμενο πληθυσμό καθώς και τα έντονα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα, συνεχίζουν να εξάγουν μετανάστες που αναζητούν εργασία και προστασία στις αναπτυσσόμενες χώρες (κυρίως το Πακιστάν, το Αφγανιστάν, το Ιράκ και το Μπαγκλαντές) (Παπαδοπούλου-Κούρκουλα, 2008). Επιπροσθέτως, σημαντικό μέγεθος των ροών αυτών οφείλεται και στην στάση των Μεσογειακών χωρών από όπου εισέρχονται οι μετανάστες στην Ευρώπη, την Ιταλία και την Ισπανία. Οι σκληρές πολιτικές για τη μετανάστευση από την Ισπανία και την Ιταλία σε συνδυασμό με τις συμφωνίες των χωρών αυτών με τις γειτονικές αφρικανικές χώρες για την καταπολέμηση της παράνομης μετανάστευσης, αλλάζουν την κατεύθυνση των Αφρικανικών μεταναστευτικών ροών προς την Ελλάδα. (Κασίμης, 2012, Τριανταφυλλίδου, 2010-2014). Οι λαθρομετανάστες επιλέγουν την Ελλάδα, και εν συνεχεία τις χώρες της βορειοδυτικής Ευρώπης, καθώς αυτές τους προσφέρουν, πέρα από καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, και την «ασφάλεια» της Ενωμένης Ευρώπης. Η ασφάλεια αυτή αποτυπώνεται στον [πίνακα 58](#).

Όπως διαπιστώνουμε, από τις δέκα χώρες του πίνακα μόνο η Αλβανία κατατάσσεται υψηλότερα από την Ελλάδα με βάση τον Δείκτη Ειρηνικότητας (βλ. πλαίσιο 3^ο), τόσο κατά το έτος 2016, με βάση το οποίο έγινε η ταξινόμηση των χωρών, όσο και για την περίοδο 2010-2016. Το γεγονός αυτό οφείλεται και στην

μείωση του δείκτη της Αλβανίας, αλλά κατά κύριο λόγο στην αύξηση του δείκτη της Ελλάδος, λόγω της οικονομικής κρίσης που βιώνει η χώρα. Από τους τρεις βασικούς άξονες του δείκτη, μολονότι επέρχεται μείωση στον δείκτη «Στρατιωτικοποίησης» κατά 0,4 μονάδες (2,5 → 2,1), η αύξηση του δείκτη «Κοινωνική Ασφάλεια & Προστασία» κατά 0,6 μονάδες (1,7 → 2,3) και του δείκτη «Εγχώριες & Διεθνής Συγκρούσεις» κατά 0,1 μονάδες (1,6 → 1,7), οδηγούν στην μείωση του Δείκτη Ειρηνικότητας της Ελλάδος.

Πλαίσιο 4^ο

Παγκόσμιος Δείκτης Ειρήνης

Ο Παγκόσμιος Δείκτης Ειρήνης (Π.Δ.Ε., Global Peace Index) μετρά το βαθμό Ειρηνικότητας μίας χώρας. Βασίζεται σε είκοσι τρεις ποιοτικούς και ποσοτικούς δείκτες, οι οποίοι κυμαίνονται από 1 έως 5 και κατατάσσονται σε τρεις βασικούς άξονες: «Επίπεδο Ασφάλειας και Προστασίας στην Κοινωνία», «Εκταση και Διάρκεια των Τρεχουσών Εγχώριων και Διεθνών Συγκρούσεων» και «Βαθμός Στρατιωτικοποίησης». Κατά τον υπολογισμό τους Π.Δ.Ε., οι δείκτες χωρίζονται σε δύο επιμέρους κατηγορίες: «Δείκτες Εσωτερικής Ειρήνης» και Δείκτες Εξωτερικής Ειρήνης». Οι δείκτες που ανήκουν στην πρώτη κατηγορία έχουν βαρύτητα 60%, ενώ αυτοί που ανήκουν στη δεύτερη έχουν βαρύτητα 40%. Η στάθμιση όμως του κάθε συντελεστή διαφέρει και εντός των δύο αυτών κατηγοριών. Ο τελικός Π.Δ.Ε. προκύπτει ως σύνολο των είκοσι τριών αυτών σταθμισμένων ποιοτικών και ποσοτικών δεικτών, και λαμβάνει τιμές που κυμαίνονται από 1 έως 5. Χώρες με Π.Δ.Ε. που τείνει στην μονάδα είναι από τις πλέον ειρηνικές και ασφαλείς, ενώ αντιθέτως χώρες με Π.Δ.Ε. κοντά στο πέντε είναι οι λιγότερο ειρηνικές και περισσότερο επικίνδυνες στον κόσμο. Με βάση την τιμή του Π.Δ.Ε., οι χώρες ταξινομούνται στις εξής κατηγορίες:

Πολύ Υψηλής	Υψηλής	Μεσαίας	Χαμηλής	Πολύ Χαμηλής
1-1,43	1,44-1,91	1,92-2,38	2,39-2,87	2,88-5

Πλαίσιο 4^ο (Συνέχεια)

Παγκόσμιος Δείκτης Ειρήνης

INDICATOR WEIGHTS
Internal Peace 60% / External Peace 40%

INTERNAL PEACE (WEIGHT 1 TO 5)		EXTERNAL PEACE (WEIGHT 1 TO 5)	
Perceptions of criminality	3	Military expenditure (% GDP)	2
Security officers and police rate	3	Armed services personnel rate	2
Homicide rate	4	UN peacekeeping funding	2
Incarceration rate	3	Nuclear and heavy weapons capabilities	3
Access to small arms	3	Weapons exports	3
Intensity of internal conflict	5	Refugees and IDPs	4
Violent demonstrations	3	Neighbouring countries relations	5
Violent crime	4	Number, duration and role in external conflicts	2.28
Political instability	4	Deaths from external conflict	5
Political Terror	4		
Weapons imports	2		
Terrorism impact	2		
Deaths from internal conflict	5		
Internal conflicts fought	2.56		

Πηγή: Global Peace Index report, 2016 & Επεξεργασία δεδομένων από τον ερευνητή

Όμως, παρόλο που η Ελλάδα από την έναρξη της κρίσης και έπειτα πέφτει κατά είκοσι επτά θέσεις στην κατάταξη του Π.Δ.Ε. , εξακολουθεί να είναι με διαφορά ασφαλέστερη χώρα σε σχέση με το σύνολο των υπόλοιπων χωρών³². Το γεγονός αυτό αποτυπώνεται στο [διάγραμμα 48](#)³³, όπου παρουσιάζεται η κατηγορία στην οποία ανήκει η κάθε χώρα, σύμφωνα με τον Π.Δ.Α., την περίοδο 2008-2016. Όπως μπορούμε να δούμε, το μεγαλύτερο ποσοστό των χωρών καθ' όλη την περίοδο κατατάσσεται στις κατηγορίες «Πολύ Χαμηλής» και «Μεσαίας» Ειρηνικότητας, ενώ ένα μικρότερο ποσοστό στην κατηγορία «Χαμηλής» Ειρηνικότητας.

³² Εξαίρεση αποτελεί το Μπαγκλαντές του οποίου ο δείκτης τα τρία τελευταία έτη (2014, 2015, 2016) είναι παραπλήσιος με αυτόν της Ελλάδος

³³ Στον διάγραμμα 48 δεν συμπεριλαμβάνεται η Παλαιστίνη, για την οποία διαθέτουμε δεδομένα μόνο για το έτος 2016, κατά το οποίο κατατάσσεται στις χώρες με Χαμηλή Ειρηνικότητα.

Σύμφωνα με την FRONTEX³⁴ (2016³⁵), η κυκλική μετανάστευση των Αλβανών μεταναστών αποτελεί για χρόνια ένα από τα μεγαλύτερα και σημαντικότερα προβλήματα της Ελλάδος, κατά μήκους των χερσαίων συνόρων της με την Αλβανία. Στο [διάγραμμα 49](#), παρατηρούμε πως από το 2008 μέχρι και το 2010, ο αριθμός των παράνομων μεταναστών είναι ιδιαίτερος υψηλός, όμως παρουσιάζει πτωτική τάση. Η μείωση αυτή συνεχίζεται και το 2011, έτος κατά το οποίο πραγματοποιείται κατακόρυφη πτώση, και στο οποίο έχουμε τον μικρότερο αριθμό καταγεγραμμένων παράνομων μεταναστών. Τα επόμενα τέσσερα χρόνια παρουσιάζεται αύξηση, χωρίς όμως το μέγεθός τους να φτάνει, σε καμία περίπτωση, το μέγεθος των προηγούμενων ετών. Η FRONTEX, όμως, τονίζει πως πολλοί από τους παράνομους μετανάστες που διασχίζουν παράνομα τα σύνορα, επιστρέφουν πίσω στην Αλβανία, και ξαναπροσπαθούν να εισέλθουν στην Ελλάδα. Αυτό σημαίνει πως οι αριθμοί του διαγράμματος είναι υψηλότεροι από τον πραγματικό αριθμό των παράνομων μεταναστών που διασχίζουν τα σύνορα.

Τα δεδομένα της ΕΛ.ΑΣ αναφορικά με τον αριθμό, την εθνικότητα και την μεθόριο των παράνομων μεταναστών που συλλαμβάνονται την περίοδο 2006-2016, παρουσιάζονται στους [πίνακες 59 & 60](#). Σύμφωνα με τον πίνακα 59, η πλειοψηφία των μεταναστών προέρχεται από χώρες της Ασίας (7 στις 10). Ο συνολικός τους αριθμός παρουσιάζει αύξηση κατά τα τρία πρώτα χρόνια (2006-2008), μείωση τα επόμενα έξι (2009-2014), κατακόρυφη άνοδο το επόμενο έτος (2015), ενώ το τελευταίο (2016), παρόλο που παρατηρείται μείωση σε σχέση με το προηγούμενο έτος, το μέγεθος των ροών είναι μεγαλύτερο συγκριτικά με τα προηγούμενα έτη. Στις χώρες από τις οποίες αυξάνονται κατακόρυφα οι λαθρομετανάστες τα 2 τελευταία έτη, συγκαταλέγονται η Συρία, το Αφγανιστάν, το Ιράν και το Ιράκ. Οι Αλβανοί λαθρομετανάστες αποτελούν, με διαφορά, τη μεγαλύτερη εθνοτική ομάδα μέχρι και το 2014, ενώ τα έτη 2006 έως 2010 και το 2013 βρίσκονται στην πρώτη θέση των μεταναστευτικών ετήσιων ροών. Επίσης αποτελούν τη μοναδική Ευρωπαϊκή χώρα του πίνακα, με την δεκάδα να συμπληρώνουν άλλες δύο Αφρικανικές χώρες. Επίσης χρήσιμα στοιχεία για την παράνομη μετανάστευση την περίοδο 1987-1995 μας παρέχουν οι [πίνακες 61 & 62](#), στους οποίους παρουσιάζεται ο αριθμός και η εθνικότητα των απελαθέντων μεταναστών. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι μετανάστες από την Αλβανία, παρόλο που είναι με μεγάλη διαφορά η μεγαλύτερη εθνοτική ομάδα απελαθέντων μεταναστών τα έτη 1991-1995, την περίοδο 1987-1991 δεν συμπεριλαμβάνονται στις πρώτες δώδεκα χώρες.

³⁴ <http://frontex.europa.eu>

³⁵ Η FRONTEX δραστηριοποιείται στην Ελλάδα από το 2006

Εστιάζοντας στον [πίνακα 60](#), παρατηρούμε πως ο κύριος όγκος των λαθρομεταναστών, μέχρι και το 2014, εντοπίζεται στα Ελληνοτουρκικά χερσαία και θαλάσσια σύνορα, καθώς και στα Ελληνοαλβανικά χερσαία σύνορα, ενώ ο μεγαλύτερος αριθμός τους ανήκει στην κατηγορία «Λοιπή Χώρα». Τα έτη όμως 2015 και 2016, η συντριπτική πλειοψηφία αυτών εντοπίζεται στα Ελληνοτουρκικά θαλάσσια σύνορα (95,42% το 2015 & 85,86% το 2016). Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των ελληνικών συνόρων είναι ότι τα Ελληνοτουρκικά χερσαία και θαλάσσια σύνορα ακολουθούν την «υδραυλική αρχή», καθώς όταν οι ροές στα χερσαία σύνορα αυξάνονται, μειώνονται οι ροές στα θαλάσσια, και αντιστρόφως (Triandafyllidou, 2014). Στην αρχή αυτή οφείλεται το γεγονός ότι η κατασκευή του συνοριακού φράχτη στον Έβρο, μήκος 12,5 χιλιομέτρων στα σύνορα με την Τουρκία, περιορίζει σε πολύ μεγάλο βαθμό τις χερσαίες μεταναστευτικές ροές, και προκαλεί αύξηση των εισροών στα θαλάσσια σύνορα της χώρας (Ζωγραφάκης & Κασίμης, 2014). Χαρακτηριστικό όλων των περιόδων είναι το γεγονός ότι οι ροές από τα Ελληνοσκοπιανά και Ελληνοβουλγαρικά σύνορα παρουσιάζουν ιδιαίτερος χαμηλό μέγεθος.

Στους [χάρτες 9, 9.1](#) και [10](#) μπορούμε να δούμε τις διαδρομές των μεταναστών από την Αφρική, την Μέση Ανατολή και την Ασία προς την Ελλάδα και την Ευρώπη μέσω της Μεσογείου, όπως αυτές αποτυπώνονται από τον Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης το έτος 2016. Στον [χάρτη 9](#) απεικονίζονται οι διαδρομές προς την Ευρώπη, ενώ εστιάζοντας στους [χάρτες 9.1](#) και [10](#)³⁶, βλέπουμε τις διαδρομές προς την Ελλάδα.

Όσο αναφορά την στάση της ελληνικής πολιτείας απέναντι στην μαζική είσοδο των μεταναστών, κυρίως των παράνομων, την δεκαετία του 1990 αλλά και τα μετέπειτα χρόνια, αυτή αντικατοπτρίζεται στην μεταναστευτική πολιτική που θεσπίζει και εφαρμόζει.

Η μαζικότητα και ο όγκος των μεταναστευτικών ροών, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η Ελλάδα λειτουργεί ως παραδοσιακή χώρα αποστολής μεταναστών όλα τα προηγούμενα χρόνια, έχει ως αποτέλεσμα, την περίοδο της απαρχής του φαινομένου, να μην διαθέτει την κατάλληλη μεταναστευτική νομοθεσία και κατά συνέπεια ούτε τα κατάλληλα μέσα και τους θεσμούς, για την αποτελεσματική διαχείριση του φαινομένου της μετανάστευσης (Μαυροδμή, 2008, Τριανταφυλλίδου & Μαρούκης, 2010).

³⁶ Ο [χάρτης 10](#) αποτελεί συνέχεια του [χάρτη 9](#), καθώς ο [χάρτης 9](#) παρουσιάζει τις διαδρομές μέχρι και το Ιράν, χωρίς να επεκτείνεται περαιτέρω στην Ασία.

Παράλληλα από τις αρχές τις δεκαετίας του 1990, η Ελλάδα έρχεται αντιμέτωπη με μία νέα κατάσταση πολιτικής αστάθειας και εμφύλιων συρράξεων στα Βαλκάνια, απόρροια της κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων στην ευρύτερη περιοχή της κεντροανατολικής Ευρώπης. Ενόσω η εμφύλια διαμάχη κλιμακώνεται σε πόλεμο στην πρώην Γιουγκοσλαβία, η πολιτική αστάθεια και οι συγκρούσεις στην περιοχή επηρεάζουν έμμεσα τη χώρα, μέσω του λεγόμενου «Μακεδονικού ζητήματος», των διεκδικήσεων δηλαδή της Π.Γ.Δ.Μ. που αφορούν σε ένα κομμάτι της ελληνικής εθνικής ιστορίας, ταυτότητας και επικράτειας (Roudometof, 1996). Το γεγονός ότι οι περισσότεροι μετανάστες προέρχονται, στην συντριπτική τους πλειοψηφία, από γειτονικές Βαλκανικές χώρες, (Αλβανία - Βουλγαρία), έχει ως αποτέλεσμα να «ξυπνήσουν» οι συλλογικές μνήμες των πολέμων στα Βαλκάνια (19^ο & αρχές 20^{ου}), για την ενσωμάτωση της Μακεδονίας και της Θράκης στην ελληνική επικράτεια, και να αναβιώσουν οι φόβοι του παρελθόντος. (Triantafyllidou & Gropas, 2009, Anagnostou, 2004). Φόβοι για την δημιουργία εθνοτικών πολιτικών κομμάτων, τα οποία εκμεταλλευόμενα τον μεγάλο αριθμό πολιτών των γειτονικών χωρών, θα μπορούσαν να αμφισβητήσουν τα εδαφικά σύνορα της χώρας. Το αποτέλεσμα είναι η ανάπτυξη ενός κύματος «αμυντικού εθνικισμού» (Triantafyllidou κ.α., 1997), το οποίο ωθεί τα πολιτικά κόμματα στην εφαρμογή μίας σκληρής περιοριστικής πολιτικής απέναντι στο φαινόμενο της παράνομης μετανάστευσης. Η υλοποίηση της πολιτικής αυτής, η οποία οφείλεται και στην αδυναμία διαχείρισης του φαινομένου, γίνεται μέσω μαζικών απελάσεων. Ο στόχος των μαζικών απελάσεων είναι να αποθαρρύνονται οι μη νόμιμοι μετανάστες, έτσι ώστε να μην έρθουν νέοι μετανάστες στη χώρα, αλλά και όσοι ζουν ήδη σε αυτήν να την εγκαταλείψουν. Σε λιγότερο όμως από μία δεκαετία, η περιοριστική πολιτική δεν αποφέρει τα αναμενόμενα αποτελέσματα. (Τριανταφυλλίδου & Μαρούκης, 2010)

Παρά τις απελάσεις και τους διαρκείς ελέγχους (επιχειρήσεις «σκούπας»³⁷), το απόθεμα των μη εγγεγραμμένων μεταναστών στην Ελλάδα (κυρίως Αλβανών) αυξάνεται ραγδαία (Baldwin-Edwards, 2014, Baldwin-Edwards & Φακιολάς, 1998). Ο χαρακτήρας ελέγχου της μεταναστευτικής πολιτικής, αντί να εμποδίσει την μετανάστευση, απλώς ωθεί τους μετανάστες στην άτυπη εργασία, ενώ η ελλιπής και δύσκολη φύλαξη των συνόρων, ενισχύουν ακόμα περισσότερο το φαινόμενο της παράνομης μετανάστευσης. (Παπαδοπούλου-Κούρκουλα, 2008, Ζωγραφάκης, κ.α. 2009, Φακιόλας & Τζιφάκης, 2012). Τα μέτρα αυτά σταματούν να εφαρμόζονται σταδιακά από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, με τις ελληνικές αρχές να συνειδητοποιούν πως η μόνη, ίσως, ρεαλιστική επιλογή που διαθέτουν απέναντι στην αθρόα μεταναστευτική εισροή, είναι μία μαζική νομιμοποίηση των μεταναστών (Μαρούκης & Τριανταφυλλίδου, 2010).

³⁷ Επιχειρήσεις «σκούπα»: οι μαζικοί έλεγχοι σε συγκεκριμένους δημόσιους χώρους και οι αθρόες συλλήψεις και απελάσεις με συνοπτικές διαδικασίες.

Το πρώτο πρόγραμμα εισάγεται το 1997, αντικαθιστώντας τον νόμο του 1929, ο οποίος ρυθμίζει τα θέματα μεταναστευτικής πολιτικής, και αφοτούσε κυρίως θέματα μεταναστευτικών εκροών. Μέχρι το τέλος αυτού του προγράμματος, 371.641 μετανάστες εξασφαλίζουν μια προσωρινή άδεια παραμονής (ή λευκή κάρτα), αλλά μόνο 219.024 από αυτούς να λαμβάνουν μια μόνιμη άδεια παραμονής (πράσινη κάρτα). Το 2001, η κυβέρνηση ψηφίζει ένα νέο νόμο σχετικά με την είσοδο, την παραμονή και την πολιτογράφηση των μεταναστών στην Ελλάδα. Μέχρι το τέλος της διαδικασίας πολιτογράφησης τους, περίπου 400.000 μετανάστες νομιμοποιούνται. Το επόμενο πρόγραμμα νομιμοποίησης πραγματοποιείται το 2007 (Ζωγραφάκης, κ.α., 2009, Τριανταφυλλίδου & Μαρούκης, 2010, κ.α.)

Όπως βλέπουμε και τους [Πίνακες 63](#) & [64](#), οι πολιτογραφήσεις παρουσιάζουν εκρηκτική άνοδο από το 2007 και μετά, καθώς και οι άδειες παραμονής μακράς διάρκειας, από το 2008 και έπειτα, μετά την ισχύ του νέου προγράμματος νομιμοποίησης το 2007. Επίσης χρήσιμες πληροφορίες για τον αριθμό των αδειών παραμονής και το σύνολο των νόμιμων μεταναστών ανά έτος αντλούμε από τον [πίνακα 65](#) και το [διάγραμμα 40](#), στα οποία παρουσιάζονται οι έγκυρες άδειες παραμονής με βάση την Eurostat και την ΕΛΣΤΑΤ. Στον πίνακα 65 της Eurostat παρατηρούμε πως ο μεγαλύτερος αριθμός αδειών την περίοδο 2008-2015 εκδίδεται για οικογενειακούς λόγους, ενώ οι άδειες για εργασιακούς λόγους παρουσιάζουν συνεχώς μείωση. Παρόλο που το συνολικό τους μέγεθος παρουσιάζει αυξομειώσεις την περίοδο αυτή, ο μεγαλύτερος αριθμός αδειών καταγράφεται το 2015. Συγκρίνοντας τα δεδομένα των ΕΛΣΤΑΤ και Eurostat, διαπιστώνουμε πως παρουσιάζουν αποκλίσεις ως προς τον αριθμό των συνολικών αδειών την επταετία 2008-2014, με την μεγαλύτερη διαφορά να εντοπίζεται το έτος 2011, αφού η Eurostat υπολογίζει κατά 101.946 περισσότερες τις έγκυρες άδειες παραμονής.

Τα προγράμματα νομιμοποίησης συμβάλλουν στην ομαλοποίηση του μεταναστευτικού φαινομένου στη Ελλάδα, καθώς τα στοιχεία που συγκεντρώνονται αποτελούν και πολύτιμη πηγή πληροφοριών για το κράτος, αλλά και αφετηρία για πλήθος μελετών, ενώ βελτιώνουν και τις κοινωνικές συνθήκες των παράνομων μεταναστών στη χώρα (Triandafyllidou, 2010, Τριανταφυλλίδου & Μαρούκης, 2010). Η ομόφωνη, όμως, διαπίστωση είναι πως, τελικά, αποφέρουν μία μερική παρά ευρεία νομιμοποίηση του παράνομου μεταναστευτικού αποθέματος καθώς μειώνουν τον αριθμό των παράνομων μεταναστών, χωρίς, όμως, να λύνουν το πρόβλημα (Κόντης, 2000, Glytsos, 2005, Lazaridis & Poyagy-Theotoky, 1999, Fakiolas 2003, Ζωγραφάκης κ.α., 2009).

Η διαδικασία έκδοσης και η διάρκεια των αδειών παραμονής αποτελούν τα σημαντικότερα προβλήματα στα προγράμματα νομιμοποίησης. Από τη μία, η σύντομη διάρκεια των αδειών παραμονής αποσκοπούν στους συχνούς ελέγχους των μεταναστών, έτσι ώστε να διαπιστώνεται το εάν εργάζονται νόμιμα ή όχι, και κατόπιν να χορηγείται ή να ανανεώνεται η άδεια τους. Η τακτική αυτή εξυπηρετεί την βασική θέση της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής, η οποία θεωρεί τους μετανάστες ως

μία δεξαμενή διαθέσιμου εργατικού δυναμικού, την οποία το ελληνικό κράτος θα μπορούσε να ρυθμίζει κατά βούληση. Από την άλλη, η χρονοβόρα και πολύπλοκη διαδικασία έκδοσης τους, έχει ως αποτέλεσμα ο μετανάστης να λαμβάνει την άδεια αφού αυτή έχει λήξει, καθιστώντας την άκυρη, και να χρειαστεί να υποβάλει εκ νέου τα απαραίτητα δικαιολογητικά ώστε να την ανανεώσει (Τριανταφυλλίδου & Μαρούκης, 2010, Ζωγραφάκης, κ.α., 2009). Η αποτυχία, όμως, των προγραμμάτων νομιμοποίησης, πέρα από την λανθασμένη οργάνωση και εκτέλεση τους, οφείλεται και στην άρνηση των μεταναστών να νομιμοποιηθούν. Όπως είδαμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, πολλοί από τους μετανάστες, σταθμίζοντας τα κέρδη και τα κόστη της νόμιμης και παράνομης διαμονής στην χώρα, επιλέγουν την παράνομη, έτσι ώστε να έχουν ευκολότερη πρόσβαση στην αγορά εργασίας.

Εν κατακλείδι, από τις αρχές της δεκαετία του 1990 και έπειτα, η ελληνική μεταναστευτική πολιτική δίνει την εικόνα ενός εκκρεμούς που κινείται ανάμεσα σε δύο άκρα: τον έλεγχο και την κοινωνική ένταξη. (Φακιάλας & Τζιφάκης, 2012). Η ελληνική πολιτεία αμφιταλαντεύεται μεταξύ του αυστηρού ελέγχου της εισόδου και της παραμονής των μεταναστών, και της έλλογης διαχείρισης των δυσκολιών που προκύπτουν αναφορικά με το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, και την ομαλή ένταξη των μεταναστών στον πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό ιστό της χώρας (Φακιάλας & Τζιφάκης, 2012, Ζωγραφάκης, 2009).

Οι ελληνικές κυβερνήσεις δεν επιδεικνύουν την απαραίτητη πολιτική βούληση, ώστε να διαμορφώσουν μία ρεαλιστική και ενεργητική μεταναστευτική πολιτική που προσβλέπει στην επιτυχή διαχείριση του φαινομένου σε βάθος χρόνου. Δεν αντιλαμβάνονται το γεγονός ότι οι μεταναστευτικές εισροές δεν είναι ένα παροδικό φαινόμενο που αφορά μόνο την Ελλάδα, αλλά ένα μακροπρόθεσμο και πολύπλευρο φαινόμενο, μία νέα πραγματικότητα που διαμορφώνεται μετά το 1989 σε ολόκληρη την Ευρώπη, το οποίο απαιτεί κατάλληλη πολιτική διαχείριση και ολοκλήρωση, και το οποίο δεν μπορεί η χώρα να την αντιμετωπίσει μόνο με περιοριστικά μέτρα (Τριανταφυλλίδου & Μαρούκης, 2012, SOPEMI, 2010, Παπαδοπούλου-Κούρκουλα, 2008). Η μεταναστευτική νομοθεσία παρουσιάζει έλλειψη στρατηγικού σχεδιασμού και χάραξης μεταναστευτικής πολιτικής, ενώ τα «δάνεια» από ξένες νομοθεσίες αποδεικνύονται δυσλειτουργικά για την ελληνική πραγματικότητα. Παρουσιάζει τόσο κενά όσο και οι παραλείψεις αλλά και μεγάλο βαθμό «αναληψίας» απέναντι στο ευαίσθητο ζήτημα των μεταναστών, με ένα μεγάλο μέρος του μεταναστευτικού ρεύματος της περασμένης περιόδου, να ενσωματώνεται στην ελληνική κοινωνία και οικονομία, χωρίς η ελληνική πολιτεία να παρεμβαίνει ουσιαστικά (Κασίμης & Κασίμη, 2004, Χλέτσος, κ.α., 2005, Κασίμης, 2012).

Η αποτυχία των προγραμμάτων νομιμοποίησης αιτιολογείται από την επαναλαμβανόμενη διεξαγωγή τους και τον μεγάλο αριθμό μεταναστών χωρίς άδεια στην Ελλάδα όλα αυτά τα χρόνια (Κασίμης, 2012). Τα προγράμματα επικεντρώνονται σε μία κοντόφθαλμη πολιτική, μέσα από την περιοριστική διαχείριση της μετανάστευσης. Από τη μία επιβεβαιώνουν τη φιλελεύθερη θέση, σχετικά με την συμβολή που έχει η αρχή της ελευθερίας του ανθρώπου στην απόφαση ενός κράτους να αντιμετωπίσει τη μετανάστευση ως ζήτημα κοινωνικής ένταξης. Από την άλλη, οι μακρόσυρτες διοικητικές διαδικασίες σκοπιμότητας και πιστοποίησης, οι οποίες είναι συμβατές με τις θεωρητικές θέσεις του ρεαλισμού, φαινομενικά εξυπηρετούν την ανάγκη για εντατικοποίηση της κρατικής εποπτείας, διαμορφώνουν, όμως, συνθήκες που ευνοούν την υπέρμετρη και ακραία αυστηριοποίηση του ελέγχου, συχνά με πρακτικές αυθαίρετες επιβολής και περιφρούρησης της δημόσιας τάξης. (Φακιάς & Τζιφάκης, 2012, Τριανταφυλλίδου & Μαρούκης, 2010)

Η επιβολή της νομιμότητας είναι αναγκαία και ικανή προϋπόθεση προκειμένου να πετύχει το όποιο φιλελεύθερο εγχείρημα πολυπολιτισμικού ανοίγματος της ελληνικής κοινωνίας, κυρίως, μέσω της χορήγησης υπηκοότητας σε αλλογενείς μετανάστες. (Κύρτσος, 2010). Η πολιτογράφηση, ωστόσο, είναι ένα μέτρο χρήσιμο που συμβάλει στην ομαλή κοινωνική ένταξη, εφόσον προηγουμένως έχει περιοριστεί η διαρκή συσσώρευση παράνομων μεταναστών, η οποία λειτουργεί σαν θερμοκήπιο για την ανομία και την ασυδοσία, υπονομεύει τις κοινωνικές ισορροπίες και αλλοιώνει την εθνική ταυτότητα (Λυγερός, 2010). Εάν η μαζική εισροή αδήλωτων μεταναστών δεν αναχαιτιστεί, είναι αδύνατον να τεθεί φραγμός στην εξαθλίωση και στην εγκληματικότητα. Οι νόμιμοι μετανάστες αξιούνουν πρωτίστως το σεβασμό, η ιθαγένεια έπεται (Καστριώτης, 2010).

5. Επίλογος

Στην παρούσα εργασία εξετάστηκε το φαινόμενο της μετανάστευσης στην Ελλάδα κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Η διάκριση των τριών περιόδων έγινε με βάση τα χαρακτηριστικά των μεταναστευτικών ροών.

Αναφορικά με την πρώτη περίοδο, η μετανάστευση, περίπου, 1.236.000 ελλήνων, συνέβαλε στην αντιμετώπιση της εκτεταμένης ανεργίας, της υποαπασχόλησης και των κοινωνικών πιέσεων. Εκτός, όμως, από τη μείωση της ανεργίας, η μετανάστευση σε συνδυασμό με την οικονομική ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, οδήγησαν στην αύξηση στις μέσες αποδοχές, και στην βελτίωση των όρων απασχόλησης των εργαζομένων, κυρίως της εργατικής τάξης, καθώς και στην αύξηση της κατά κεφαλήν παραγωγής. Τα μεταναστευτικά εμβάσματα που εισέρευσαν στη χώρα αποτέλεσαν σπουδαία πηγή συναλλάγματος, αυξάνοντας τα συναλλαγματικά αποθέματα και βελτιώνοντας το ισοζύγιο πληρωμών της χώρας. Παράλληλα, μαζί με τον κλάδο των κατασκευών και της ναυτιλίας, τα εμβάσματα συγκαταλέγονταν στους τρεις σημαντικούς πυλώνες στους οποίους στηρίχθηκε η μεταπολεμική οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδος.

Η μεταναστευτική αυτή εκροή, όμως, δεν έγινε ομοιόμορφα από όλες τις περιφέρειες της χώρας. Οι αγροτικές και ακριτικές περιοχές «έχασαν» ένα πολύ μεγάλο τμήμα του πληθυσμού τους, με αποτέλεσμα την κατάρρευση της τοπικής οικονομίας, και σε ορισμένες περιπτώσεις οδήγησαν την ερήμωση ολόκληρων χωριών και περιοχών. Παράλληλα, η συντριπτική πλειοψηφία των μεταναστών, βρίσκονταν στην παραγωγική ηλικία. Το γεγονός αυτό στέρησε από την χώρα ένα μεγάλο σε όγκο και ζωτικό σε σύνθεση τμήμα του πληθυσμού της, με επακόλουθο η δημογραφική αυτή διαταραχή να ευνοήσει την υπογεννητικότητα και να οδηγήσει σε στασιμότητα και γήρανση του πληθυσμού. Τα μεταναστευτικά εμβάσματα, λόγω της μεγάλης και σημαντικής συμβολή τους στην οικονομική ανάπτυξη, οδήγησαν την Ελλάδα στο βασίζεται σε αυτά για την εισαγωγή συναλλάγματος. Επίσης, το σύνολο των εμβασμάτων δεν αξιοποιήθηκε σε παραγωγικές επενδύσεις. Τα εμβάσματα ενίσχυσαν την κατανάλωση διαρκών καταναλωτικών αγαθών, και δεν επενδύθηκαν στους κρίσιμους τομείς της ελληνικής βιομηχανίας-βιοτεχνίας και στον αγροτικό τομέα, με σκοπό τον εκσυγχρονισμό των κλάδων. Από τη μία, βελτίωσαν το βιοτικό επίπεδο των λαϊκών στρωμάτων, αλλά, από την άλλη, αύξησαν την εκροή κεφαλαίων προς το εξωτερικό, διότι τα προϊόντα που κατανάλωναν εισάγονταν από άλλες χώρες.

Εστιάζοντας στην δεύτερη περίοδο, στο σύνολό τους οι επαναπατριζόμενοι μεταπολεμικοί μετανάστες δεν κατόρθωσαν να συμβάλουν στον εκσυγχρονισμό της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας. Δραστηριοποιήθηκαν σε μη παραγωγικά επαγγέλματα του τριτογενούς τομέα, χωρίς να ενισχύσουν το γεωργικό και εργατικό δυναμικό. Η οικονομική κρίση που έπληξε τις ευρωπαϊκές χώρες και την Ελλάδα, είχε ως αποτέλεσμα οι επαναπατριζόμενοι, λόγω του χαμηλού βαθμού εξειδίκευσης που διέθεταν, ή των δεξιοτήτων για τις οποίες όμως δεν υπήρχε ζήτηση στην

ελληνική αγορά, να μην είναι σε θέση να καλύψουν τις ανάγκες της χώρας σε ειδικευμένο τεχνικό προσωπικό, και έτσι να οδηγήσουν στην αύξηση του ποσοστού της ανεργίας. Οι επενδύσεις που πραγματοποιήσαν κατά την επιστροφή τους, ήταν, και αυτές, αντιπαραγωγικές ή στόχευαν στην αγορά εισαγόμενων προϊόντων, ενισχύοντας την εκροή επενδυτικών κεφαλαίων. Παρόλο που κατά την επιστροφή τους στην Ελλάδα εγκαταστάθηκαν, κυρίως, στις περιοχές από τις οποίες αρχικά είχαν μεταναστεύσει, μετριάζοντας την ερήμωση των αγροτικών και ακριτικών περιοχών, από πληθυσμιακής άποψης επιδείνωσαν ακόμα περισσότερο την ανισομερή σύνθεση του πληθυσμού, κατά ηλικία, που προξένησε η μετανάστευση. Οι επαναπατριζόμενοι άνηκαν στις λιγότερο παραγωγικές ηλικίες, γεγονός που οδήγησε στη δυσμενέστερη κατανομή των ηλικιών στο σύνολο της χώρας.

Το μεγάλο μεταναστευτικό κύμα προς την Ελλάδα κατά την τρίτη περίοδο, οδήγησε στην αύξηση του μεγέθους του αλλοδαπού μεταναστευτικού πληθυσμού της χώρας, μέσα σε μία εικοσιπενταετία, κατά, περίπου, 1.000.000, με τους μετανάστες να επιδρούν θετικά στην δημογραφική και οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδος.

Πέρα από την καθοριστική συμβολή τους στη μεγέθυνση του πληθυσμού της χώρας, η μαζική εισροή των αλλοδαπών μεταναστών επέφερε σημαντικές αλλαγές και στον δημογραφικό της χάρτη, καθώς, όντας στην πλειοψηφία τους άτομα νεαρής ηλικίας, προκάλεσαν αύξηση της γεννητικότητας και της γονιμότητας του πληθυσμού, ενώ, παρόλο που η κατανομή τους στην επικράτεια ήταν κατ' αναλογία του ελληνικού πληθυσμού, εντούτοις, ενίσχυσαν δημογραφικά την περιφέρεια και τα χωριά της υπαίθρου.

Η παρουσία των μεταναστών στην ελληνική οικονομία είχε θετικές επιδράσεις στα μακροοικονομικά μεγέθη της χώρας. Οι μετανάστες συνέβαλαν στην αύξηση του ΑΕΠ, της κατανάλωσης, της απασχόλησης, στην μείωση του πληθωρισμού, στην ενίσχυση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων και των εξαγωγών, καθώς και στην ενίσχυση του Κοινωνικού Κράτους Πρόνοιας, ενώ προκάλεσαν αναδιανομή του πλούτου και του εισοδήματος.

Ως εργαζόμενοι, κάλυψαν το κενό που υπήρχε στην δευτερογενή αγορά εργασίας, λόγω της απροθυμίας των ελλήνων να εργαστούν σε αυτήν, αυξάνοντας το συνολικό παραγόμενο προϊόν των κλάδων αυτών. Παράλληλα, λόγω του χαμηλότερου μισθού που λάμβαναν συγκριτικά με τους Έλληνες, συνέβαλλαν στην μείωση του κόστους παραγωγής, και, συνεπώς, στην παραγωγή ενός οικονομικότερου τελικού προϊόντος. Αυτό είχε ως επακόλουθο την αύξηση της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων στις αγορές του εξωτερικού, καθώς και της ανταγωνιστικότητας τόσο των επιχειρήσεων όσο και της ελληνικής οικονομίας γενικότερα. Επιπροσθέτως, η μείωση του κόστους παραγωγής, συνέβαλλε θετικά στη συγκράτηση ή και στη μείωση των πληθωριστικών τάσεων και, ταυτόχρονα, στην ενίσχυση της επιχειρηματικότητας, γεγονός που οδήγησε στην δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, στην αξιοποίηση ανενεργών παραγωγικών συντελεστών της

οικονομίας, στην αύξηση του συνολικού παραγόμενου προϊόντος, στην δημιουργία νέου εισοδήματος και, τελικώς, στην αύξηση της προσφοράς και της κατανάλωσης. Επίσης, πολλές επιχειρήσεις, που κινδύνευαν να κλείσουν, βασίστηκαν στην φθηνή ανειδίκευτη εργασία των μεταναστών, και, κυρίως, των παράνομων, προκειμένου να μειώσουν το λειτουργικό τους κόστος και να συνεχίσουν την δραστηριότητά τους.

Ως καταναλωτές, οι μετανάστες, πέρα από το βασικό τους στόχο που ήταν η αποστολή εμβασμάτων πίσω στην πατρίδα τους, δαπανούσαν ένα μέρος του εισοδήματός τους στην εγχώρια οικονομία. Η κατανάλωσή τους αφορούσε, κυρίως, καταναλωτικά αγαθά για τα οποία δεν υπήρχε ζήτηση, και τα οποία, διαφορετικά, δεν θα καταναλώνονταν-αξιοποιούνταν, (ενοικίαση παλαιών σπιτιών, αγορά μεταχειρισμένων προϊόντων ένδυσης, υπόδησης, αυτοκίνητα κ.α.) δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο ένα επιπλέον εισόδημα για τους έλληνες ιδιοκτήτες τους, και συνεπώς μία επιπρόσθετη αύξηση στην κατανάλωση και την προσφορά.

Αναφορικά με την δημοσιονομική συνεισφορά των μεταναστών, οι νόμιμοι μετανάστες κατέβαλλαν τόσο άμεσους, όσο και έμμεσους φόρους, αλλά και ασφαλιστικές εισφορές, ενισχύοντας τον κρατικό προϋπολογισμό και τα ασφαλιστικά τους ταμεία, ενώ οι παράνομοι μετανάστες συνέβαλαν μόνο μέσω της έμμεσης φορολογίας. Επίσης, σημαντική δημοσιονομική συνεισφορά των μεταναστών παρατηρήθηκε στο συνταξιοδοτικό σύστημα της χώρας. Ο μεγάλος αριθμός αλλοδαπών εργαζομένων που εισέρευσε στη χώρα, πέρα από την δημογραφική ανανέωση, συνέβαλλε και στην ενίσχυση και την βιωσιμότητα των συνταξιοδοτικών ταμείων, μέσω των ασφαλιστικών του εισφορών, με τις θετικές, όμως, επιδράσεις να περιορίζονται στην βραχυχρόνια περίοδο, ενώ μακροχρόνια να τείνουν είναι αρνητικές

Η είσοδος, όμως, των μεταναστών στην Ελλάδα, είχε και αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομία και τον κοινωνικό ιστό της χώρας. Στις αρνητικές επιπτώσεις των μεταναστών, κυρίως των παράνομων, συγκαταλέγονταν η αύξηση του ποσοστού ανεργίας, η διόγκωση της παραοικονομίας, η εκροή συναλλάγματος, η άνοδος της εγκληματικότητας, η φοροδιαφυγή, η εισφοροδιαφυγή και η δημοσιονομική επιβάρυνση. Ωστόσο, δεν υπήρξε ένα κοινώς αποδεκτό συμπέρασμα για το εάν παρατηρήθηκαν ή όχι, καθώς και για το κατά πόσο οφείλονταν στους μετανάστες, ορισμένα από αυτά τα αποτελέσματα.

Μία σημαντική αρνητική επίδραση της μετανάστευσης εντοπίστηκε στο κομμάτι της εκροής συναλλάγματος από την Ελλάδα. Ένα μεγάλο τμήμα του εισοδήματος των μεταναστών, μέσω των μεταναστευτικών εμβασμάτων, «έφυγε» από την ελληνική οικονομία και το τραπεζικό σύστημα, καταλήγοντας στις χώρες καταγωγής τους.

Εστιάζοντας στην αγορά εργασίας, σημαντική απώλεια για τα ασφαλιστικά ταμεία αποτέλεσε η μη καταβολή ασφαλιστικών εισφορών από τους παράνομους μετανάστες, οι οποίοι απασχολούνταν σε κλάδους της παραοικονομίας. Επίσης, η απασχόληση τους στην παραοικονομία, συντέλεσε και στην διόγκωση της «μαύρης εργασίας» και της παραοικονομίας, γεγονός το οποίο προκάλεσε αρνητικές επιπτώσεις στα κρατικά ταμεία, λόγω των διαφυγόντων εσόδων, μιας και το παραγόμενο προϊόν των παραοικονομικών δραστηριοτήτων δεν φορολογούνταν. Ωστόσο δεν είναι σαφές για το εάν η παραοικονομία εξακολουθεί να υφίσταται εξαιτίας των μεταναστών, ή υπάρχει λόγω της φύσης της, παρέχοντας, απλά, στους παράνομους μετανάστες τη δυνατότητα εργασιακής απασχόλησης. Πολλές επιχειρήσεις βασίστηκαν στην εκτεταμένη χρήση του φθηνού αλλοδαπού εργατικού δυναμικού για την επίτευξη της κερδοφορίας τους, χωρίς να προβούν στις απαραίτητες επενδύσεις σε κεφάλαιο και κεφαλαιουχικό εξοπλισμό, με επακόλουθο μακροπρόθεσμα να αντιμετωπίσουν προβλήματα ανταγωνιστικότητας. Παρόλα αυτά, δεν υπάρχει ένα καθολικό συμπέρασμα για το ένα «ευθύνονταν» οι μετανάστες για αποτέλεσμα αυτό, ή οι επιχειρήσεις που δεν «εκμεταλλεύτηκαν» το βραχυχρόνιο μειωμένο κόστος, λόγω της απασχόληση των μεταναστών, και επέλεξαν να μην προβούν στις απαραίτητες επενδύσεις σε κεφαλαιουχικό εξοπλισμό και σε τεχνολογική ανάπτυξη, με στόχο την μακροχρόνια βιωσιμότητα και κερδοφορία τους. Παρόλο που οι μετανάστες κάλυψαν το κενό σε ορισμένους κλάδους, και συνέβαλαν στην αύξηση της απασχόλησης, οδήγησαν, σε ορισμένες περιπτώσεις, στην αύξηση των ποσοστών ανεργίας του γηγενούς εργατικού δυναμικού. Ωστόσο, στις περιπτώσεις όπου παρατηρήθηκαν φαινόμενα υποκατάστασης μεταξύ του αλλοδαπού και του ελληνικού εργατικού δυναμικού, αυτές αφορούσαν τους ανειδίκευτους εργάτες, ενώ τα οφέλη που προέκυψαν από την υποκατάσταση αυτή, είχαν θετικό αντίκτυπο για το σύνολο του πληθυσμού.

Στο κομμάτι της φορολογίας, οι παράνομοι μετανάστες επιβάρυναν τον κρατικό προϋπολογισμό, μέσω της μη καταβολής άμεσων φόρων. Παρόλα αυτά, οι απώλειες για το κράτος δεν ήταν σημαντικές, διότι, στη συντριπτική τους πλειοψηφία οι νόμιμοι μετανάστες δεν φορολογούνταν, λόγω του χαμηλού τους εισοδήματος. Επομένως, ακόμα και εάν οι παράνομοι μετανάστες νομιμοποιούνταν, δεν θα κατέβαλλαν άμεσους φόρους.

Στο κομμάτι της ασφάλειας, η είσοδος των παράνομων μεταναστών οδήγησε στην αύξηση την εγκληματικότητα και επιβάρυνε τις δημόσιες δαπάνες για την φύλαξη των συνόρων και την δημόσια ασφάλεια. Όσον αφορά, όμως, την αύξηση της εγκληματικότητας, και σε αυτή την περίπτωση υπάρχουν αντικρουόμενα αποτελέσματα και συμπεράσματα, ενώ οι όποιες αναφορές για δημοσιονομική επιβάρυνση, σχετίζονταν με τον τομέα της εκπαίδευσης, και αφορούν τα παιδιά των παράνομων μεταναστών.

Τέλος, κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης, οι μεταναστευτικές ροές παρουσιάζουν ορισμένες διαφοροποιήσεις, χωρίς όμως να «αποκλίνουν» από τα χαρακτηριστικά των ροών της τρίτης περιόδου, με την Ελλάδα να εξακολουθεί να αποτελεί μία χώρα προορισμού μεταναστών. Λόγω της οικονομικής κρίσης, παρουσιάζεται μία μικρή μείωση στις μεταναστευτικές εισροές και στο σύνολο του νόμιμου μεταναστευτικού πληθυσμού στη χώρα, καθώς και μικρή αύξηση στον αριθμό των ελλήνων που μεταναστεύουν σε χώρες του εξωτερικού. Παράλληλα η προσφυγική κρίση, η οποία βρίσκεται εν εξελίξει, οδήγησε την τελευταία διετία, περίπου, πάνω από 1.000.000 αριθμό προσφύγων και μεταναστών στην Ελλάδα.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

- Αλογοσκούφης, Γ., 2013. **Διεθνής Οικονομική και Παγκόσμια Οικονομία**. Αθήνα: Gutenberg
- Ζωγραφάκης, Σ., Κόντης, Α., Μητράκος, Θ., 2009. **Τα Βήματα των Μεταναστών στην Ελληνική Οικονομία**. Αθήνα: ΙΜΕΠΟ
- Καβουνίδη, Τ., Κόντης, Α., Λιανός, Θ., Φακιάλας, Ρ., 2008. **Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες-Πολιτικές-Προοπτικές. Τόμος Α΄**. Αθήνα: ΙΜΕΠΟ
- Κασιμάτη, Κ., 1984. **Μετανάστευση-Παλινοστήση: Το Πρόβλημα της Δεύτερη Γενιάς**. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
- Κόλλιας, Χ., Συρακούλης, Κ., Χλέτσος, Μ., 2005. **Μετανάστες και Ελληνική Οικονομία**. στο: Χ., Κόλλιας, Χ., Ναξάκης, Μ., Χλέτσος, επιμ. 2010. *Σύγχρονες Προσεγγίσεις της Ελληνικής Οικονομίας*. 4^η έκδοση. Αθήνα: Πατάκη, Κεφ. 15., σελ. 481- 494
- Κόντης, Α., 2012. **Η Μετανάστευση στην Θεωρία των Διεθνών Οικονομικών Σχέσεων**. στο: Α., Κόντης, Χ., Τσαρδανίδης, επιμ. 2012. *Διεθνής Πολιτική Οικονομία: Θεωρία, Δομή και Προκλήσεις της Παγκόσμιας Οικονομίας*. 2^η έκδοση. Αθήνα: Παπαζήσης, κεφ. 9. σελ. 965-1009
- Ναξάκης, Χ., Χλέτσος, Μ. επιμ., 2001. **Μετανάστες και Μετανάστευση: Οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές πτυχές**. Αθήνα: Πατάκη
- Πετρινώτη, Ξ. 1993. **Η Μετανάστευση Προς την Ελλάδα: Μία πρώτη Καταγραφή, Ταξινόμηση και Ανάλυση**. μετάφραση από Α. Πατμανίδου., 1993. Αθήνα: Οδυσσέας
- Τριανταφυλλίδου, Α., Μαρούκης, Θ. επιμ., 2010. **Η Μετανάστευση στην Ελλάδα του 21^{ου} Αιώνα**. Αθήνα: Κριτική
- Χασιώτης, Ι., Κ. 1993. **Επισκόπηση της Ιστορίας της Νεοελληνικής Διασποράς**. Θεσσαλονίκη: Βανιάς
- Χασιώτης, Ι., Κ., Κατσιαρδή-Hering, Ο., Αμπατζή, Ε., Α., επιμ., 2006. **Οι Έλληνες στη Διασπορά: 15^{ος}-21^{ος} Αιώνας** [e-book], Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων, διαθέσιμο στην: <<http://eranistis.net/wordpress/wp-content/uploads/2013/08/diaspora.pdf>> [Τελευταία επίσκεψη: 27/5/2017]
- Κοτζαμάνης, Β., Αγοραστάκης, Μ., Πηλείδης, Α., Σταθάκης, Δ., 2006. **Οι Αλλοδαποί στην Ελλάδα: Χωρική Ανάλυση των Δημογραφικών τους Χαρακτηριστικών και της Συμβολής τους στις Πληθυσμιακές Μεταβολές (1991-2001)**. Βόλος: Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων. διαθέσιμο στην: <<http://www.demography-lab.prd.uth.gr/abstract/6.pdf>> [Τελευταία επίσκεψη: 27/5/2017]
- Ζωγραφάκης, Σ., Κασίμης, Χ., 2014. **Ελληνική Οικονομία και μετανάστες: Χτες... Σήμερα... Αύριο**. στο: Μασουράκης, Μ., Γκόρτσος, Χ., επιμ. 2014. *Ανταγωνιστικότητα για Ανάπτυξη: Προτάσεις πολιτικής*. Αθήνα: Ελληνική

Ένωση Τραπεζών, διαθέσιμο στην:

<<http://www.hba.gr/5Ekdosis/UpIPDFs/sylltomos14/381-396%20Zografakis%202014.pdf>> [Τελευταία επίσκεψη: 8/6/2017]

- Χλέτσος, Μ., Κόλλιας, Χ., Συρακούλης, Κ., Παλαιολόγου, Σ., 2005. **Οικονομικές Διαστάσεις της Μετανάστευσης: Επιπτώσεις στον Αγροτικό Τομέα**. Αθήνα: ΙΜΕΠΟ, διαθέσιμο στην: <<https://walk2geographies.files.wordpress.com/2008/03/cebfbce9cebacebfbcebdccebfbcecb9cebaceadcf82-ceb4ceb9ceb1cf83cf84ceaccf83ceb5ceb9cf82-cf84ceb7cf82-cebcceb5cf84ceb1cebdceaccf83cf84.pdf>> [Τελευταία επίσκεψη: 8/6/2017]
- Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2005. **Στοιχεία Απασχόλησης Ιανουαρίου 2004**. [doc] Αθήνα: Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, διαθέσιμο στην: <https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwivtYaHjJHUAhUGWiwKHWDobqkQFggrMAE&url=http%3A%2F%2Fwww.ika.gr%2Fgr%2Finfoforpages%2Fnews%2F20050216.doc&usg=AFQjCNHZAp26Jlu3mzH-r18alQbGZRu25g&sig2=idYP_YGurmVEgRAFD_BXBw> [Τελευταία επίσκεψη: 27/5/2017]
- Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2005. **Στοιχεία Απασχόλησης Ιανουαρίου 2005**. [doc] Αθήνα: Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, διαθέσιμο στην: <https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwio9pbSjJHUAhXGkywKHUAuAz0QFggmMAA&url=http%3A%2F%2Fwww.ika.gr%2Fgr%2Finfoforpages%2Fstats%2Fstatreports%2Fmsd_012005.doc&usg=AFQjCNHKDGHZyfnX_cbt2V1KnBRiT_N4Sw&sig2=QJYX0-PxsaveiELNb_5UBg> [Τελευταία επίσκεψη: 27/5/2017]
- Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2007. **Στοιχεία Απασχόλησης Ιανουαρίου 2006**. [doc] Αθήνα: Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, διαθέσιμο στην: <<https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwj9g8P-jJHUAhUGDCwKHR8vAKgQFggmMAA&url=http%3A%2F%2Fwww.ika.gr%2Fgr%2Finfoforpages%2Fnews%2Fmsd012006.doc&usg=AFQjCNGbg2vtx-b2ly-9NcSrUPFMscM7Iw&sig2=QBjt2rOh60PBBHsgq4CZgQ>> [Τελευταία επίσκεψη: 27/5/2017]
- Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2008. **Στοιχεία Απασχόλησης Ιανουαρίου 2007**. [pdf] Αθήνα: Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, διαθέσιμο στην: <<http://www.ika.gr/gr/infoforpages/news/MSD012007.pdf>> [Τελευταία επίσκεψη: 27/5/2017]
- Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2009. **Στοιχεία Απασχόλησης Ιανουαρίου 2008**. [pdf] Αθήνα: Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, διαθέσιμο στην: <http://www.ika.gr/gr/infoforpages/news/apasxolisi_01_2008.pdf> [Τελευταία επίσκεψη: 27/5/2017]

- Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2010. **Στοιχεία Απασχόλησης Ιανουαρίου 2009**. [pdf] Αθήνα: Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, διαθέσιμο στην: <http://www.ika.gr/gr/infopages/news/apasxolisi_01_2009.pdf> [Τελευταία επίσκεψη: 27/5/2017]
- Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2011. **Στοιχεία Απασχόλησης Ιανουαρίου 2010**. [pdf] Αθήνα: Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, διαθέσιμο στην: <http://www.ika.gr/gr/infopages/news/apasxolisi_01_2010.pdf> [Τελευταία επίσκεψη: 27/5/2017]
- Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2012. **Στοιχεία Απασχόλησης Ιανουαρίου 2011**. [pdf] Αθήνα: Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, διαθέσιμο στην: <http://www.ika.gr/gr/infopages/news/apasxolisi_01_2011.pdf> [Τελευταία επίσκεψη: 27/5/2017]
- Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2012. **Στοιχεία Απασχόλησης Ιανουαρίου 2012**. [pdf] Αθήνα: Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, διαθέσιμο στην: <http://www.ika.gr/gr/infopages/news/apasxolisi_01_2012.pdf> [Τελευταία επίσκεψη: 27/5/2017]
- Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2013. **Στοιχεία Απασχόλησης Ιανουαρίου 2013**. [pdf] Αθήνα: Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, διαθέσιμο στην: <http://www.ika.gr/gr/infopages/news/apasxolisi_01_2013.pdf> [Τελευταία επίσκεψη: 27/5/2017]
- Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2014. **Στοιχεία Απασχόλησης Ιανουαρίου 2014**. [pdf] Αθήνα: Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, διαθέσιμο στην: <http://www.ika.gr/gr/infopages/news/apasxolisi_1_2014.pdf> [Τελευταία επίσκεψη: 27/5/2017]
- Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2015. **Στοιχεία Απασχόλησης Ιανουαρίου 2015**. [pdf] Αθήνα: Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, διαθέσιμο στην: <http://www.ika.gr/gr/infopages/news/apasxolisi_01_2015.pdf> [Τελευταία επίσκεψη: 27/5/2017]
- Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2016. **Στοιχεία Απασχόλησης Ιανουαρίου 2016**. [pdf] Αθήνα: Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, διαθέσιμο στην: <http://www.ika.gr/gr/infopages/news/apasxolisi_01_2016.pdf> [Τελευταία επίσκεψη: 27/5/2017]
- Καυάλης, Α., επιμ. 2007. **Αδήλωτη Απασχόληση και «Νομιμοποίηση» των Μεταναστών: Η Πρόκληση της Μεταναστευτικής Πολιτικής**. Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, διαθέσιμο στην: <http://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2014/02/files/MELETH_27.pdf> [Τελευταία επίσκεψη: 8/6/2017]
- Μπακαβός, Χ., Παπαδοπούλου, Π., Συμεωνάκη, Μ., επιμ. 2008. **Μετανάστευση και Παροχή Υπηρεσιών στην Ελλάδα**. Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, διαθέσιμο στην: <<http://www.inegsee.gr/ekdosi/Metanasteysh-kai-paroxh-yphresiwn-se-metanastes-sthn-Ellada>> [Τελευταία επίσκεψη: 8/6/2017]

- Μητράκος, Θ., 2013. **Η Συμβολή των Μεταναστών στην Ελληνική Οικονομία: Μετά-ανάλυση των Εμπειρικών Ευρημάτων.** *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*, [online] 8(2), σελ. 87-106, διαθέσιμο στην: <http://www.sem-ete.gr/wp-content/uploads/2014/07/file_1.Mitrakos.pdf> [Τελευταία επίσκεψη: 27/5/2017]
- Τριανταφυλλίδου, Α., 2015. **Μετατρέποντας την Προσφυγική Κρίση σε Ευκαιρία; Τρέχουσες Προκλήσεις για την Ελλάδα.** *European University Institute*. διαθέσιμο στην: <<http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2015/12/AnnaGR.pdf>> [Τελευταία επίσκεψη: 8/6/2017]

Ξενόγλωσση

- Baldwin-Edwards, M., 2014. **Immigrants, Racism and the New Xenophobia of Greece Immigration Policy.** *Mediterranean Migration Observatory*, [online] διαθέσιμο στην: <<https://ec.europa.eu/migrant-integration/index.cfm?action=media.download&uuid=2A60854A-E0CF-B3C2-AB3CF1D3484F3627>> [Τελευταία επίσκεψη: 4/6/2017]
- Borjas, G., J., 1989. **Theory and International Migration.** *The Center for Migration Studies of New York*, [online] 23(3), σελ. 457-485. διαθέσιμο στην: <http://www.dipecodir.it/upload/file/Giannetti/Docs/Economic%20Theory%20and%20International%20Migration_%20Borjas.pdf> [Τελευταία επίσκεψη: 27/5/2017]
- Borjas, G., J., 1994. **The Economic Benefits from Immigration.** *Journal of Economic Prospective*, [online] 9(2), σελ. 3-22. διαθέσιμο στην: <<http://www.nber.org/papers/w4955.pdf>> [Τελευταία επίσκεψη: 28/5/2017]
- Borjas, G., J., 1999. **The Economic Analysis of Immigration.** *Elsevier*, [online] 3(A), σελ. 1697-1760. διαθέσιμο στην: <<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1573446399030096>> [Τελευταία επίσκεψη: 27/5/2017]
- Borjas, G., J., 2003. **The Labor Demand Curve is Downward Sloping: Reexamining the Impact of Immigration on the Labor Market.** *Quarterly Journal of Economics*, [online] 118(4), σελ. 1335-1374. διαθέσιμο στην: <<http://www.nber.org/papers/w9755.pdf>> [Τελευταία επίσκεψη: 28/5/2017]
- Borjas, G., J., 2013. **The Analytics of the Wage Effect of Immigration.** *IZA Journal of Migration*, [online] 2(22). διαθέσιμο στην: <<https://izajodm.springeropen.com/articles/10.1186/2193-9039-2-22>> [Τελευταία επίσκεψη: 27/5/2017]
- Borjas, G., J., 2014. **Immigration Economics.** London: Harvard University Press
- Borjas, G., J., Hilton, L., **Immigration and the Welfare State: Immigrant Participation in Means -Tested Entitlement Programs.** *Quarterly Journal of Economics*, [online] 111(2), σελ. 575-604. διαθέσιμο στην: <<http://www.nber.org/papers/w5372.pdf>> [Τελευταία επίσκεψη: 28/5/2017]
- Chletsos, M., Toupakias, S., 2012. **Immigration, Unemployment and Growth: Empirical Evidence from Greece.** *Munich Personal RePEc Archive*. [online] διαθέσιμο στην: <<https://mpira.ub.uni-muenchen.de/39927>> [Τελευταία επίσκεψη: 28/5/2017]
- Chletsos, M., Toupakias, S., 2012. **The Impact of Immigration on the Greek Labor Market.** *Munich Personal RePEc Archive*. [online] διαθέσιμο στην: <<https://mpira.ub.uni-muenchen.de/39928>> [Τελευταία επίσκεψη: 28/5/2017]
- Chletsos, M., Toupakias, S., 2016. **Do Immigrants Compete with Natives in the Greek Labor Market? Evidence from the Skill-Cell Approach Before**

- and During the Great Recession.** *Munich Personal RePEc Archive*. [online] διαθέσιμο στην: <<https://mpra.ub.uni-muenchen.de/76106>> [Τελευταία επίσκεψη: 28/5/2017]
- Dobra, A., 2009. **Identifying the key issues focusing on the costs and benefits of immigration in developed countries.** *Munich Personal RePEc Archive*. [online] διαθέσιμο στην: <<https://mpra.ub.uni-muenchen.de/16818>> [Τελευταία επίσκεψη: 28/5/2017]
 - Dobra, A., 2009. **Principal concerns concentrating on the costs and benefits of immigration in developed countries.** *Munich Personal RePEc Archive*. [online] διαθέσιμο στην: <<https://mpra.ub.uni-muenchen.de/16817>>
 - Gagales, A., Roher, C., L., 2006. **Greece: Selected Issues.** *International Monetary Fund*, [online] διαθέσιμο στην: <<https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2006/cr0605.pdf>>
 - Gerdes, C., Schutz-Nielsen, M., L., Wadensjö, E., 2011. **The Significance of Immigration for Public Finances in Denmark.** *The Rockwool Foundation Research Unit*. [online] διαθέσιμο στην: <<http://www.rockwoolfonden.dk/publikationer/the-significance-of-immigration-for-public-finances-in-denmark>> [Τελευταία επίσκεψη: 28/5/2017]
 - Harper, S., 2016. **The Important Role of Migration for an Ageing Nation.** *Journal of Population Ageing*. [online] 9(3), σελ. 183-189, διαθέσιμο στην: <<https://link.springer.com/article/10.1007/s12062-016-9152-4>> [Τελευταία επίσκεψη: 28/5/2017]
 - Institute for Economics & Peace, 2016. **Global Peace Index 2016.** *Vision of Humanity*, [online] διαθέσιμο στην: http://visionofhumanity.org/app/uploads/2017/02/GPI-2016-Report_2.pdf [Τελευταία επίσκεψη: 28/5/2017]
 - International Organization for Migration, 2015. **Mixed Migration Flows in the Mediterranean: Compilation of Available Data and Information, Report 2015.** *International Organization for Migration*, [pdf] διαθέσιμο στην: <https://www.iom.int/sites/default/files/situation_reports/file/Mixed-Flows-Mediterranean-and-Beyond-Compilation-Overview-2015.pdf> [Τελευταία επίσκεψη: 4/6/2017]
 - Jamotte, F., Koloskova, K., Saxena, S., C., 2016. **Impact of Migration on Income Levels in Advanced Economies.** *International Monetary Fund*, [online] διαθέσιμο στην: <http://www.imf.org/~/-/media/files/publications/spillovernotes/spillovernote8> > [Τελευταία επίσκεψη: 28/5/2017]
 - Jennissen, R., 2007. **Causality Chain in the International Migration Systems Approach.** *Population Research and Policy Review and Southern Demographic Association*, [online] 26(4), σελ. 411- 436. διαθέσιμο στην: <<https://link.springer.com/article/10.1007/s11113-007-9039-4>> [Τελευταία επίσκεψη: 28/5/2017]

- Kasimis, C., 2012. **Greece: Illegal Immigration in the Midst of Crisis.** *Migration Policy Institute*, [online] διαθέσιμο στην: <<http://www.migrationpolicy.org/article/greece-illegal-immigration-midst-crisis>> [Τελευταία επίσκεψη: 1/6/2017]
- Kasimis, C., Kassimmi, C., 2004. **Greece: A History of Migration.** *Migration Policy Institute*, [online] διαθέσιμο στην: <<http://www.migrationpolicy.org/article/greece-history-migration>> [Τελευταία επίσκεψη: 1/6/2017]
- Krugman, P., R., Obstfeld, M., 1995. **Διεθνής Οικονομική: Θεωρία και Πολιτική.** μετάφραση από Γ., Λαντούρης, Γ., Δούλφης, Σ., Πανταζίδης. 2011. 3^η έκδοση. Αθήνα: Κριτική
- Lianos, T., P., 2004. **Report on Migration to Greece (Pilot Study).** European Migration Network, [online] διαθέσιμο στην: <https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/european_migration_network/reports/docs/emn-studies/illegally-resident/gr-finalstudy_en.pdf> [Τελευταία επίσκεψη: 28/5/2017]
- Mavrodi, G., Moutselos, M., 2016. **Immobility in Times of Crisis? The Case of Greece.** στο: J., M., Lafleur, M., Stanek. επιμ. 2016. *South-North Migration of EU Citizens in Times of Crisis.* [e-book] IMISCOE, διαθέσιμο στην: Springer <https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-319-39763-4_3> [Τελευταία επίσκεψη: 28/5/2017]
- OECD, 2000. **Trends in International Migration and Economic Consequences.** *International Migration Outlook 2000*, OECD Publishing, [online] σελ. 186-203, διαθέσιμο στην: <<http://www.oecd.org/eco/outlook/2086160.pdf>> [Τελευταία επίσκεψη: 28/5/2017]
- OECD, 2013. **The Fiscal Impact of Immigration in OECD Countries.** *International Migration Outlook 2013*, OECD Publishing, [online] σελ.125-189, διαθέσιμο στην: <<https://www.uio.no/studier/emner/sv/oekonomi/ECON1730/h14/pensumliste/intmigoutlook2013ch3.pdf>> [Τελευταία επίσκεψη: 28/5/2017]
- OECD, 2014. **The Fiscal and Economic Impact of Migration.** [pdf] OECD Publishing. διαθέσιμο στην: <<https://www.oecd.org/policy-briefs/PB-Fiscal-Economic-Impact-Migration-May-2014.pdf>> [Τελευταία επίσκεψη: 28/5/2017]
- OECD, 2014. **Is Migration Good For the Economy?.** [pdf] Migration Policy Debates. διαθέσιμο στην: <<https://www.oecd.org/migration/OECD%20Migration%20Policy%20Debate%20Numero%202.pdf>> [Τελευταία επίσκεψη: 28/5/2017]
- Ortega, F., Giovanni, P., 2009. **The Causes and Effects of International Labor Mobility: Evidence from OECD Countries 1980-2005.** Munich Personal RePEc Archive. [online] διαθέσιμο στην: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/19183/1/MPRA_paper_19183.pdf>

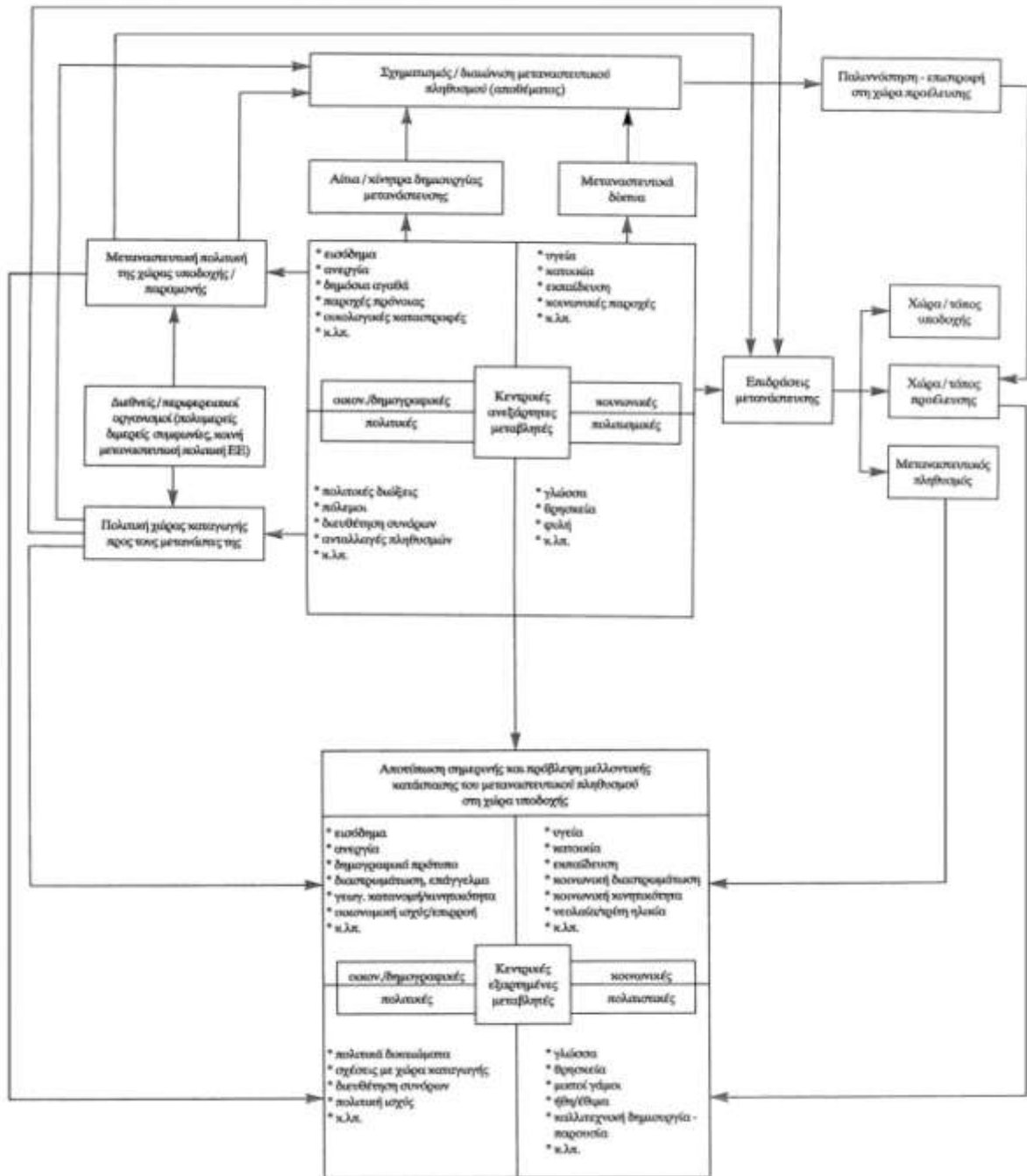
- Preston, I., 2013. **The Effect of Immigration on Public Finances.** *Center for Research and Analysis of Migration*, [online] διαθέσιμο στο: <<http://www.cream-migration.org/publicationsdiscussionpapers.php?year=2013>> [Τελευταία επίσκεψη: 28/5/2017]
- Preston, I., 2014. **The Effect of Immigration on Public Finances.** *The Economic Journal*, 124 (580) σελ. F565-F761 διαθέσιμο στην: <<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/econj.12180/full>> [Τελευταία επίσκεψη: 28/5/2017]
- Ratha, D., Mohapatra, S., Scheja, E., 2011. **Impact of Migration on Economic and Social Development: A Review of Evidence and Emerging Issues.** *World Bank Policy Research Working Paper Series*, Αρ. WPS5558, The World Bank. διαθέσιμο στην: <<http://documents.worldbank.org/curated/en/617151468332982240/pdf/WPS5558.pdf>> [Τελευταία επίσκεψη: 28/5/2017]
- Tapinos, G, 1999. **Clandestine Immigration: Economic and Political Issues,** *Trends in International Migration: Continuous Reporting System on Migration.* (SOPEMI) OECD Publishing, [online], σελ. 229-251, διαθέσιμο στην: <<https://www.oecd.org/migration/mig/2717683.pdf>> [Τελευταία επίσκεψη: 28/5/2017]
- Triandafyllidou, A., 2010. **Migration in Greece Development in 2010.** ΕΛΙΑΜΕΠ. [online] διαθέσιμο στην: <<http://www.eliamep.gr/εκθέσεις-για-τη-μετανάστευση-στην-ελλ>> [Τελευταία επίσκεψη: 29/5/2017]
- Triandafyllidou, A., 2011. **Migration in Greece Development in 2011.** ΕΛΙΑΜΕΠ. [online] διαθέσιμο στην: <<http://www.eliamep.gr/εκθέσεις-για-τη-μετανάστευση-στην-ελλ>> [Τελευταία επίσκεψη: 29/5/2017]
- Triandafyllidou, A., 2012. **Migration in Greece Development in 2012.** ΕΛΙΑΜΕΠ. [online] διαθέσιμο στην: <<http://www.eliamep.gr/εκθέσεις-για-τη-μετανάστευση-στην-ελλ>> [Τελευταία επίσκεψη: 29/5/2017]
- Triandafyllidou, A., 2013. **Migration in Greece Development in 2013.** ΕΛΙΑΜΕΠ. [online] διαθέσιμο στην: <<http://www.eliamep.gr/εκθέσεις-για-τη-μετανάστευση-στην-ελλ>> [Τελευταία επίσκεψη: 29/5/2017]
- Triandafyllidou, A., 2014. **Migration in Greece Development in 2014.** ΕΛΙΑΜΕΠ. [online] διαθέσιμο στην: <<http://www.eliamep.gr/εκθέσεις-για-τη-μετανάστευση-στην-ελλ>> [Τελευταία επίσκεψη: 29/5/2017]
- Wortley, S., 2009. **Introduction. The Immigration-Crime Connection: Competing Theoretical Perspectives.** *Journal of International Migration and Integration.* [online] 10(4), 349-358, διαθέσιμο στην: <<https://link.springer.com/article/10.1007/s12134-009-0117-9>> [Τελευταία επίσκεψη: 28/5/2017]

Παράρτημα

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

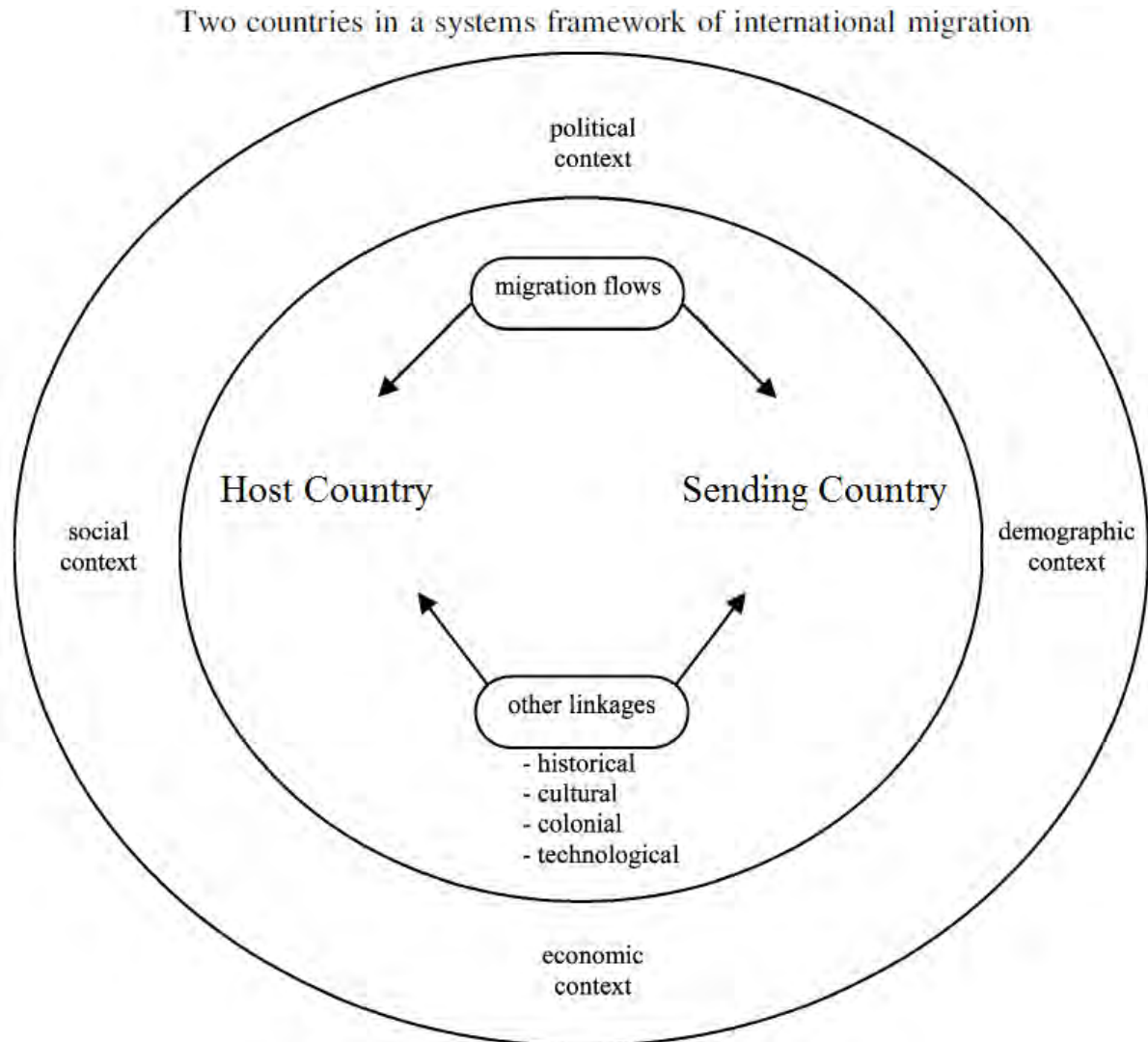
Διαγράμματα

Διάγραμμα 1: Σχεδιάγραμμα Μελέτης Διεθνούς Μετανάστευσης

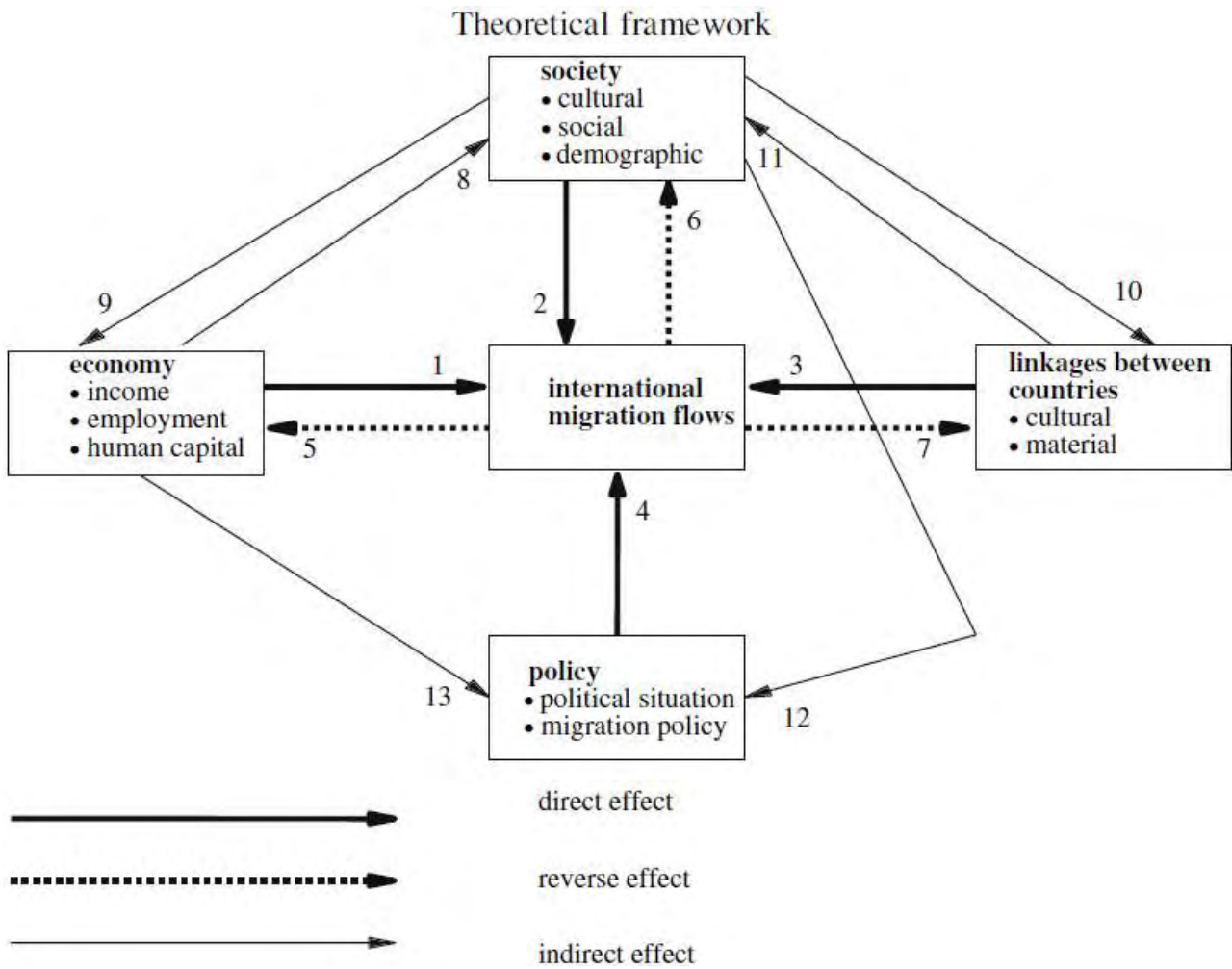
Πηγή: Κόντης, 2012: Διεθνής Πολιτική Οικονομία: Θεωρία, Δομή και Προκλήσεις της Παγκόσμιας Οικονομίας, σελ. 974-975 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 2: Το πλαίσιο του Συστήματος της Διεθνούς Μετανάστευσης Μεταξύ των Χωρών Αποστολής και Υποδοχής Μεταναστών, Σύμφωνα με τους Kritz & Zlotnik (1992)

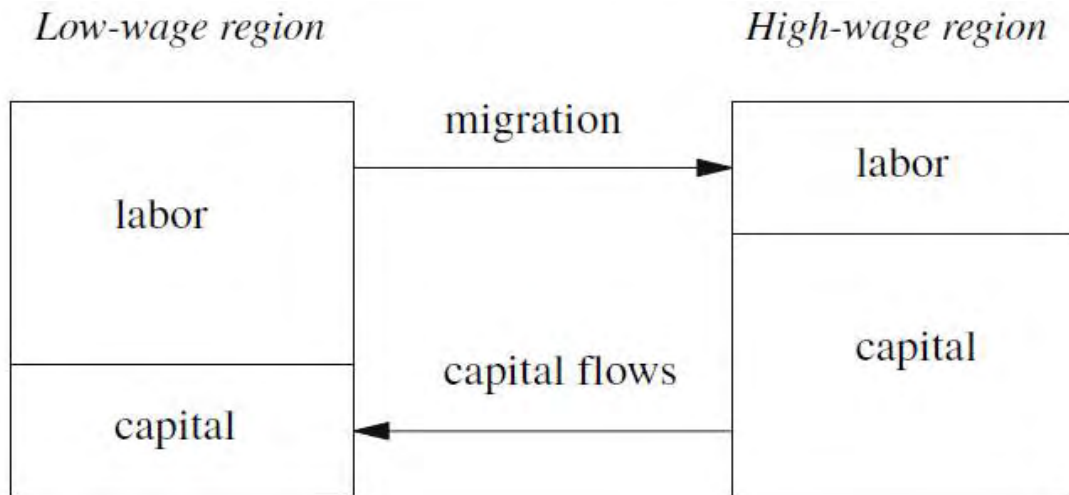
Πηγή: Jennissen, 2007: **Causality Chains in the International Migration Systems Approach**, σελ. 415 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 3: Θεωρητικό Πλαίσιο Διεθνούς Μετανάστευσης, Σύμφωνα με τον Jennissen

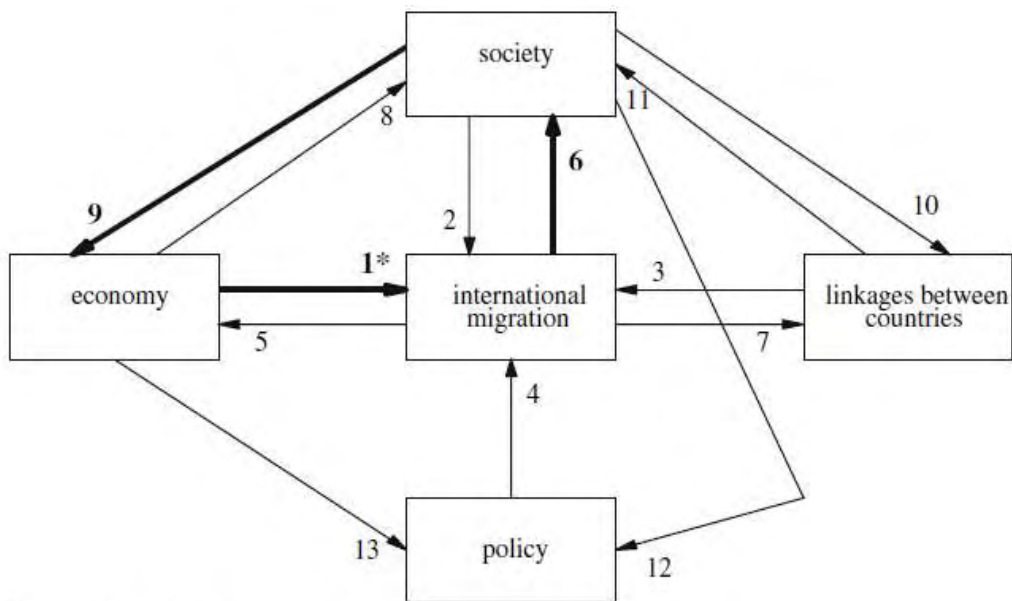
Πηγή: Jennissen, 2007: **Causality Chains in the International Migration Systems Approach**, σελ. 416 ([επιστροφή](#)) ([επιστροφή 2^η](#))

Διάγραμμα 4: Ο Μηχανισμός του Νεοκλασικού Υποδείγματος που Οδηγεί σε Ισορροπία

Πηγή: Jennissen, 2007: **Causality Chains in the International Migration Systems Approach**, σελ. 423 ([επιστροφή](#))

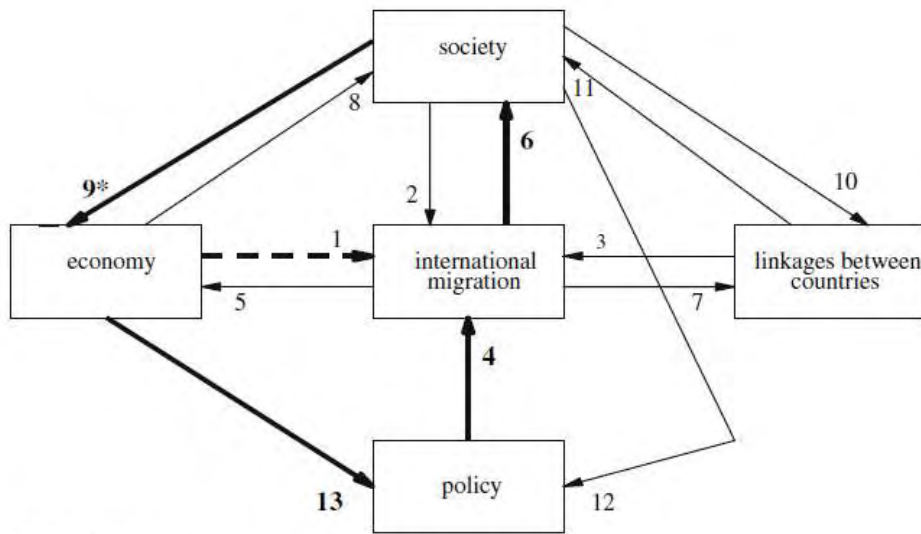
Διάγραμμα 5: Αλυσίδα Αιτιότητας του Νεοκλασικού Υποδείγματος [1→6→9→1]

* starting point

Πηγή: Jennissen, 2007: **Causality Chains in the International Migration Systems Approach**, σελ. 424 ([επιστροφή](#))

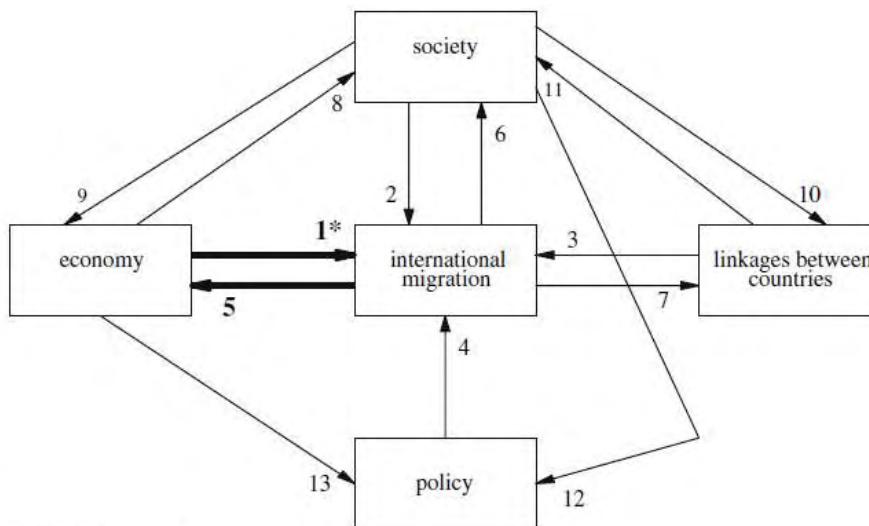
Διάγραμμα 6: Αλυσίδες Αιτιότητας του Υποδείγματος της Δυναδικής Αγοράς Εργασίας [9→1→6→9] & [9→13→4→6→9]

* starting point

Πηγή: Jennissen, 2007: **Causality Chains in the International Migration Systems Approach**, σελ. 426 ([επιστροφή](#))

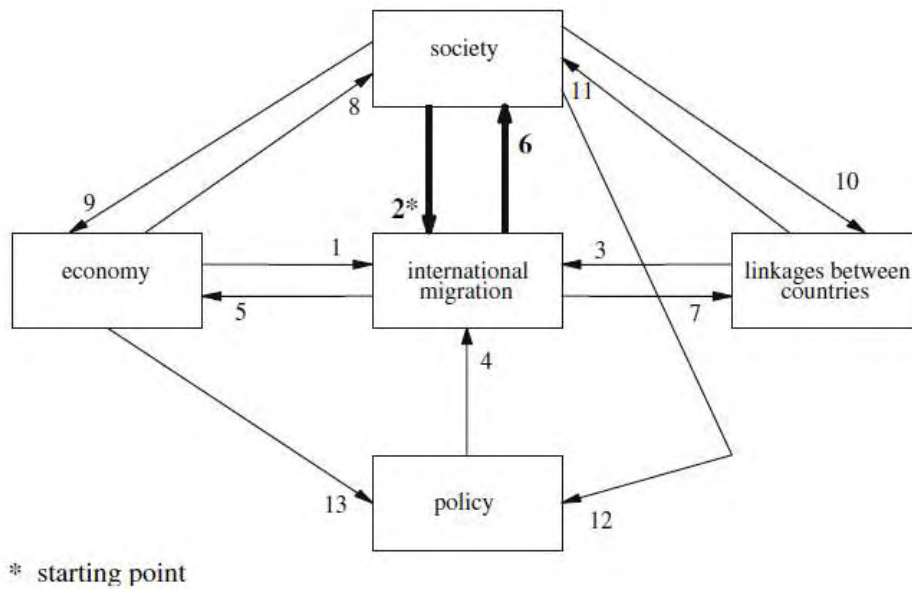
Διάγραμμα 7: Αλυσίδα Αιτιότητας της Θεωρίας των Νέων Οικονομικών της Μετανάστευσης Εργατικού Δυναμικού [1→5→1]

* starting point

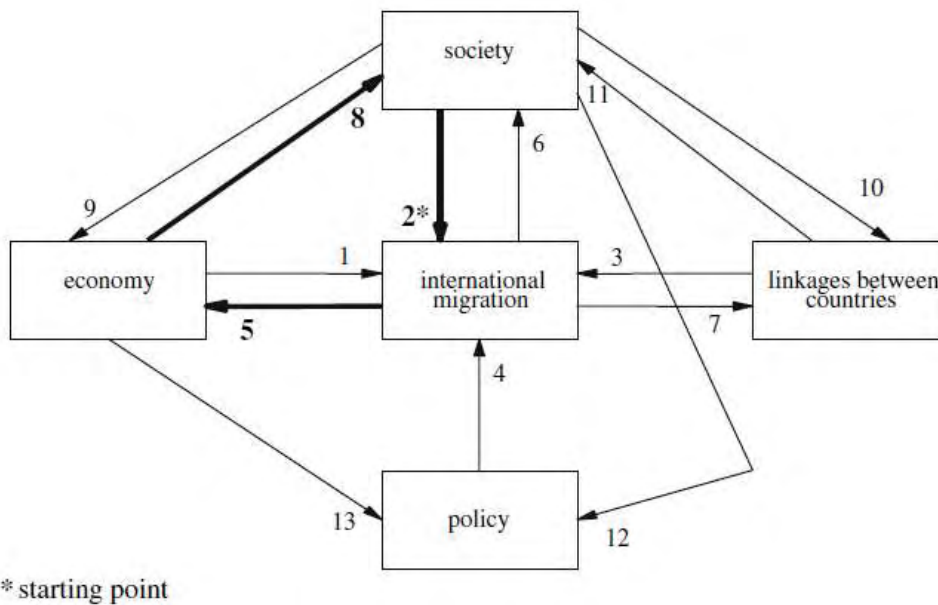
Πηγή: Jennissen, 2007: **Causality Chains in the International Migration Systems Approach**, σελ. 427 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 8: Αλυσίδα Αιτιότητας της Θεωρίας Σχετικής Στέρησης και ο Ρόλος των Εμβασμάτων [2→6→2]

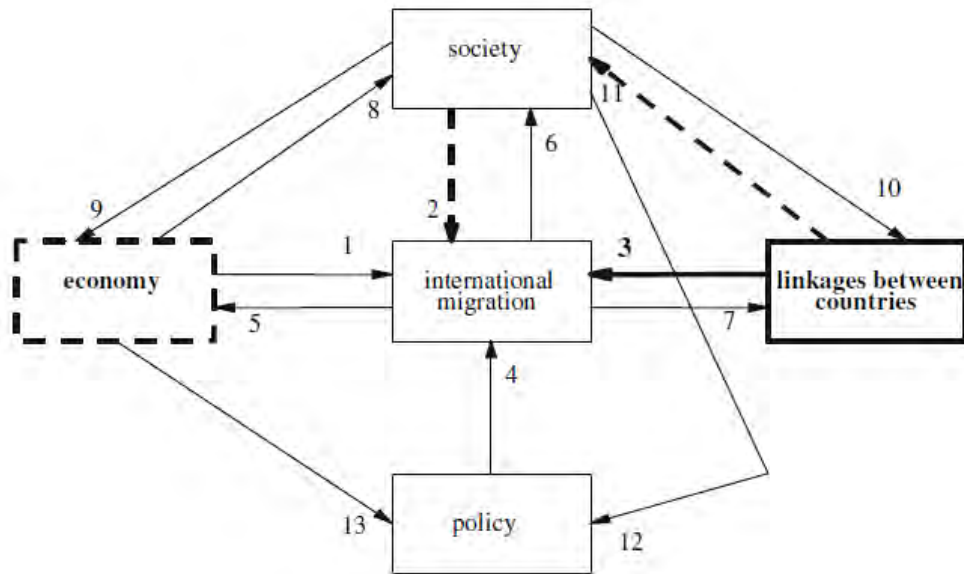
Πηγή: Jennissen, 2007: **Causality Chains in the International Migration Systems Approach**, σελ. 428 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 9: Αλυσίδα Αιτιότητας της Θεωρίας Σχετικής Στέρησης και ο Ρόλος του Ανθρώπινου Κεφαλαίου [2→5→8→2]

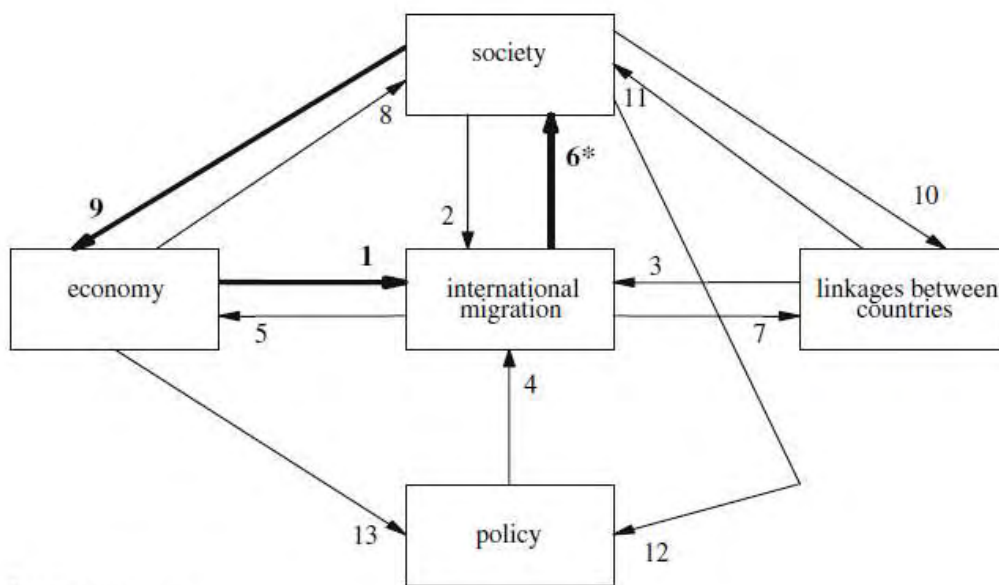
Πηγή: Jennissen, 2007: **Causality Chains in the International Migration Systems Approach**, σελ. 428 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 10: Αλυσίδα Αιτιότητας της Θεωρίας Παγκόσμιου Συστήματος

Πηγή: Jennissen, 2007: **Causality Chains in the International Migration Systems Approach**, σελ. 430 ([επιστροφή](#))

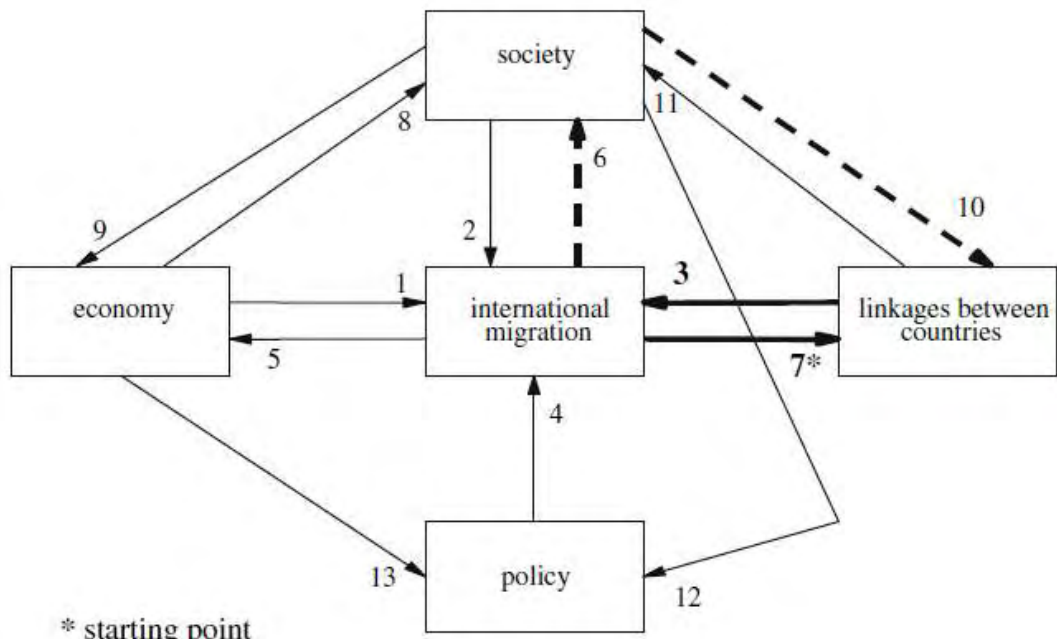
Διάγραμμα 11: Αλυσίδα Αιτιότητας της Θεωρίας Παγκόσμιου Συστήματος [6→9→1→6]

* starting point

Πηγή: Jennissen, 2007: **Causality Chains in the International Migration Systems Approach**, σελ. 431 ([επιστροφή](#))

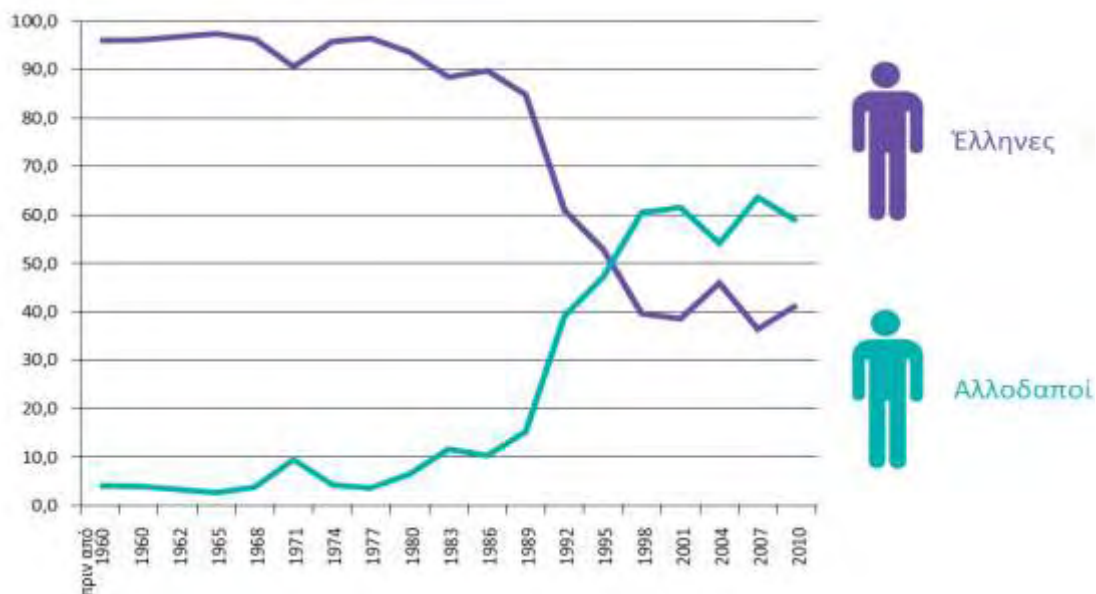
Διάγραμμα 12: Αλυσίδα Αιτιότητας της Θεσμικής Θεωρίας [7→3→7]

Πηγή: Jennissen, 2007: **Causality Chains in the International Migration Systems Approach**, σελ. 432 ([επιστροφή](#))

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Διάγραμμα 13: Αναλογία Παλιννοστούντων και Αλλοδαπών Μεταναστών

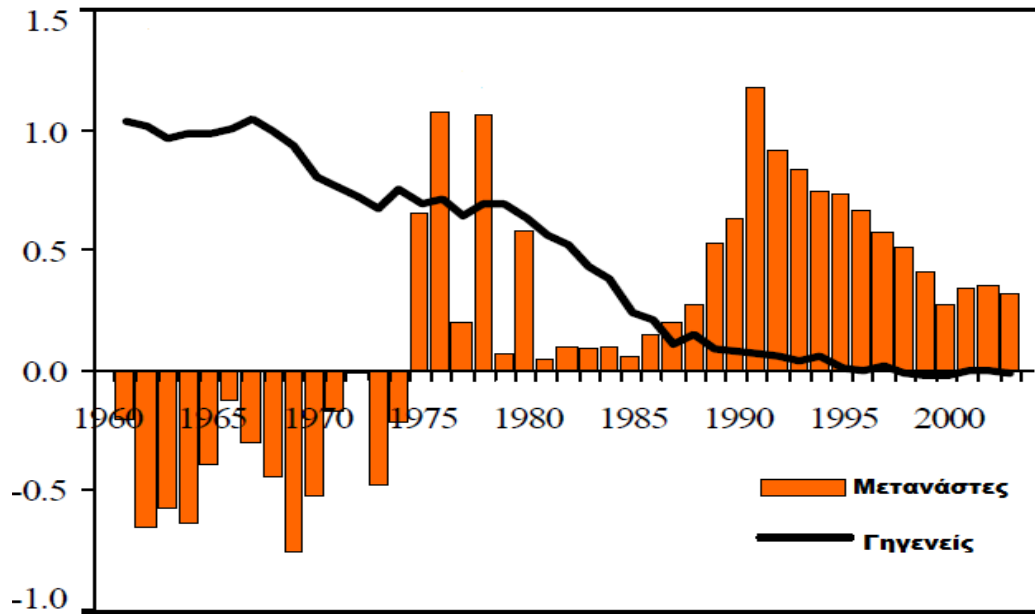
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ <http://www.statistics.gr> (επιστροφή)

Διάγραμμα 14: Δείκτης γονιμότητας 1975-2006

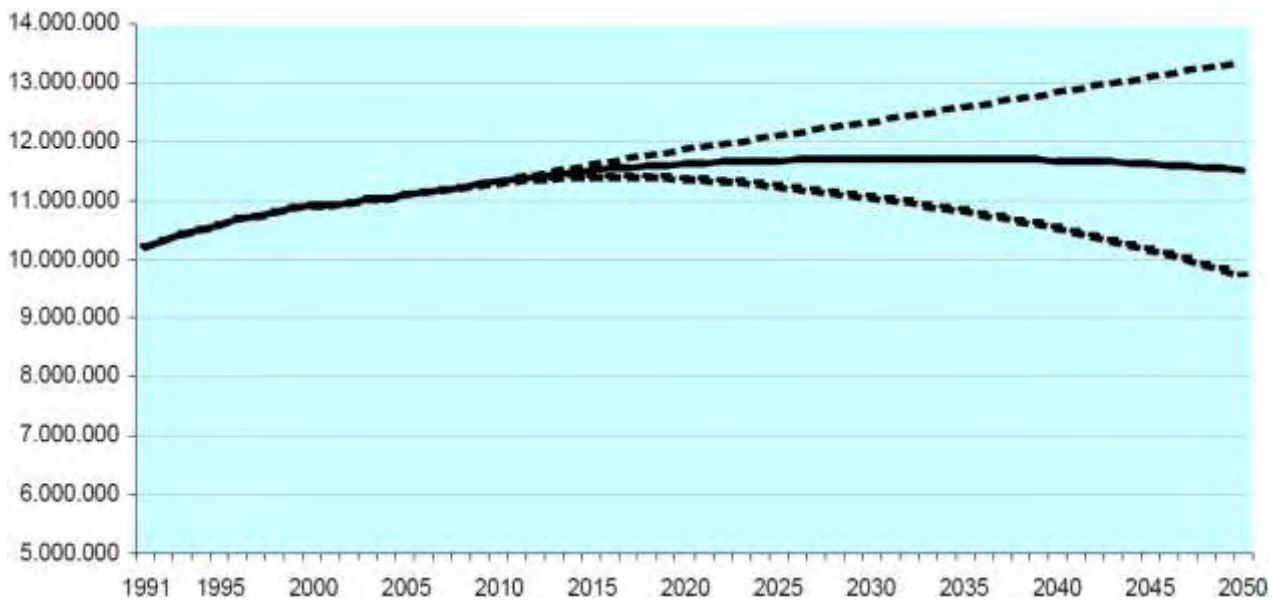
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ <http://www.statistics.gr> (επιστροφή)

Διάγραμμα 15: Η Ποσοστιαία Συμβολή των Μεταναστών στην Αύξηση του Πληθυσμού

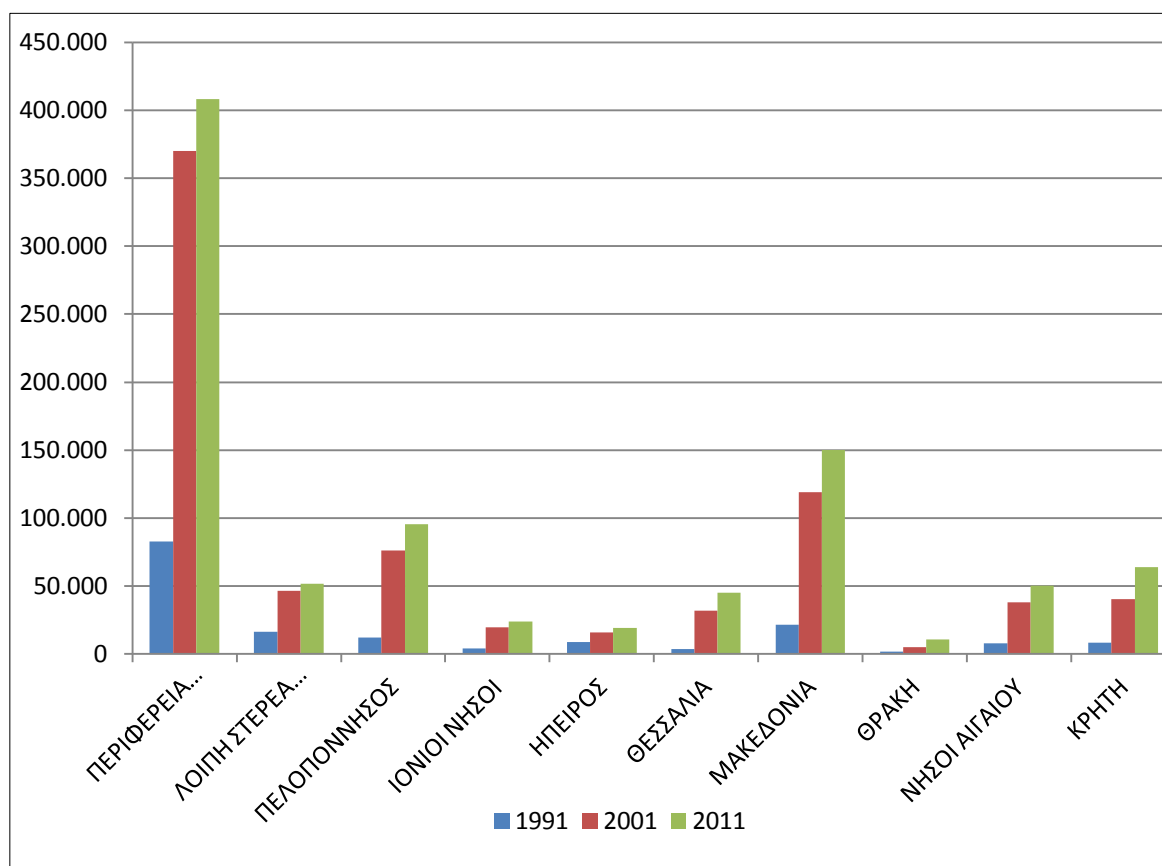
Πηγή: Gagales & Loehler, 2006: **Selected Issues: Greece**, (IMF), Σελ.12 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 16: Προβολές Πληθυσμού 2007-2050, Συνολικός Πληθυσμός

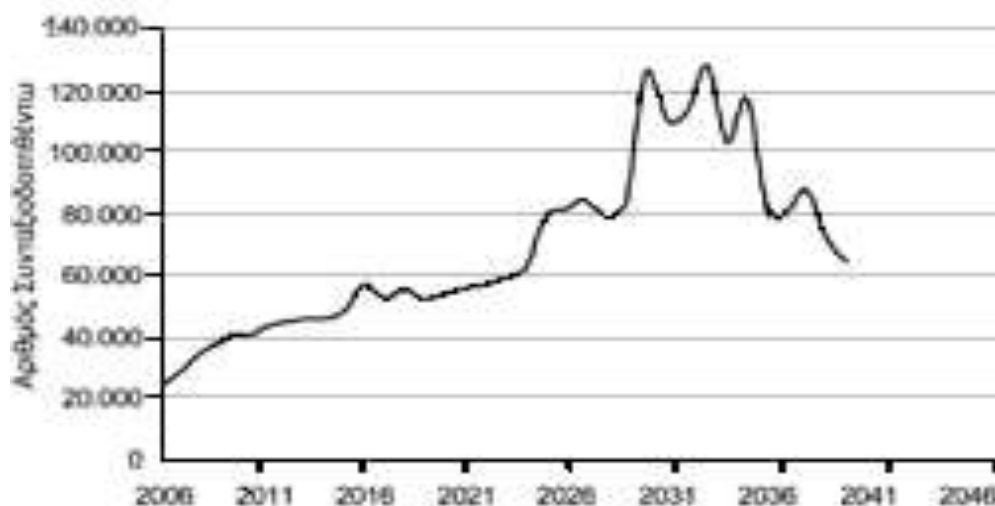
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ <http://www.statistics.gr> ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 17: Κατανομή Μεταναστών ανά Γεωγραφικό Διαμέρισμα

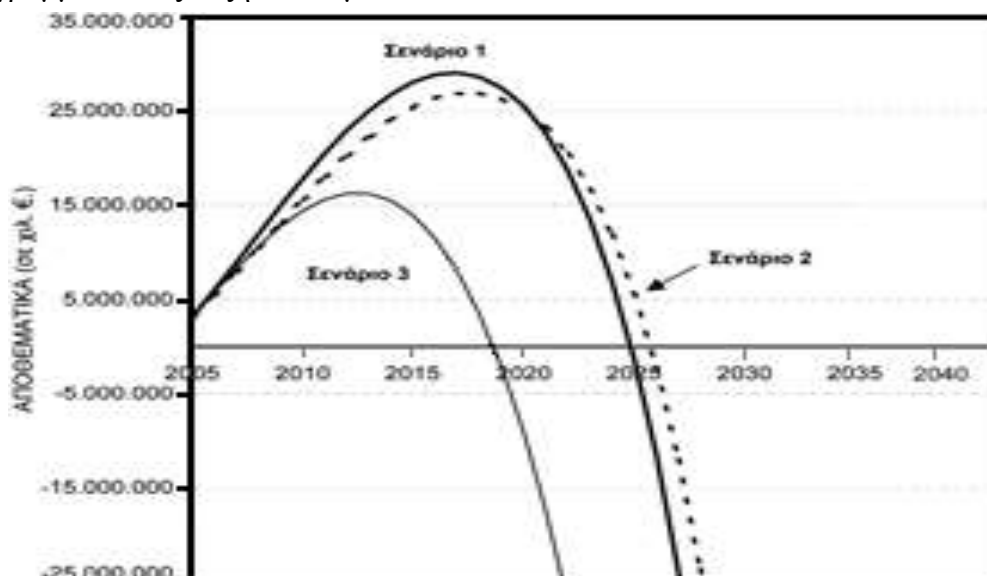
Πηγή: Δεδομένα πίνακα 32 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 18: Αριθμός Συνταξιοδοτήσεων Ανά Έτος (ΙΚΑ)

Πηγή: Ρόμπολης κ.α., 2007: **Αδήλωτη Απασχόληση Και «Νομιμοποίηση» Των Μεταναστών, Η Πρόκληση Της Μεταναστευτικής Πολιτικής**, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, σελ. 159 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 19: Εξέλιξη Αποθεματικών ΙΚΑ-ΕΤΑΜ*

*Μέση ηλικία συνταξιοδότησης τα 62 έτη, ΑΕΠ 3% και αυξήσεις συντάξεων σύμφωνα με την εισοδηματική πολιτική

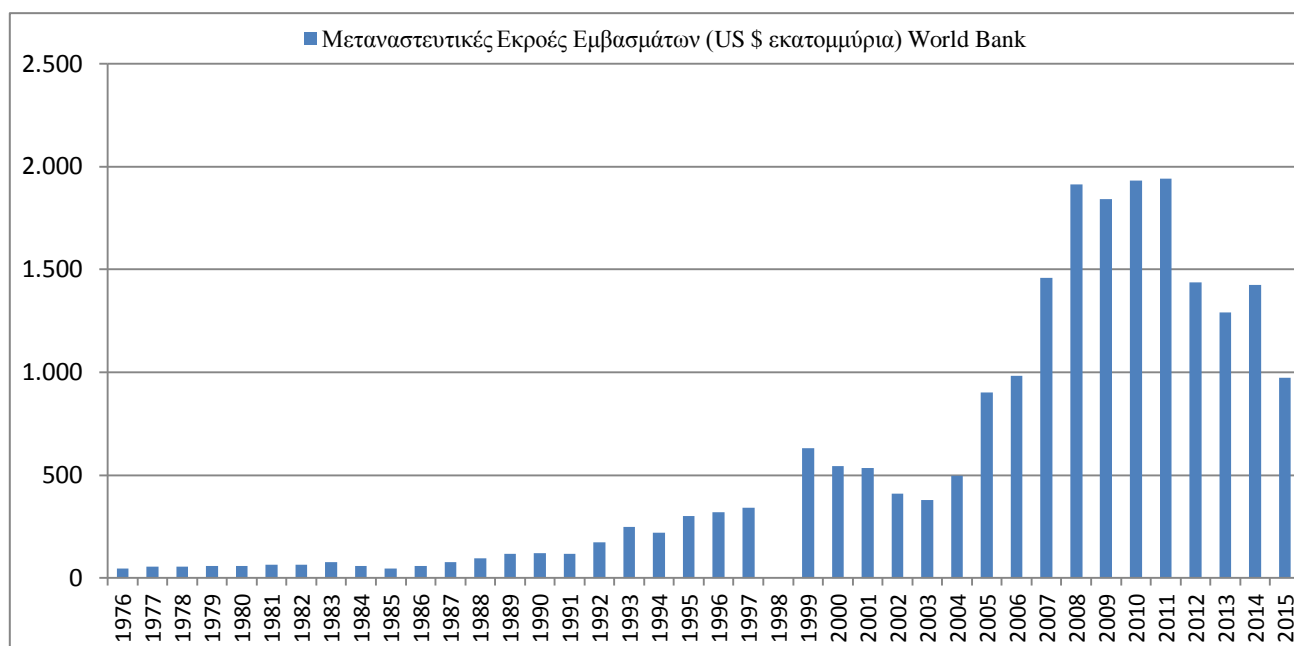
Σενάριο 1: Συνολικός αριθμός ασφαλισμένων, πραγματικές ημέρες εργασίας, πραγματικός μισθός αλλοδαπών και ελλήνων.

Σενάριο 2: Χωρίς αλλοδαπούς ασφαλισμένους, πραγματικές ημέρες εργασίας, πραγματικός μισθός ελλήνων.

Σενάριο 3: Συνολικός αριθμός ασφαλισμένων, 300 μέρες εργασίας, μισθός αλλοδαπών ίσος με τον μισθόν των ελλήνων.

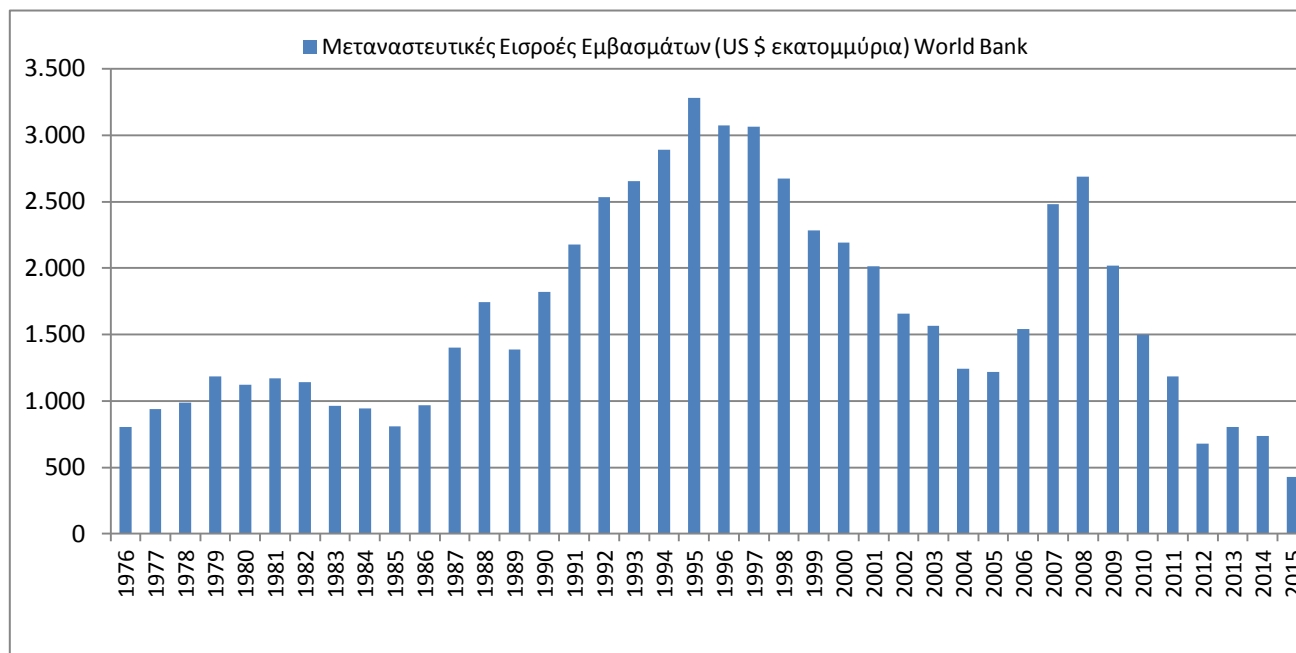
Πηγή: Ρόμπολης κ.α., 2007: **Αδήλωτη Απασχόληση Και «Νομιμοποίηση» Των Μεταναστών, Η Πρόκληση Της Μεταναστευτικής Πολιτικής**, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, σελ. 162. ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 20: Εκροές Μεταναστευτικών Εμβασμάτων (US \$)

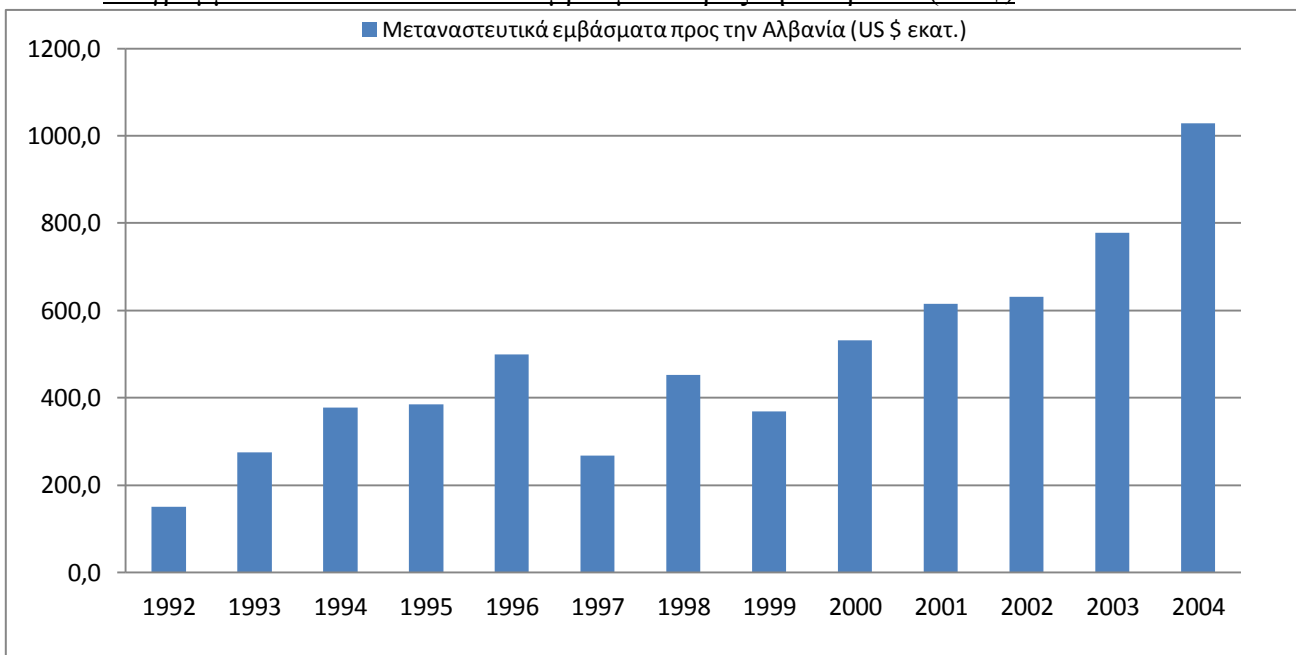
Πηγή: Πίνακας 35 ([επιστροφή](#)) ([επιστροφή 2^η](#))

Διάγραμμα 21: Εισροές Μεταναστευτικών Εμβασμάτων (US \$)

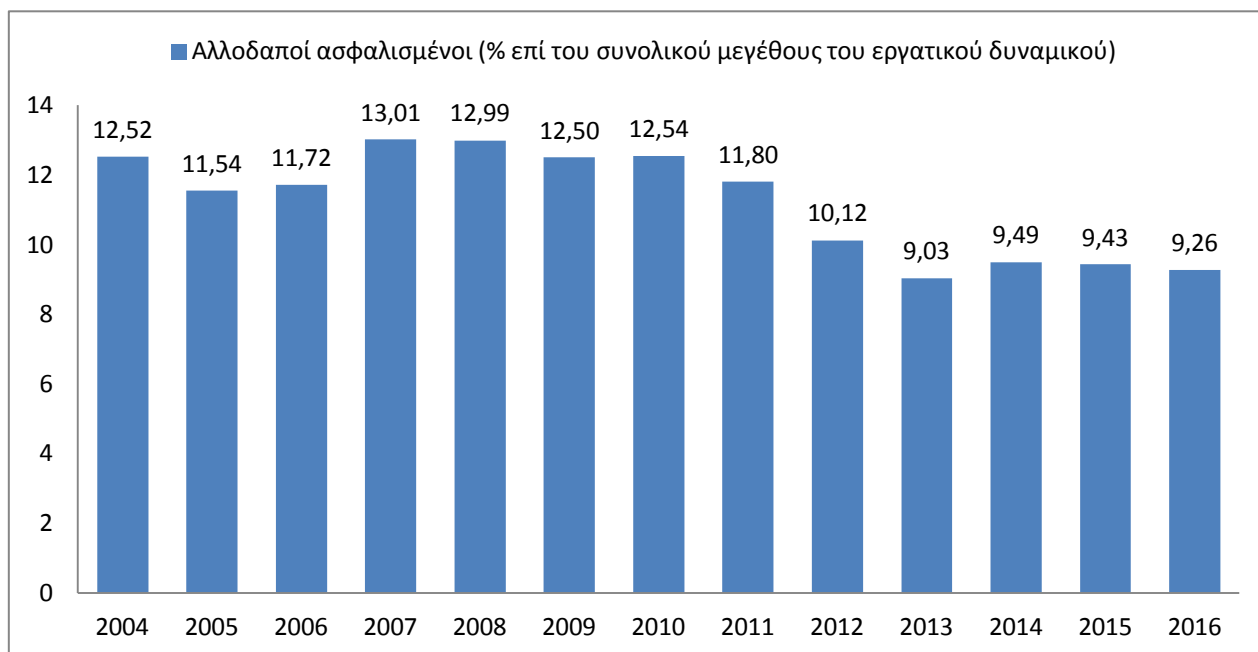
Πίνακας 11 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 22: Μεταναστευτικά Εμβάσματα προς την Αλβανία (US \$)

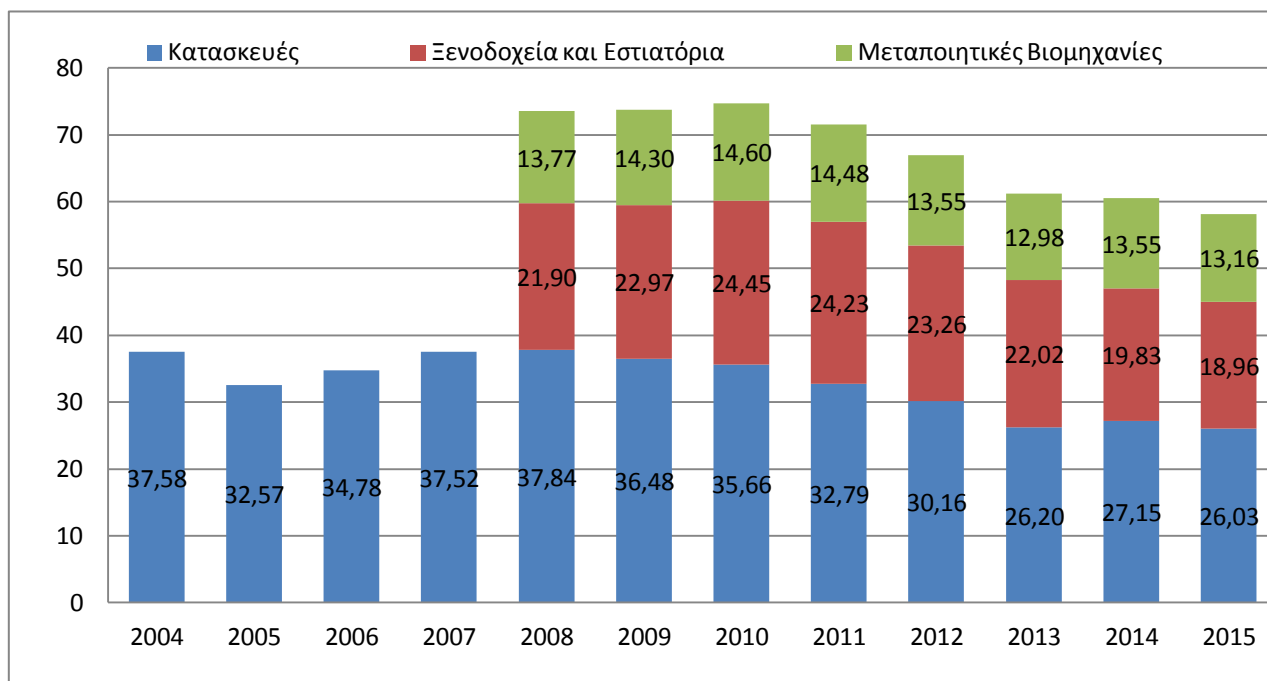
Πηγή: Νίκας, 2008: **Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες- Πολιτικές- Προοπτικές**, σελ. 72 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 23: Αλλοδαποί Ασφαλισμένοι (% Επί του Συνολικού Μεγέθους του Εργατικού Δυναμικού)

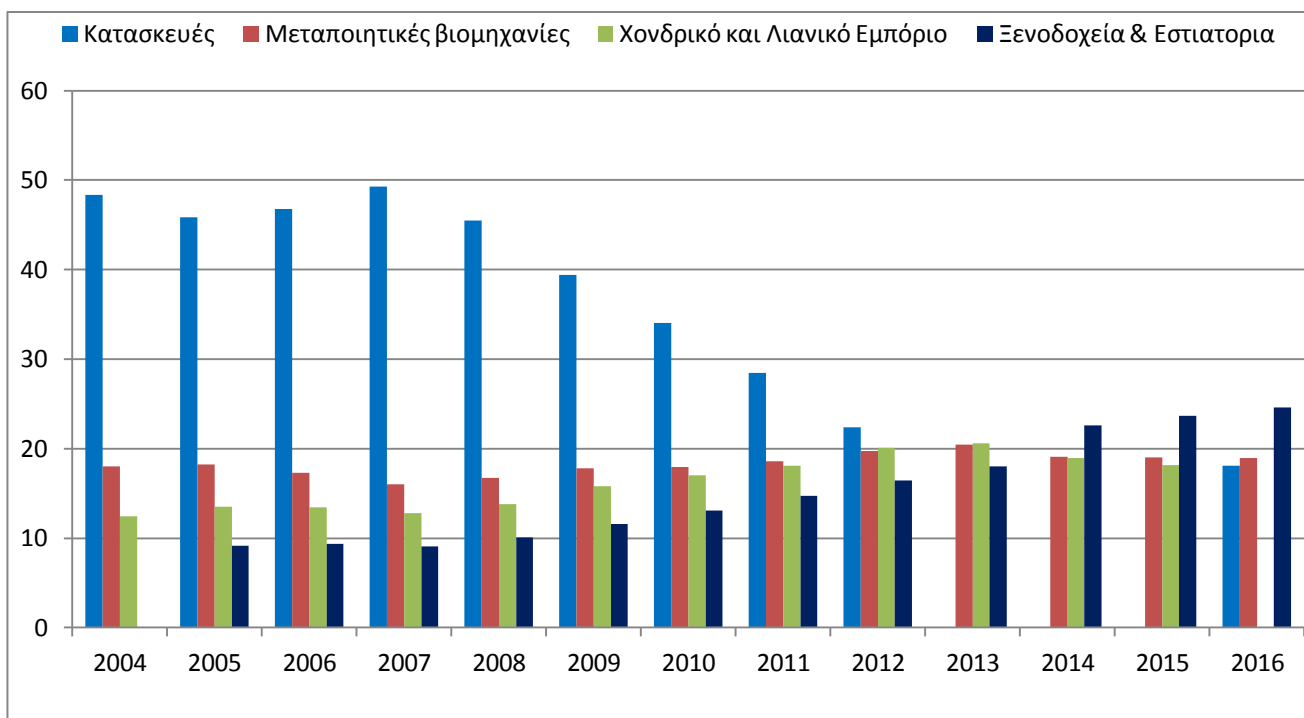
Πηγή: Πίνακας 37 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 24: Ποσοστό Αλλοδαπού Εργατικού Δυναμικού σε Επιλεγμένους Κλάδους

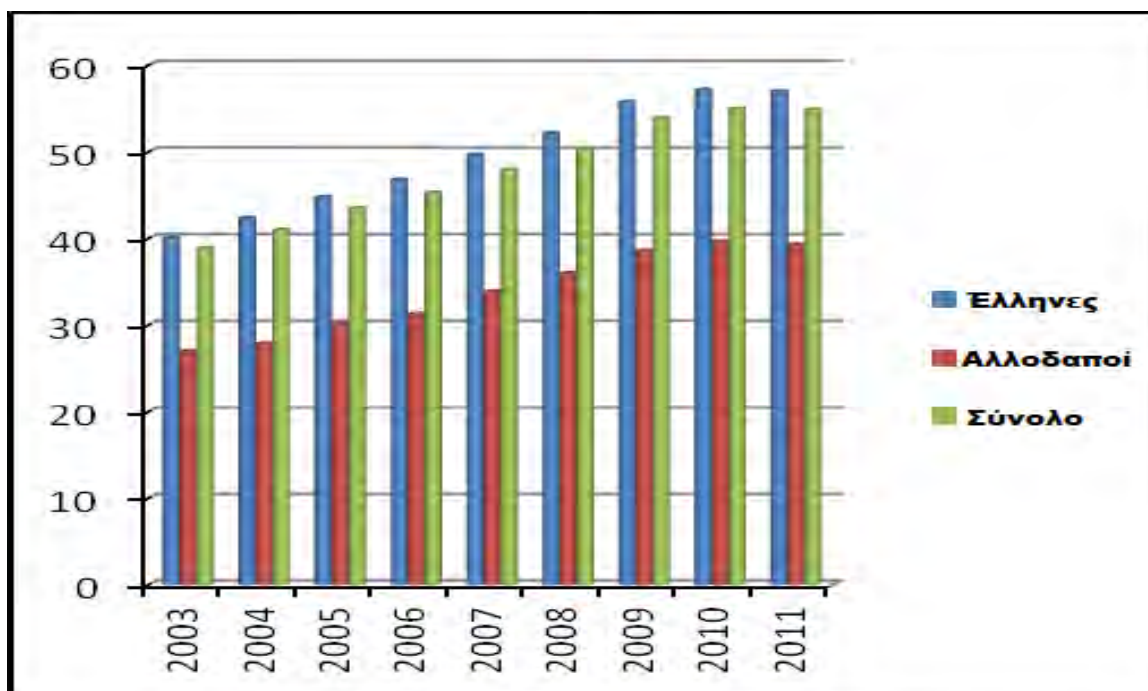
Πηγή: Πίνακας 38 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 25: Ποσοστό Απασχόλησης Αλβανών Εργαζομένων σε Επιλεγμένους Κλάδους

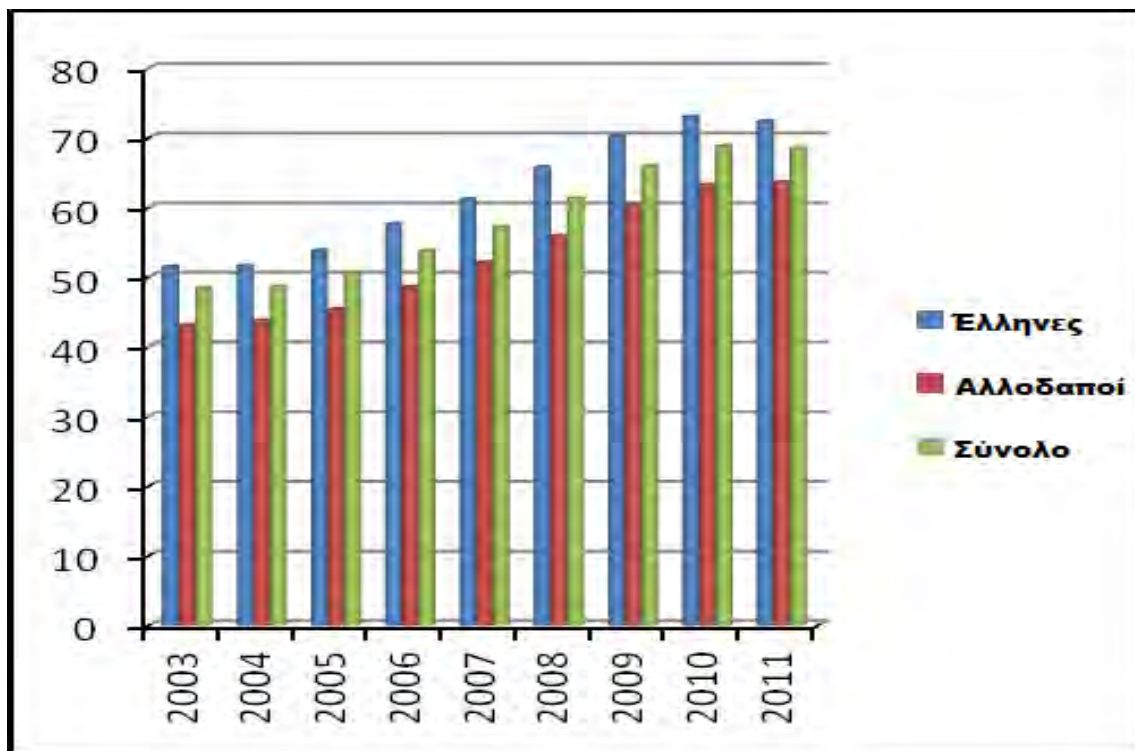
Πηγή: Πίνακας 37 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 26: Τα Ημερομίσθια των Ελλήνων και Αλλοδαπών (Υψηκών Τρίτων Χωρών) Εργαζομένων, 2003-2010 (Κοινές Επιχειρήσεις)

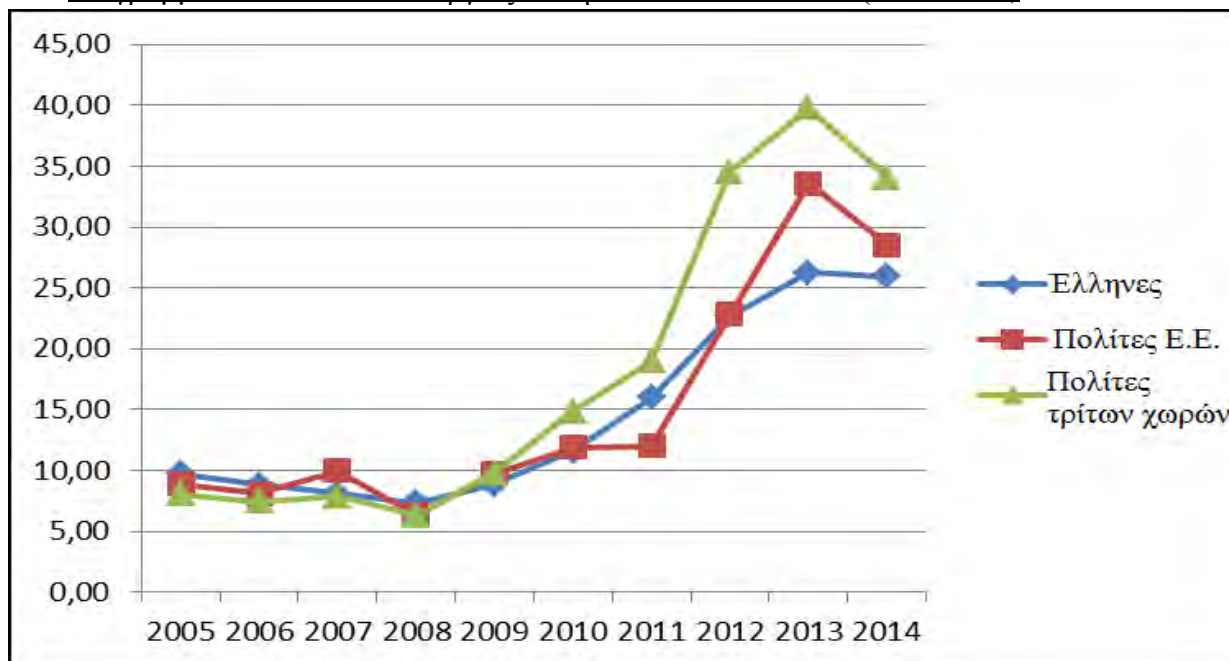
Πηγή: Triandafyllidou, 2012: **Migration in Greece Development in 2012**, ΕΛΙΑΜΕΠ, σελ. 22 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 27: Τα Ημερομίσθια Ελλήνων και Αλλοδαπών (Υψηκών Τρίτων Χωρών) Εργαζομένων, 2003-2010 (Κατασκευαστικός Κλάδος)

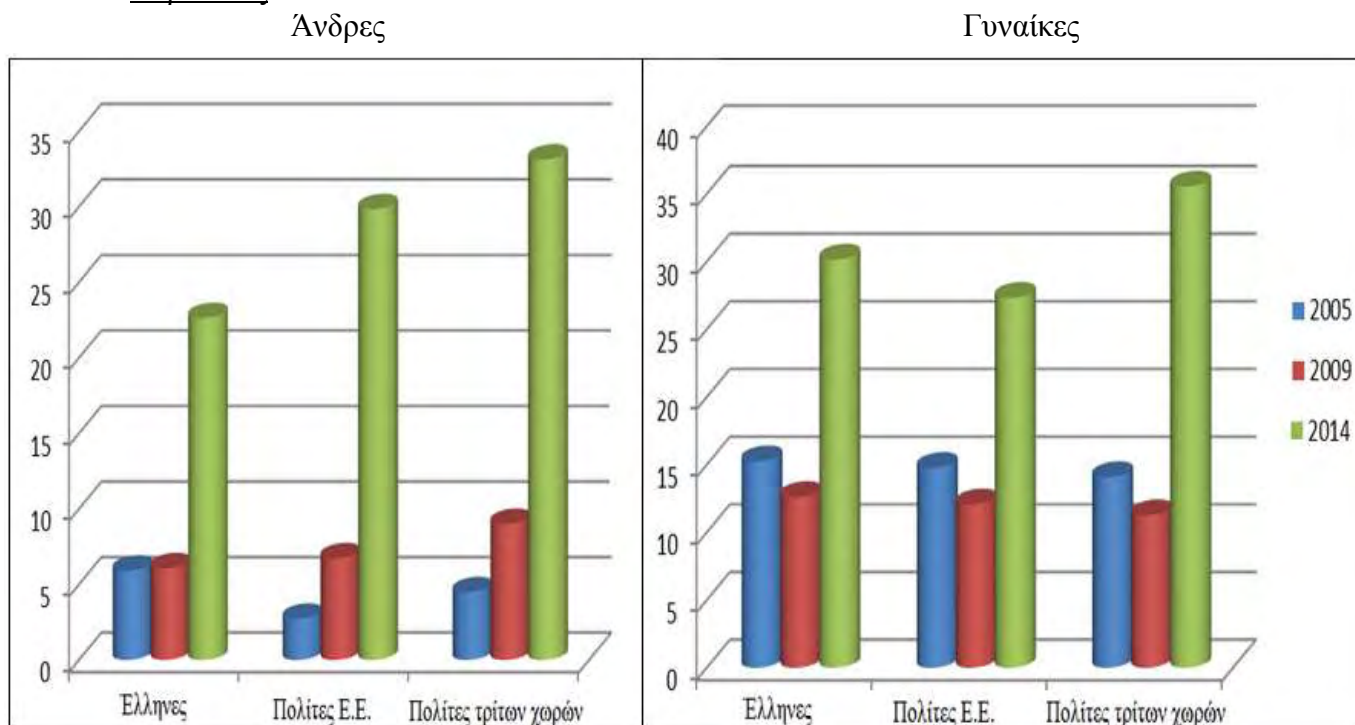
Πηγή: Triandafyllidou, A., 2012: **Migration in Greece Development in 2012**, ΕΛΙΑΜΕΠ, σελ. 22 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 28: Ποσοστά Ανεργίας Ελλήνων και Αλλοδαπών (2005-2014)

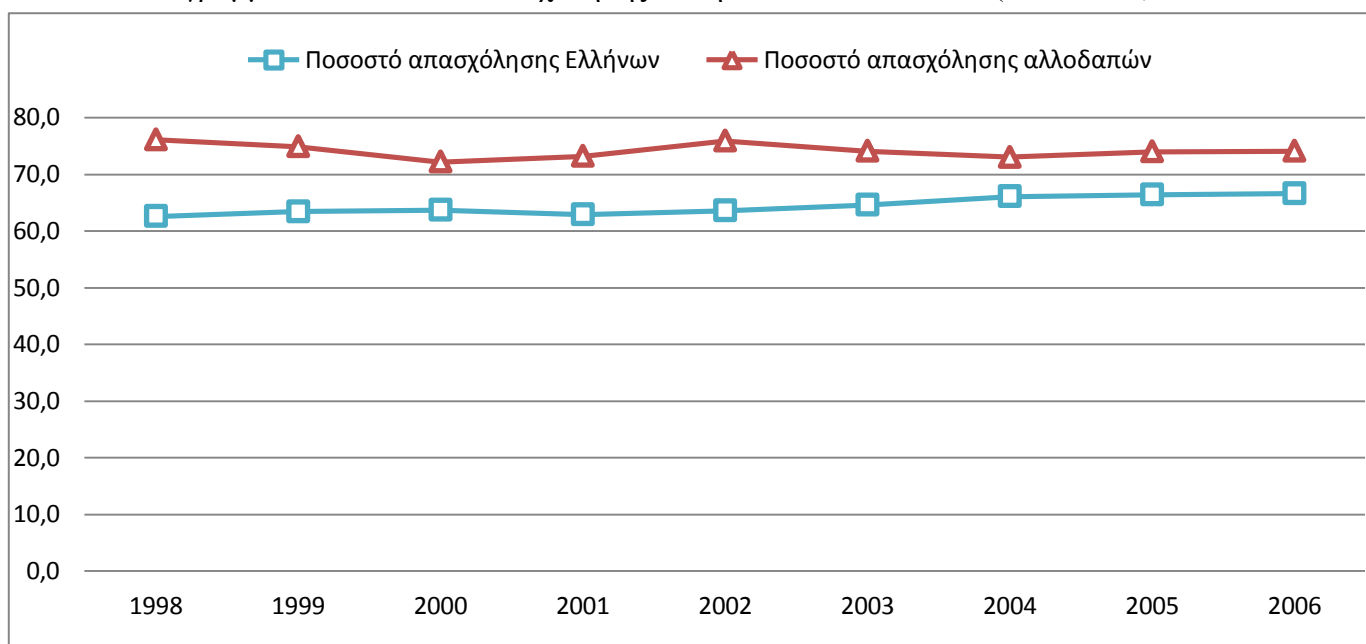
Πηγή: Triandafyllidou, 2014: **Migration in Greece Development in 2014**. ΕΛΙΑΜΕΠ, σελ. 15 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 29: Ποσοστό ανεργίας Ελλήνων και Αλλοδαπών, σε Επιλεγμένες Περιόδους

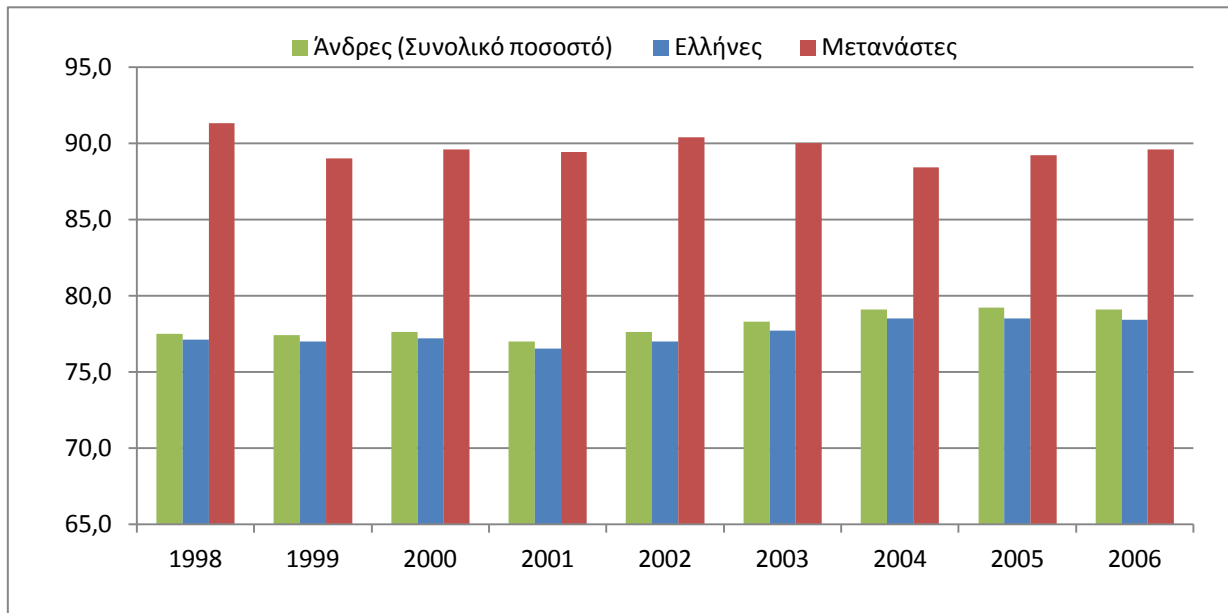
Πηγή: Triandafyllidou, 2014: **Migration in Greece Development in 2014**. ΕΛΙΑΜΕΠ, σελ. 16 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 30: Ποσοστό Απασχόλησης Ελλήνων και Αλλοδαπών (1998-2006)

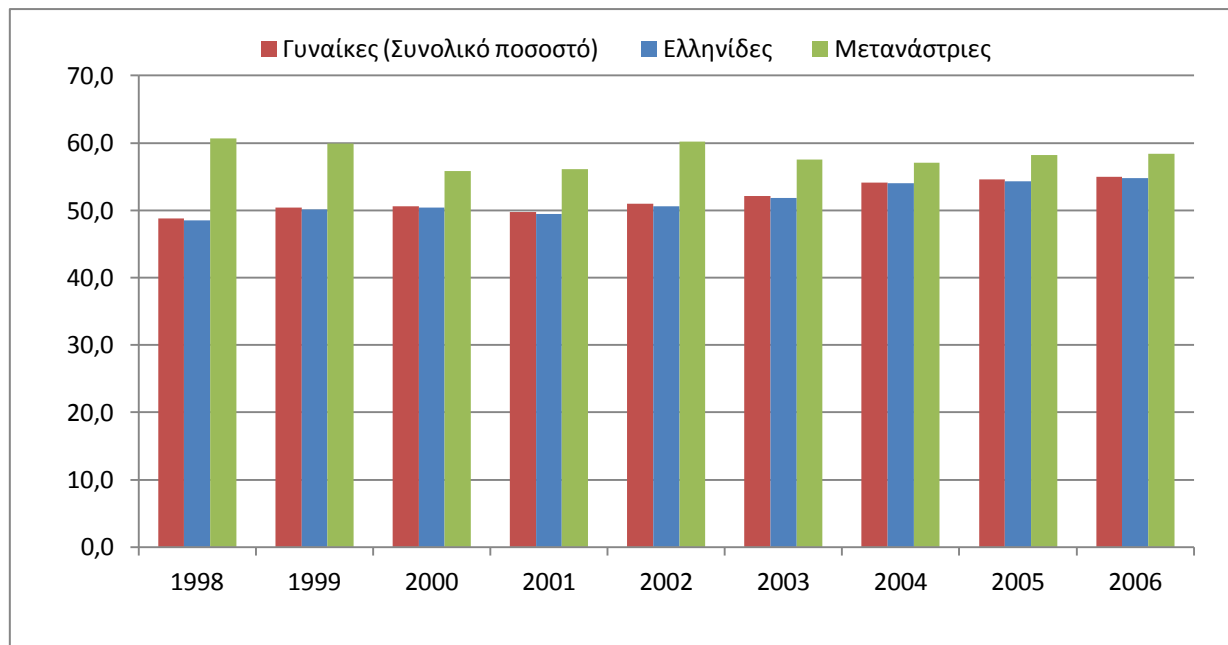
Πηγή: Πίνακας 43 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 31: Ποσοστό Απασχόλησης Ελλήνων και Αλλοδαπών Ανδρών (1998-2006)

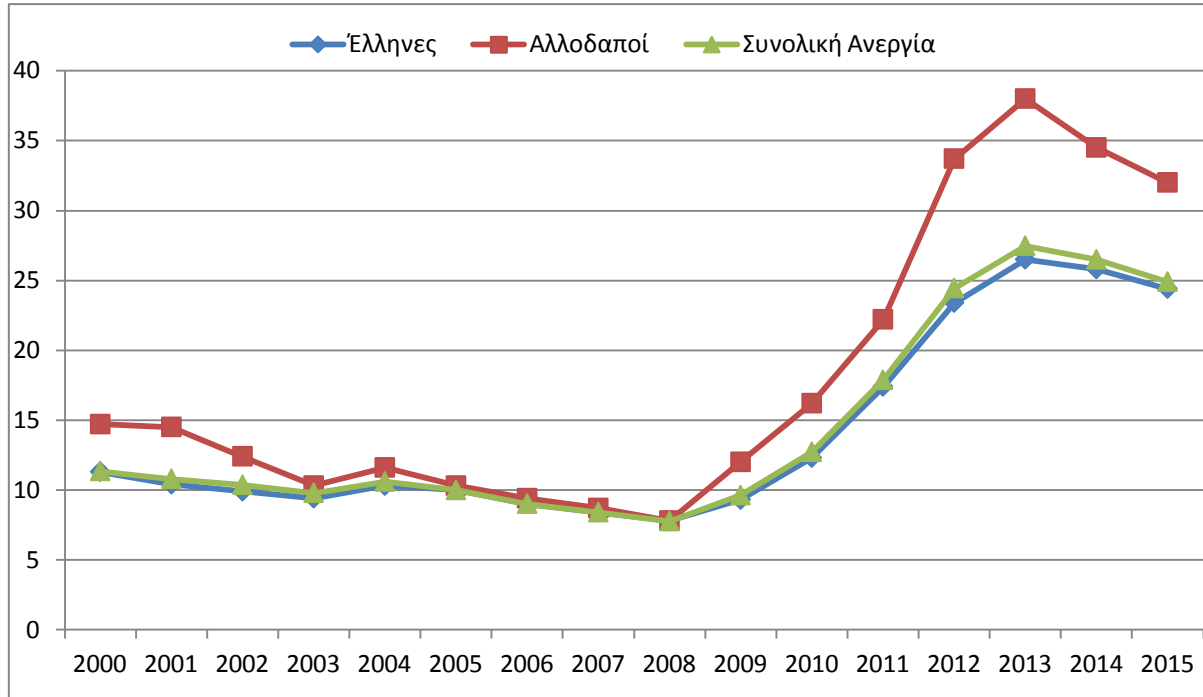
Πηγή: Πίνακας 43 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 32: Ποσοστό Απασχόλησης Ελλήνων και Αλλοδαπών Γυναικών (1998-2006)

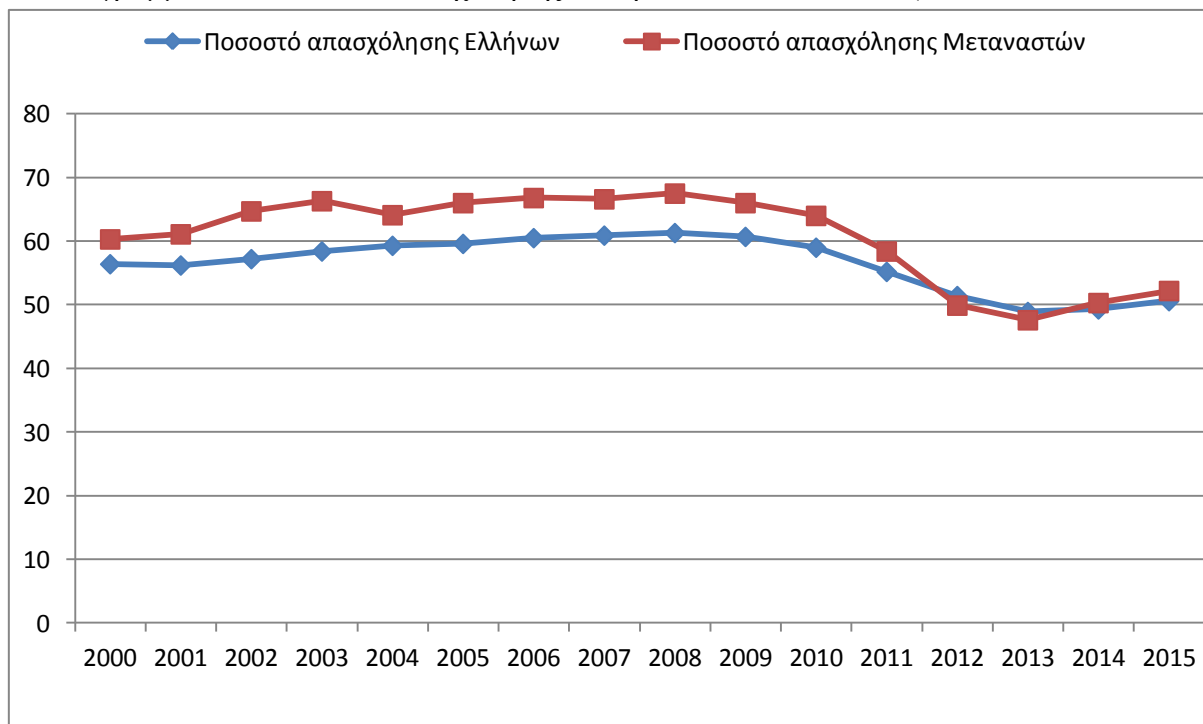
Πηγή: Πίνακας 43 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 33: Ποσοστό Ανεργίας Ελλήνων και Αλλοδαπών (2000-2015)

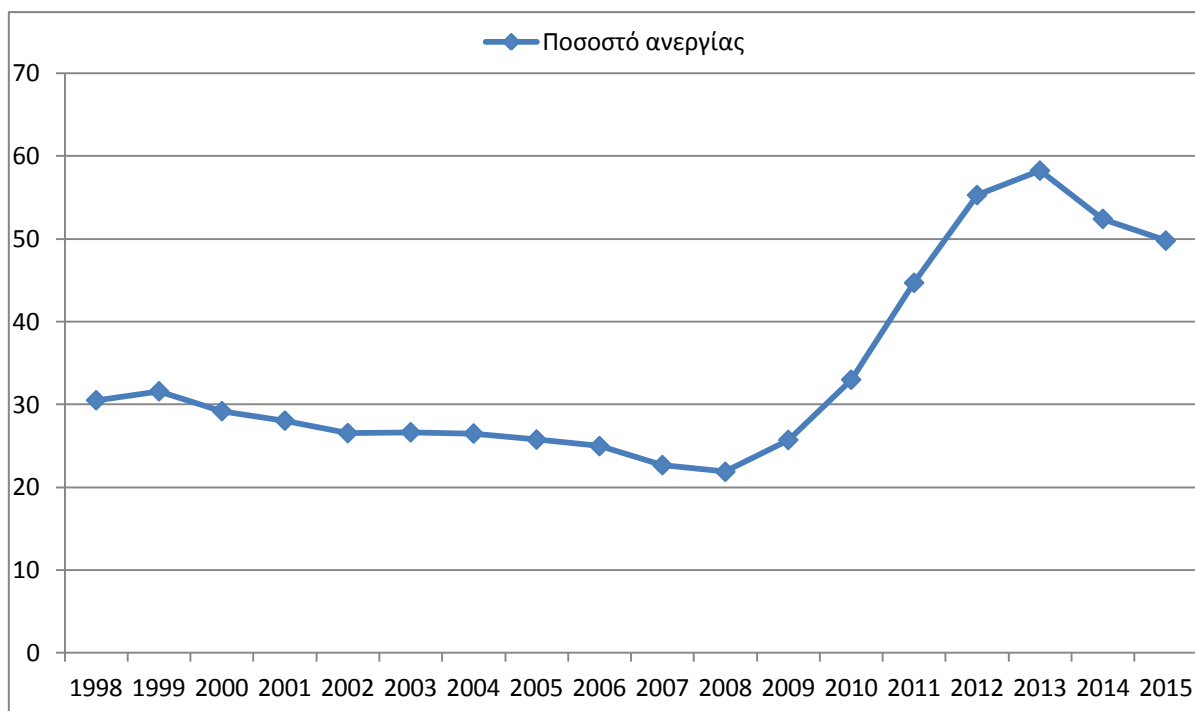
Πηγή: Πίνακας 44 ([επιστροφή](#)) ([επιστροφή 2^η](#))

Διάγραμμα 34: Ποσοστό Απασχόλησης Ελλήνων και Αλλοδαπών (2000-2015)

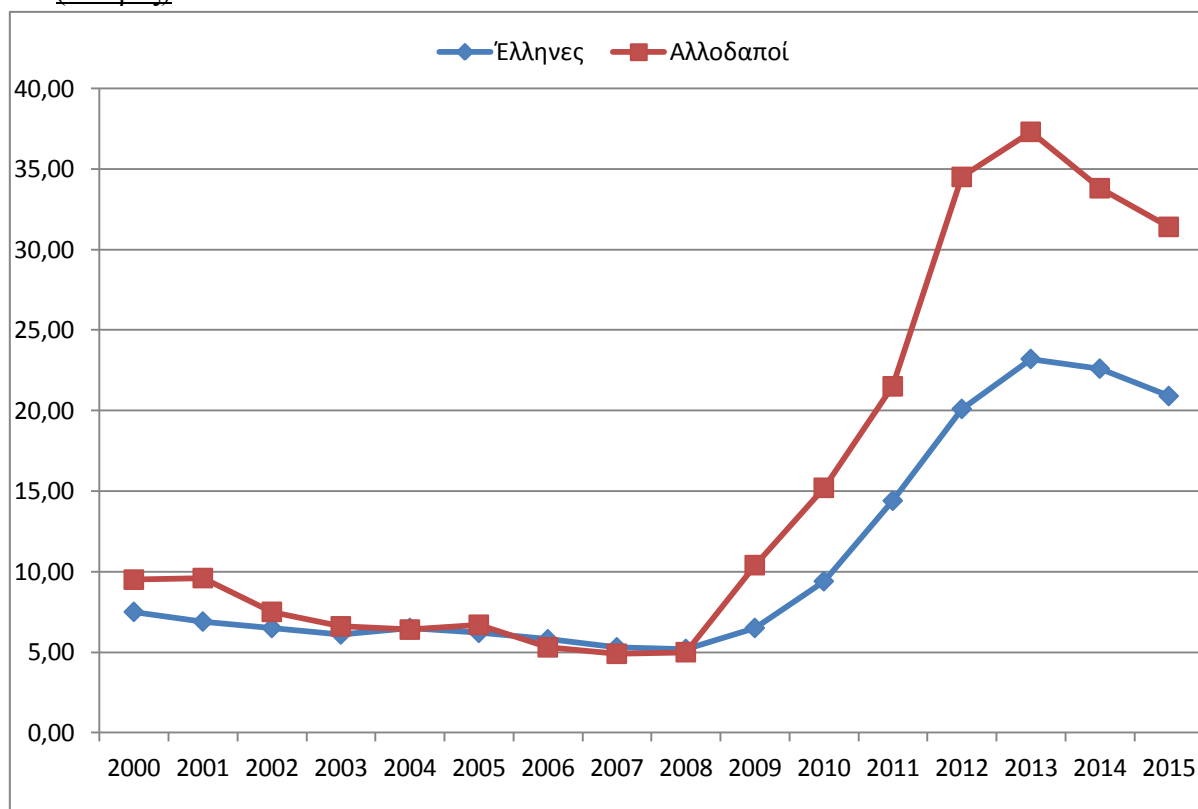
Πηγή: Πίνακας 45 ([επιστροφή](#)) ([επιστροφή 2^η](#)) ([επιστροφή 3^η](#))

Διάγραμμα 35: Ποσοστά Ανεργίας Ηλικιών 15-24

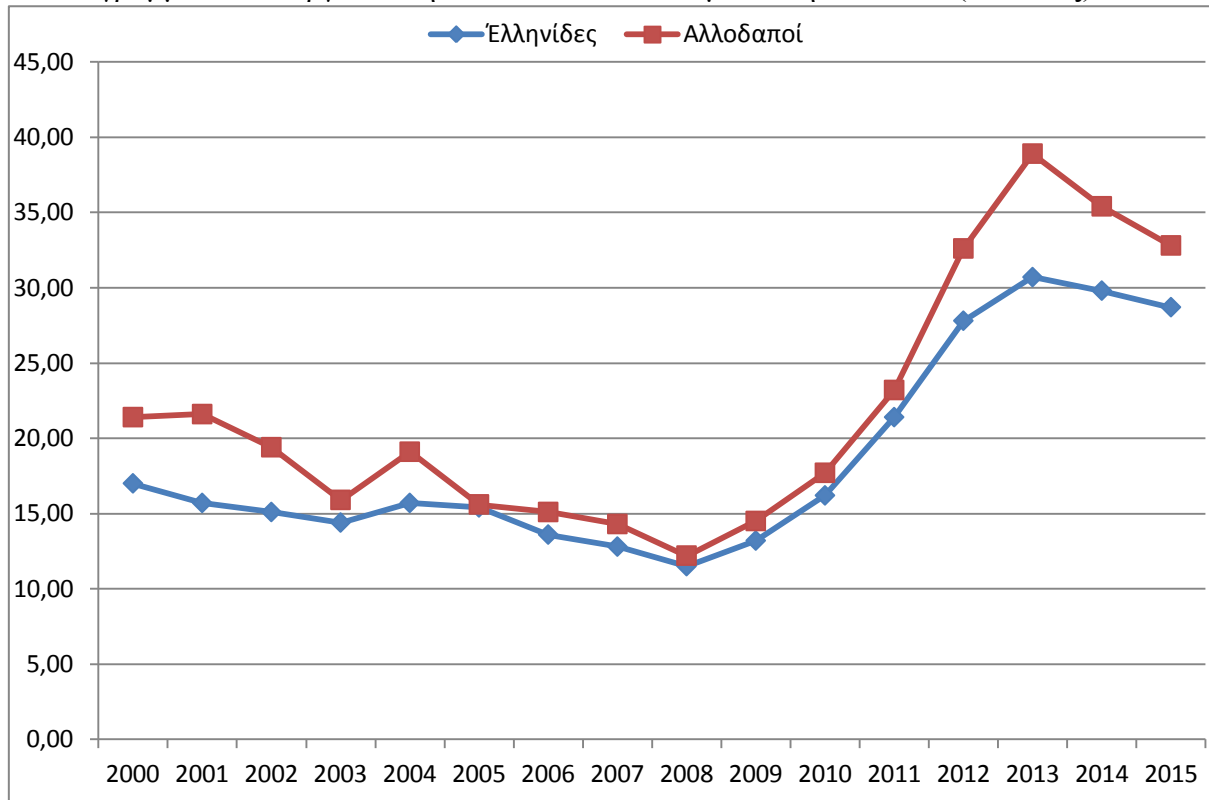
Πηγή: OECD <https://data.oecd.org> ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 36: Ποσοστά Ανεργία Ελλήνων και Αλλοδαπών με Βάση το Φύλλο (Ανδρες)

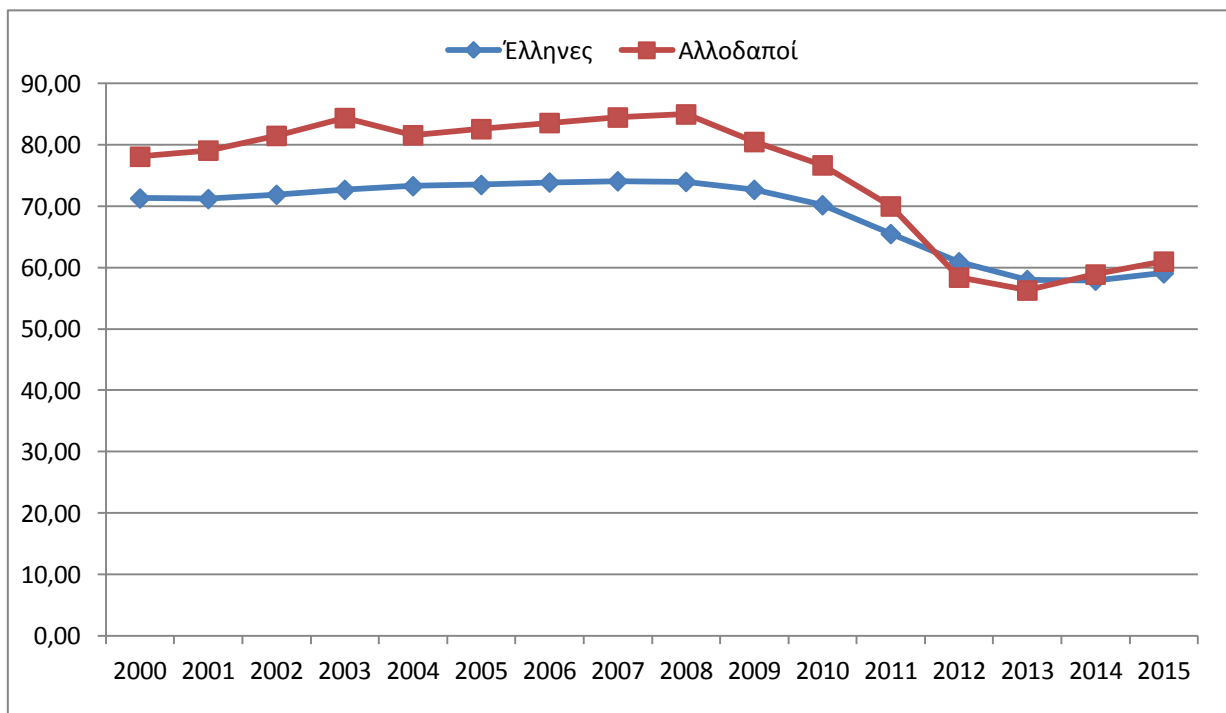
Πηγή: Πίνακας 47 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 37: Ανεργία Ελλήνων και Αλλοδαπών με Βάση το Φύλλο (Γυναίκες)

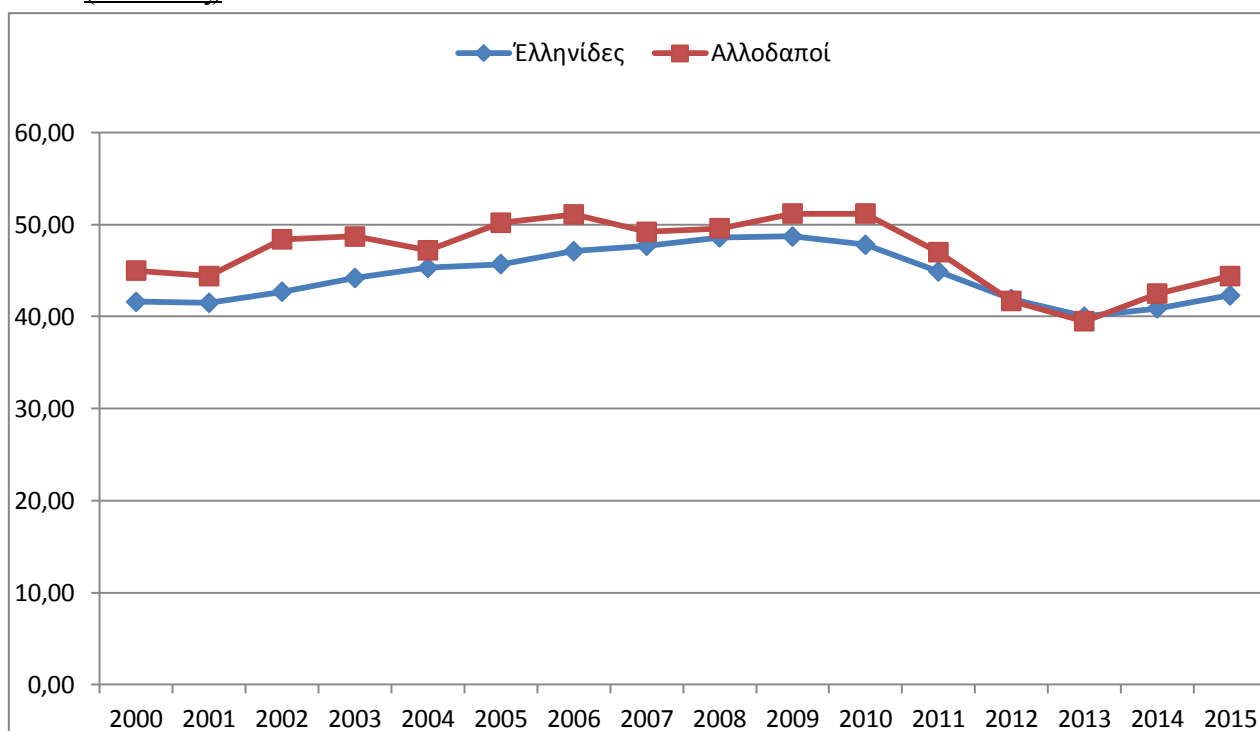
Πηγή: Πίνακας 48 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 38: Ποσοστά Απασχόλησης Ελλήνων και Αλλοδαπών με Βάση το Φύλλο (Άνδρες)

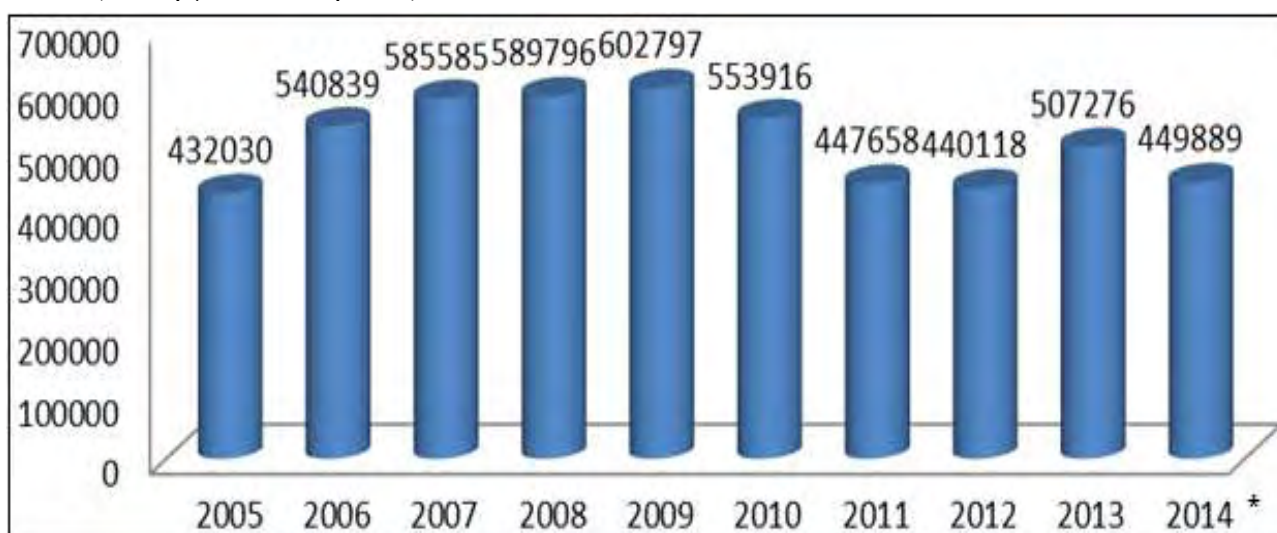
Πηγή: Πίνακας 49 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 39: Ποσοστά Απασχόλησης Ελλήνων και Αλλοδαπών με Βάση το Φύλο (Γυναίκες)

Πηγή: Πίνακας 50 ([επιστροφή](#))

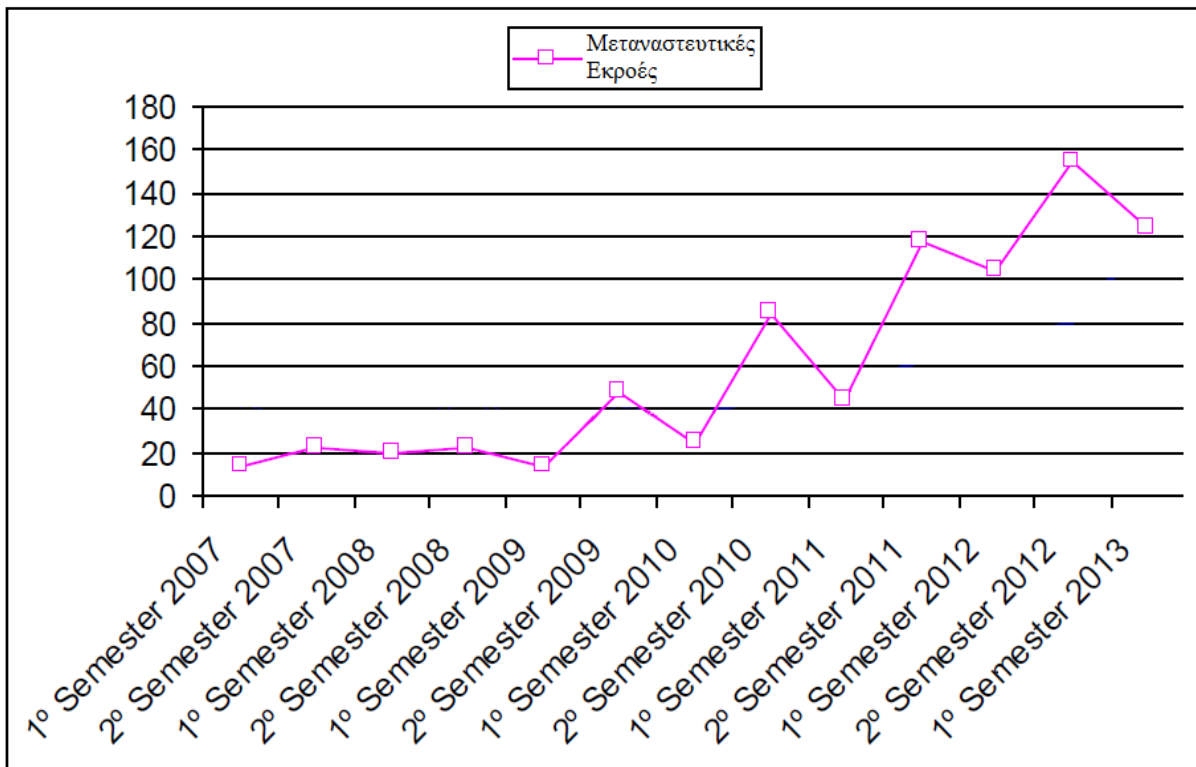
Διάγραμμα 40: Νόμιμοι Μετανάστες με Βάση τις Έγκυρες Άδειες Παραμονής (Υπουργείο Εσωτερικών)

* Αναφέρεται μέχρι τον Ιούνιο

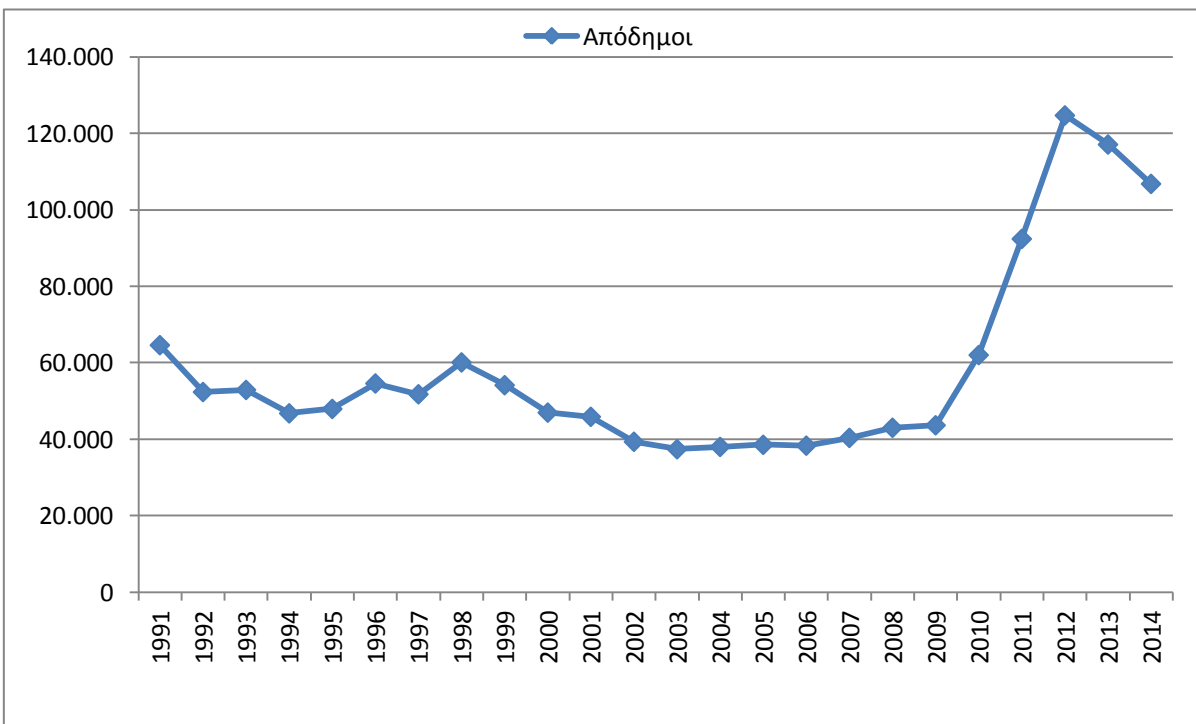
Πηγή: Triandafyllidou, 2014: **Migration in Greece Developments 2014**, ΕΛΙΑΜΕΠ, σελ. 8 ([επιστροφή](#)) ([επιστροφή 2^η](#))

Διάγραμμα 41: Τάσεις Αποδημίας Ερωτηθέντων

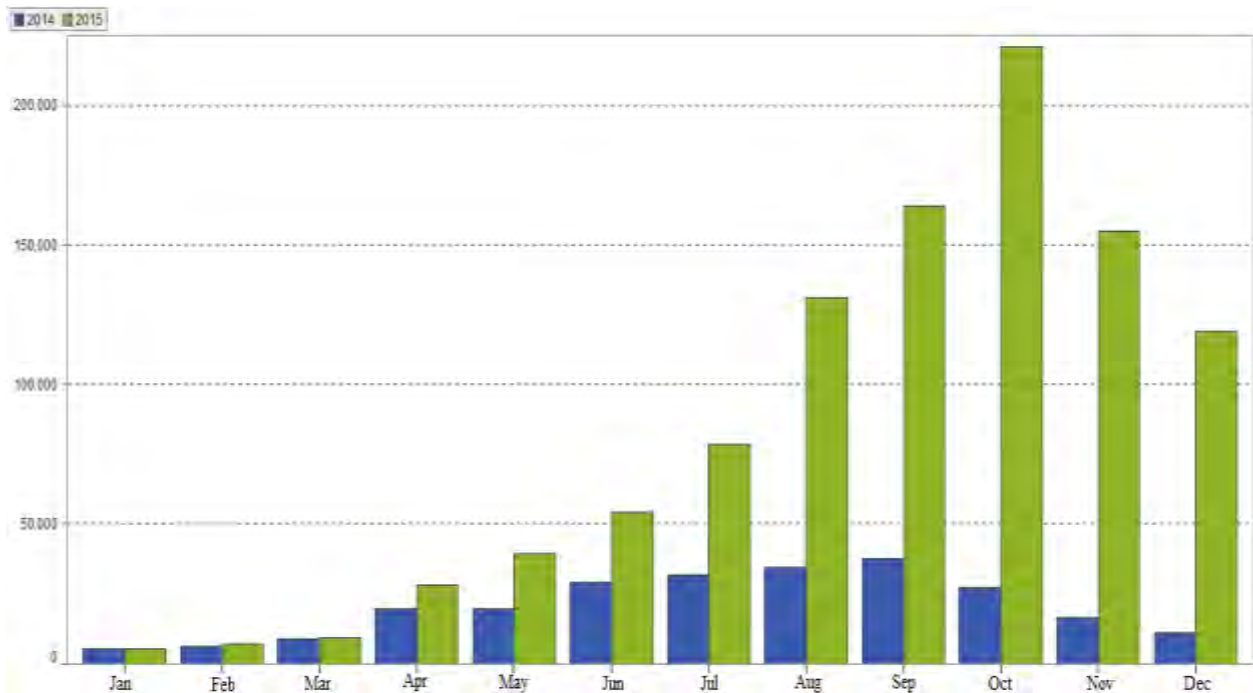
Πηγή: Triandafyllidou, 2014: **Migration in Greece Developments 2014**, ΕΛΙΑΜΕΠ, σελ. 30 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 42: Εκροές Απόδημων

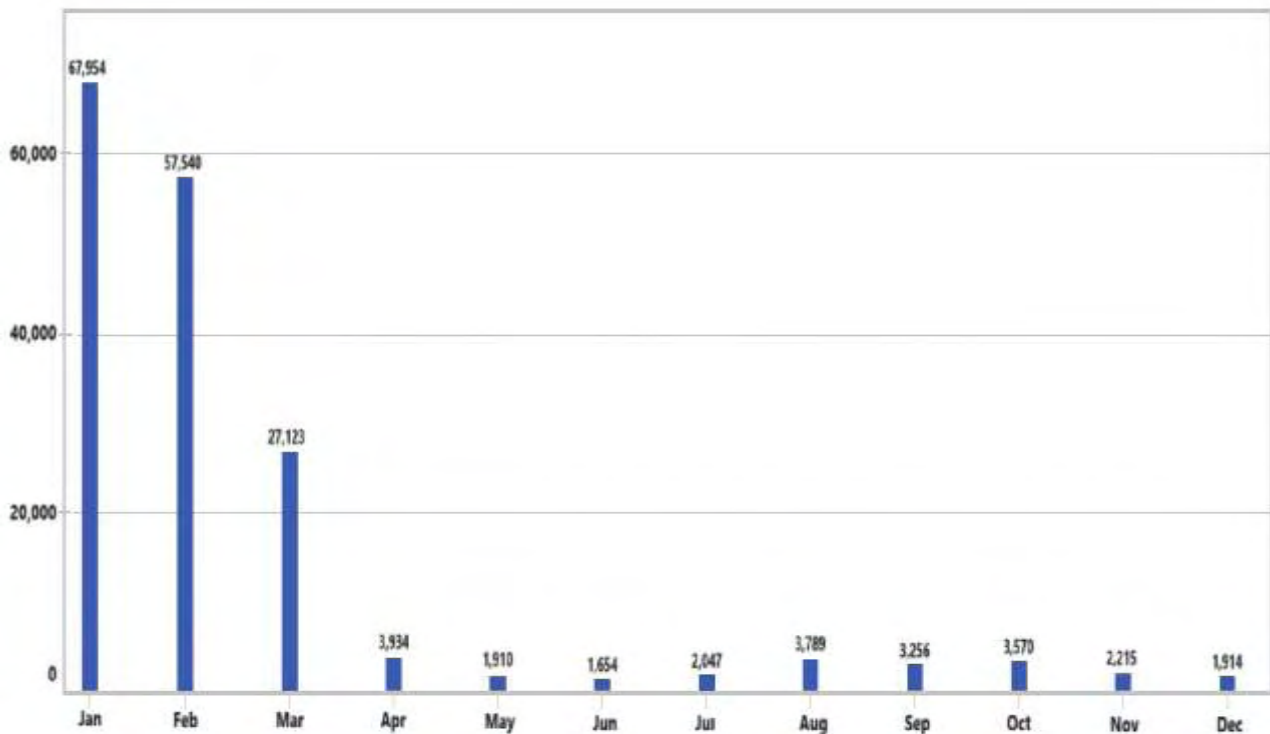
Πηγή Πίνακας 51 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 43: Μηνιαίες Αφίξεις Μεταναστών (2014-2015)

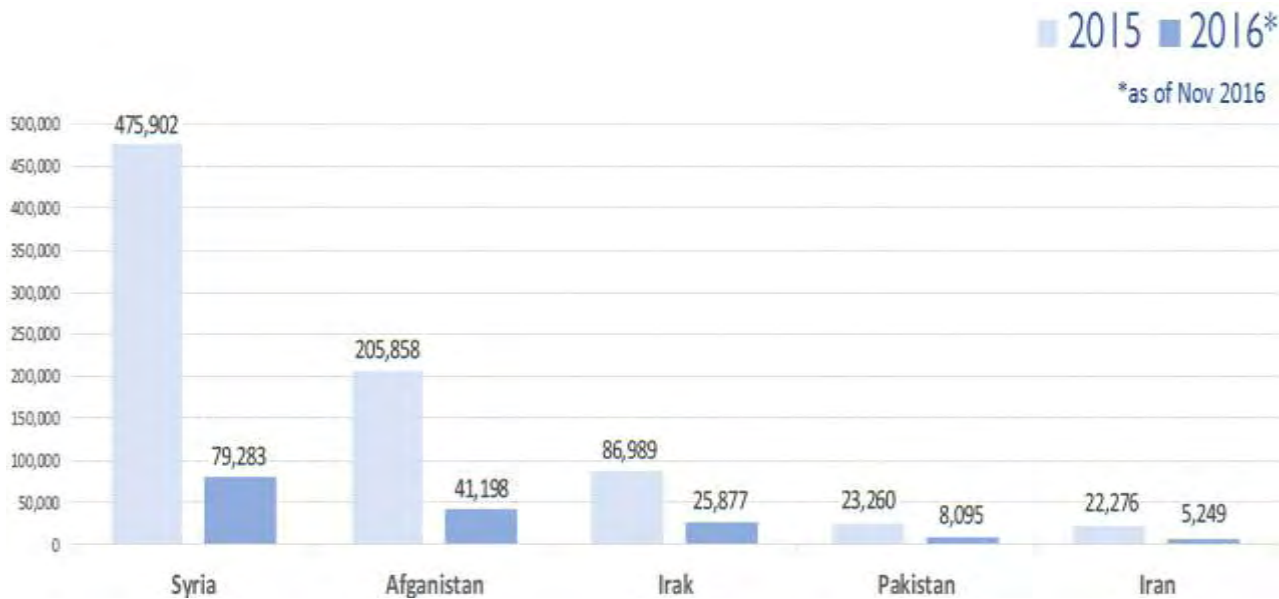
Πηγή: Ι.Ο.Μ. <https://issuu.com/iomdrd/stacks/4f3c098d24c2459783408b0f814e8275>
(επιστροφή)

Διάγραμμα 44: Μηνιαίες Αφίξεις Μεταναστών για το Έτος 2016

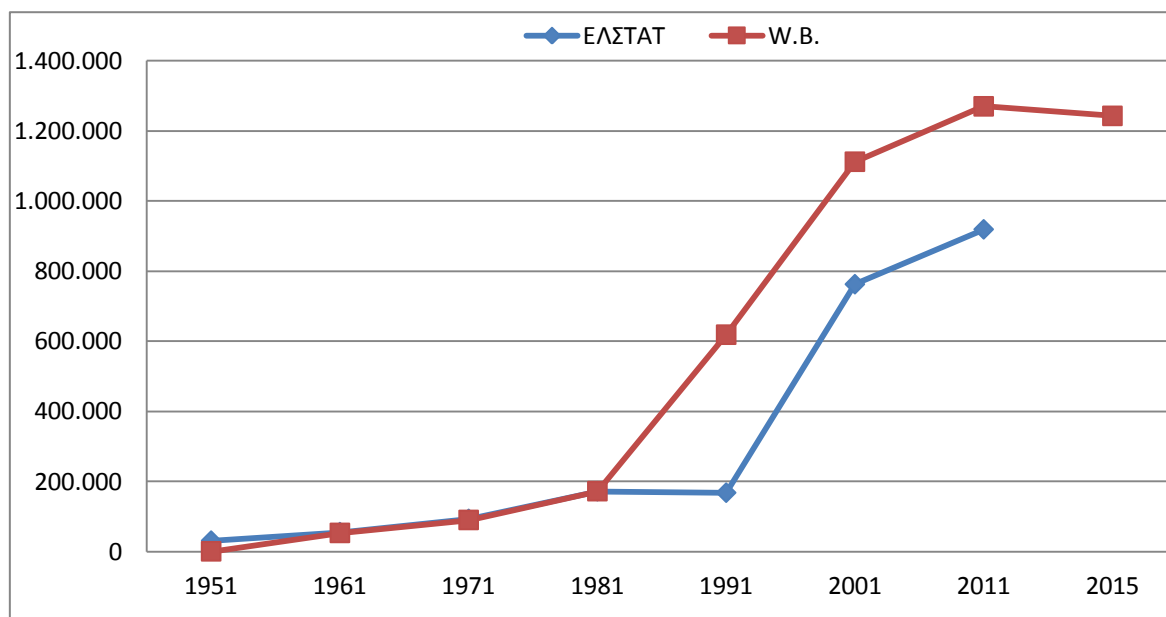
Πηγή: Ι.Ο.Μ. <https://issuu.com/iomdrd/stacks/4f3c098d24c2459783408b0f814e8275>
(επιστροφή)

Διάγραμμα 45: Κύριες Εθνικότητες Μεταναστών

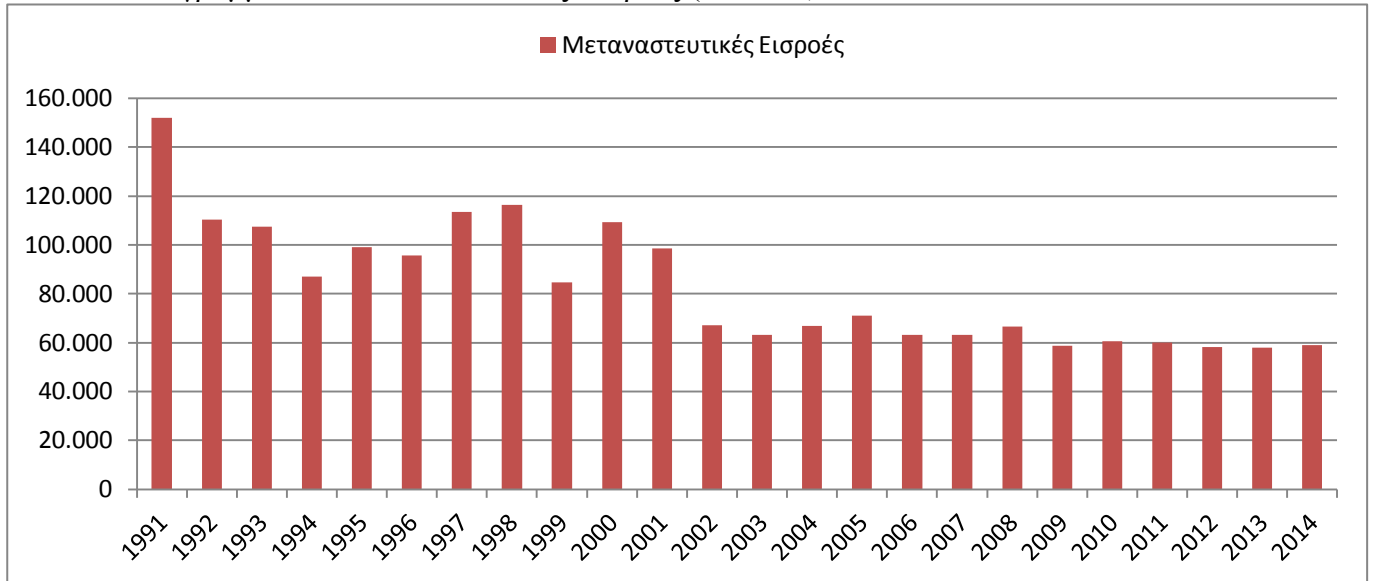
Πηγή: I.O.M. <https://issuu.com/iomdrd/stacks/4f3c098d24c2459783408b0f814e8275>
(επιστροφή)

Διάγραμμα 46 : Πληθυσμός Μεταναστών με Βάση την ΕΛΣΤΑΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα

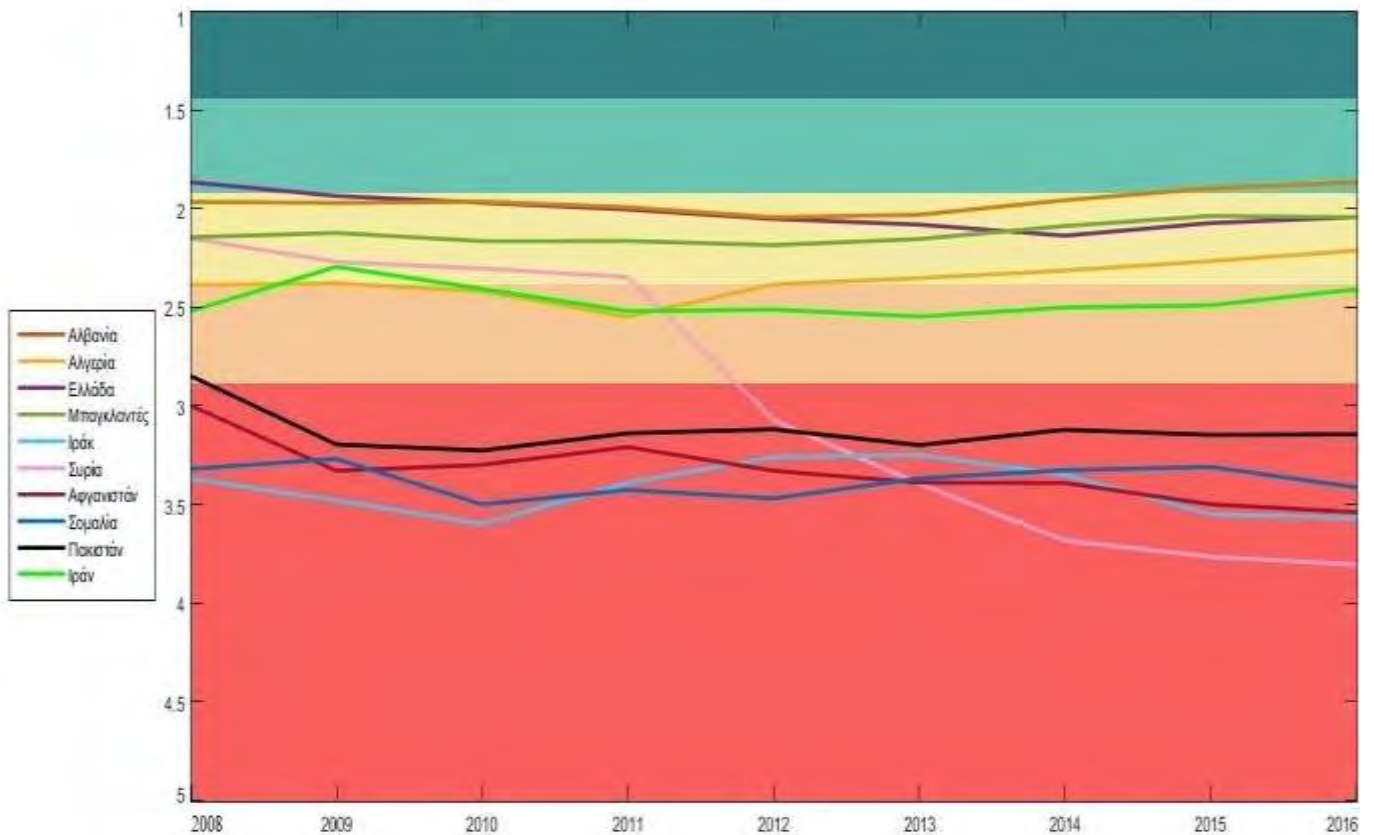
Πηγή: Πίνακας 55 (επιστροφή)

Διάγραμμα 47 : Μεταναστευτικές Εισροές (Eurostat)

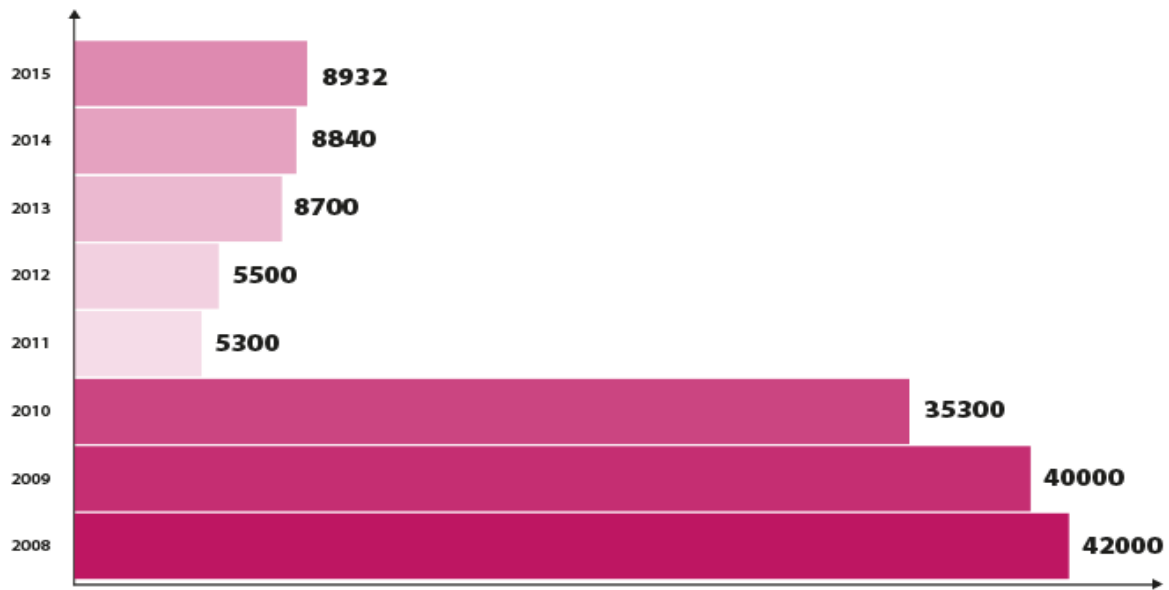
Πηγή: Πίνακας 57 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 48: Ταξινόμηση Χωρών με Βάση τον Π.Δ.Ε.

Πηγή: Πίνακας 58 ([επιστροφή](#))

Διάγραμμα 49: Παράνομη Είσοδος και Κυκλική Διαδρομή Μεταναστών στα Ελληνοαλβανικά Σύνορα

Πηγή: FRONTEX: <http://frontex.europa.eu> (επιστροφή)

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Πίνακες

Πίνακας 1: Οι Επιδράσεις της Διεθνούς Μετανάστευσης

Βραχυπρόθεσμα οφέλη για τα άτομα και τις χώρες προέλευσης από την αποδημία	
Μικρο-επιπέδου	Μακρο-επιπέδου
<ul style="list-style-type: none"> • Αύξηση εισοδήματος και ευκαιριών απασχόλησης 	<ul style="list-style-type: none"> • Εισροή συναλλάγματος για καταναλωτικούς και επενδυτικούς σκοπούς μέσω των μεταναστευτικών εμβασμάτων
<ul style="list-style-type: none"> • Βελτίωση εκπαιδευτικού επιπέδου* 	<ul style="list-style-type: none"> • Μεταφορά τεχνολογίας
<ul style="list-style-type: none"> • Άνοιγμα σε νέο πολιτισμό κ.α.* 	<ul style="list-style-type: none"> • Μείωσης ανεργίας και πιθανών κοινωνικών εντάσεων
	<ul style="list-style-type: none"> • Αύξηση του ανθρώπινου δυναμικού με την επιστροφή των μεταναστών*
	<ul style="list-style-type: none"> • Αύξηση της κατά κεφαλήν παραγωγής οφειλόμενη στην εξαγωγή άνεργου και υποαπασχολούμενου εργατικού δυναμικού
	<ul style="list-style-type: none"> • Μειωμένη ζήτηση για δημόσια αγαθά
Βραχυπρόθεσμο κόστος για τα άτομα και τις χώρες προέλευσης από την αποδημία	
Μικρο-επιπέδου	Μακρο-επιπέδου
<ul style="list-style-type: none"> • Μεταφορικά έξοδα 	<ul style="list-style-type: none"> • Απώλεια κοινωνικής επένδυσης στην εκπαίδευση (brain drain)
<ul style="list-style-type: none"> • Απαξίωση περιουσιακών στοιχείων 	<ul style="list-style-type: none"> • Αρνητικές δημογραφικές επιδράσεις <ul style="list-style-type: none"> α) ηλικιακή, με απώλεια της «αφρόκρεμας» του εγχώριου εργατικού δυναμικού και β) γεωγραφική, με την πληθυσμιακή ερήμωση ορισμένων περιοχών
<ul style="list-style-type: none"> • Ψυχικό κόστος παραμονής στην αλλοδαπή 	<ul style="list-style-type: none"> • Η αβεβαιότητα σχετικά με τη συνέχιση της εισροής εμβασμάτων μπορεί να παρεμποδίσει τα αναπτυξιακά σχέδια*
<ul style="list-style-type: none"> • Χωρισμός από συγγενείς και φίλους 	<ul style="list-style-type: none"> • Κοινωνικές εντάσεις οφειλόμενες σε αυξημένες προσδοκίες των παλινοστούντων*
<ul style="list-style-type: none"> • Δυσκολίες επανενσωμάτωσης σε περίπτωση παλιννόστησης 	<ul style="list-style-type: none"> • Επιδράσεις στα καταναλωτικά, πρότυπα («demonstration effect»), οι οποίες χειροτερεύουν το ισοζύγιο πληρωμών*
	<ul style="list-style-type: none"> • Τα εμβάσματα δημιουργούν πληθωρισμό με την άρση της πίεσης για χρηματοδότηση των δημοσίων ελλειμμάτων*

Πίνακας 1 (συνέχεια)

Βραχυπρόθεσμα οφέλη για τα άτομα και τις χώρες υποδοχής από τη μετανάστευση	
Μικρο-επιπέδου	Μακρο-επιπέδου
<ul style="list-style-type: none"> Εάν οι μετανάστες είναι ανειδίκευτοι, βελτιώνεται η εισοδηματική και η επαγγελματική θέση του ειδικευμένου και χειροτερεύει η θέση του ανειδίκευτου ημεδαπού εργατικού δυναμικού 	<ul style="list-style-type: none"> Συμβολή στην συγκράτηση του πληθωρισμού
<ul style="list-style-type: none"> Πολιτισμικό άνοιγμα κ.α.* 	<ul style="list-style-type: none"> Αύξηση κινητικότητας εργατικού δυναμικού*
	<ul style="list-style-type: none"> Μείωσης κόστους παραγωγής ανά μονάδα εργασίας
	<ul style="list-style-type: none"> Αύξηση Α.Ε.Π.
	<ul style="list-style-type: none"> Αύξηση ευελιξίας στην αγορά εργασίας
Βραχυπρόθεσμο κόστος για τα άτομα και τις χώρες υποδοχής από την μετανάστευση	
Μικρο-επιπέδου	Μακρο-επιπέδου
<ul style="list-style-type: none"> Δυσκολίες κατά τη διαδικασία επιπολιτισμού, με εμφάνιση καταστάσεων περιθωριοποίησης και διαχωρισμού 	<ul style="list-style-type: none"> Αυξημένες ανάγκες σε δημόσια αγαθά και πιθανός ανταγωνισμός για αυτά μεταξύ ημεδαπών και αλλοδαπών
<ul style="list-style-type: none"> Μεγαλύτερος ανταγωνισμός στην αγορά εργασίας σε ορισμένους τομείς 	<ul style="list-style-type: none"> Αναδιανεμητικές επιδράσεις με κίνδυνους για την κοινωνική συνοχή
	<ul style="list-style-type: none"> Εξάρτηση από ξένο εργατικό δυναμικό σε ειδικές απασχολήσεις*
	<ul style="list-style-type: none"> Κοινωνική ένταση με την συγκέντρωση μεταναστών σε ορισμένες περιοχές*

*Δηλώνει αβέβαιες επιδράσεις

Πηγή: Κόντης, 2012: **Διεθνής Πολιτική Οικονομία: Θεωρία, δομή και προκλήσεις της παγκόσμιας οικονομίας, μέρος 9^ο**, σελ. 980-981 ([επιστροφή](#))

Πίνακας 2: Παράγοντες που Καθορίζουν το Μέγεθος των Τοπικών και Εθνικών Επιπτώσεων στους Μισθούς και στην Απασχόληση από ένα Θετικό Μεταναστευτικό Σοκ σε μια Τοπική Αγορά Εργασίας

Καθοριστικοί παράγοντες σε τοπικό επίπεδο
• Χαρακτηριστικά μεταναστών (επίπεδο δεξιοτήτων, επιχειρηματικότητα, κουλτούρα, βαθμός ενσωμάτωση, ροπή προς κατανάλωση, εμβάσματα) - SLR
• Ελαστικότητα προσφοράς εργασίας - SR
• Ελαστικότητα ζήτησης εργασίας - SLR
• Βαθμός ανταγωνιστικότητας της τοπικής αγοράς εργασίας (π.χ. συχνότητα εμφάνισης μονοπωνιακών αγορών) - SLR
• Το κόστος δανεισμού και η διάρθρωση των χρηματοπιστωτικών αγορών- SR
• Ελαστικότητα προσφοράς κεφαλαίου - LR
• Πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα τοπικής παραγωγής - SR
• Μεταβολές στην τιμή αξίας της γης κατοικιών και μη εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών- SLR
• Τεχνολογία παραγωγής (ελαστικότητα υποκατάστασης, αποτελέσματα κλίμακας, φαινόμενα συμπλέγματος) - LR
• Διάχυση τεχνολογίας (καινοτομία, ποικιλία-εύρος παραγωγής) - LR
• Περιφερειακό άνοιγμα (ελαστικότητα ζήτησης, χωρική συνάφεια) - SLR
• Εξωτερικότητες χρησιμότητας και περιορισμός πόρων (ποικίλα αποτελέσματα, αποτελέσματα της κυκλοφοριακής συμφόρησης, Περιβαλλοντικές επιπτώσεις - SLR
Καθοριστικοί παράγοντες σε εθνικό επίπεδο
• Χωρική διαμόρφωση της οικονομικής δραστηριότητας και των εξοπλισμών/υποδομών- SLR
• Μισθολογικές διαπραγματεύσεις και ο ρόλος των θεσμών της αγοράς εργασίας (που επηρεάζουν ακαμψία των μισθών και του κύκλου εργασιών της εργασίας)-SR
• Επιχειρησιακή κινητικότητα και δυναμική - LR
• Εσωτερική μετανάστευση και φραγμοί στην κινητικότητα - LR
• Διαπεριφερειακές διασυνδέσεις εισόδου-εξόδου - SR
• Διεθνές άνοιγμα (εμπόριο, χρηματοδότηση, μετανάστευση) - SLR

SR: βραχυχρόνια κυρίως επίδραση, LR: μακροχρόνια κυρίως επίδραση, SLR: μακροχρόνια και βραχυχρόνια επίδραση

Πηγή: Longhi κ.α., 2010: **Joint impacts of immigration on wages and employment: review and meta-analysis**, σελ. 360 ([επιστροφή](#))

Πίνακας 3: Πρωτογενείς Μελέτες που Εκτιμούν το Αντίκτυπο της Μετανάστευσης στους Μισθούς και στα Ποσοστά Απασχόλησης των Χωρών Υποδοχής

Reference	Number of effect sizes	Country	Wage elasticity minimum	Wage elasticity maximum	Employment elasticity minimum	Employment elasticity maximum
Altonji and Card (1991)	20	US	-1.910	1.213	-0.279	0.658
Carrington and de Lima (1996)	3	Portugal	0.006	0.009	0.000	0.000
Borjas et al. (1997)	28	US	-0.174	1.130	-0.159	0.187
Winter-Ebmer and Zimmermann (1999)	4	Austria	-0.164	-0.081	-0.042	-0.001
	4	Germany	-0.067	0.028	-0.008	0.470
Card (2001)	28	US	-0.251	0.063	-0.202	-0.007
Card (2005)	2	US	0.006	0.010	-0.013	-0.012
Cohen-Goldner and Paserman (2006)	40	Israel	-1.548	0.922	-0.203	0.087
Total	129					
Simple average elasticity			Wage	-0.041	Employment	+0.001
Median elasticity			Wage	-0.041	Employment	-0.013
Fixed effects estimator of average elasticity			Wage	-0.029	Employment	-0.011
Random effects estimator of average elasticity			Wage	-0.036	Employment	-0.019

Πηγή: Longhi κ.α., 2010: **Joint impacts of immigration on wages and employment: review and meta-analysis**, σελ. 372 ([επιστροφή](#))

Πίνακας 4: Μεταβολές στους Φόρους που Απαιτούνται για την Δημοσιονομική Βιωσιμότητα και Εκτιμώμενος Αντίκτυπος της Μετανάστευσης στις Ευρωπαϊκές Χώρες

	All burden on future generations	Taxes raised immediately
EU (Fehr et al., 2004)		
Base case	+27.0 percentage points	
Double immigration	+24.6 percentage points	
Italy (Moscarola, 2001)		
Zero immigration (%)	24.8	
50 000 immigrants p.a. (%)	20.2	
Germany (Bonin et al., 2000)		
Zero immigration	+ USD 203 200 lifetime tax bill	
200 000 immigrants p.a.	+ USD 135 000 lifetime tax bill	
Spain (Collado et al., 2004)		
Zero immigration (%)	47.8	8.8
60 000 immigrants p.a. (%)	34.5	7.9
Austria (Mayr, 2004)		
Base case (%)	71.2	14.5
Additional 10 000 immigrants p.a. (%)	65.6	13.8

Πηγή: International Migration Outlook, 2013, OECD, σελ. 142 ([επιστροφή](#))

Πίνακας 5: Σύγκριση Επιλεγμένων Μελετών

	Reference year	Authors	Definition of "immigrants"	Non-direct government spending and revenue	Net fiscal impact as % of GDP
Denmark	1997	Wadensjö (2000)	Foreign-born and native-born offspring with at least one immigrant parent	Partial attribution, except defence and some small items	-0.7
France	2005	Chojnicki et al. (2010)	Foreign-born	Not considered	+0.8
Germany	1997	Loeffelholz et al. (2004)	Foreign-born and native-born offspring (excluding ethnic migrants)	Not considered	+1.0
New Zealand	2005/06	Slack et al. (2007)	Foreign-born	Not considered	+2.1
Spain	2005	Officina Economica (2006)	Foreign-born	Most expenditure attributed <i>pro rata</i>	+0.5
Sweden	1994	Ekberg (1999)	Foreign-born	Partial attribution, including defence	-2.0
United Kingdom	1999/2000	Gott and Johnson (2002)	Foreign-born households	<i>Pro rata</i> , including corporate taxes	+0.3
United Kingdom	2003/04	Sriskandarajah et al. (2005)	Foreign-born households	<i>Pro rata</i> , corporate taxes estimated	0
United Kingdom	2003/04	Rowthorn (2008), <i>unfavourable scenario</i>	Foreign-born and native-born children with two immigrant parents	All government spending <i>pro rata</i> , integration-related expenditures exclusively attributed to migrants; assumption of additional burden on health system	-0.7
United Kingdom	2003/04	Rowthorn (2008), <i>favourable scenario</i>	Foreign-born and dependent offspring	Defence not attributed; favourable economic situation	+0.7

Πηγή: International Migration Outlook, 2013, OECD, σελ. 137 ([επιστροφή](#))

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Πίνακας 6: Κατανομή Μεταναστών Κατά Περιόδους και Χώρες Προορισμού

Περίοδοι	Υπερπόντια Μετανάστευση			Ευρωπαϊκή μετανάστευση					
	Σύνολο	Η.Π.Α.	Άλλες χώρες	Σύνολο	Δ.Γερμανία	Άλλες Χώρες	Μεσογειακές χώρες	Δεν δήλωσαν	Γενικό Σύνολο
1821-1899	15.919	15.914	5	-	-	-	-	-	15.919
1900-1921	402.538	383.993	18.545	-	-	-	-	-	402.538
1922-1940	92.734	63.076	29.658	-	-	-	-	-	92.734
1946-1954	68.473	25.209	43.264	-	-	-	-	-	68.473
1955-1959	86.409	42.083	62.326	40.147	7.964	32.210	16.037	1.143	143.763
1960-1964	106.845	18.946	87.899	280.970	240.176	40.749	7.528	957	396.300
1965-1969	142.767	49.308	93.459	241.843	215.443	26.400	3.402	1.199	389.211
1970-1974	80.168	38.747	41.421	165.769	153.117	12.652	1.258	2.601	249.796
1975-1977	22.803	11.774	11.029	29.595	21.441	8.154	2.691	2.121	57.210
1821-1977*	1.018.656	631.050	387.606	758.351	638.141	120.210	30.916	8.201	1.815.944

* Ιανουάριος-Σεπτέμβριος του 1977

Πηγή: Κ. Κασιμάτη, Μετανάστευση-Παλιννόστηση (1984) σελ. 16 ([επιστροφή](#)) ([επιστροφή 2^η](#)) ([επιστροφή 3^η](#))

Πίνακας 7: Κατανομή Μεταναστών Κατά Περιόδους και Χώρες Προορισμού της Ευρώπης από 1955-1977

Περίοδος	1955-1959	1960-1964	1965-1969	1970-1974	1975-1977*	Σύνολο
Αγγλία	1.765	4.075	4.895	2.713	1614	15.062
Αυστρία	5.514	2.653	951	311	123	9.552
Βέλγιο	15.041	10.607	2005	1.191	577	29.421
Γαλλία	1.550	3596	2867	1295	1.062	10370
Γερμανία	7.964	240.176	215.443	153.117	21.441	638.141
Ελβετία	1.039	8.077	3669	1.153	411	14.349
Ιταλία	5.895	9.235	8.143	3.076	2.585	28.934
Ολλανδία	370	1.425	1.382	762	358	4.297
Σουηδία	64	387	1.978	1.710	861	5.000
Ρωσία	229	123	29	10	23	414
Άλλες χώρες	743	616	481	431	540	2.811
Σύνολο	40.174	280.970	241.843	165.769	29.595	758.351

* Ιανουάριος-Σεπτέμβριος του 1977

Πηγή: Κασιμάτη, 1984: Μετανάστευση-Παλιννόστηση, σελ. 17 ([επιστροφή](#))

Πίνακας 8: Οικονομικά Χαρακτηριστικά Μεταναστών

	1955-1959		1960-1964		1965-1969		1970-1974		1975-1977	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1. Συμμετοχή των μεταναστών στην οικονομική δραστηριότητα	143.769	100	396.300	100	389.211	100	249.796	100	57.214	100
α. Ενεργός πληθυσμός μεταναστών	72.147	50.2	267.246	67.4	198.831	51.1	124.053	49.7	28.263	49.4
β. Μη ενεργός πληθυσμός μεταναστών	71.622	49.8	129.054	32.6	190.380	48.9	125.743	50.3	28.951	50.6
2. Κατανομή κατά επάγγελμα	72.147	100	267.246	100	198.831	100	124.053	100	57.214	100
α. Ελεύθερα και τεχνικά επαγγέλματα	3.511	4.9	5.153	1.9	4.041	2.0	3.647	2.9	1.954	6.9
β. Διευθυντές και στελέχη	9	0.0	440	0.2	5.526	0.3	358	0.3	128	0.4
γ. Υπάλληλοι γραφείου	3.014	4.2	6.832	2.6	5.977	3.0	2.888	2.3	874	3.2
δ. Πωλητές	1.305	1.8	2.199	0.8	3.285	1.7	3.422	2.8	804	2.8
ε. Γεωργικά επαγγέλματα	21.767	30.2	54.182	20.3	99.087	49.9	51.211	41.3	8.967	31.7
στ. Τεχνίτες- Εργάτες	30.950	42.8	178.004	66.6	77.087	38.7	53.169	42.8	11.961	42.3
ζ. Υπηρεσίες	3.083	4.3	6.792	2.6	5.595	2.8	3.555	2.9	733	2.6
η. Μη καθορισμένο επάγγελμα	8.508	11.8	13.464	5.0	3.232	1.6	5.803	4.7	2.842	10.1

Πηγή: Κασσιμάτη, 1984: Μετανάστευση-Παλινοόηση, σελ. 25 ([επιστροφή](#))

Πίνακας 9: Δημογραφικά Χαρακτηριστικά Μεταναστών 1955-1977

	1955-1959	1960-1964	1965-1969	1970-1974	1975-1977
Συνολικός αριθμός	143.769	396.300	389.211	249.796	57.214
Μέσος ετήσιος ρυθμός	28.754	79.260	77.842	49.959	19.041
Κατανομή κατά φύλλο:					
α. Άρρενες	88.841	249.586	213.460	139.411	34.282
β. Γυναίκες	54.928	146.714	175.751	110.385	22.932
α. Άρρενες %	61.8	63.0	54.8	55.8	59.9
β. Γυναίκες %	38.2	37.0	45.2	44.2	40.1
Κατανομή κατά ηλικία:					
α. 0-14	18.772	23.533	45.047	40.362	6.973
β. 15-44	112.479	352.520	314.205	189.588	40.547
γ. 45 & άνω	12.318	20.474	29.959	19.354	9.694
α. 0-14 %	13.	5.9	11.6	16.2	12.2
β. 15-44 %	78.4	89.0	80.7	75.9	70.9
γ. 45 & άνω %	8.6	5.1	7.7	7.9	16.9

Πηγή: Κασσιμάτη, 1984: Μετανάστευση-Παλινοόηση, σελ. 24 ([επιστροφή](#)) ([επιστροφή 2^η](#))

Πίνακας 10: Κατανομή Μεταναστών Κατά Γεωγραφικό Διαμέρισμα

Περίοδος	1955-1959		1960-1964		1965-1969		1970-1974		1975-1977*	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Γεωγραφικό Διαμέρισμα										
Περιφέρεια Πρωτεύουσας	34.641	24.09	59.795	15.00	67.555	17.36	39.538	15.83	13.518	23.63
Στερεά Ελλάδα-Εύβοια	4.749	3.33	12.852	3.24	17.198	4.42	10.920	4.37	2.891	5.05
Πελοπόννησος	20.510	14.27	39.516	9.97	43.515	11.18	18.747	7.50	4.071	7.11
Ιόνιοι Νήσοι	2.620	1.82	9.898	2.50	12.484	3.21	5.183	2.07	1.110	1.49
Ήπειρος	2.582	1.80	24.275	6.12	24.409	6.27	17.584	7.04	2.919	5.10
Θεσσαλία	2.347	1.63	16.778	4.23	21.466	5.52	19.764	7.91	2.500	4.37
Μακεδονία	23.163	16.11	125.824	31.75	135.290	34.76	89.594	35.87	16.442	28.75
Θράκη	16.149	11.26	28.755	7.26	25.211	6.48	19.295	7.73	3.146	5.50
Νήσοι Αιγαίου	10.459	7.28	21.701	5.48	22.513	5.78	12.002	4.80	2.752	4.81
Κρήτη	2.202	1.53	11.646	2.93	10.620	2.73	8.471	3.39	1.285	2.25
Δε Δήλωσαν	24.251	16.88	45.260	11.43	8.950	2.29	8.698	3.49	6.576	11.49
Σύνολο	143.763	100	396.300	100	389.211	100	249.796	100	57.210	100

* Ιανουάριος-Σεπτέμβριος του 1977

Πηγή: Κασιμάτη 1984: **Μετανάστευση-Παλιννόστηση**, σελ. 19 ([επιστροφή](#))

Πίνακας 11: Εισροές Μεταναστευτικών Εμβασμάτων (US \$ εκατομμύρια)

Έτος	1976	1977	1978	1979	1980
Ποσό	805	940	989	1.184	1.123
Έτος	1981	1982	1983	1984	1985
Ποσό	1.172	1.144	964	945	807
Έτος	1986	1987	1988	1989	1990
Ποσό	967	1.403	1.742	1.387	1.822
Έτος	1991	1992	1993	1994	1995
Ποσό	2.178	2.535	2.655	2.890	3.284
Έτος	1996	1997	1998	1999	2000
Ποσό	3.075	3.066	...	2.287	2.191
Έτος	2001	2002	2003	2004	2005
Ποσό	2.013	1.658	1.561	1.242	1.220
Έτος	2006	2007	2008	2009	2010
Ποσό	1.543	2.484	2.687	2.020	1.499
Έτος	2011	2012	2013	2014	2015
Ποσό	1.186	681	805	735	694

Πηγή: World Bank ([επιστροφή](#)) ([επιστροφή 2^η](#))

<http://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaissues/brief/migration-remittances-data>

Πίνακας 12: Δημογραφικά και Οικονομικά Χαρακτηριστικά Παλιννοστούντων

Περίοδος	1968-1969		1970-1974		1975-1977*	
	N	%	N	%	N	%
1. Κατανομή κατά φύλο	37.015	100	121.657	100	78.853	100
α. Γυναίκες	19.655	53,1	66.710	54,8	41.706	52,9
β. άνδρες	17.360	46,9	54.947	45,2	37.147	47,1
2. Κατανομή κατά ηλικία	37.015	100	121.657	100	78.853	100
α. 0-14	6.011	16,3	21.789	17,9	13.031	16,5
β. 15-44	23.515	63,5	78.442	64,5	50.508	64,1
γ. 45 & άνω	7.488	20,2	21.426	17,6	15.314	19,4
3. Κατανομή κατά δραστηριότητα	37.015	100	121.657	100	78.853	100
α. Ενεργοί	19.385	52,4	66.224	54,4	47.703	60,5
β. Μη ενεργοί (Εκ των ενεργών)	17.630	47,6	55.433	45,6	31.150	39,5
α. Ελεύθερα επαγγέλματα-τεχνικοί	1.420	7,3	4.137	6,3	2.329	4,9
β. Διευθύνοντες- Στελέχη	268	1,4	562	0,9	232	0,5
γ. Υπάλληλοι γραφείου	547	2,8	1.842	2,8	1.046	2,2
δ. Πωλητές	1.257	6,5	2.999	4,5	941	2
ε. Γεωργικά επαγγέλματα	745	3,9	2.332	3,5	805	1,7
στ. Τεχνίτες και εργάτες	13.590	70,1	48.476	73,2	38.756	81,2
ζ. Υπηρεσίες	776	4	2.478	3,7	1.376	2,9
η. Μη καθορισμένο επάγγελμα	782	4	3.398	5,1	2.218	4,6
4. Κατανομή κατά προέλευση	37.015	100	121.657	100	78.853	100
α. Υπερωκεάνιες χώρες	9.890	26,7	34.946	28,7	12.697	16,1
β. Ευρωπαϊκές Χώρες (Εξ ων Γερμανίας)	22.742	61,4	78.580	64	62.535	79,3
γ. Μεσογειακές Χώρες	2.513	6,8	3.575	2,9	881	1,1
δ. Μη δηλώσαντες	1.870	5,1	4.556	3,8	2.740	3,5
5. Κατανομή κατά προορισμό	18.132	100	121.657	100	78.853	100
α. Περιφέρεια Προτεύουσας	5.436	30	31.179	25,6	13.922	17,7
β. Στ. Ελλάδα-Εύβοια	517	2,9	3.985	3,3	2.053	2,6
γ. Πελοπόννησος	1.528	8,4	8.225	6,8	3.261	4,1
δ. Ιόνιοι Νήσοι	350	1,9	2.284	1,9	1.011	1,3
ε. Ιόνιοι Νήσοι	747	4,1	5.897	4,8	3.970	5
ζ. Ήπειρος	683	3,8	6.724	5,5	4.442	5,6
η. Μακεδονία	5.285	29,1	40.510	33,3	35.363	44,8
θ. Θράκη	938	5,2	6.604	5,4	6.215	7,9
ι. Νήσοι Αιγαίου	779	4,3	5.438	4,5	2.142	2,7
κ. Κρήτη	316	1,7	2.931	2,4	1.804	2,3
λ. Μη δηλούντες	1.553	8,6	7.880	6,5	4.670	6

*Ιανουάριος- Σεπτέμβριος 1977

Πηγή: Κασιμάτη, 1984: **Μετανάστευση-Παλιννόστηση**, σελ. 41-42 ([επιστροφή](#)) ([επιστροφή 2^η](#)) ([επιστροφή 3^η](#))

Πίνακας 13: Παλιννοστούντες Έλληνες 1976-1985

Περίοδος	Απογραφή 1981			Έρευνα 1985-1986		
	1976-1980			1981-1985		
Χώρα προέλευσης	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες
ΕΥΡΩΠΗ	149.880	74.630	75.250	116.536	59.628	56.908
Δ. Γερμανία	96.970	48.040	48.930	58.006	29.266	28.740
Ην. Βασίλειο	6.100	2.820	3.280	9.356	5.333	4.023
Γαλλία	6.040	2.840	3.200	5.976	2.501	3.475
Βέλγιο	3.035	1.513	1.522
Σοβ. Ένωση	8.220	4.190	4.030	2.087	1.203	884
Άλλες Ανατολικές Χώρες	32.550	16.740	15.810	38.076	19.812	18.264
ΑΜΕΡΙΚΗ	39.250	20.290	18.960	39.609	20.445	19.164
Η.Π.Α.	25.640	13.350	12.290	26.207	13.986	12.221
Καναδάς	11.450	5.910	5.540	11.261	5.574	5.687
Άλλες Χώρες	2.160	1.030	1.330	2.141	885	1.256
ΑΦΡΙΚΗ	10.930	6.000	4.390	8.237	4.745	3.492
Νότια Αφρική	7.150	3.730	3.420	2.041	963	1.078
Αίγυπτος	1.870	1.040	630	1.157	671	486
Άλλες Χώρες	1.910	1.230	680	5.039	3.111	1.928
ΑΣΙΑ	13.740	7.580	6.160	9.407	5.217	4.190
Τουρκία	5.810	2.750	3.060	2.767	1.235	1.532
Άλλες Χώρες	7.930	4.830	3.100	6.640	3.982	2.658
ΩΚΕΑΝΙΑ	17.210	8.740	6.470	13.074	6.134	6.940
Αυστραλία	16.910	8.580	8.330	12.874	6.034	6.840
Άλλες Χώρες	300	160	140	200	100	100
Δεν δηλώσανε χώρα προέλευσης	1670	1.190	480	1.319	702	617
Σύνολο	232.680	118.430	114.250	188.182	96.871	91.311

Πηγή: Πετρινωτή, 1993: *Η Μετανάστευση Προς την Ελλάδα*, σελ. 23 ([επιστροφή](#))

Πίνακας 14: Αφίξεις Ποντίων μεταναστών στην Ελλάδα 1987-1992

1987		1988		1989		1990		1991		1992	
Αριθμός ατόμων	N%	Αριθμός ατόμων	N%	Αριθμός ατόμων	N%	Αριθμός ατόμων	N%	Αριθμός ατόμων	N%	Αριθμός ατόμων	N%
527	-	1.365	159	6.791	398	13.863	104	11.420	-18	8.563	-25

Πηγή: Πετρινωτή, 1993: *Η Μετανάστευση Προς την Ελλάδα*, σελ. 19 ([επιστροφή](#))

Πίνακας 15: Αφίξεις Ομογενών από της Χώρες της Πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. (1977-2000)

Έτος	1977-1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
Αφίξεις με τουριστική βίζα	13	1	16	96	748	2.276	5.796	9.040
Αφίξεις με βίζα παλιννόστησης	321	168	653	5.099	15.968	15.055	14.050	16.680
Έτος	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	Άγνωστο
Αφίξεις με τουριστική βίζα	6.653	6.954	7.930	8.361	4.309	4.140	1.236	587
Αφίξεις με βίζα παλιννόστησης	8.084	7.632	6.368	4.020	1.452	536	71	1.006

Πηγή: Καβουνίδης κ.α., 2008: **Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες-Πολιτικές-Προοπτικές**, τόμος Α, σελ. 267 ([επιστροφή](#))

Πίνακας 16: Πληθυσμός Μεταναστών με Βάση την Απογραφή του 1981

1981		
Υπηκοότητα	Αριθμός	%
Τούρκοι*	30.145	17,10
Αμερικάνοι	23.695	13,40
Δυτικογερμανοί	20.233	11,50
Κύπριοι*	19.337	11,00
Βρετανοί	14.022	8,00
Γάλλοι	8.323	4,70
Αυστραλοί	7.041	4,00
Ιταλοί	4.357	2,50
Καναδοί	4.136	2,30
Αλβανοί*	3.563	2,00
Βέλγοι	3.321	1,90
Αιγύπτιοι	2.415	1,40
Ελβετοί	2.210	1,30
Σουηδοί	2.039	1,10
Λοιποί	31.318	17,80
Σύνολο	176.119	100,00
*Άτομα με διπλή υπηκοότητα (ελληνική και ξένη)	48.365	...

Πηγή: Πετρινώτη, 1993: **Η Μετανάστευση Προς την Ελλάδα**, σελ. 107 ([επιστροφή](#))

Πίνακας 17: Πληθυσμός Μεταναστών με Βάση την απογραφή του 1991 (Οι 25 Χώρες με τον Μεγαλύτερο Μεταναστευτικό Πληθυσμό)

1991		
Υπηκοότητα	Αριθμός	%
Αλβανική *	20.556	12,38
Κυπριακή	14.651	8,82
Η.Π.Α.	13.927	8,39
Ρωσική (ΕΣΣΔ)	12.918	7,78
Τουρκική **	11.088	6,68
Αγγλική	10.998	6,62
Πολωνική	9.624	5,80
Γερμανική	8.525	5,13
Αυστραλιανή	6.313	3,80
Καναδική	4.717	2,84
Ιταλική	4.156	2,50
Αιγυπτιακή (Η.Α.Δ.)	4.012	2,42
Φιλιππινέζικη	3.605	2,17
Γαλλική	3.415	2,06
Βουλγαρική	2.413	1,45
Ιρακινή	2.131	1,28
Συριακή	2.104	1,27
Ρουμανική	1.923	1,16
Πακιστανική	1.911	1,15
Λιβανική	1.856	1,12
Ολλανδική	1.770	1,07
Ινδική	1.720	1,04
Βελγική	1.698	1,02
Γιουγκοσλαβική	1.334	0,82
Αιθιοπική	1.100	0,66
Άλλη	17.566	10,57
Σύνολο	166.031	100,00
Χωρίς υπηκοότητα	1.245	...

* Πληθυσμός Αλβανικής υπηκοότητας, αλλά Ελληνικής εθνικότητας.

** Πληθυσμός Τουρκικής υπηκοότητας, αλλά Ελληνικής εθνικότητας.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ <http://www.statistics.gr> (επιστροφή)

Πίνακας 18: Πληθυσμός Μεταναστών με Βάση την Απογραφή του 2001 (Οι 25 Χώρες με τον Μεγαλύτερο Μεταναστευτικό Πληθυσμό)

2001		
Χώρες	Αριθμός	%
Αλβανία	438.036	57,49
Βουλγαρία	35.104	4,60
Γεωργία	22.875	3,01
Ρουμανία	21.994	2,89
Η.Π.Α.	18.140	2,39
Ρωσία	17.535	2,30
Κύπρος	17.426	2,29
Ουκρανία	13.616	1,79
Ην. Βασίλειο	13.196	1,75
Πολωνία	12.831	1,68
Γερμανία	11.806	1,55
Πακιστάν	11.130	1,46
Αυστραλία	8.767	1,15
Τουρκία	7.881	1,03
Αρμενία	7.742	1,01
Αίγυπτος	7.448	0,97
Ινδία	7.216	0,95
Ιράκ	6.936	0,92
Φιλιππίνες	6.478	0,85
Καναδάς	6.049	0,80
Ιταλία	5.825	0,76
Μολδαβία	5.716	0,75
Συρία	5.552	0,72
Γαλλία	5.267	0,70
Μπανγκλαντές	4.854	0,63
Άλλη	42.393	5,56
Σύνολο	761.813	100,00
Χωρίς υπηκοότητα	378	...

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ <http://www.statistics.gr> (επιστροφή)

Πίνακας 19: Πληθυσμός Μεταναστών με Βάση την Απογραφή του 2011 (Οι 25 Χώρες με τον Μεγαλύτερο Μεταναστευτικό Πληθυσμό)

2011		
Χώρες	Αριθμός	%
Αλβανία	480.851	52,72
Βουλγαρία	75.917	8,32
Ρουμανία	46.524	5,10
Πακιστάν	34.178	3,74
Γεωργία	27.407	3,00
Ουκρανία	17.008	1,86
Ην. Βασίλειο	15.388	1,68
Κύπρος	14.448	1,58
Πολωνία	14.145	1,55
Ρωσία	13.809	1,51
Μπαγκλαντές	11.076	1,21
Ινδία	11.333	1,24
Γερμανία	10.782	1,18
Αίγυπτος	10.455	1,14
Μολδαβία	10.391	1,13
Φιλιππίνες	9.807	1,07
Αρμενία	8.113	0,89
Συρία	7.628	0,83
Αφγανιστάν	6.911	0,75
Η.Π.Α.	5.773	0,63
Τουρκία	5.158	0,56
Ιταλία	5.008	0,54
Γαλλία	4.238	0,46
Κίνα	3.857	0,42
Ιράκ	3.692	0,40
Άλλη	58.103	6,37
Σύνολο	912.000	100,00
Χωρίς υπηκοότητα	6.705	...

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ <http://www.statistics.gr> (επιστροφή)

Πίνακας 20: Πληθυσμός Ελλάδος

Έτος	1961	1971	1981	1991	2001	2011
N	8.363.050*	8.805.098*	9.739.589**	10.259.900**	10.934.097**	10.816.286**
ΔN	-	442.048	934.491	520.311	674.197	-117.811
Δ%	-	0,053	0,106	0,055	0,065	-0,010

*Πληθυσμός Ελλάδος με βάση την Eurostat: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

** Πληθυσμός Ελλάδος με βάση τις απογραφές της ΕΛΣΤΑΤ <http://www.statistics.gr>
Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων

Πίνακας 21: Πληθυσμός Μεταναστών (1951-2011)

Έτος	1951	1961	1971	1981	1991	2001	2011
Αριθμός μεταναστών	30.571*	54.736*	92.568*	176.119**	167.276**	762.191**	918.705**
ΔΝ	-	24.165	37.832	83.551	-8.843	594.924	156.514
Δ%	-	79	69,1	90,2	-5	355,6	20,5
% του πληθυσμού	-	0,65	1,05	1,8	1,63	6,97	8,5

*Τιμές από διάγραμμα 2

** Τιμές από τους πίνακες 2,3,4,5

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων ([επιστροφή](#))

Πίνακας 22: Οι 5 Πρώτες Χώρες Κάθε Απογραφής με τον Μεγαλύτερο Μεταναστευτικό Πληθυσμό

Χώρες	1981	1991	2001	2011
Αλβανία	3.563	20.556	438.036	480.851
Βουλγαρία	...	2.413	35.104	75.917
Γερμανία**	20.233	8.525	11.806	10.782
Γεωργία	22.875	27.407
Ην. Βασίλειο	14.022	10.998	13.196	15.388
Η.Π.Α.	23.695	13.927	18.140	5.773
Κύπρος	19.337	14.651	17.426	14.448
Πακιστάν	...	1.911	11.130	34.178
Ρουμανία	...	1.923	21.994	46.524
Ρωσία *	...	12.918	17.535	13.809
Τουρκία	30.145	11.088	7.881	5.158

* Ε.Σ.Σ.Δ. μέχρι και το 1991

** Στην απογραφή του 1981 συμπεριλαμβάνονται μόνο οι πολίτες της Δυτικής Γερμανίας

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων ([επιστροφή](#))

Πίνακας 23: Ποσοστό των Μεταναστών με Βάση την Περιοχή Καταγωγής

	1981	1991	2001	2011
Βόρεια και Δυτική Ευρώπη	31,0	24,2	9,45	6,0
Ασία	17,1	14,71	10,58	15,24
Ε.Σ.Σ.Δ.-Ρωσία	-	7,78	2,3	1,51
Υπερωκεάνιες χώρες	19,7	15,03	4,34	0,63
Βαλκάνια	2,0	15,81	64,98	66,14
Αφρική	1,4	3,08	0,97	1,0

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων από πίνακες 16, 17, 18, 19 ([επιστροφή](#))

Πίνακας 24: Αριθμός Προσφύγων Ανά Έτος (1960-2015)

Έτος	Ελλάδα	Έτος	Ελλάδα	Έτος	Ελλάδα	Έτος	Ελλάδα	Έτος	Ελλάδα	Έτος	Ελλάδα
1960	15.500	1970	5.710	1980	3.750	1990	8.488	2000	6.653	2010	1.444
1961	15.200	1971	5.780	1981	3.990	1991	8.989	2001	6.948	2011	1.573
1962	15.700	1972	3.350	1982	3.950	1992	8.456	2002	2.788	2012	2.100
1963	15.400	1973	2.940	1983	4.090	1993	7.873	2003	2.771	2013	3.485
1964	16.000	1974	2.710	1984	4.320	1994	7.784	2004	2.489	2014	10.304
1965	15.560	1975	2.600	1985	4.360	1995	4.428	2005	2.390	2015	30.239
1966	15.300	1976	2.560	1986	3.280	1996	5.780	2006	2.289		
1967	12.270	1977	2.610	1987	4.630	1997	5.520	2007	2.228		
1968	8.260	1978	2.520	1988	8.262	1998	6.145	2008	2.164		
1969	6.330	1979	3.770	1989	7.490	1999	6.283	2009	1.695		

Πηγή: U.N.H.C.R. <http://www.unhcr.org> ([επιστροφή](#))

Πίνακας 25: Κατανομή Μεταναστών με Βάση το Φύλο και την Ηλικία

Ηλικία	1991		2001		2011	
	Άρρενες	Γυναίκες	Άρρενες	Γυναίκες	Άρρενες	Γυναίκες
0-9	8.409	7.830	42.287	38.961	53.705	51.794
10-19	11.519	9.811	58.421	47.056	52.304	46.852
20-29	25.811	20.744	119.425	81.529	101.820	86.439
30-39	19.005	15.887	97.149	78.140	118.828	102.780
40-49	10.829	8.752	55.601	54.375	80.302	79.718
50-59	6.484	5.608	23.556	24.947	40.029	50.462
60-69	4.408	4.872	11.759	12.269	15.339	19.821
70-79	2.318	2.882	5.483	6.797	5.968	7.075
80+	833	1.274	1.871	2.565	2.056	3.413
Σύνολο	89.616	77.660	415.552	346.639	470.351	448.354
Σύνολο %	53,57%	46,43%	69,85%	30,15	51,20	48,80

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ <http://www.statistics.gr> (επιστροφή)

Πίνακας 26: Κατανομή Μεταναστών ανά Φύλο για Επιλεγμένες Εθνικότητες

Χώρα	2001					2011				
	Άνδρες	%	Γυναίκες	%	Σύνολο	Άνδρες	%	Γυναίκες	%	Σύνολο
Αλβανία	257.149	58,70	180.887	41,30	438.036	255.541	53,14	225.310	46,86	480.851
Βουλγαρία	13.888	39,57	21.216	60,43	35.104	28.687	37,79	47.230	62,21	75.917
Γεωργία	9.839	43,01	13.036	56,99	22.875	9.243	33,73	18.164	66,27	27.407
Ινδία	6.722	93,15	494	6,85	7.216	9.030	79,68	2.303	20,32	11.333
Μπανγκλαντές	4.686	96,54	168	3,46	4.854	10.299	92,98	777	7,02	11.076
Ουκρανία	3.342	24,55	10.274	75,45	13.616	3.602	21,18	13.406	78,82	17.008
Πακιστάν	10.654	95,72	476	4,28	11.130	32.714	95,72	1.464	4,28	34.178
Ρουμανία	12.447	56,55	9.547	43,45	22.024	21.004	45,15	25.520	54,85	46.524
Ρωσία	6.545	37,33	10.990	62,67	17.535	2.782	20,15	11.027	79,85	13.809
Φιλιππίνες	1.529	23,60	4.949	76,40	6.478	2.982	30,41	6.825	69,59	9.807
Μολδαβία	1.709	29,90	4.007	70,10	5.716	3.257	31,34	7.134	68,66	10.391

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ <http://www.statistics.gr> (επιστροφή)

Πίνακας 27: Μορφωτικό Επίπεδο Μεταναστών

Μορφωτικό επίπεδο	2001	2011
Μη κατατασσόμενοι	...	67.565
Αναλφάβητοι	69.998	57.418
Απόφοιτοι δημοτικού	244.618	234.897
Απόφοιτοι γυμνασίου	137.625	171.943
Απόφοιτοι λυκείου	234.284	247.203
Απόφοιτοι μετά-δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	15.599	45.815
Απόφοιτοι πανεπιστημίου	54.921	81.008
Κάτοχοι μεταπτυχιακού ή διδακτορικού	4.768	6.151
Σύνολο	761.813	912.000

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ <http://www.statistics.gr> (επιστροφή)

Πίνακας 29: Οι Συνιστώσες της Μεταβολής του Πληθυσμού της Ελλάδος στις Χρονικές Περιόδους Μεταξύ των Απογραφών.

Χρονική Περίοδος	Γεννήσεις	Θάνατοι	Φυσική Αύξηση	Καθαρή μετανάστευση			Συνολική Αύξηση
				Έλληνες Υπήκοοι	Ξένοι Υπήκοοι	Συνολική	
1951-1960	1.533.249	577.212	956.037	-224.450	24.165	-200.285	755.752
1961-1970	1.532.475	693.050	839.425	-497.169	37.832	-459.337	380.088
1971-1980	1.438.877	801.509	637.368	255.552	78.856	334.408	971.776
1981-1990	1.183.634	911.193	272.441	251.190	-4.148	247.042	519.483
1991-2000	1.021.381	999.764	21.617	53.066	629.437	682.503	704.120
2001-2011 *	1.204.868	1.173.885	30.983	-305.308	156.514	-148.794	-117.811

*Επεξεργασμένα δεδομένα με βάση στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ

Πηγή: Μπακαβός, κ.α., 2008: Μετανάστευση και Παροχή Υπηρεσιών στην Ελλάδα, Σελ. 22 (επιστροφή)

Πίνακας 28*: Οι τιμές του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης των Εικοσιπέντε Πρώτων Χωρών σε Μεταναστευτικό Πληθυσμό με Βάση τις Απογραφές του 1991, 2001, 2011.

Χώρες	1990	1995	2000	2005	2010	2014	Θέση το 2014
Ελλάδα	0,76	0,77	0,80	0,85	0,87	0,87	29
Αιθιοπία	0,28	0,35	0,41	0,44	174
Αφγανιστάν	0,30	0,32	0,33	0,40	0,45	0,47	171
Πακιστάν	0,40	0,42	0,44	0,50	0,52	0,54	147
Μπαγκλαντές	0,39	0,42	0,47	0,51	0,55	0,57	142
Συρία	0,55	0,57	0,59	0,63	0,64	0,59	134
Ινδία	0,43	0,46	0,50	0,54	0,59	0,61	130
Ιράκ	0,57	0,55	0,61	0,63	0,64	0,65	121
Φιλιππίνες	0,59	0,60	0,62	0,64	0,65	0,67	115
Αίγυπτος	0,55	0,58	0,62	0,65	0,68	0,69	108
Μολδαβία	0,65	0,59	0,60	0,65	0,67	0,69	107
Κίνα	0,50	0,55	0,59	0,64	0,70	0,73	90
Αλβανία	0,62	0,62	0,66	0,70	0,72	0,73	85
Αρμενία	0,63	0,61	0,65	0,70	0,72	0,73	85
Ουκρανία	0,71	0,66	0,67	0,71	0,73	0,75	81
Γεωργία	0,67	0,71	0,73	0,75	76
Τουρκία	0,58	0,60	0,65	0,69	0,74	0,76	72
Λίβανος	0,73	0,76	0,77	67
Βουλγαρία	0,69	0,70	0,71	0,75	0,77	0,78	59
Ρουμανία	0,70	0,69	0,71	0,75	0,78	0,79	52
Ρωσία	0,73	0,70	0,72	0,75	0,78	0,80	50
Πολωνία	0,71	0,74	0,79	0,81	0,83	0,84	36
Κύπρος	0,73	0,78	0,80	0,83	0,85	0,85	32
Ιταλία	0,77	0,80	0,83	0,86	0,87	0,87	27
Γαλλία	0,78	0,83	0,85	0,87	0,88	0,89	22
Βέλγιο	0,81	0,85	0,87	0,87	0,88	0,89	21
Ην. Βασίλειο	0,77	0,84	0,87	0,89	0,91	0,91	14
Καναδάς	0,85	0,86	0,87	0,89	0,90	0,91	9
Η.Π.Α.	0,86	0,88	0,88	0,90	0,91	0,91	8
Γερμανία	0,80	0,83	0,86	0,89	0,91	0,92	6
Ολλανδία	0,83	0,86	0,88	0,89	0,91	0,92	5
Αυστραλία	0,87	0,88	0,90	0,91	0,93	0,93	2

*Με το πορτοκαλί χρώμα είναι οι χώρες με μικρότερο Δ.Α.Α. από την Ελλάδα, ενώ με πράσινο οι χώρες με μεγαλύτερο Δ.Α.Α. από την Ελλάδα, σύμφωνα με την κατάταξη τους το 2014

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων από United Nations Development Programme: Human Development Reports (<http://hdr.undp.org/en/data>) ([επιστροφή](#))

Πίνακας 31: Πρόβλεψη για τον Μελλοντικό Πληθυσμό της Ελλάδος Σύμφωνα με την Eurostat

Έτος	2015	2020	2030	2040	2050	2060	2070	2080
Πληθυσμός με μετανάστες	10.977.945	10.703.417	10.090.040	9.594.043	9.134.040	8.588.747	8.061.924	7.697.872
Πληθυσμός χωρίς μετανάστες	11.004.238	10.847.351	10.414.690	9.928.501	9.329.336	8.577.255	7.792.815	7.108.055

Πηγή: Eurostat <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (επιστροφή)

Πίνακας 32 : Αριθμός Μεταναστών Ανά Γεωγραφικό Διαμέρισμα

Γεωγραφική περιοχή	1991	%	2001	%	2011	%
Περιφέρεια Πρωτευούσης	82.894	49,56	370.218	48,57	408.535	44,47
Λοιπή Στερεά Ελλάδα και Εύβοια	16.339	9,77	46377	6,08	51.788	5,64
Πελοπόννησος	12.038	7,20	76.046	9,98	95.488	10,39
Ιόνιοι Νήσοι	4.118	2,46	19460	2,55	23.941	2,61
Ήπειρος	8.718	5,21	15.692	2,06	19.075	2,08
Θεσσαλία	3.763	2,25	31.957	4,19	44.799	4,88
Μακεδονία	21.642	12,94	119.134	15,63	150.064	16,33
Θράκη	1.461	0,87	5.060	0,66	10.810	1,18
Νήσοι Αιγαίου	7.927	4,74	37.823	4,96	50.316	5,48
Κρήτη	8.376	5,01	40.424	5,30	63.889	6,95

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ <http://www.statistics.gr> (επιστροφή)

Πίνακας 33: Αποτελέσματα των Τριών Σεναρίων των Ζωγραφάκη κ.α. (2009)

	Σενάριο 1	Σενάριο 2	Σενάριο 3
ΑΕΠ	Μείωση	Μείωση	Μείωση
Κατανάλωση	Μείωση	Αύξηση	Μείωση
Επενδύσεις	Μείωση	Αύξηση	Μείωση
Εξαγωγές	Αύξηση	Αύξηση	Μείωση
Εισαγωγές	Μείωση	Μείωση	Αύξηση
Πληθωρισμός	Μείωση	Μείωση	Αύξηση
Απασχόληση	Μείωση	Αύξηση	Αύξηση
Μισθοί Ελλήνων	Αύξηση	Μείωση	Αύξηση
Μισθοί Μεταναστών	Αύξηση	Μείωση	Αύξηση
Διανεμητικά αποτελέσματα	Αρνητικά	Θετικά	Θετικά

Πηγή: Ζωγραφάκη κ.α., 2009: Τα Βήματα των Μεταναστών στην Ελληνική Οικονομία, σελ. 176 (επιστροφή)

Πίνακας 34: Ο Αντίκτυπος των «Έκτακτων» Παραγόντων

Έτη	Ετήσια ποσοστά %										Μέσος όρος %		
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	1995-1999	2000-2004	1995-2004
Μετανάστευση	0,5	0,4	0,4	0,3	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,4	0,1	0,2
Μείωση Επιτοκίων	-	-	-	-	-	-	-	0,1	0,2	0,3	0	0,1	0,1
Ολυμπιακοί Αγώνες	-	-	-	-	-	0,1	0,1	0,5	0,8	0,6	0,0	0,4	0,2
Απελευθέρωση των Χρηματοπιστωτικών Αγορών	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,3	0,3	0,3	0,4	0,1	0,3	0,2
Συνολικός Αντίκτυπος	0,6	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	1,1	1,4	1,4	0,5	1,0	0,7
Αύξησης του ΑΕΠ	2,1	2,4	3,6	3,4	3,4	4,5	4,3	4,2	4,6	4,7	3,0	4,4	3,7
Αύξηση του ΑΕΠ (Χωρίς των αντίκτυπο των «έκτακτων» παραγόντων)	1,5	1,8	3,2	3,0	3,1	4,1	3,7	3,1	3,2	3,2	2,5	3,5	3,0

Πηγή: Gagales & Loehler, 2006: **Report: Greece** (IMF), σελ. 20 ([επιστροφή](#))

Πίνακας 35 :Μεταναστευτικές Εκροές Εμβασμάτων (US \$ εκατομμύρια)

Έτος	1976	1977	1978	1979	1980
Ποσό	45	55	55	59	59
% του ΑΕΠ	0,14	0,15	0,12	0,11	0,10
Έτος	1981	1982	1983	1984	1985
Ποσό	65	64	77	58	45
% του ΑΕΠ	0,12	0,12	0,16	0,12	0,09
Έτος	1986	1987	1988	1989	1990
Ποσό	60	77	95	118	122
% του ΑΕΠ	0,11	0,12	0,12	0,15	0,12
Έτος	1991	1992	1993	1994	1995
Ποσό	118	173	250	222	300
% του ΑΕΠ	0,11	0,15	0,23	0,19	0,22
Έτος	1996	1997	1998	1999	2000
Ποσό	319	342	...	631,599975	545,1
% του ΑΕΠ	0,22	0,24	...	0,44	0,42
Έτος	2001	2002	2003	2004	2005
Ποσό	536	411,367963	379,207393	496,556038	902,438432
% του ΑΕΠ	0,39	0,27	0,19	0,21	0,36
Έτος	2006	2007	2008	2009	2010
Ποσό	981,939486	1.459,758668	1.911,719248	1.842,956259	1.932,272324
% του ΑΕΠ	0,36	0,46	0,54	0,56	0,65
Έτος	2011	2012	2013	2014	2015
Ποσό	1.940,511771	1.437,901255	1.291,125436	1.424,002782	974,842248
% του ΑΕΠ	0,67	0,59	0,54	0,6	0,5

Πηγή: World Bank

<http://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaissues/brief/migration-remittances-data> ([επιστροφή](#))

Πίνακας 36: Μεταναστευτικά Εμβάσματα από την Ελλάδα προς την Αλβανία Μέσω Επίσημων και Ανεπίσημων Καναλιών, 1992-2004 (σε US \$ εκατ.)

Έτος	Επίσημα κανάλια		Ανεπίσημα κανάλια		Σύνολο Εμβασμάτων		
	Εκ. \$	%	Εκ. \$	%	Εκ. \$	Ρυθμός Μεταβολής %	Ως % του ΑΕΠ
1992	-	-	-	-	150,0	-	-
1993	-	-	-	-	274,8	83,2	22,3
1994	28,3	7,5	394,6	92,5	377,9	37,5	19,4
1995	59,5	15,5	325,1	84,5	384,6	1,6	15,5
1996	60,0	12,0	439,6	88,0	499,6	29,9	18,6
1997	83,6	31,3	183,3	68,7	266,9	-46,6	11,6
1998	113,7	25,1	338,6	74,9	452,3	69,5	14,8
1999	89,1	24,2	279,0	75,8	368,1	-18,6	10,0
2000	162,8	30,7	368,0	69,3	530,8	44,2	14,3
2001	243,9	39,7	371,0	60,3	614,9	15,8	15,2
2002	282,3	44,7	349,2	55,3	631,5	2,7	13,9
2003	310,3	39,9	467,8	60,1	778,1	23,3	11,4
2004	470,0	45,7	558,0	54,3	1028,0	32,1	13,7

Πηγή: Νίκας, 2008: **Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες- Πολιτικές- Προοπτικές**, σελ. 72 ([επιστροφή](#))

Πίνακας 37: Στοιχεία Απασχόλησης του Αλλοδαπού Εργατικού Δυναμικού (2004-2016)

Έτος	Ιανουάριος 2004		Ιανουάριος 2005		Ιανουάριος 2006		Ιανουάριος 2007	
Αλλοδαποί ασφαλισμένοι (% επί του συνολικού μεγέθους)	12,52		11,54		11,72		13,01	
Άνδρες	15,24		14,06		14,48		16,28	
Γυναίκες	8,52		7,96		7,91		8,54	
Αλβανοί (% επί του συνολικού αλλοδαπού πληθυσμού)	53,38		53,55		54,06		53,42	
Άνδρες	60,49		60,07		60,18		59,01	
Γυναίκες	34,76		37,30		38,59		38,81	
Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	Αλλοδαποί (Πλην υπηκοότητας ΕΕ κ Αλβανών)	Αλβανοί	Αλλοδαποί (Πλην υπηκοότητας ΕΕ κ Αλβανών)	Αλβανοί	Αλλοδαποί (Πλην υπηκοότητας ΕΕ κ Αλβανών)	Αλβανοί	Αλλοδαποί (Πλην υπηκοότητας ΕΕ κ Αλβανών)	Αλβανοί
Κατασκευές	21,41	48,36	21,13	45,83	22,03	46,74	23,31	49,24
Μεταποιητικές Βιομηχανίες	25,39	18,02	25,89	18,26	24,86	17,29	23,99	15,99
Ιδιωτικά Νοικοκυριά	26,32	2,62	14,73	3,28	13,85	2,23	12,81	2,05
Χονδρικό & Λιανικό Εμπόριο	-	12,46	-	13,50	14,29	13,44	14,68	12,76
Ξενοδοχεία & Εστιατόρια	-	-	11,59	9,16	11,55	9,35	11,63	9,10

Η Μετανάστευση στην Ελλάδα τη Μεταπολεμική Περίοδο

Πίνακας 37 (συνέχεια)

Έτος	Ιανουάριος 2008		Ιανουάριος 2009		Ιανουάριος 2010		Ιανουάριος 2011	
Αλλοδαποί ασφαλισμένοι (% επί του συνολικού μεγέθους)	12,99		12,50		12,54		11,80	
Άνδρες	16,36		15,75		15,22		14,00	
Γυναίκες	8,57		8,43		9,28		9,23	
Αλβανοί (% επί του συνολικού αλλοδαπού πληθυσμού)	53,57		52,82		50,22		49,76	
Άνδρες	58,37		56,7		54,22		53,58	
Γυναίκες	41,52		44,25		42,28		42,98	
Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	Αλλοδαποί (Πλην υπηκοότητας ΕΕ κ Αλβανών)	Αλβανοί	Αλλοδαποί (Πλην υπηκοότητας ΕΕ & Αλβανών)	Αλβανοί	Αλλοδαποί (Πλην υπηκοότητας ΕΕ & Αλβανών)	Αλβανοί	Αλλοδαποί (Πλην υπηκοότητας ΕΕ & Αλβανών)	Αλβανοί
Κατασκευές	19,29	45,51	16,36	39,39	12,90	34,07	9,78	28,45
Μεταποιητικές Βιομηχανίες	26,35	16,71	27,11	17,79	24,89	17,93	24,74	18,58
Ιδιωτικά Νοικοκυριά	11,49	1,92	8,91	1,56	11,96	2,15	12,52	2,39
Χονδρικό & Λιανικό Εμπόριο	16,77	13,78	18,86	15,76	19,75	17,00	20,52	18,05
Ξενοδοχεία & Εστιατόρια	11,63	10,08	12,67	11,61	13,70	13,10	14,67	14,74

Η Μετανάστευση στην Ελλάδα τη Μεταπολεμική Περίοδο

Πίνακας 37 (συνέχεια)

Έτος	Ιανουάριος 2012		Ιανουάριος 2013		Ιανουάριος 2014		Ιανουάριος 2015	
Αλλοδαποί ασφαλισμένοι (% επί του συνολικού μεγέθους)	10,12		9,03		9,49		9,43	
Ανδρες	12,20		10,58		11,00		10,92	
Γυναίκες	7,74		7,24		7,76		7,69	
Αλβανοί (% επί του συνολικού αλλοδαπού πληθυσμού)	51,88		52,94		52,67		52,69	
Ανδρες	53,83		54,68		54,73		54,69	
Γυναίκες	48,35		49,99		49,34		49,38	
Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	Αλλοδαποί (Πλην υπηκοότητας ΕΕ & Αλβανών)	Αλβανοί	Αλλοδαποί (Πλην υπηκοότητας ΕΕ & Αλβανών)	Αλβανοί	Αλλοδαποί (Πλην υπηκοότητας ΕΕ & Αλβανών)	Αλβανοί	Αλλοδαποί (Πλην υπηκοότητας ΕΕ & Αλβανών)	Αλβανοί
Κατασκευές	7,77	22,41	-	-	-	-	-	-
Μεταποιητικές Βιομηχανίες	27,29	19,75	26,84	20,46	24,88	19,07	24,43	19,02
Ιδιωτικά Νοικοκυριά	11,37	1,01	-	-	-	-	-	-
Χονδρικό & Λιανικό Εμπόριο	24,34	20,07	24,94	20,59	24,45	18,91	24,01	18,13
Ξενοδοχεία & Εστιατόρια	16,78	16,44	17,41	18,00	21,52	22,61	22,42	23,67
Έτος	Ιανουάριος 2016							
Αλλοδαποί ασφαλισμένοι (% επί του συνολικού μεγέθους)	9,26							
Ανδρες	10,80							
Γυναίκες	7,48							
Αλβανοί (% επί του συνολικού αλλοδαπού πληθυσμού)	53,81							
Ανδρες	56,15							
Γυναίκες	49,89							
Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	Αλλοδαποί (Πλην υπηκοότητας ΕΕ & Αλβανών)	Αλβανοί						
Κατασκευές	-	18,12						
Μεταποιητικές Βιομηχανίες	23,96	18,91						
Ιδιωτικά Νοικοκυριά	-	-						
Χονδρικό & Λιανικό Εμπόριο	23,98	-						
Ξενοδοχεία & Εστιατόρια	23,06	24,62						

Πηγή: Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2005-2016: Στοιχεία Απασχόλησης Ιανουαρίου 2005-2016 ([επιστροφή](#))

Πίνακας 38: Ποσοστό Αλλοδαπού Εργατικού Δυναμικού σε Επιλεγμένους Κλάδους

Έτος	Ιανουάριος 2004	Ιανουάριος 2005	Ιανουάριος 2006	Ιανουάριος 2007	Ιανουάριος 2008
Κατασκευές	37,58	32,57	34,78	37,52	37,84
Ξενοδοχεία και Εστιατόρια	-	-	-	-	21,90
Μεταποιητικές Βιομηχανίες	-	-	-	-	13,77
Έτος	Ιανουάριος 2009	Ιανουάριος 2010	Ιανουάριος 2011	Ιανουάριος 2012	Ιανουάριος 2013
Κατασκευές	36,48	35,66	32,79	30,16	26,20
Ξενοδοχεία και Εστιατόρια	22,97	24,45	24,23	23,26	22,02
Μεταποιητικές Βιομηχανίες		14,30	14,60	13,55	12,98
Έτος	Ιανουάριος 2014	Ιανουάριος 2015	Ιανουάριος 2016		
Κατασκευές	27,15	26,03	27,33		
Ξενοδοχεία και Εστιατόρια	19,83	18,96	17,97		
Μεταποιητικές Βιομηχανίες	13,55	13,16	12,93		

Πηγή: Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2005-2016: Στοιχεία Απασχόλησης Ιανουαρίου 2005-2016 ([επιστροφή](#))

Πίνακας 39: Ομάδες Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας Μεταναστών

1992	Σύνολο	Ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας									
		Γεωργία, κτηνοτροφία, δασοκομία, αλιεία	Ορυχεία, λατομεία	Μεταποιητικές βιομηχανίες	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, νερού	Κατασκευές	Εμπόριο, επισκευές, ξενοδοχεία, εστιατόρια	Μεταφορές, αποθήκευση, επικοινωνίες	Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	Λοιπές υπηρεσίες	Δήλωσαν ασαφώς ή δε δήλωσαν κλάδο οικονομικής δραστηριότητας
Αμφοτέρων των φύλων	33.891	2.072	83	3.242	311	1.890	9.255	5.329	1.398	10.263	48
Ευρώπη	23.000	254	52	2.500	296	1.401	7.345	4.857	1.018	5.241	36
(ΕΚ)	17.933	175	34	2.046	255	414	6.092	4.440	857	3.584	-
Αφρική	1.664	1.277	-	65	1	23	124	29	20	125	-
Αμερική	1.608	6	2	198	5	50	582	107	115	539	4
Ασία	6.967	532	26	367	8	374	965	252	216	4.223	4
Ωκεανία	565	1	3	90	1	35	208	81	25	117	4
Απροσδιόριστη	87	2	-	22	-	7	31	3	4	18	-

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ <http://www.statistics.gr> (επιστροφή)

Πίνακας 40: Ομάδες Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας των Μεταναστών

2001	Σύνολο	Ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας									
		Γεωργία, κτηνοτροφία, δασοκομία, αλιεία	Ορυχεία, λατομεία	Μεταποιητικές βιομηχανίες	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, νερού	Κατασκευές	Εμπόριο, επισκευές, ξενοδοχεία, εστιατόρια	Μεταφορές, αποθήκευση, επικοινωνίες	Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	Λοιπές υπηρεσίες	Δήλωσαν ασαφώς ή δε δήλωσαν κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

Η Μετανάστευση στην Ελλάδα τη Μεταπολεμική Περίοδο

Αμφοτέρων των φύλων	391.624	68.676	648	48.824	569	95.993	61.488	10.721	1.506	80.095	23.104
Άρρενες	270.738	53.718	628	39.203	525	94.925	37.440	8.720	823	17.787	16.969
Θήλυς	120.886	14.958	20	9.621	44	1.068	24.048	2.001	683	62.308	6.135
ΕΥΡΩΠΗ	311.559	61.153	537	33.269	431	85.329	45.636	7.404	735	59.557	17.508
Χώρες Ευρωπαϊκής Ένωσης (15)	15.987	781	12	1.344	38	627	4.239	1.541	329	5.632	1.444
Νότια Ευρώπη	228.889	47.431	444	25.427	277	72.992	31.309	4.401	272	34.114	12.222
Αλβανία	226.300	47.059	441	25.202	273	72.656	30.550	4.282	265	33.520	12.052
Ανατολική Ευρώπη	66.155	12.890	80	6.465	113	11.689	9.978	1.387	125	19.637	3.791
Βουλγαρία	23.147	7.586	29	1.515	20	2.495	3.044	413	31	6.730	1.284
Ουκρανία	8.356	485	6	606	9	858	1.451	169	16	4.328	428
Πολωνία	7.333	214	19	770	3	2.664	965	167	16	2.102	413
Ρουμανία	14.808	3.580	12	1.953	43	3.886	2.127	254	27	2.006	920
Ρωσική Ομοσπονδία	7.855	469	10	1.259	29	1.230	1.550	288	25	2.489	506
Βόρεια Ευρώπη	227	11	1	13	1	8	50	38	6	299	886
ΑΣΙΑ	58.292	5.789	95	13.475	85	8.401	9.774	2.098	15	3.606	575
Ινδία	6.062	3.192	23	1.118	6	503	353	97	8	208	554
Πακιστάν	9.238	1.229	20	4.097	9	1.244	1.207	241	253	3.490	680
Μπαγκλαντές	4.101	100	2	2.160	0	225	1.070	52	0	155	337
Γεωργία	11.181	792	31	1.618	21	2.577	1.704	242	244	3.072	614
ΑΦΡΙΚΗ	9.323	778	2	1.092	9	1.595	2.830	404	167	2.361	425
ΑΜΕΡΙΚΗ	8.917	592	8	673	28	402	2.201	590	67	965	217
Βόρεια Αμερική	7.699	504	5	556	25	314	1.867	498	244	3.072	614
Ηνωμένες Πολιτείες	5.438	300	2	357	13	204	1.226	383	167	2.361	425
ΩΚΕΑΝΙΑ	3.321	346	6	304	16	175	1.005	220	67	965	217
Χωρίς υπηκοότητα ή αδιευκρίνιστη υπηκοότητα	212	18	0	11	0	91	42	5	2	24	19

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ <http://www.statistics.gr> (επιστροφή)

Πίνακας 41: Ομάδες Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας των Μεταναστών

2011	Σύνολο	Ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας								
		Γεωργία, κτηνοτροφία, δασοκομία, αλιεία	Ορυχεία, λατομεία	Μεταποιητικές βιομηχανίες	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, νερού	Κατασκευές	Εμπόριο, επισκευές, ξενοδοχεία, εστιατόρια	Μεταφορές, αποθήκευση, επικοινωνίες	Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	Λοιπές υπηρεσίες
Αμφοτέρων φύλων	391.398	71.352	665	37.310	2.681	73.769	102.124	9.348	2.023	92.126
Κράτη μέλη ΕΕ (27)	92.542	16.770	131	7.321	529	10.616	26.374	2.272	919	27.610
Βουλγαρία	40.721	11.769	52	2.529	206	2.991	9.458	818	95	12.803
Πολωνία	6.487	137	8	547	30	1.767	1.856	105	31	2.006
Ρουμανία	23.739	4.389	57	2.829	170	5.138	6.506	418	53	4.179
Ευρωπαϊκά κράτη εκτός ΕΕ	207.899	38.462	376	18.591	1.551	52.080	51.175	4.445	688	40.531
Αλβανία	184.633	37.333	350	16.871	1.462	50.313	43.630	3.829	495	30.350
Ρωσική Ομοσπονδία	5.636	241	1	416	29	286	2.008	140	54	2.461
Ουκρανία	9.034	311	16	594	35	556	2.590	271	83	4.578
Αφρική	11.513	2.351	7	791	58	1.934	3.565	402	30	2.375
Αμερική	3.416	103	3	174	18	110	1.219	204	117	1.468
Ασία	73.825	13.403	143	10.239	505	8.763	19.064	1.936	235	19.537
Γεωργία	14.411	453	33	991	62	1.401	2.852	264	42	8.313
Μπαγκλαντές	7.056	1.709	1	1.343	118	343	2.930	92	7	513
Ινδία	6.901	3.303	29	1.486	48	450	967	136	16	466
Πακιστάν	21.054	6.877	61	4.149	191	3.221	4.901	465	18	1.171
Φιλιππίνες	7.163	64	0	126	9	58	807	454	27	5.618
Ωκεανία	813	29	2	52	9	40	317	49	28	287
Χωρίς υπηκοότητα ή αδιευκρίνιστη υπηκοότητα	1.330	205	3	137	10	220	387	50	4	304

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ <http://www.statistics.gr> (επιστροφή)

Πίνακας 42: Η Συμβολή της Απασχόλησης, Ελλήνων και Αλλοδαπών, στην Αύξηση του ΑΕΠ (1995-2004) (Ετήσια Ποσοστά, Επί τοις Εκατό)

Ετήσια Ποσοστά %	Αύξηση της Απασχόλησης	Συμβολή στην αύξηση της απασχόλησης	Συμβολή στην αύξηση του ΑΕΠ
1)Απασχόληση	1,2	1,2	0,8
Έλληνες	0,8	0,8	0,5
Αλλοδαποί	11,2	0,5	0,3
2)Απασχόληση	1,7	1,7	1,1
Έλληνες	1	0,9	0,6
Αλλοδαποί	7,7	0,7	0,4
3)Απασχόληση	1,7	1,7	1,1
Έλληνες	1	0,9	0,6
Αλλοδαποί	6,6	0,8	0,4

Πηγή: Gagales & Loehler, 2006: **Selected Issues: Greece**, (IMF), σελ. 13 ([επιστροφή](#))

Πίνακας 43: Ποσοστό Απασχόλησης Ελλήνων και Αλλοδαπών (1998-2006)

Έτος	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Συνολικό ποσοστό	63,0	63,7	63,9	63,2	64,2	65,1	66,5	66,8	67,0
Άνδρες	77,5	77,4	77,6	77,0	77,6	78,3	79,1	79,2	79,1
Γυναίκες	48,8	50,4	50,6	49,7	51,0	52,1	54,1	54,6	55,0
Ποσοστό απασχόλησης Ελλήνων	62,6	63,4	63,7	62,9	63,6	64,6	66,1	66,4	66,6
Άνδρες	77,1	77,0	77,2	76,5	77,0	77,7	78,5	78,5	78,4
Γυναίκες	48,5	50,1	50,4	49,5	50,6	51,8	54,0	54,3	54,8
Ποσοστό απασχόλησης αλλοδαπών	76,1	74,9	72,2	73,2	75,9	74,1	73,0	74,0	74,1
Άνδρες	91,3	89,0	89,6	89,4	90,4	90,0	88,4	89,2	89,6
Γυναίκες	60,7	59,9	55,8	56,1	60,2	57,5	57,1	58,2	58,4

Πηγή: Μπακαβός, 2008, **Μετανάστευση και Παροχή Υπηρεσιών στην Ελλάδα**, (ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ), σελ. 30 ([επιστροφή](#))

Πίνακας 44: Ποσοστό Ανεργίας Ελλήνων και Αλλοδαπών (2000-2015)

Έτος	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Συνολική Ανεργία	11,35	10,79	10,36	9,79	10,59	9,99	9,01	8,40
Αλλοδαποί	14,70	14,50	12,40	10,30	11,60	10,30	9,40	8,70
Έλληνες	11,30	10,40	9,90	9,40	10,30	10,00	9,00	8,40
Έτος	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Συνολική Ανεργία	7,76	9,62	12,72	17,87	24,44	27,47	26,49	24,90
Αλλοδαποί	7,80	12,00	16,20	22,20	33,70	38,00	34,50	32,00
Έλληνες	7,80	9,30	12,30	17,40	23,40	26,50	25,80	24,40

Πηγή: OECD: <https://data.oecd.org> ([επιστροφή](#)) ([επιστροφή 2^η](#))

Πίνακας 45: Ποσοστό Απασχόλησης Ελλήνων και Αλλοδαπών

Έτος	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Έλληνες	56,4	56,2	57,2	58,4	59,3	59,6	60,5	60,9
Αλλοδαποί	60,3	61,1	64,7	66,3	64,1	66	66,8	66,6
Έτος	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Έλληνες	61,3	60,7	59	55,2	51,4	48,9	49,3	50,6
Αλλοδαποί	67,5	66	64	58,4	49,9	47,6	50,3	52,2

Πηγή: OECD <https://data.oecd.org> ([επιστροφή](#)) ([επιστροφή 2^η](#)) ([επιστροφή 3^η](#))

Πίνακας 46: Ποσοστά Ανεργίας (ηλικίας: 15-24)

Έτος	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Ποσοστό ανεργίας	30,52	31,60	29,20	28,05	26,55	26,65	26,5	25,77	24,98
Έτος	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ποσοστό ανεργίας	22,68	21,88	25,73	33,00	44,70	55,30	58,25	52,42	49,8

Πηγή: OECD <https://data.oecd.org> ([επιστροφή](#))

Πίνακας 47: Ποσοστά Ανεργίας Ελλήνων και Αλλοδαπών με Βάση το Φύλλο (Ανδρες)

Έτος	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Μετανάστες	9,50	9,60	7,50	6,60	6,40	6,70	5,30	4,90
Έλληνες	7,50	6,90	6,50	6,10	6,50	6,20	5,80	5,30
Έτος	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Μετανάστες	5,00	10,40	15,20	21,50	34,50	37,30	33,80	31,40
Έλληνες	5,20	6,50	9,40	14,40	20,10	23,20	22,60	20,90

Πηγή: OECD <https://data.oecd.org> ([επιστροφή](#))

Πίνακας 48: Ποσοστά Ανεργίας Ελλήνων και Αλλοδαπών με Βάση το Φύλλο (Γυναίκες)

Έτος	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Αλλοδαποί	21,40	21,60	19,40	15,90	19,10	15,60	15,10	14,30
Ελληνίδες	17,00	15,70	15,10	14,40	15,70	15,40	13,60	12,80
Έτος	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Αλλοδαποί	12,20	14,50	17,70	23,20	32,60	38,90	35,40	32,80
Ελληνίδες	11,50	13,20	16,20	21,40	27,80	30,70	29,80	28,70

Πηγή: OECD <https://data.oecd.org> ([επιστροφή](#))

Πίνακας 49: Ποσοστά Απασχόλησης Ελλήνων και Αλλοδαπών με Βάση το Φύλο (Άνδρες)

Έτος	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Αλλοδαποί	78,10	79,10	81,50	84,40	81,60	82,60	83,60	84,50
Έλληνες	71,30	71,20	71,90	72,70	73,30	73,50	73,90	74,10
Έτος	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Αλλοδαποί	85,00	80,50	76,70	70,00	58,40	56,30	58,90	61,00
Έλληνες	74,00	72,70	70,20	65,50	60,90	58,00	57,90	59,10

Πηγή: OECD <https://data.oecd.org> (επιστροφή)

Πίνακας 50: Ποσοστά Απασχόλησης Ελλήνων και Αλλοδαπών με Βάση το Φύλο (Γυναίκες)

Έτος	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Αλλοδαποί	45,00	44,40	48,40	48,70	47,20	50,20	51,10	49,20
Ελληνίδες	41,60	41,50	42,70	44,20	45,30	45,70	47,10	47,70
Έτος	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Αλλοδαποί	49,60	51,20	51,20	47,00	41,70	39,50	42,50	44,40
Ελληνίδες	48,60	48,70	47,80	44,90	41,90	40,00	40,90	42,30

Πηγή: OECD <https://data.oecd.org> (επιστροφή)

Πίνακας 51: Εκροές απόδημων Ελλήνων³⁸ (1991-2014)

Έτος	1991	1992	1993	1994
Απόδημοι	64.628	52.389	52.929	46.813
Έτος	1995	1996	1997	1998
Απόδημοι	47.967	54.628	51.794	60.119
Έτος	1999	2000	2001	2002
Απόδημοι	54.175	46.993	45.909	39.378
Έτος	2003	2004	2005	2006
Απόδημοι	37.433	38.041	38.583	38.368
Έτος	2007	2008	2009	2010
Απόδημοι	40.400	43.044	43.686	62.041
Έτος	2011	2012	2013	2014
Απόδημοι	92.404	124.694	117.094	106.804

Πηγή Eurostat: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (επιστροφή)

³⁸ Συνολικός αριθμός των μακροχρόνια απόδημων που φεύγουν από τη χώρα αναφοράς κατά το έτος αναφοράς (<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/web/table/description.jsp>)

Πίνακας 52: Άνθρωποι που Γεννήθηκαν στην Ελλάδα και Διαμένουν στο Εξωτερικό (Επιλεγμένες Χώρες), 2010-2013

Χώρα/ Έτος	2010	2011	2012	2013
Γερμανία	276.685	283.684	298.254	316.331
Ηνωμένο Βασίλειο	29.000	32.000	34.000	41.000
Σουηδία	4.824	5.290	6.222	7.126
Ολλανδία	7.781	8.584	10.100	11.760
Ελβετία	6.808	7.521	8.678	9.788
Αυστραλία	97.153	97.072	96.916	96.433

Πηγή: Triandafyllidou, 2014: **Migration in Greece Developments 2014**, ΕΛΙΑΜΕΠ, σελ. 29 ([επιστροφή](#))

Πίνακας 53: Αιτήσεις Ασύλου στην Ελλάδα (από 7/6/13 μέχρι 30/11/16, οι πέντε χώρες κάθε έτους με το μεγαλύτερο αριθμό αιτήσεων)

Χώρες / Έτος	2013	2014	2015	2016
Συρία	253	786	3.495	23.649
Πακιστάν	610	1.617	1.823	4.066
Ιράκ	107	174	661	4.055
Αφγανιστάν	804	1708	1.721	3.295
Αλβανία	419	569	1.003	1.280
Μπανγκλαντές	230	635	739	1.110
Γεωργία	342	350	386	605
Αίγυπτος	255	280	343	...
Σύνολο	4816	9432	13197	44.375

Πηγή ΕΛ.ΑΣ

http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&lang=%27..%27&perform=view&id=70776&Itemid=1240&lang= ([επιστροφή](#))

Πίνακας 54: Αριθμός Μεταναστών που Μετεγκαταστάθηκαν από την Ελλάδα σε Άλλες Ευρωπαϊκές χώρες

Βέλγιο	338
Βουλγαρία	29
Κροατία	10
Κύπρος	55
Τσεχία	12
Εσθονία	87
Φιλανδία	560
Γαλλία	2.482
Γερμανία	1.556
Ιρλανδία	320
Λετονία	219
Λιχτενστάιν	10
Λιθουανία	229
Λουξεμβούργο	164
Μάλτα	50
Ολλανδία	1011
Νορβηγία	249
Πορτογαλία	810
Ρουμανία	523
Σλοβενία	101
Σλοβακία	16
Ισπανία	707
Σουηδία	0
Ελβετία	78
Σύνολο	9.616

Πηγή: I.O.M. <http://migration.iom.int/europe/> (επιστροφή)

Πίνακας 55: Πληθυσμός Μεταναστών Σύμφωνα με την W.B. και την ΕΛΣΤΑΤ

Έτος	1951	1961	1965	1971	1975	1981
ΕΛΣΤΑΤ	30.571	54.736	...	92.568	...	171.424
Έτος	1960	1965	1970	1975	1980	1985
W.B.	52.495	68.707	89.572	123.472	123.472	309.261
Έτος	1985	1991	1995	2001	2005	2011
ΕΛΣΤΑΤ	...	167.267	...	762.191	...	918.705
Έτος	1990	1995	2000	2005	2010	2015
W.B.	618.139	857.850	1.111.665	1.190.707	1.269.749	1.242.514

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων Παγκόσμιας Τράπεζας και ΕΛΣΤΑΤ (επιστροφή)
<http://www.statistics.gr>
<http://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaissues>

Πίνακας 56: Εκτιμήσεις Μεταναστευτικών Ροών

Έτος	Εκτιμήσεις ΕΣΥΕ			Εκτιμήσεις Μελέτης		
	Καθαρή Εισροή	Απόθεμα Μεταναστών (αρχή έτους)	Απόθεμα Μεταναστών (μέσο έτους)	Καθαρή Εισροή	Απόθεμα Μεταναστών (αρχή έτους)	Απόθεμα Μεταναστών (μέσο έτους)
1991	119.600	119.600	166.900	133.900	133.900	187.000
1992	94.500	214.200	257.500	106.200	240.100	287.800
1993	86.600	300.700	339.800	95.300	335.400	380.500
1994	781.000	378.900	417.500	90.000	425.500	465.600
1995	77.300	456.100	491.600	80.000	505.400	540.900
1996	71.000	527.100	557.800	70.900	576.400	609.400
1997	61.400	588.500	615.900	66.000	642.400	668.000
1998	54.800	643.300	665.900	51.300	693.600	713.500
1999	45.000	688.400	703.000	39.700	733.300	746.100
2000	29.300	717.700	736.600	25.600	758.900	777.500
2001	37.800	755.500	774.500	37.200	796.100	814.800
2002	38.000	793.500	811.200	37.300	833.400	849.900
2003	35.400	828.900	849.600	32.900	866.400	887.600
2004	41.400	870.300	890.300	42.800	909.200	931.600
2005 *	40.000	910.300	930.300	44.900	954.100	976.300
2006 *	40.000	950.300	970.300	44.400	998.500	1.020.800

*Εκτιμήσεις Μελέτης

Πηγή: Ζωγραφάκης κ.α., 2009, **Τα Βήματα των Μεταναστών στην Ελληνική Οικονομία**, ΙΜΕΠΟ, σελ. 99 ([επιστροφή](#)) ([επιστροφή 2^η](#))

Πίνακας 57: Μεταναστευτικές Εισροές

Έτος	1991	1992	1993	1994
Μεταναστευτικές Εισροές	151.978	110.334	107.462	86.959
Έτος	1995	1996	1997	1998
Μεταναστευτικές Εισροές	98.989	95.585	113.477	116.411
Έτος	1999	2000	2001	2002
Μεταναστευτικές Εισροές	84.695	109.251	98.471	67.220
Έτος	2003	2004	2005	2006
Μεταναστευτικές Εισροές	63.141	66.871	70.933	63.094
Έτος	2007	2008	2009	2010
Μεταναστευτικές Εισροές	63.298	66.529	58.613	60.462
Έτος	2011	2012	2013	2014
Μεταναστευτικές Εισροές	60.089	58.200	57.946	59.013

Πηγή: Eurostat: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> ([επιστροφή](#))

Πίνακας 58: Τιμές του Δείκτη Ειρηνικότητας των Πέντε Πρώτων Χωρών Καταγωγής των Παράνομων Μεταναστών Κάθε Έτους (2008-2016)

Χώρες	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Θέση 2016	Δ/Θέσης	Μεταβολή
											2008-2016	2008-2016
Ελλάδα	1,867	1,937	1,971	2,005	2,053	2,082	2,138	2,007	2,044	82	-27	-0,177
Συρία	2,152	2,271	2,305	2,348	3,073	3,396	3,684	3,766	3,806	163	-64	-1,654
Ιράκ	3,377	3,481	3,605	3,396	3,265	3,255	3,350	3,549	3,570	161	0	-0,193
Αφγανιστάν	3,001	3,329	3,295	3,212	3,329	3,391	3,392	3,502	3,538	160	-2	-0,537
Σομαλία	3,321	3,274	3,499	3,427	3,474	3,368	3,327	3,308	3,414	159	1	-0,093
Πακιστάν	2,849	3,197	3,227	3,140	3,122	3,202	3,122	3,148	3,145	153	1	-0,296
Παλαιστίνη	2,832	148
Ιράν	2,521	2,296	2,408	2,521	2,513	2,548	2,502	2,491	2,411	133	11	0,110
Αλγερία	2,386	2,380	2,420	2,549	2,385	2,353	2,315	2,267	2,213	108	22	0,173
Μπαγκλαντές	2,146	2,124	2,166	2,165	2,186	2,155	2,089	2,038	2,045	83	15	0,101
Αλβανία	1,967	1,972	1,966	1,994	2,045	2,032	1,958	1,898	1,867	54	13	0,100

*Με το πορτοκαλί χρώμα είναι οι χώρες με μικρότερο Δ.Α.Α. από την Ελλάδα, ενώ με πράσινο οι χώρες με μεγαλύτερο Δ.Α.Α. από την Ελλάδα, σύμφωνα με την κατάταξη τους το 2014

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων από Global Peace Index (Vision of Humanity) και ΕΛ.ΑΣ ([επιστροφή](#))

<http://visionofhumanity.org/indexes/global-peace-index/>

http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&lang=%27..%27&perform=view&id=70776&Itemid=1240&lang=

Πίνακας 59: Οι 5 Πρώτες Χώρες Κάθε Έτους με τον Μεγαλύτερο Πληθυσμό Συλληφθέντων μη Νόμιμων Αλλοδαπών για Παράνομη είσοδο και Παραμονή, από τις Αστυνομικές και τις Λιμενικές Αρχές

Χώρες / Έτος	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Αλβανία	57.466	66.818	72.454	63.563	50.175	11.733	10.602	15.389	16.751	16.910	11.333
Αλγερία	361	84	224	329	7.336	5.398	4.606	443	185	1.548	1.899
Αφγανιστάν	5.260	11.611	25.577	17.828	28.299	28.528	16.584	6.412	12.901	213.267	44.260
Ιράν	1.059	515	700	507	1.133	959	692	317	245	23.155	6.173
Ιράκ	8.157	12.549	15.940	7.662	4.968	2.863	2.212	700	1.023	91.769	28.476
Μπαγκλαντές	1.824	721	1.655	1.443	3.264	5.416	7.863	1.524	1.164	4.511	1.489
Πακιστάν	3.350	2.834	5.512	4.854	8.830	19.975	11.136	3.982	3.621	27.261	13.460
Παλαιστίνη	2.847	5.135	4.593	10.763	7.561	2.065	1.718	469	622	6.350	2.126
Σομαλία	2.618	3.656	6.713	7.710	6.525	2.238	1.765	1.004	1.876	4.583	552
Συρία	299	234	451	440	851	1.522	7.927	8.517	32.520	499.495	86.058
Σύνολο	95.239	112.364	146.337	126.145	132.524	99.368	76.878	43.002	77.163	911.471	204.820

Πηγή: ΕΛ.ΑΣ

http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&lang=%27..%27&perform=view&id=55858&Itemid=1240&lang= ([επιστροφή](#))

Η Μετανάστευση στην Ελλάδα τη Μεταπολεμική Περίοδο

Πίνακας 60: Συλληφθέντες μη Νόμιμοι Αλλοδαποί για Παράνομη Είσοδο και Παραμονή από Αστυνομικές και Λιμενικές Αρχές, Ανά Μεθόριο

Περιοχή/ Έτος	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Ελληνοαλβανικά Σύνορα	42.897	39.267	38.164	33.979	11.743	10.927	10.411	9.290	8.867	5.915
Ελληνοσκοπιανά Σύνορα	2.887	3.459	2.355	1.589	1.003	1.168	1.041	1.216	1.395	783
Ελληνοβουλγαρικά Σύνορα	966	1.795	1.258	983	636	365	505	780	1.245	1.421
Ελληνοτουρκικά Χερσαία Σύνορα	16.789	14.461	8.787	47.088	54.974	30.433	1.122	1.914	4.907	3.784
Ελληνοτουρκικά Θαλάσσια Σύνορα	16.781	30.149	27.685	6.204	814	3.610	2.525	45.151	869.731	175.861
Κρήτη	2.245	2.961	2.859	2.444	1.640	2.834	2.557	2.557	3.148	1.700
Λοιπή Χώρα	29.799	54.245	45.037	40.237	29.372	31.151	16.255	16.255	22.178	15.356

Πηγή: ΕΛ.ΑΣ

http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&lang=%27..%27&perform=view&id=55858&Itemid=1240&lang (επιστροφή) (επιστροφή 2^η)

Πίνακας 61: Υπήκοοι Τρίτων Χωρών που Απελάθηκαν από την Ελλάδα 1987-1991

Χώρα	Αριθμός Ατόμων
Πολωνία	1.985
Γιουγκοσλαβία	1.782
Αίγυπτος	1.312
Πακιστάν	1.144
Συρία	902
Βουλγαρία	638
Χιλή	586
Ινδία	503
Δομινικανή Δημοκρατία	428
Ρουμανία	304
Τουρκία	235
Φιλιππίνες	214
Λοιποί	2.258
Σύνολο	12.291

Πηγή; Πετρινώτη, 1993: Η Μετανάστευση Προς την Ελλάδα, σελ. 26 (επιστροφή)

Πίνακας 62: Εκτελεσθείσες Απελάσεις από την Ελλάδα Κατά Υπηκοότητα

Χώρα	1991	1992	1993	1994	1995
Αλβανία	84.300	277.000	221.000	216.500	241.200
Βουλγαρία	...	400	1.000	800	1.400
Ιράκ	200	300	11.500	1.800	3.900
Πακιστάν	...	300	1.500	1.600	1.800
Ρουμανία	500	2.200	2.200	2.000	400
Τουρκία	...	100	400	600	2.300
Μπαγκλαντές	400	500
Σύνολο	86.000	282.000	239.000	225.000	250.400

Πηγή: Τριανταφυλλίδου & Μαρούκης, 2010: *Η Μετανάστευση στην Ελλάδα του 21^{ου} Αιώνα*, σελ. 101 ([επιστροφή](#))

Πίνακας 63: Απόκτηση Ελληνικής Ιθαγένειας

Έτος	Πολιτογραφήσεις	Έτος	Πολιτογραφήσεις
1998	56	2006	68
1999	69	2007	10.806
2000	66	2008	16.922
2001	58	2009	17.019
2002	53	2010	-
2003	36	2011	19.222
2004	23	2012	21.737
2005	66	2013	24.894

Πηγή: Triandafyllidou, 2014: *Migration in Greece Developments*, (ΕΛΙΑΜΕΠ), σελ 26 ([επιστροφή](#))

Πίνακας 64: Μακράς Διάρκειας Άδειες Παραμονής

Τύπος Άδειας	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Σύνολο αδειών των 10 ετών ή αορίστου χρόνου	821	34.296	45.998	62.312	75.377	107.080	...	144.449

Πηγή: Triandafyllidou, 2014: *Migration in Greece Development*, (ΕΛΙΑΜΕΠ), σελ 26 ([επιστροφή](#))

Πίνακας 65: Έγκυρες Άδειες Παραμονής

Αιτία/Έτος	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Οικογενειακοί Λόγοι	214.496	250.952	237.341	258.971	230.920	243.317	...	245.582
Εκπαιδευτικοί Λόγοι	6.102	5.847	6.422	7.210	7.199	7.595	...	2.397
Εργασιακοί Λόγοι	255.729	244.627	187.545	189.734	110.405	99.079	...	69.691
Άλλοι	46.425	64.169	92.907	93.689	136.795	159.778	...	249.999
Σύνολο	522.752	565.595	524.215	549.604	485.319	509.769	...	567.669

Πηγή: Eurostat <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (επιστροφή)

ΧΑΡΤΕΣ

Χάρτης 1*

Μεταπολεμική μετανάστευση κατά μεγάλα γεωγραφικά σύνολα

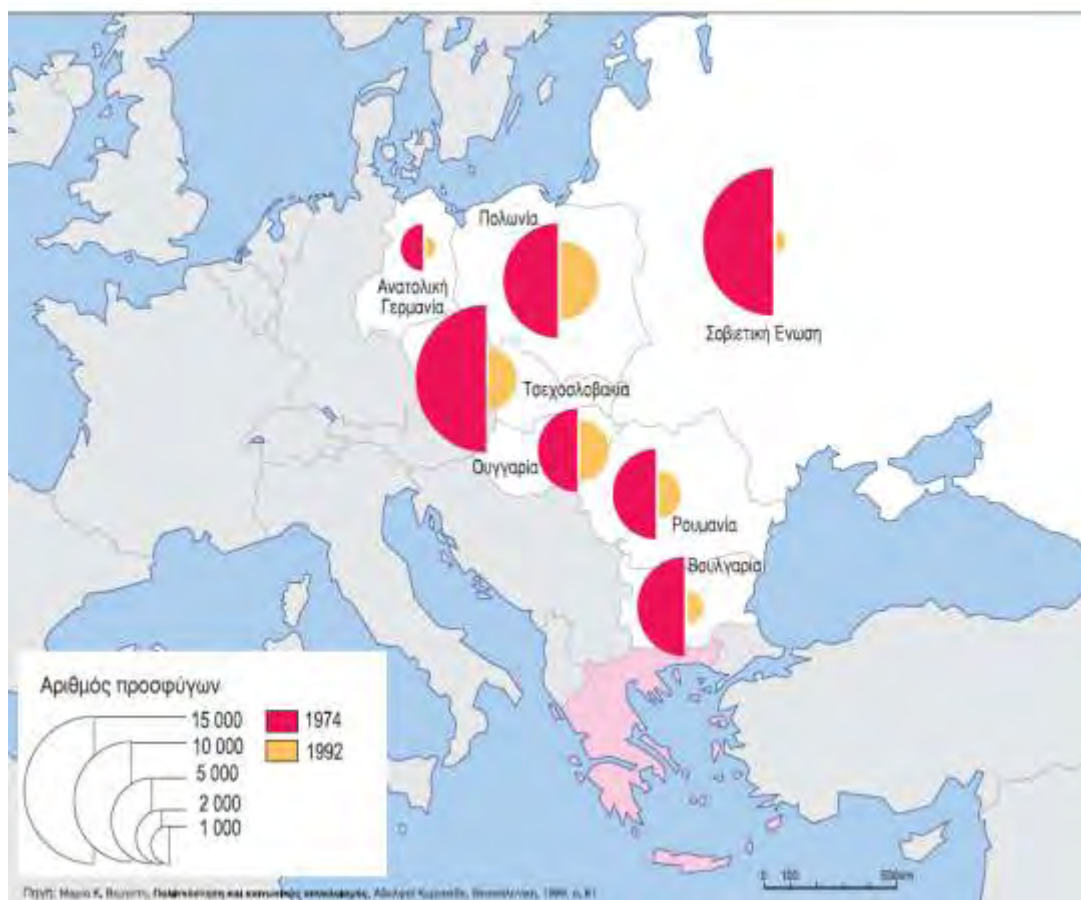

*Ο χάρτης παρουσιάζει το δεύτερο μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα από την Ελλάδα (μετά το υπερπόντιο των αρχών του 20ού αιώνα), κατά μεγάλες γεωγραφικές περιοχές. Οι κύκλοι είναι ανάλογοι προς τον αριθμό των μεταναστών σε κάθε περιοχή. Οι εσωτερικές τους υποδιαίρεσεις δείχνουν το σχετικό βάρος της κάθε επιμέρους περιόδου.

Πηγή: Χασιώτης, Κατσιαρδή-Hering, Αμπατζή, 2006: **Οι Έλληνες στη Διασπορά 15^{ος}-21^{ος} αιώνες**, σελ. 322 ([επιστροφή](#))

Χάρτης 2*

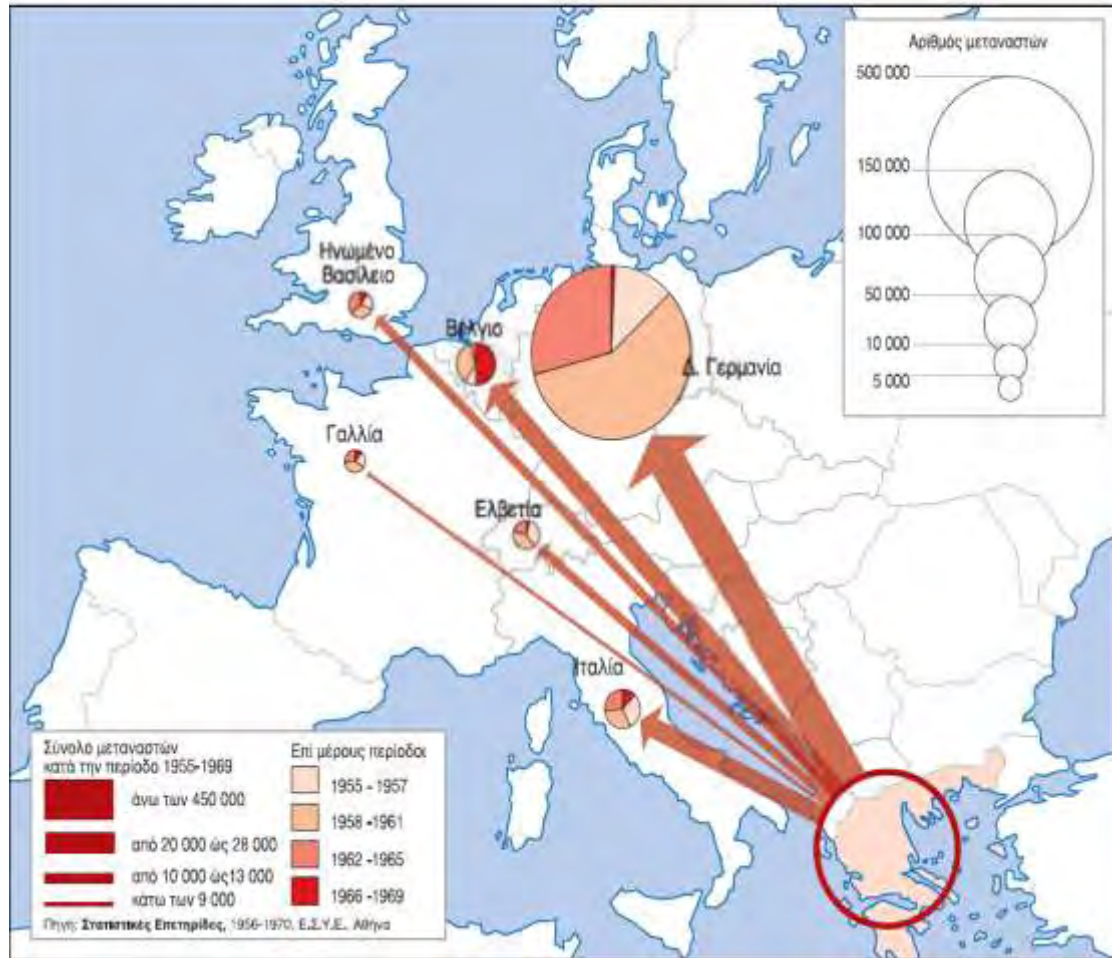
Οι πολιτικοί πρόσφυγες του Εμφυλίου, το 1974 και το 1992

*Οι κύκλοι είναι ανάλογοι προς τον αριθμό των μεταναστών σε κάθε περιοχή.
Πηγή: Χασιώτης, Κατσιαρδή-Hering, Αμπατζή, 2006: **Οι Έλληνες στη Διασπορά 15^{ος}-21^{ος} αιώνας**, σελ. 326 ([επιστροφή](#))

Χάρτης 3*

Μεταπολεμική μετανάστευση από την Ελλάδα στην Ευρώπη

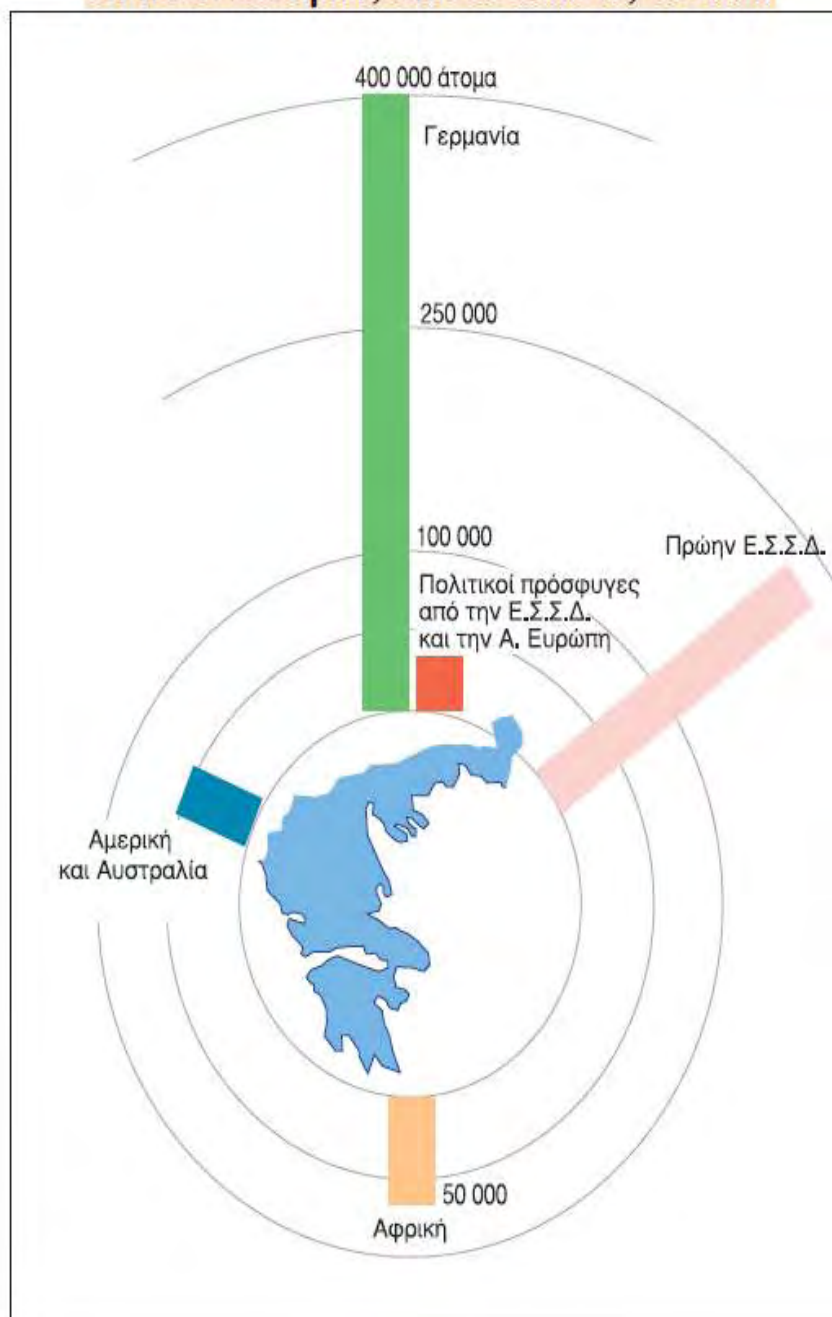

*Οι κύκλοι είναι ανάλογοι προς τον αριθμό των μεταναστών σε κάθε περιοχή. Οι εσωτερικές τους υποδιαίρεσεις δείχνουν το σχετικό βάρος της κάθε επιμέρους περιόδου

Πηγή: Χασιώτης, Κατσιαρδή-Hering, Αμπατζή, 2006: **Οι Έλληνες στη Διασπορά 15^{ος}-21^{ος} αιώνας**, σελ. 323 ([επιστροφή](#))

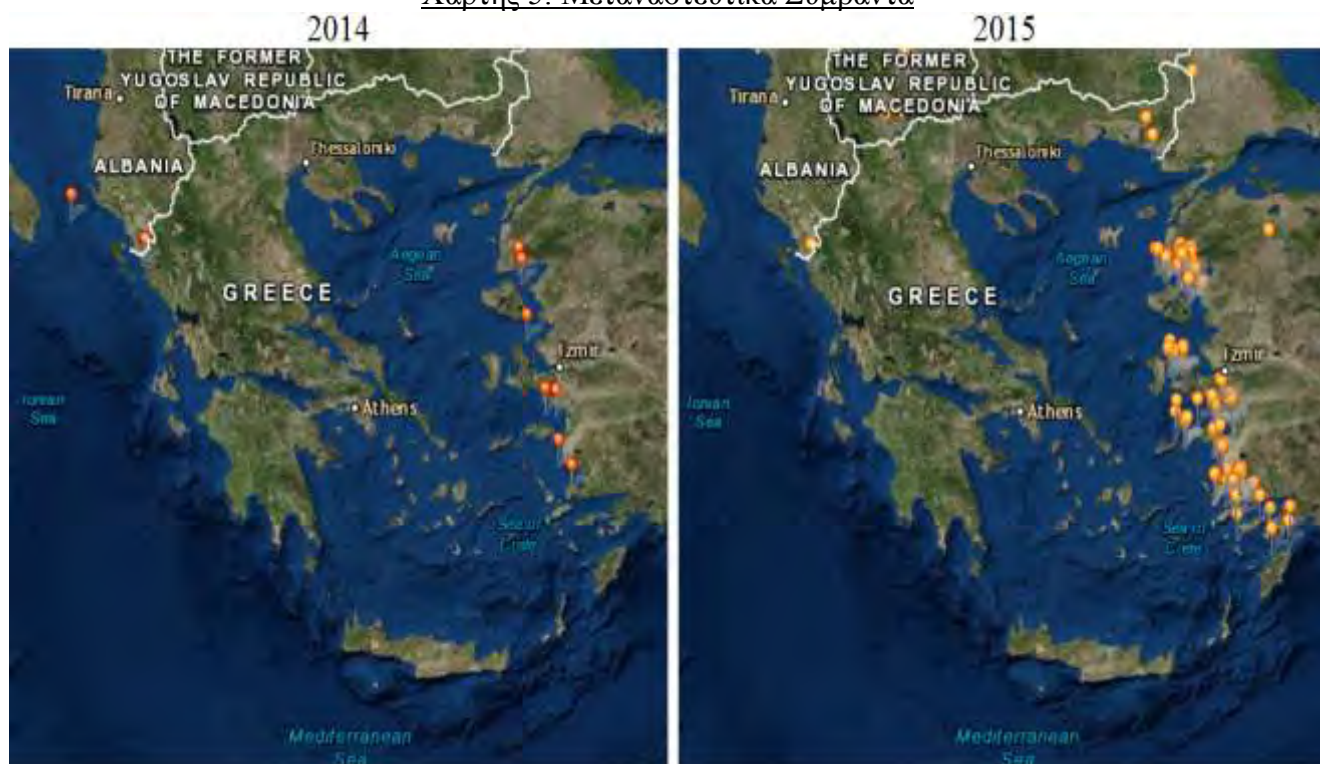
Χάρτης 4*

Οι παλιννοστήσεις από το 1968 έως το 2000

Η διαφορά ανάμεσα στα δύο ημικύκλια μας δίνει το μέτρο της παλιννόστησης
Πηγή: Χασιώτης, Κατσιαρδή-Hering, Αμπατζή, 2006: **Οι Έλληνες στη Διασπορά 15^{ος}-21^{ος} αιώνας**, σελ. 324 ([επιστροφή](#))

Χάρτης 5: Μεταναστευτικά Συμβάντα

Πηγή: I.O.M. <http://migration.iom.int/europe/> ([επιστροφή](#)) ([επιστροφή 2^η](#))

Χάρτης 6: Οι Μεταναστευτικές Διαδρομές Προς την Κεντρική Ευρώπη (Μέσω Σλοβενίας και Κροατίας)

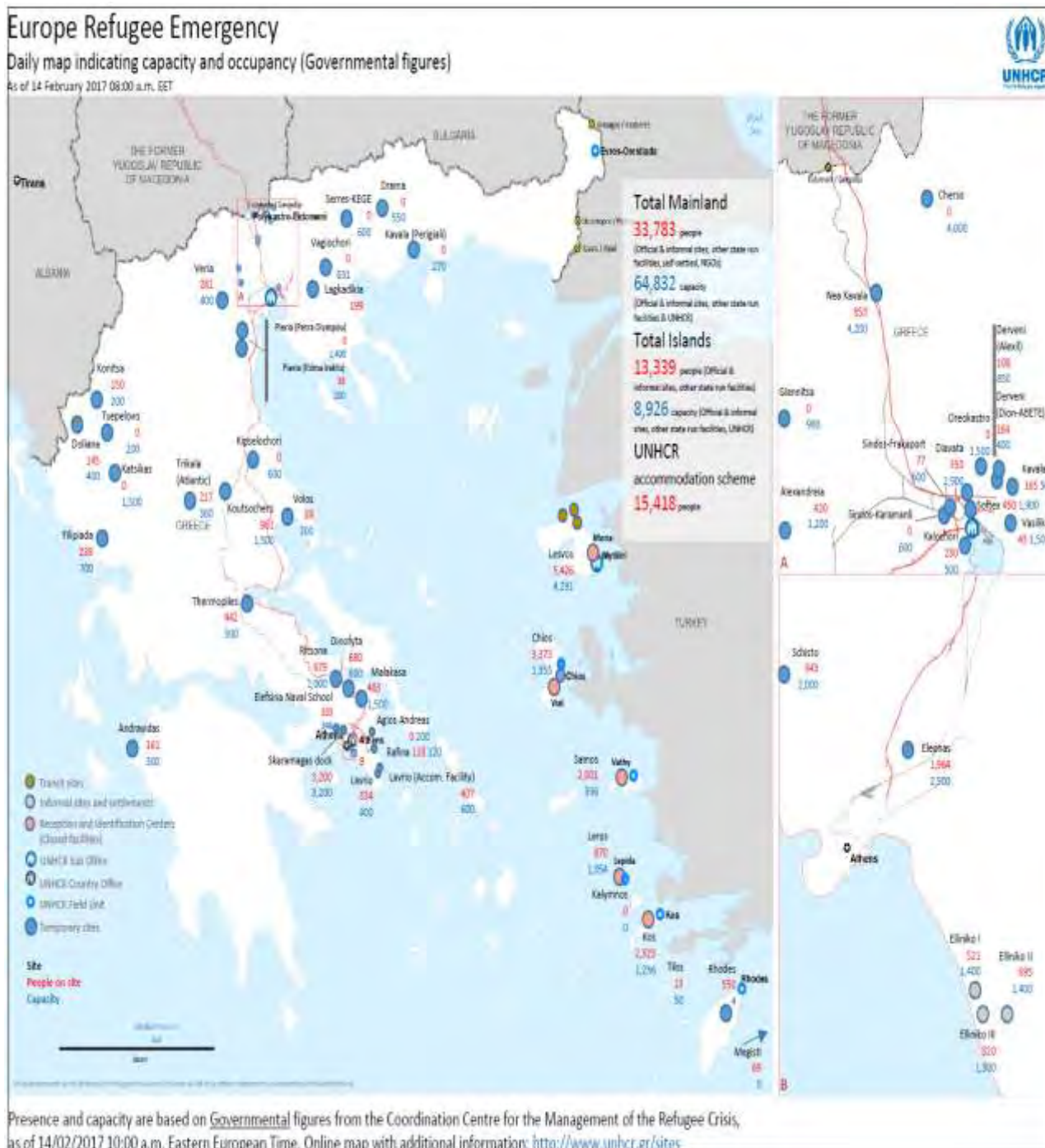
Πηγή: Τριανταφυλλίδου, 2015: **Μετατρέποντας την Προσφυγική Κρίση σε Ευκαιρία; Τρέχουσες Προκλήσεις για την Ελλάδα**, σελ. 4 ([επιστροφή](#))

Χάρτης 7: Οι Μεταναστευτικές Διαδρομές Προς την Κεντρική Ευρώπη και την Ρουμανία

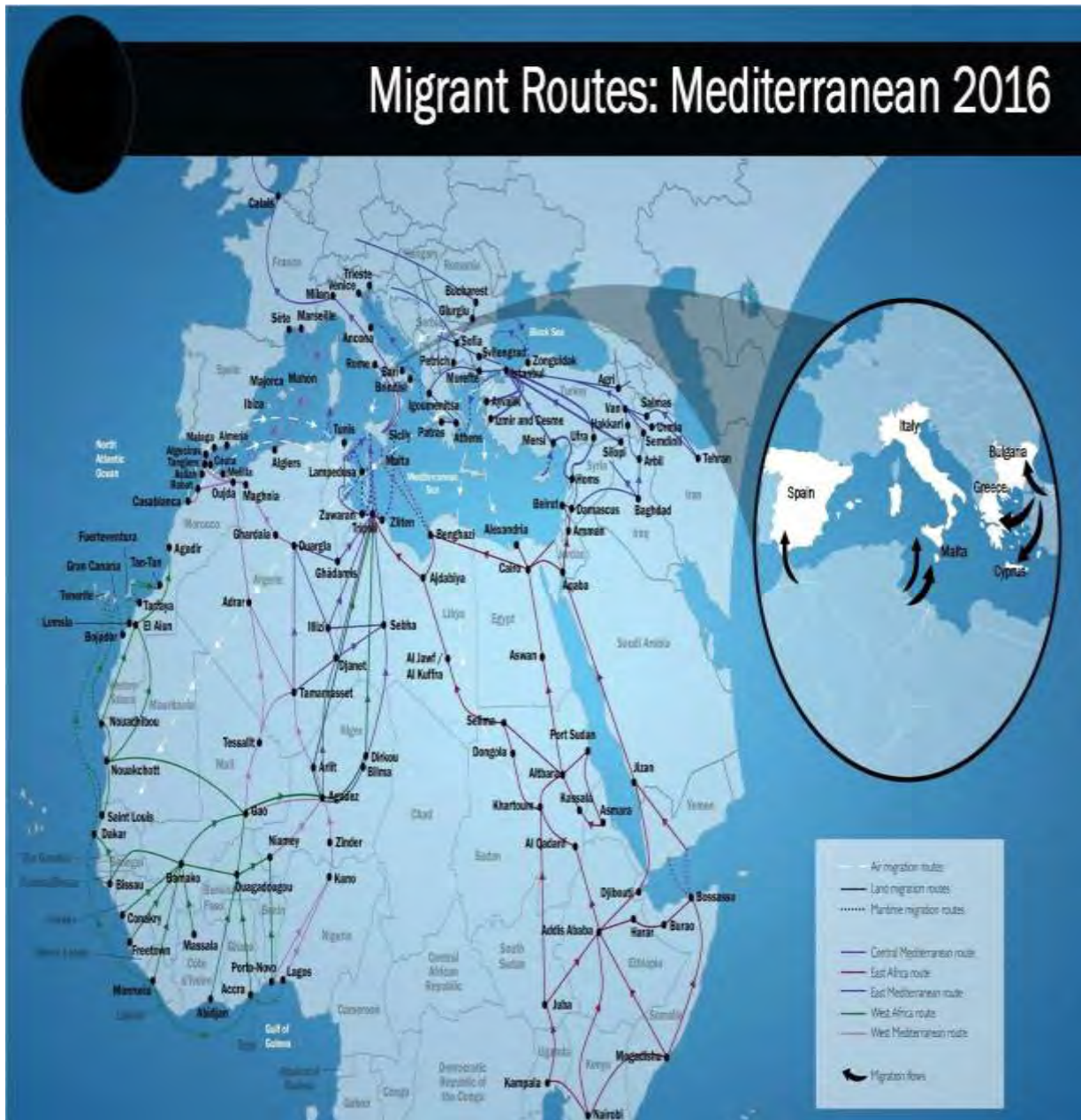
Πηγή: UNHCR <http://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html> (επιστροφή)

Χάρτης 8 : Αριθμός Μεταναστών με Βάση το Κέντρο Φιλοξενίας (14/2/17)

Πηγή: UNHCR <http://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html> (επιστροφή)
(επιστροφή 2^η)

Χάρτης 9: Οι Μεταναστευτικές Διαδρομές Προς την Ευρώπη Μέσω της Μεσόγειου

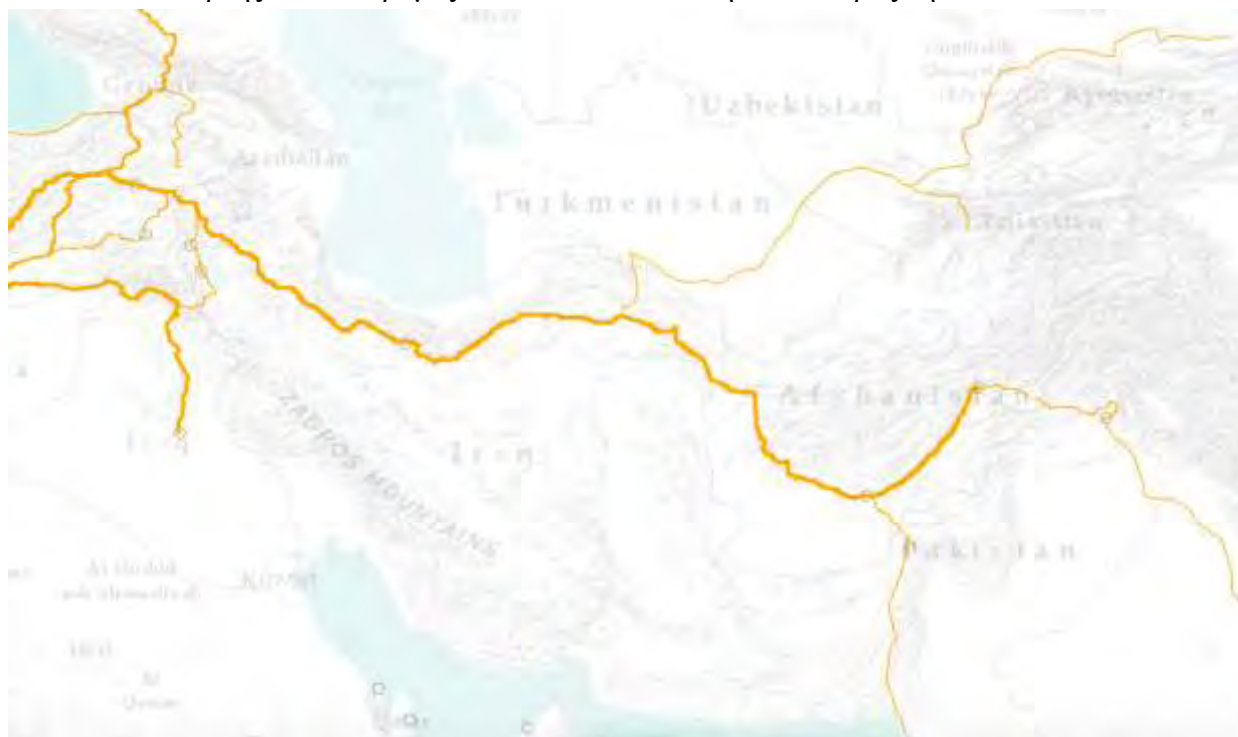
Πηγή: I.O.M. <http://migration.iom.int/europe/> (επιστροφή)

Χάρτης 9.1: Διαδρομές Μεταναστών από την Μέση Ανατολή και την Αφρική Προς την Ελλάδα

Πηγή: I.O.M. <http://migration.iom.int/europe/> (επιστροφή)

Χάρτης 10: Διαδρομές Μεταναστών Από την Ασία Προς την Ελλάδα

Πηγή: I.O.M. <http://migration.iom.int/europe/> (επιστροφή)